MAGYAR

SHAKESPEARE-TÁR

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISTER
TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG SHAKESPEARE-BIZOTTSÁGA

SZERKESZTI

FERENCZI ZOLTÁN

VII. KÖTET

BUDAPEST

KILIÁN FRIGYES UTÓDA BIZOMÁNYA
IV., váczi-utcza 32.

1914

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM-JEGYZÉK

A VII. KÖTETHEZ.

Értekezések.

Lap

Hegedüs István: A hyperbole Shakespeare-nél és Senecánál ... 1

Alexander Bernát: Shakespeare IV. Henrikje ... 8

Latzkó Hugó: Thomas Heywood ... 26

Elek Oszkár: Stendhal és Hugo Shakespeare-cultusa ... 46

Rexa Dezső: Magyar Shakespeare-paródiák. (I. Jókai Shakespeare-paródiái. II. Gaal Peleskei nótáriusa.) ... 87

Marlowe: A máltai zsidó. Fordította Rózsa Dezső ... 101

Radó Antal: Arany bírálata Ács Zsigmond Shakespeare-fordításáról ... 170

Bandello-Boisteau: Romeo és Julia története. Fordította Painter után angolból *Ferenczi Zoltán* ... 192

Rózsa Dezső: Shakespeare előzői. III. Greene mint regényíró. Első rész ... 230

Kropf Lajos: Shakespeare siremléke és arczképei ... 243

Alexander Bernát: A német Shakespeare-társaság alapításának ötvenedik évfordulóján ... 252

Ivánfi Jenő: Macbeth a színpadon ... 258

De Perott József: Das Belauschen aus einem Versteck im Ritterspiegel und bei Shakespeare ... 269

Gineverné Győry Ilona: A tavaszi Shakespeare-hét. — A National Theatre és a People's Theatre ... 274

Irodalom.

Ál-Shakespearei drámák. III. *Edward király.* Ford. Vértesy Jenő. —b—l—tól ... 283

P. H. Cheffaud: *George Peele.* Rózsa Dezsőtől ... 286

Essays and studies by members of the English Association. Rózsa Dezsőtől ... 286

D. E. Oliver: *The English Stage its Origins and Modern Developments. A critical and historical study.* Latzkó Hugótól ... 287

Henry Brown: *Shakespeare's Patrons and other Essays.* Latzkó Hugótól ... 288

*

Lap

Egy magyar Shakespeare-bibliographia. Rexa Dezsőtől ... 289
Leslie Morton Turner: *Du conflict tragique chez le Grecs et dans Shakespeare.* Elek Oszkártól ... 291
Baldensperger: *Esquisse d'une histoire de Shakespeare en France.* Elek Oszkártól ... 293

Vegyesek.

Kropf Lajos: Pajock ... 295
Kropf Lajos: Aristoteles, Erasmus és Shakespeare ... 298
—c—: Shakespeare és Kisfaludy Sándor ... 300
Ferenczi Zoltán: Pár megjegyzés Bayer József «Visszaélés Sh. nevével» czikkéhez ... 300
Kropf Lajos: Shakespeare mirólunk ... 302
Rexa Dezső: Jókai mint VIII. Henrik fordítója ... 302
Kropf Lajos: Hebenon ... 304
Ferenczi Zoltán: Csokonai Shakespeare-ismerete ... 308
De Perott József: Eine spanische Parallele zu der Selbstempfehlungsrede des Prinzen von Marocco im Kaufmann von Venedig II, 1 ... 309
De Perott József: Eine spanische Parallele zu Stephanos Reiten auf dem Weinfasse im Sturm ... 310
Ferenczi Zoltán: Jegyzet a de Perott czikkéhez ... 312
Rexa Dezső: Hamlet monologja Vajda fordításában ... 314

A magyar Shakespeare-irodalom.

Hellebrant Árpád: A magyar Shakespeare-irodalom az 1913. évben ... 316

Hivatalos közlemények.

A Shakespeare-bizottság tagjai. — Kivonatok a Shakespeare-bizottság jegyzőkönyveiből. — A Shakespeare-bizottság Shakespeare-matinéi. — Az új Shakespeare-kiadás szerkesztő-bizottságának kiadványai ... 319

A HYPERBOLE SHAKESPEARE-NÉL ÉS SENECÁNÁL.

Irta HEGEDÜS ISTVÁN.

«Szárnyaszegett dal» ; egy nagyobb szabásu terv töredéke e czikkecske. A Seneca hatását Shakespeare-re behatóbb tanulmány tárgyává tettem, de a szellemi élet nyugodt csendjét messze űzi a háboru izgalma. Figyelemköltés végett kifejtem a módszert, melyet termékenyebbnek tartok, mint az úgynevezett párhuzamos helyek találkozásának kimutatását, vagy a motivumok rokonságának kutatását. Miben áll az én felfogásom a Seneca-hatásra nézve?

Először is a klasszicistikus dráma uralmában, Shakespeare föllépése korában. Samuel Dániel, Sir Fulke Gréville és Sir William Alexander, Earl of Stirling politikai és erkölcsi oktatásra berendezett darabjai hatottak az udvar körében élő urakra, ezek feleltek meg izlésüknek, mint ezt Ballweg Oszkár egy kitünő alapossággal irott tanulmányában *(Das klassizistische Drama zur Zeit Shakespeares.* Heidelberg 1909.) kimutatja. E dráma irányzatos voltát Sir Philip Sidney *Defence of Poetry* cz. tanulmányában eme szavakkal jellemzi: «A magas és kiváló tragédia, mely fölnyitja a legnagyobb sebeket és leleplezi a vétkeket, melyeket sürű fátyol borít, a királyokat elriasztja attól, hogy zsarnokokká váljanak, és a zsarnokoknak föltárja lelkök mélyét, a bámulat és szánalom indulatait fölgerjesztve oktat, kimutatja e világ esendő voltát és azt, hogy az aranyos palotákat mily gyenge alapokra építették.» Határozottan a tragédiának Seneca-stílben való fölujítására törekedtek. A tárgyat is szerették a királyok, fejedelmek történetéből meríteni, köztük szerepelt Cleopatra, Julius Cæsar, tehát a Shakespeare római tragédiáinak tárgyai. Ha végig olvassuk Seneca *Thyestesét, Hercules furensét* és a pseudo-Seneca-féle *Octaviát*, mindig ugyanazon motivumokat,

ugyanazon moralizáló czélzatot látjuk. Mintha a jelenetek, párbeszédek dialectikája arra törekednék, hogy az erkölcsiség fenséges elveit tisztázza és gyakran stychomythikus (sort sorral fölváltva) beszédben az erkölcstan problémáira vetnének intensiv fényt. Shakespeare sem bírta magát teljesen fölszabadítani ez irány alól, hiszen nála is a történeti és az ú. n. nagy tragédiákban minden nyugvópontnál mintegy összefoglalását találjuk meg egy-egy jelenetnek életerkölcsi tartalmát. Elég a jeleneteket záró, néha rímes sorokra utalnom. De hát Antonius beszéde Julius Cæsar felett nem a Cœsarismus lényegét világítja meg és hozzá az államformák kérdése mindegyre felvetődik, mert hiszen Róma ép e kérdés válságán ment keresztül. Shakespeare herczegi pártfogóinak izlését ismerte: az ő lángesze emelte a tragikai összeütközéseket egyetemes emberi élet nagy problémáivá az aktualis politika szűk látkörét áttörő fenséges gondolatok mélységeit tárva föl. Elég Lear-re utalnom, kiben az emberi élet nagy nyomoruságát festi egy szerencsétlen király megrázó történetében.

Király vagy *zsarnok*: ez az állandóan izgató kérdés foglalkoztatja az angol lelkét, kinek büszke szabadságérzése, a középkori kiváltságok körében felnőtt ambiciója, a York és Lancasterház küzdelmeiben tomboló kapzsisága, hatalmi vágya képezi az eszmekört, melyben Shakespeare is mozog. Nem ugyanezt élte át Seneca Nero korában? A morientis libertatis scriptor, mint Tacitus maga-magát nevezi, épen ezt az erkölcsi képet rajzolja a zsarnok római császárok élettörténetében, melybe beleszövődik a régi római arisztokraczia oppoziczióját. Az angol oppoziczio a versengő uralkodóház viszálykodását használta föl egyéni érdekeinek érvényesítésére. A polgárháboru hangulata uralkodik a lelkeken: ebbe nyultak bele a költők, ebbe nyúlt bele Shakespeare. Ez úton az összehasonlítás az *alaphangra*, nem a szavakra terjed ki. Hihetetlen sok rokonságot lehet találni.

Az összehasonlításnak meggazdagodott tere nyílik a *stílus* tekintetében. Shakespeare nagysága itt még szembetünőbb, de az iskola, melyben a stílus formáit, a gondolatok rhetorikai felöltöztetését, a gondolatoknak, hogy ugy mondjam ruhaszabását elleste, nem tanulta, hanem egy művelt milieu ural-

kodó izlésének hódolva, fölhasználta, a Seneca iskolája volt. Ha Seneca tragédiáit már Nisard három alkatelemből állítja egybe: *declamatio, leírás* és a *sententiák:* Shakespeare-nél mindemez elemeket buja gazdagságban megtaláljuk, csak hogy nála a *declamatio* egy nagy jellem exaltált hangulatából nyer életteljes igazságot, a *leírás* a természet-szemlélet, kivált a természet fantasztikus, egészében romantikus, középkori bensőséggel átélt fölfogását tükrözi vissza és így a rhetorikai eszközből a lelkiélet rajzává emelkedik, a *sententiák* pedig — ha lehetne — még merészebbek és *majdnem* mélyebbek mint Senecánál. A *majdnem* szót azért húztam alá, mert Seneca iránt úgy a «klasszikus» költészet bámulói, mint a Shakespeare lángeszének bálványozásig menő imádói igazságtalanok voltak. Egész sor gondolatot tudnék szembe állítani Shakespeare hires nagy mondásaival, melyeket más jelzővel nem is merek ellátni, mint Shakespeare-i mondások, mely gondolatsor Seneca mély lelkéből ered és veszedelmesen visszhangzik Shakespeare-nél. Így jutok el czikkem czíméhez: a *hyperbole*-hez. Ugyanis a hyperbole legkedveltebb figurája a Shakespeare stilusának, de az Senecáénak is.

T. Duff Barnett *Notes on Shakespear's plays* cz. remek sorozatából végig forgattam hat darabot. E jegyzetekhez, melyek tárgyi, esztétikai, rhetorikai magyarázatokat tartalmaznak, mintaszerű pontossággal és didaktikai módszerességgel egybeállítva, függelékek vannak csatolva. Ezek sorában állandó függelék: *Quotations* (idézetek), melyek a szájról-szájra szálló Shakespeare-i mondásokat tartalmazzák. Ezek a hyperbole szelleméből születtek.

A *hyperbolet* G. Gerber: *Die Sprache als Kunst* [2] 1885. II. 256. és k. lapjain a világirodalomból vett meglepően gazdag idézet-sorozattal világítja meg. Túllépné e czikkre szánt terjedelmet a hyperbole számos fajának tárgyalása. A meghatározások útvesztőjébe se vezetem olvasómat, de kiragadok két meghatározást, melyek a lényeget megmondják: Cicero szerint: augendi minuendive causa *veritatis superlatio atque trajectio* (nagyítás vagy kisebbítés czéljából az igazság *túlhajtása és átvitele).* Isidorus a Vergilius egy helyéhez (A. III, 423: sidera verberat unda) megjegyzi: hoc modo

ultra fidem aliquid augetur, nec tamen a tramite significandæ veritatis erratur, quamvis verba quæ indicantur excedant, ut *voluntas* loquentis, non fallentis appareat; azaz: ily módon valamit az elhihetés határán túlhajt, de azért az igazság jelzésének ösvényéről le nem tér, habár a szavak jelentése túllép e határon, hogy a beszélőnek, de nem a rászedni törekvőnek *akarata* nyilvánuljon. E két jellemzése a hyperbolának a szeg fejére üt. Az *igazság* útján tör elő az író, de szárnyaló lelke túllép, szava majdnem bombasztikus módon hangzik, de távol van a *félrevezetés* szándéka, csak a beszélő *akarata* nyilatkozik meg.

És itt lehet fölállítani a különbséget a *rhetorikai* hyperbole és az *eszthétikai* hyperbole közt. Egy hajszál választja el őket, mint akár a *fenségest* a *nevetségestől* (Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas). Shakespeare egy alvajáró biztonságával jár a határszélen, Senecánál a rhetorikai szándékosság észrevehető és ezért az ő nagy mondása közel jár a bombaszthoz. Ez érzik Hugo Károly darabjaiban és bizony ez érzik Hugo Victornál is.

E különbségnek feltüntetésére idézek két helyet, melyek úgyszólván rövid értekezésem *punctum saliens*ét képezik.

Mikor Lady Macbeth tébolyodottan az «átkozott» foltot akarja kezéről eltüntetni: egész életének tragikumát megrázó szemléletességgel tárja föl előttünk.

L. Macbeth az V. felv. 1. jelenetében így szól:

Itt még is érzik a vérszag. *Arabiának minden illatszere sem édesíti meg e kis kezet.* Oh! oh! oh!

Aztán örjöngésében a gyilkosság nagy jelenete háborog lelkében és hívja férjét pihenni.

Ágyba, ágyba, kopognak a kapun. — Jer, jer, jer, jer, add kezedet. *A tettet nem tetté nem tehetjük.*

*Hercules furens*ben, midőn az ő örök ellensége, Juno, rábocsátá a *lyssát* (a tébolynak vetitett alakja, külső megjelenése), egész családját irtotta ki, majd kimerülten hányatik alá, a téboly elszállt és akkor látja: mit tett. Amphibryon, az édesatyja, öngyilkosságra elszánt fiát fölemeli és biztatja, hogy a vérfertőzetet tisztitsa meg a vallás piaculumával:

menjen önkéntes száműzetésbe, keresse föl azt, ki őt megtisztítja. Hercules így szól:

Hol, hol találjak menedéket én?
Hová rejtőzzem, mely föld fedjen el?
Mely Don vize, mely Nilus vagy mely áradó
Tigris örvénye, vagy a zúgó Rajna
Vagy a háborgó Tájó hullám-árja lesz,
A mely lemossa foltját jobb kezemnek?
Ha még a Márvány-tenger önti rá vizét
S az Oceánok végtelenje zug rá,
A régi tett emléke megmarad. (1328 és köv.)

Mi a különbség a két költő között?

Lady Macbethnél az *illuzió* igazsága látja és láttatja a vér nyomát. Herculesnél a *Lyssa*: e kívülről rátámadt dæmon, poklokra szállt már, Hercules *eszére* tért, a bűntudat erkölcsi sulyát érzi és bölcselkedik. Rhetorikaivá lesz a hyperbole és az marad. Rhetorikai volt a hyperbole Shakespearenél, de a psychologiai állapot szemlélhető illuziójáig emelkedik. Ez az igazság.

De azért Seneca is föl bir ide emelkedni.

Hercules Oetaeus-ában Hercules máglyahalálból az Olympusra emelkedő *herossá* előttünk válik, úgyszólván előttünk dicsőül meg. Nem állhatom meg, hogy a hyperbole hyperboléjét ne idézzem:

Nem Cocytusnak csónakán megyek,
Árnyam nem vitte át a sötét sajka sem.
Ne sírj anyám. Én láttam már az árnyakat.
Mi bennem halandó volt, azt e tűz
Mind megemészté és a lánggal én
Atyámhoz szállok föl az égbe most.
Hagyj föl a siralommal, mit nekem
Szántál, a gyász csak törpéknek való.
Erény az égre, földre száll a félelem;
Csillaghonomból jósolom neked,
Evrystheus teérted meglakol.
Eltiprod őt majd diadalmasan.
Égi hazába kell már szállanom,
Az alvilágot újra leverém. (*Herc. Oet.* 1972. és köv.)

Itt az emberiség nagy herosa a mythikus szemlélet körébe emelkedik és kész az illuzió. Tehát nem a rhetorika eszköze

a hyperbole, hanem mint Cicero találó igazsággal jellemezte: *veritatis superlatio.* De hát a hitnek van-e lehetetlen világa, nem a láthatatlan dolgok valósága, mint már Pál apostol felfogta a hitet, vagy a mint Goethe a Faust záró énekében: *a mi itt látszat, ott az jelenség?*

E jelenségek szállták meg Shakespeare lelkét és ezek szállták meg az ő hőseiét exaltált lelkiállapotaikban. Ezért van bennök igaz valóság. Ilyenkor a hyperbole igazán *veritatis superlatio* (az igazság fokozása).

Például mikor Macbeth már megölte Duncan királyt, nem azt mondja, hogy megölte az alvó királyt, hanem, hogy megölte az *álmot.*

> Macb. Úgy rémlett nekem, hogy
> Egy hang kiálta: «Ne alugyatok!
> Macbeth az álmot meggyilkolja!» — Az
> Ártatlan álmot; álmot, mely a gond
> Kuszált szövedékét kibontja; mely
> Minden nap életének halála, — búk
> Fürdője; sebzett szívek balzsama;
> A nagy természet másod-étsora,
> Főtápszerünk az élet lakomáján. (II. felv. 2. rész.)

Az egész hely rhetorikai formát mutat, de az a gondolat, hogy Macbeth az *álmot,* tehát az egyetemes *álmot* ölte meg, a Shakespeare-i hősök főjellemvonását tünteti föl; az ő hősei nagy subjectivitásban leledzenek; ők úgy látják a világot a szenvedélyek csodás tükrében, saját lelkökben, mintha az volna az egész világ. Hamlet e subjectivismus főképviselője. Szinlelt-e nála a téboly? Ő varázslat alatt áll, túlvilágról hall hangokat és e hangok az igazságot hirdetik. A jelenségek világa hazugság, látszat. Igazság a lelki élet igazsága. Ép e szempontból kell foglalkozni Shakespeare hasonlataival, szóképeivel is. E tekintetben elég egymással összehasonlítani két tudós értekezést Shakespeare hasonlatairól, u. m. Hermann Voigt: Gleichnisse und Metaphern zu Shakespeare's Dramen und in seinen Quellenschriften (Strassburg 1908.) és Dr. Walter Hübner: Der Vergleich bei Shakespeare (Berlin 1908.). E két értekezés közül az első Shakespeare összes hasonlatait egybe állítja darabról-darabra a szemléleti világ

egész körére kiterjeszkedve, majd a szokott sablonok (állat, növény, ásványvilág, ég, föld, embervilág, foglalkozás) szerint, de egy felette becses statisztikai adatot állapít meg és ebben áll főérdeme, hogy t. i. az egyes felvonásokban, illetve jelenetekben mennyi hasonlat van. A második (bizonyosan egész önállóan) külön fejezeteket szentel annak a kérdésnek: hogyan osztja be Shakespeare ragyogó képsorozatát. Miféle hősök, minő lelkiállapotban, minő jelenetekben, miféle képeket használnak? Ez új szempont. Most nincs időm fejtegetni: mily termékeny mező nyilik a Shakespeare kutatóknak. A Shakespeare hőseinek psychologiai légkörébe vezetnek e képek, de egyuttal annak a nagy léleknek hihetetlenül gazdag szemléleti világába, ki maga-magát megosztotta ennyi lélek között és az illuzió szent perczeit velük együtt átélte.

Ez hiányzik Senecánál, mert Seneca mégis első sorban bölcsész, azután dialectikus, azután rhetor és azután válik költővé. Shakespeare első sorban költő, kiben a dialectika bonczoló ereje, a rhetor érvelő képessége mind csak a költő szolgálatában áll.

Ha tehát oly találkozást mutattam ki Seneca és Shakespeare közt, mely megszólalásig egyezik, azzal Shakespeare istenadta eredetiségét még egy hajszállal sem kisebbítettem, de iránta való becsülésem újra emelkedett.

Shakespeare többet tanult, mint lángeszének vak bámulói csak képzelik is.

SHAKESPEARE IV. HENRIKJE.

— A Shakespeare-matinéen 1914 jan. 25. —

Írta ALEXANDER BERNÁT.

I.

Shakespeare IV. Henrikje két részét 1596—1598-ban írta, miután vígjátékai közül már egyebeken kívül megírta volt a *Szentivánéji álmot* és a *Velenczei Kalmárt*, a tragédiák közül *Romeo és Juliát*, a történeti színművek legnagyobb részét, *VI. Henriket, II. Rikárdot, III. Rikárdot, János királyt*. IV. és V. Henriket nyilván e sorozat befejezése végett írta, hogy a II. Rikárd és VI. Henrik közti űrt mintegy betöltse. Férfi korának legragyogóbb idejét élte, túlesett a kezdet nehézségein, próbálgatásain és utánzásain, föltétlenül rendelkezett magával, hatalmas és színes, mindent kifejező, végtelenül hajlékony nyelvet teremtett magának, teljesen kifejlett fantáziájával bejárta az emberi természet egész világát és nagy, szinte példátlan termékenységgel, könnyedén, habozás, többnyire minden javítgatás nélkül alkotta drámáit. Az irodalomban Shakespearig nincsen író, ki megírhatta volna azokat a sorokat, melyekkel IV. Henrik 2. részében (3. felv. 1. szín) a király az álmot megszólítja:

Oh! hány ezer szegény alattvalóm
Szenderg ez órán! Álom, enyhe álom!
Természet édes ápolója! mint
Riaszthatálak el, hogy nem mered
Többé lecsukni szempilláimat
S érzékimet felejtésbe merítni?
Füstös kunyhókban, óh álom, miért
Pihensz, kemény szalmára dőlve inkább,
S szenderbe ejtve zsongó szúnyogoktól,
Mint a nagyoknak illatos termében,
Dúsan ékitett mennyezet alatt,

Hol édes zengemény s dal ringat el?
Óh! dőre isten, mért heversz a pórnál,
Egy szurtos ágyban, s a királyi fekhelyt
Őrházzá, vészharanggá mért teszed?
A szédítő magas árbócztetőn
Lezárod a hajós szemét, s agyát
Szörnyű habok bölcsőjén rengeted
Szelek zajában, melyek üstökön
Ragadják a dühös hullámokat,
Hogy megkuszálva vészes fürtjöket,
Kábító zajjal függesszék fel a
Nedves felhőkbe, úgy hogy a zavarra
Még maga a halál is felriad!
Oh pártos álom! nyugtot küldesz egy
Vizes hajósnak ily zavart órában;
S azt egy királytól, néma, csendes éjben
Minden segédszer mellett megvonod! —
Boldog szegények, csak pihenjetek;
Én, koronás fő, nem pihenhetek.

Mily gazdagsága a kifejezésnek, mily megjelenitése a viharnak, mily kulminácziója e bús lírának azokban a sorokban, hogy e zavarra *még maga a halál is felriad!* S a hogy ez a fantázia a király lelkének egy állapotát tárja föl előttünk, tengeri vihart támaszt, melynek közepette a tengerész az árbócztetőn elalszik, azonkép a költő emberalkotó és emberlátó ereje is delelőjén van. Minden alakjának megvan a maga biztos, valószerű formája. A miért annyira bámuljuk, a mi őt kiemeli az összes költők sorából, hogy annyira egyéniteni tudja alakjait, ezt az erejét már itt is teljes virágjában találjuk. Shakespearet nagy embermegfigyelőnek mondjuk és ez igaz is, de nem ez teszi oly nagy alakítóvá; embereket csak az tud alakítani, a ki át tud alakulni és ez Shakespeare ereje. Ő azzá válik képzeletben, a kit ábrázolni akar. Mit ad neki a megfigyelés erre a czélra? Puszta anyagot, melyet az eszmény vezérlete mellett földolgoz. Mondották, hogy az eastcheapi korcsma jelenetei bizonyára hasonlítottak a mermaidi korcsmáéihoz, hol ő is annyiszor megfordult és mulatott. Bizonyára tudtak a Hableányban is mulatni, de a Vadkanfő mulatságai mások voltak. Nem létezett soha Falstaff vagy hozzá hasonló, ez az ő alkotása; alkotott volta

különbözteti meg a kisebb rendűek másolásaitól! Ha Falstaff igazsága a megfigyelésből való, honnét ered Henrik király, lump fia Henrik, honnét Percy Henrik, a hővérű, Glandower, a walesi és lady Percy és a többiek mind, kiknek belső igazsága nem kevésbbé megkapó, mint Falstaffé? Hogy IV. Henrikben a jellemalkotás nem csekélyebb minőségű, mint a nagy tragédiákban, melyeket két-három évvel később kezd megírni, mutatja az, hogy IV. Henrikben formálta leghatalmasabb humoros alakját, Falstaffot, ki semmiesetre sem áll a tragikus alakok mögött. Sőt míg tragikus vagy pathetikus alakok teremtésében Shakespearenek versenyeznie kell a görögökkel, talán a francziákkal is, de mindenesetre Faustus irójával, addig Falstaffnak egyáltalán nincsen párja a világirodalomban. IV. Henrikben a pathetikus alakok is elsőrangúak, csak történeti voltuk korlátozza kifejlésüket és a történeti drámába való zártságuk csökkenti népszerűségüket.

Shakespeare történeti drámái ugyanis sehol a külföldön nem tudtak oly visszhangot kelteni mint Angliában, talán III. Rikárdot kivéve, de ennek hatása is, természetes környezetéből kiszakítva, igen sokat veszít. E drámákat maguk az angolok históriáknak nevezik, nem mintha híven föltüntetnék az angol históriát, de mert nem valódi drámák, hanem az angol történet alakjaira, eseményeire, büszkeségére és gyászára emlékeztetik az angolokat. Még ha megtanuljuk is az angol történet bonyodalmas viszonyait, azok az alakok és események nem keltenek visszhangot lelkünkben. Ép úgy, mint a mi Bánk bánunk idegen marad a külföldön. A történet túlságosan reális a költészet számára; nehéz ennek a realitásnak a súlyát áthelyezni a költészet éterjébe. De ha a magunk történetéről van szó, mi nézők, olvasók, segítségére sietünk a költőnek, emeljük, vele együtt, a terhet. Shakespeare históriái nagyon népszerűek voltak a maguk idejében, IV. Henrik első részéből nem kevesebb mint hat népszerű kiadás jelent meg a folió kiadásig, és még ma is nagyon szeretik őket hazájukban. Pedig ezek a drámák nem hívek történeti és nem szabadok költői szempontból. Bármennyi szabadságot enged is meg magának a költő, nem tud szabadúlni az epikum terhétől, és minden szabadságával sem tud drámai szerke-

zetet adni az anyagnak. De főleg IV. Henrikben lépten-nyomon kárpótol bennünket, mert IV. Henrik sokkal közelebb áll a nagy drámáihoz, mint akár III. Rikárd. Az életnek oly hatalmas áradatába kerülünk ebben a drámában, hogy nem tudunk ellentállani. Csak úgy szikrázik minden benne a művészi erő fényétől. Falstaffot nem is említve, lépten-nyomon meg kell állanunk, oly gazdag látvány tárul föl előttünk. Mily látomásai voltak a költő életének e legszebb korszakában! Ha ez a költő kiszabadul a történeti realitás völgyéből, akkor korlátlan ereje csodákat fog művelni, meg fogja írni Hamletet, Leart, Macbethet és Othellót.

II.

Hogy IV. Henrik más, mint az eddigi történeti darabok, mutatja egészen különböző és tulajdonképen egészen egyedül álló szerkezete. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy két részből áll, mindegyik öt felvonás, de azért ez nem két darab, hanem egyetlenegy tíz fölvonásos dráma. Az első a királynak egy győzelmes csatájával végződik, Shrewsburynél. A másodikban a háborúskodás folytatódik és a darab IV. Henrik halálával, V. Henrik trónraléptével ér véget. Csak túlságos szélessége miatt oszlik a mű két külön részre, belsőleg a két rész nem igen válik el egymástól. A két rész körülbelül úgy viszonylik egymáshoz, mint a Piccolominik és Wallenstein halála. Nem ez a különösség, melyről szólnunk kell. Ez csak a tárgy epikus természetét jelzi, melyet semmiképen nem sikerült igaz drámai formába szorítani. Ha szó volna a darab előadásáról, beérhetnők az első részszel, mely mindenkép fölötte áll a másodiknak.

Nevezetes az, hogy a darabnak teljesen párhuzamos a szerkezete, mintegy két világot helyez egymás mellé, melyek egészben mégis csak igen lazán függnek össze. Az egyik a király, az udvar, a főnemesek világa, a másik a dőzsölő, a mulatozó Falstaffé. Terjedelmében a két eseménysor jelenetei majdnem egyformák, és az egész művön keresztül majdnem szabályosan felváltják egymást. Pl. I. rész. I. felvonás. Az első jelenet a király és nemesek. A második: Falstaff és a

walesi herczeg, az, a ki együtt mulat Falstaffal. A harmadik: A király és főnemesek. A II. felvonás kezdődik a korcsmában és a II. jelenet is ott játszik. A III. jelenet Warkworthban folyik a király ellen összeesküdtek körében. A IV. a Vadkanfőben, Falstaff tivornyáinak székhelyén. (Itt a Falstaff-jelenetek kétszer akkora helyet foglalnak el, mint a másik fajták.) A III. fölvonásban az összeesküdtek és a király jelenetei több helyet foglalnak el, kétszer annyit, mint Falstaff jelenetei. A IV. és V. fölvonásban, melyben a csatára készülnek és végül harczolnak, természetszerüen kevesebb a Falstaff-jelenet, de el nem maradnak soha. Hasonló a viszony a II. részben. Falstaff és az ő dolgai nem epizódtermészetüek, a költő az előadásnak körülbelül fele idejét nekik szenteli. Külsőleg van kapcsolat, mert hiszen a walesi herczeg, Henrik, vagy a hogy bizalmasan nevezik, Hal, mindkét világhoz tartozik, sőt a darabnak félig-meddig alapgondolata, hogy a herczeg, miután kicsapongó életet élt a nem neki való társaságban, egyszerre, mikor a sors szólítja, lelke velős nemességét és tisztaságát bebizonyítja, meglepi a világot derekasságával és ő lesz Angliának legdicsőbb uralkodója, ki már ebben a darabban is a híres Percy Hővért (Hotspurt) a csatában legyőzi és megöli, úgy hogy mintha a korcsmai jelenetek némileg purgatóriumszerüek — de igen kellemesen — volnának a herczegre nézve és tehát eszmeileg is szorosan hozzátartoznának a főcselekvényhez. Ezt a költő bizonyos régies primitivitással mindjárt az I. felvonás 2. jelenetében el akarja velünk hitetni; a midőn magával a herczeggel mondatja, hogy még egy ideig tűri czimboráinak féktelenségeit, mint a nap, mely tűri, hogy tespedt, alanti felhők takarják fényét a világ elől . . . Most kissé felüdül ebben a társaságban, de majd balgaságait abba fogja hagyni, és akként csalja meg a világ reményét, hogy jobb lesz hírénél. «És mint sötét lapon a fényes ércz, Hibáimon feltündöklő javultom Szebben ragyog majd s több szemet leköt, Mint a ki dőre tán nem volt soha. Így vásottságomat fortély viszi S eljő időm, bár senki sem hiszi.» Ez a primitiv, erkölcsi czélzatú bejelentés könnyen érthető, nem lélektanilag, hanem czélját tekintve. A herczeg bizonyára nem a végett mulat Falstaffal, mert el akarja

takarni igazi lelkét, mint a hogy Hamlet őrültnek tetteti magát szándékainak elpalástolására, mert arra semmi oka nincsen a herczegnek, hanem mert szeret mulatni és kedvét találja Falstaff társaságában, máskülönben rosszabb volna a dróton rángatott bábúnál. Igaz, hogy a herczeg nem merül el a mocsárban, lelke velejében ép és a Falstaff-próbát fényesen kiállja, de idézett prológusa ép ezért nem igaz. Legfölebb érzi, hogy lelke mélyében nem adja oda magát Falstaffnak. De ezzel a bejelentéssel Shakespeare, a szinházi ember, megkönnyítette a maga útját, lehetségessé tette, hogy az udvar előtt is eljátszhatták darabját, melyben egy trónörökös a korcsmában tivornyázik, azonban azzal az eleve kimondott szándékkal, hogy ez csak a majdani ellentét végett történik. Shakespeare darabja természetesen nem a herczegi bejelentésnek, hanem az igazságnak felel meg, a herczeg veszedelmes jókedvvel vesz részt az alantas mulatságokban, de akkor utólag kissé rejtelmes, hogy miért van ez a párhuzamos cselekvény, miért van a darabban akkora terjedelme és jelentősége a Falstaff-jeleneteknek. Hiszen némelykor olykép tűnik föl a dolog, mintha a komoly cselekvény a Falstaff-jeleneteknek csak háttérül, keretül szolgálna. Az meg kétséget nem szenved, hogy bármily jó is az előadás a színpadon, a Falstaff-jeleneteknek van nagyobb hatásuk. Ezek már Shakespeare idejében hallatlan népszerűvé tették a darabot és nagyon elfogadható az az anekdota, hogy maga Erzsébet királynő bírta rá Shakespearet, hogy irjon egy darabot, mely Falstaffot szerelmesnek tünteti föl. Így született meg a Windsori Vig Nők, Falstaffal mint főalakkal. Az anekdota pedig azért valószínű, mert látszik a darabon, hogy a költő nem lelke sugallatára, hanem legfelső megrendelésre írta és a megrendelt Falstaff semmikép sem mérkőzhetik az ihlettől származottal.

Azt nem kell magyaráznunk, miért van egyáltalán ez a komikus cselekvény beleszőve a legtragikusabb momentumokban bővelkedő cselekvénybe. A drámában mindig szükségét érezték, hogy a lélek komoly vagy kínos feszültségét a komikum és a humor által oldják vagy enyhítsék. A görög szatirjáték is hasonló czélokat szolgált. A miszteriumba is

belefurakodott a komikum, durván és esetlenül, az ördög nyomán. A komikus személy, mint bohócz, Shakespeare idejében függetlenül a darabtól a felvonásközöket töltötte be vihogásával és alantas tréfáival. Shakespeare a bohóczot belevonta darabjainak cselekvényébe és így tanította jobb erkölcsökre. Hogy mily magaslatait a művészetnek tudta ezen a vonalon is elérni, mutatja Hamlet, melyben maga Hamlet Poloniusszal, Rosenkrantz és Guildensternnel, Osrikkal való párbeszédeiben idézi elő a tragikomikus hatásokat, Learben pedig a bolondot teszi a tragédiának valósággal tragikus bohóczává, mert Lear világában a bolond az egyedüli, a kinek szive és esze van, a kinek pedig szive és esze van, annak csak mint hivatásos bolondnak van helye ebben a világban. Az igazság csak kétszinű ruhában járhat biztosan itt a földön, ez néminemüképen talán még ma is igaz. Mindez tehát nem adja nekünk annak a rejtélynek a kulcsát, honnan való Falstaffnak kedves, de őt mégsem megillető nagy szerepe IV. Henrikben.

Ennek két okát látom. Az első az, hogy Shakespeare lassan-lassan kiszeretett a történeti drámák maszkjaiból, államügyeiből, intrikáiból, hatalmi tülekedéseiből, ha ugyan valaha szerette őket. Hogy nagyratörő lelkét a történet vonzotta, nagyon érthető. Legnagyobb versenytársa, Marlowe, is ösztönözte, de a nagy politika nagy szenvedélyei, indulatai, erőszakosságai, zabolátlanságai sokkal inkább izgathatták képzeletét, mint az élet völgyeiben végbemenő mindig a föld porához hajló események. Míg körülötte a drámaírók nagyon megszerették a polgári drámát, ő egyetlen egyet sem írt és a neki tulajdonított ilyenféle névtelen darabokat már ez oknál fogva is nem tőle valóknak jelenthetjük ki. De ő mindinkább humanizálni akarta a történetet. Emberi vonásokat különösen megszeret alakjain. Képzelete mindinkább a tényszerűséghez sodródik. IV. Henrikben a tulajdonképi történeti cselekményt végtelenül egyszerüsíti. A motivumokat kevésbíti és emberiesíti, hasonlókép az alakokat. Azonnal képét fogjuk adni IV. Henrik történeti részének és ez igazolja majd az itt általánosságban mondottakat. Egy igen gyarló drámában V. Henrikről megtalálta azt az adatot, hogy a király, mint

trónörökös, dőzsölt, mulatozott igen alantas emberek társaságában és ez az ott egészen jelentéktelen adat meggyujtotta képzeletét; e fénynél «meglátta» Falstaff alakját, megkoncipiálta, megszerette, megcsinálta. Megcsinálta, mert művészete hasonló alkalmas anyagra, ideára még egyáltalán nem akadt, és megcsinálta, mert ezzel emberibbé tette egész drámáját. Az angolok legnépszerűbb, bálványozott hős királya, V. Henrik, mint walesi herczeg, egy kolosszális lumpalak czimborája; egy királyfi, a ki a sárban hentereg, de kristálytisztán lép a trónra. Még később Shakespeare talán kedves lélektani drámát irt volna e témáról; kár lett volna: most kevesebb súlyt helyezett a lélektani átalakulásra, e helyett közelről megnézte azt a Falstaff urat. Hiszen ez gyönyörű egy alak! És megszületett a világirodalomnak egyik legnagyobb humoros alkotása.

A túlsúlyát pedig részint Shakespearetól kapta, részint tőlünk. Shakespeare-en nem először esett meg, hogy egy epizódalakja kinőtt rámájából. Ugyanez történt vele nehány évvel előbb, midőn a Velenczei Kalmárt írta. Az napfényes, vidám játék gyanánt indult, mint régi, kedves mese. Volt egyszer egy igen gazdag leány, kinek sok kérője akadt. De a kérőknek három szekrényke közül választaniok kellett és a ki nem az igazit választotta, szégyenszemre eltakarodhatott stb. stb. Ehhez a derült történethez kellett valami sötét felhő, mely a boldogság napját egyidőre eltakarja. Igy azután annál melegebbnek érezzük a nap sugarait. E sötét felhő nélkül a darab kissé unalmas lett volna. Tehát igazi sötét felhő kellett. E czélra jó volt Shylock, a zsidó. Régebben Bassanio az ördögtől kért volna pénzt kölcsön, de a pénzmanipulácziók is humánizálódnak és igy jött az ördög helyébe a zsidó. De ha már zsidó, akkor igazán zsidó legyen. Shakespeare nem érhette be a zsidóval, mint mumussal, belenézett a zsidó lelkébe. És ott szines, megindító és furcsa dolgokat látott. Rendkívül kíváncsi lett és megalkotta a zsidót, mint sötét felhőt. Miután a felhő elvonult, a nap ujra kisütött, Antonio életben marad, Nerissa boldog lesz, minden rendben van. Azonban megtörtént, hogy Shylock érdekesebb lett mint Antonio, mint Bassanio, mint Portia és az egész

társaság. Mert tragikus lélek, melyet Shakespeare átélt. És mikor Shylock eltávozik a szinpadról, a közönség is kedvet érez elmenni és el is megy, úgy hogy most már szeretik a darabot az V. felvonás nélkül játszani. Mire való az V. felvonás, mikor nincsen benne Shylock? És az idők járása is segített Shylockon. Shylock modern problema, a három szekrény története pedig régi mese. Shakespeare persze nem tudhatta, hogy ilyen lesz a világ járása a jövőben.

De majdnem ugyanez történt IV. Henrikkel. IV. Henrik és fia és a lázadó főnemesség, bármennyire emberiesítette őket Shakespeare, nem tudtak helyt állani Falstaff előtt. Az ő korában még tudtak, mert akkor ezek az alakok még élő hagyományok voltak, de azóta folyton nő Falstaff, a mi érdeklődésünk által, amazok pedig mégis kisebbednek. Nem tüntek el, nem annyira mint Antonio meg Bassanio, meg a többiek, mert közben nevezetes módon megnőtt Shakespeare emberalkotó művészete, Falstaff azonban mégis elhomályosítja őket. Már Aristoteles mondotta, hogy a történet nem tud oly igazságot adni, mint a költészet. Ez a Falstaff soha sem élt, de egész társaságát friss egészségben eltemette. Ez a Falstaff nemcsak kövér, de oly nagy is, hogy a hová ő jő, ott neki kell az elsőnek lenni, t. i. a művészet birodalmában. És innét van, hogy bizonyos aránytalanság van IV. Henrikben, de ez az aránytalanság is érdekes és nem szeretnők, ha nem volna. A történet dolgozott rajta, a hagyomány és a költő. Mint azokon a nagy középkori dómokon, melyek olyanok, mintha nem emberi önkény vagy ötlet szülte volna őket, hanem maga a természet. Falstaffot nem is Shakespeare alkotta, hanem az emberi képzelet, mely egyedül tud örök érvényűt alkotni.

De siessünk most és nézzük a két részét a műnek.

III.

A történeti rész egyszerű, kevéssé bonyodalmas, rendkívüli kitörések nélkül való, a szörnyűségeket kerülő, ép ezért anyagával épenséggel nem izgató. Veleje az, hogy az uralkodó király, IV. Henrik, ki előzőjét az angol trónon,

II. Rikárdot, trónjától megfosztotta és azután megölte, még pedig az ország nagyjai segítségével, függő viszonyba került e nagyoktól, gyanakszik rájuk, nem tudja kielégíteni követeléseiket, érzi, hogy jogtalanság jogtalanságot szül, hogy a kik trónra segítették, ha elégedetlenek vele, hajlandók lesznek őt trónjától meg is fosztani, és ezt a gyanúját érezteti a nagyokkal, nyomja őket és ezzel belekergeti őket a lázadásba. Ennek a lázadásnak története a darab. A lázadók kudarczot vallanak, a legragyogóbb hívük, Percy Hotspur (Lévai fordításában Hővér, szóról szóra: forró sarkantyú) az első rész végén, a shrewsburyi csatában elesik, még pedig a látszólag elzüllött walesi herczeg kezétől. A lázadást azután gonosz csel által egészen elfojtja a második részben a király másodszülött fia, Lancaster János, ki alkudozásokba bocsátkozik a lázadó főurakkal, panaszaik előterjesztésére szólítja fel őket, megigéri nekik, hogy minden kérésüket teljesíti, és midőn ők seregeiket feloszlatják, elfogatja és lefejezteti a főbbeket. De az örömhír a királyt betegen találja. A darab végén a király meg is hal és a walesi herczeg foglalja el a trónt. Látni való, hogy a költő valóban a végsőig egyszerűsítette a cselekvényt, mely majdnem minden bonyodalom nélkül való.

Az alakok megelevenítése, jellemzése, kialakítása lép a külső bonyodalom helyébe. A király annyi belső életet kap, a mennyire funkczióiban rászorul. Nem boldog ember. A gond és bú emészti életét. A sors igazságszolgáltatásától fél, a bitorlott korona nem ül erősen a fején, a trónörökös züllött élete is nagy gondjainak forrása. Ellenfelei közt a legfélelmetesebb Percy, a hővérű, kinek kiválóságát mindenki egyhangúan elismeri. Irigyli Northumberlandot, Percy apját, azt mondja, bár volna úgy, hogy égi csalfa tündér cserélte vón' ki kettőnk gyermekét még bölcsejökben (I. 1. l.). Ha fiára gondol, gyászos sejtelmek gyötrik. A fia ép olyan, mint II. Richard, kit ő fosztott meg a tróntól és Percy olyan, mint ő volt, és meg fogja fiát fosztani a tróntól. De csalódik, mert fia bátor, vitéz és megöli Percyt. Ezzel azonban nincs vége a dolognak. Maradtak fölkelők. Percy apja, Northumberland, és mások, kikkel azonban, mint említettük, durva

és igen fölszinesen motivált csel utján végez Lancaster János. Shakespeare szinte megvetéssel bánik a cselekvény történeti vázával. Jobban érdekli a király haldoklásának jelenete. A király elaludt, párnáján a koronával. Henrik herczeg gondolatokba merülve fejére teszi a koronát és távozik. A király fölébred és keresi a koronáját. Nagyon bántja, hogy fia elvitte és midőn az visszatér, keserű szemrehányásokkal illeti. A herczeg ki tudja békíteni apját, kinek halála hirét később jelentik. Ezt a korona-jelenetet az id. Dumas XI. Károly czimü drámájában, mely soká kedvelt darabja volt vendégszereplő művészeknek, kiaknázta. IV. Henrik alakja nem lép előtérbe, de tiszta rajzú. Látni való: okos uralkodó, kinek egyedüli baja lelkifurdalásból eredő félelme, hogy a gondviselés meg fogja büntetni fiában a bitorlott koronát. Az álomról mondott szavai jól jellemzik komor, bús lelkét. A szerencse kedvez neki, de lelkileg bünhődik.

A leggondosabban rajzolja, a legnagyobb szeretettel szinezi a költő *Percy Hővér* alakját. Drámai érdekűvé nem tudja tenni, nincsen mód rá, de találkozván vele, megszereti és időzik mellette. Ez a nagy középkori lovag alakja, melyet Shakespeare viziós erővel meglátott. A drámának mint drámának nincsen nagy haszna belőle, de minden jelenet, melyben találkozunk vele, gyönyörű, mintegy önértékü. Nem tudjuk, melyik szebb, megragadóbb, az első, melyben föllép és a királynak megmondja, hogy mennyire feldühítötte az a sima, illatos, kikent, kifent udvaroncz, a ki tőle a király nevében a foglyokat kérte, vagy a feleségével való jelenetek. Remélem, hogy mégis meglátjuk majd a színpadon ezeket a gyönyörű jeleneteket. Hogy beszél ez a Percy! A kit Shakespeare szeret, annak oda adja minden ékességét. Midőn az udvaroncot leírja, azt mondja: Oly illatos volt, mint piperke hölgy; illatszelenczét tarta ujja közt; és azt koronként orrához vivé, meg elvoná; az orr, mintegy dühében, hogy oly közel jár hozzá, tüsszögött . . . Shakespeare itt Percy bőrébe bújt és Percy szemével nézi a piperkőczöt, a ki nyilván ott áll előtte; hiszen hallja tüsszenéseit. Midőn Percy védelmére kél Mortimernek, hogy' írja le annak küzdelmét Glendowerrel! Háromszor álltak meg, háromszor ittak közegye-

zéssel a futó Severn hullámából. Véres tekintetöktől riadva folyt az rengő nádja közt s borzas fejét a partüregbe rejté, mit a vivók hős vére áztatott. Igaz, hogy ehhez a gyönyörű képhez Homer is hozzájárult. Jelenete aggódó, szerelmes feleségével egyike a legédesebbeknek, miket az édes Shakespeare, the gentle Shakespeare, tudott írni. De jókedvében szatirát és iróniát is ad neki a bőkezű, gazdag költő. Midőn a fantasztikus Glendowerrel összevész, hogy vágja a nyelvével! Glendower büszkén mondja, hogy ő szellemeket tud idézni. Percy szárazon feleli, hogy azt mindenki tudja, de jönnek-e vajjon, midőn hívja őket. Midőn meghal, azt mondja: A gondolat (Lévai: az érzés) az élet rabja, az élet pedig az idő bolondja és az idő is, mely az egész világot áttekinti, véget kell hogy érjen. Shakespeare elérte, a mit akart ezzel az alakjával; akarta, hogy szeressük, mellőzve minden egyebet és megszerettük, megsiratjuk.

A királyfit nem említve, ezek a főalakok, de a többi lázadók és főurak sem üres bábok, mindegyik számára van a költőnek egy jellemző mozdulata, vonása, szava. Ezt természetesen kortársai sokkal finomabban érezték, mint mi.

IV.

Hátra van, hogy Falstaffról és a herczegről, Falstaff jó pajtásáról, a drága Rikiről szóljunk. Falstaffban mind gyönyörködtünk, ismerjük, nem lehet őt nem ismerni, egészen világos, átlátszó, mint a tiszta, finom sárga bor, hogy stílszerű hasonlattal éljünk, oly átlátszó és oly ízes. Ő is jókedvűvé teszi az embereket. De tulságos sok ő belőle is megárt, mint ezt a walesi herczeg tapasztalta. A hasonlatot lehetne folytatni, de avval csak elhomályosítanók, holott mi az értelem számára is meg akarnók világosítani. Mert ámbár közvetetlen érzésünk nem csalódhatik benne, de ha közvetve, az értelem útján akarjuk fölfogni, bizony sokszor félreértjük, mint a herczeg apja s a többiek is, kik közönséges, elzüllött lumpfráternek nézték. Ennél különb volt.

Igaz, hogy ő és a korcsma összetartoznak, az egyik a másik nélkül nem gondolható. Mi Falstaff a korcsmán kívül?

Humuszából kiszedett fa, melyet sehová máshová nem lehet átültetni. De a korcsma is üres Falstaff nélkül, ha egyébként telides-teli volna is. Mert Falstaff a korcsmai jókedv megtestesítése, annak a kicsapongó vidámságnak az embere, melyet egy alkalommal sosemhalunkmeg-vidámságnak neveztem és melynek más példányai is akadnak Shakespeare-ben, a kik persze el nem érik Falstaffot, pl. Böffen Tóbiás a Vízkereszt-ben. Ez a jókedv ital nélkül nehezen elképzelhető, Falstaff rettenetes ivó, a zsebében számlákat találnak, melyekben az ital ára nagyon meghaladja az ételekét, két pint bor 5 sh. 8 fillér, újra bor és szardella 2 sh. 6 fillér, kenyér *egy fél fillér*, de kappan is 2 sh. 2 fillér, mert Falstaff általában óriási fizikum, nagy termetű, nagy hasú, mégis az ivás a fődolog, mindenki azzal csúfolja. Az ital a fődolog, de Falstaff nem részeges fráter, a darabban egyszer sem részeg, Falstaff sokat iszik, de bírja is az italt, az ő kedve nem épen az italtól függ, csak italszerű, ő a korcsma zsenije. A korcsma termette, ő a korcsma virágja, ha ugyan ez a név valamikép ráillik, mondjuk: a korcsma szülöttje. Nem gondol ő sem a tegnappal, sem a holnappal, nincs emlékezete és előrelátása, az övé azonban a jelen, korlátlanul, hiány és rés nélkül, ő tölti be, őt tölti el. Ebben olyan mint a gyermek, valóban sokszor oly öntudatlannak, naivnak tetszik, mint a gyermek, csak nem oly ártatlannak, de ép oly tudatlannak jóban és rosszban. Nincsenek gondjai. Nem tudja cselekvényeinek következményeit áttekinteni. Nincs búbánata, nincsen szomorúsága. Szeretjük látni. Már láttára is valami az ő gondtalanságából költözik belénk. Azt hiszik, csak rosszaságból, könnyelműségből vagy részegeskedésből mennek az emberek a korcsmába? Nem, annak külön atmoszférája van; rózsaszinű felhők uszkálnak benne, ha egyébként még oly rosszul világított, borszagú, piszkos és rendetlen is. Ott nincs gond. Ott kaczagnak az emberek ok nélkül. Ott boldog emberek vannak. Ott úr az úr, még a rongyos koldus is, feltéve, hogy meg tudja fizetni az italát, melyet megrendelt. Egy Falstaff, az ivók ivója, a habituális ivó, a ki az ivó ember lelki állapotát megrögzítette magában, aki ital nélkül is olyan, mintha ivott volna, ott szuverén. Ott ő a

király. Ezért nem imponál neki még a walesi herczeg sem, főleg a korcsmában nem, mert ott ő az ur, ő van otthon, ő fogadja a vendégeket. Szinte magától értetődik, hogy a korcsmárosnéhoz gyöngéd érzelmek is fűzik. A háziurat. Jobb is, ha a korcsmárosné özvegy vagy ilyesféle. A szerelem egyébként nem játszik nagy szerepet az italos ember életében. Az ital féltékeny, nem tűr más urat maga mellett. Az italos férjek megjárják, csak pillanatnyi eltévelyedéseik vannak.

A korcsma külön világ, beleékelve ebbe a mienkbe, a mely ama külön világ számára csak annyiban létezik, a menynyire okvetetlenül szükséges. Más erkölcse is van. Mi józanok, mi korcsmába nem járók, ezt az erkölcsöt erkölcstelenségnek nevezzük, még találóbban moral insanitynak, melynek sok fajtái közt a korcsmai nem mindig nagyon ártatlan, de mégis a kevésbé félelmetes, mert mégis mulékony és nem mindig rosszindulatú. A korcsmás ember mással, mint korcsmájával soha nem törődik. A mi ott künn történik, többnyire nem nagyon fontos, föltéve, hogy be nem hatol a korcsma világába. Ott künn van érdekek tülekedése, harcz, hírnév, becsület, dicsőség és ilyenek, az ott benn nem fontos. Mikor Falstaff a csatában van, imigy okoskodik. A becsület parancsolja, hogy előre menjek. De hát ha a becsület halálra sarkal, midőn előnyomulok? Nos akkor? Kipótolhat a becsület egy lábat? Nem. Vagy egy kart? Nem. Megszünteti-e egy seb fájdalmát? Nem. Tehát a becsület nem ért a sebészethez? Nem. Mi a becsület? Egy szó. Mi az a becsületszó? Levegő. Tiszta számvetés. Ki bír azzal? A ki a mult szerdán meghalt? Érzi-e ő azt? Nem. Hallja-e ő azt? Nem. Tehát észrevehetetlen? Igen, a holtra nézve. De vajjon nem él-e együtt az élővel? Nem. Miért nem? A rágalom nem engedi. Nohát nekem egy szikra sem kell belőle. A becsület csak festett czimer a halotti menetben s ezzel vége katekizmusomnak. — Ne tessék ezeken megbotránkozni: a korcsma mindig ilyen volt, az ókorban ép úgy, mint a vadembereknél, ha ugyan ezeknek van korcsmájuk. Az kívüle esik a történetnek. A történettől csak szint, berendezést kap, lényege örökké való. Ép azért százszor megkapóbb a képe ebben a történeti

környezetben. Percy és Henrik és a többiek meghalnak, Falstaff az örökkévalóságból jő és örökké él.

Falstaff azonban nem az italtól eltompult lélek. Mégsem a korcsma szülte, inkább megfordítva ő a korcsma megteremtője, mindenesetre felavatója. Falstaff igen elmés ember. Ki tudja magát vágni a' legnagyobb bajból is. Van fantáziája. Mivoltában van stílus. Sosem köznapi, közönséges. Ha ő megjelen, minden megváltozik. Nem igen lehet rá haragudni, ha komiszságokat követ is el, mert olyan, mint a gyermek. Jó nevelésben részesült, nemes származású ember és az meglátszik rajta. Igazi gonoszság nincsen benne, csak csintalan, mint a gyermekek szoktak. Úgy hazudik is, mint gyerekek szoktak, néha rossz fát tesz a tűzre, ha azt hiszi, hogy rajta nem érik. Részt vesz a kereskedők kifosztásában, tehát valóságos, közönséges rabló, a többiekkel együtt, de persze nem bántják a kiraboltakat, a pénz is megtérül, az igaz, hogy nem Falstaff jóvoltából, hanem a herczeg tudott mindenről és így intézkedett; mégsem haragudhatunk nagyon Falstaffra, mert hát látjuk, hogy nincs felelősségérzet benne, aztán az ilyen önfeledt vidámság, jó kedv, kicsapongás csak szemre való, gyökerei rendszerint valahol mélyen mérges mocsárban élődnek. De Falstaff ezt tudja. Mikor a herczeg rajt' éri hazugságon (azt hazudta, hogy a korcsmárosné meglopta), azt feleli: Hallod-e, Riki? Tudod, Ádám az ártatlanság állapotában esett el: mit tegyen Falstaff Jankó a gonoszság ez idejében? Magad látod, hogy több a húsom, mint más embernek; több hát a gyengém is. Falstaffnak néha még lelkifurdalásai is vannak. Midőn Henrik herczeg kinevezi a hadsereghez toborzó tisztnek és a szükséges pénzzel is ellátja, Falstaff főgondja mennél gyarlóbb embereket mennél olcsóbb pénzen szerezni, hogy a pénzből maradjon. Elképzelhetni, micsoda embereket toboroz. Maga is restelli. Besózott hering legyek, ha nem szégyenlem katonáimat, mondja. Nem toborzottam mást, mint oly mamlaszokat, kiknek testében a szív nem nagyobb egy gombostűfejnél és azok is mindnyájan megváltották magukat. Hogy milyeneket vett ezek helyett, jobb nem említeni. Nem látott emberi szem ily madárijesztőket. Egész kompániámban másfél ing van, a fél ing

két törlő kendőből van összetoldva. De nyomban vigasztalódik. Fehérnemüt eleget találunk minden sövényen. Midőn Henrik herczeg látja ezt a csőcseléket, fölkiált: Ki legényei jönnek itt utánunk, Jankó. Enyémek Riki, enyémek. — Henrik: Soha ily szánandó, rongy népet. Mit felel Falstaff? Hm, hm, elég jók azok fölnyársalni; ágyútölteléknek, ágyútölteléknek. Csak úgy megtelik velök az árok, mint különbekkel. Hja pajtás, halandó emberek, halandó emberek. Mi minden van ebben a Falstaffban! Igaza van, midőn azt mondja: Én nemcsak önmagam vagyok élczes, hanem *oka a mások élczességének is.* A mi közelébe jő, mind fényt kap tőle és tulajdonkép semmiféle magyarázat nem kell hozzá.

Az igazi humor alakja ő. Mindenekelőtt Shakespeare humorát tükrözi. Ez a nagy ember minden emberi hangulatnak végére járt és a vidám humor nagy, szuverén szabadságát is élvezte. A humor kissé játszik a dolgokkal, nem oly szivtelenül, mint a viccz, mint az ugratás vagy czinizmus, nem oly tulságos szivbeli részvéttel, mint a szatira vagy irónia. De azt mondja, hogy nem kell a dolgokat rendszerint oly nagyon komolyan venni, mert az emberi dolgok gyarlók, hibásak, a jó és nemes mellett ott van a gyarlóság is, a gyarlóság mellett pedig csilláma a lélekemelőnek, a tisztának, a jónak. A humor nem pöffeszkedik és nem itélkezik, a humor mosolyog, néha könnyek közt, szereti a dolgokat megérteni és megbocsátani. Shakespeare igy nézte Falstaffot. Gyarló ember, nagyon gyarló, de van benne valami jó is, nem rossz ember és oly mulatságos. Mulató és mulattató. Csupa ellentmondás, ő, az öreg, magát a fiatalokhoz számítja, ő, a szellemes, a jó nevelésü a söpredékkel czimborál, féktelen élvezetvágy van benne és gyarló a teste, másokat ámít, de magát is, hazudik, de úgy sem hisznek neki és ő tudja, hogy a többiek tudják, hogy milyen, igy tud ő játszani magával és másokkal, és mindenki szivesen tűri; a korcsmárosné rajong érte, be akarja csukatni adósságai miatt és öt perczczel később elzálogosítja ezüst korsóit, hogy pénzt adhasson neki. Első sorban nem Falstaff humoros, hanem Shakespeare; de Falstaffban is van humor, ő is játszik az emberekkel, a dolgokkal és magamagával. Ezért szereti a

herczeg. A dőzsölést, a lumpolást Falstaffban szerette meg, ámbár Falstaffot főleg az szereti, a ki szereti a mulatság önfeledtségét. De melyikünk nem szereti? Micsoda ember volna az, ki legalább néha-néha nem tud megszabadulni a gondtól és úgy élni, mintha egy pillanatnyira átalakulna Falstaffá! Falstaff óriási alak Shakespeare drámájában, oly nagy a maga nemében, mint Hamlet vagy Othelló, szinte szimboluma az emberiségnek, elvontan és megnagyobbított mértékben bemutatván az emberi természetet. Igen, mi mindnyájan Henrik herczegek vagyunk, kik egy ideig együtt mulatunk Falstaffal a korcsmában. Némelyikünk talán tulságos sokáig időzik ott vele. Egyik-másik egyáltalában nem tud elszakadni tőle. De a legtöbben mégis bucsút vesznek tőle. Azaz mi magunk bucsút veszünk magunktól, mi Henrik herczegek magunktól Falstaffoktól. Henrik herczeg egy kissé soká tűrte maga mellett. Ezt a szivességet nem nekünk tette meg, nem magának, nem Falstaffnak, hanem a költőnek, a ki különben nem tudta volna nekünk bemutatni Falstaffot egész mivoltában. Ezért juthatott eszébe Falstaffot bízni meg katonák toborzásával, a mit nem kellett volna tennie, mert az élet komoly ügyeit nem szabad Falstaffokra bízni. De máskép el kellett volna szakadnia Falstafftól és mi Falstaff a herczeg nélkül? Lényének, valójának nagy stílusához a nagystílu környezet tartozik. De mikor trónra lép, elbucsúzik tőle örökre. Hja a vég, a vég, az nem ismer humort! Mikor az uj király föllép, Falstaff várja a bevonuló királyt a Westminster mellett a téren. Meglátván a királyt, odakiáltja neki bizalmasan: Isten áldjon, kedves fiacskám. A király: Öreg, nem ismerlek. Mi a kérésed? Mi rosszúl áll az őszhaj a bolondnak! Efféle embert rég álmomba' láttam, Ily puffadottat, vénet, csintalant; De éberen most álmom' megvetem. A király számüzi szegény Falstaffot, csak tartásáról gondoskodik. Falstaff egy kissé összeszedi magát bódultságából. Azzal vigasztalja barátait, kiknek arany hegyeket igért, ha majd az ő Rikije trónra lép, hogy a királynak ez az elutasító mozdulata csak a látszat végett történt így. Titokban fogják a királyhoz hívni. E helyett azonban egyelőre börtönbe viszik. Valójában Shakespeare kivégzi ezzel Falstaffot. Nem is lépteti

föl V. Henrikben, ott csak haláláról értesülünk. A darab utóhangja megigéri ugyan, hogy Falstaff története folytatását találja majd, de ép ez az igéret bizonyítja, hogy ezt az utóhangot — nem Shakespeare irta. Valamint IV. Henrikben a herczeg alig látszik meg Falstafftól, úgy hogy alig tudunk többet róla, mint hogy Falstaffal szeret mulatni, de oda nem adja magát, azonkép V. Henrikben, már V. Henrik kedvéért is, Falstaff nem szerepelhet többé. Falstaff akkor hal meg igazában, mikor az uj király nyersen és szigoruan elutasítja magától. Úgy látszik, akkor el is vesztette az eszét. A korcsmárosné meséli: Olyan szép vége volt, úgy bucsúzott el, mintha fehérpólyás kis gyermek volt volna. Virágokkal játszott és ujja hegyére mosolygott. Az orra olyan vékony volt, mint egy irótoll és zöld mezőket emlegetett. Hogy van, sir John, mondám neki. Erre felkiáltott: Isten, Isten, Isten, három vagy négy izben. Aztán hideget érezvén, jobban a lábára húzatta a takaróját és azután egészen kihült. Henrik király, valamikor a drága Riki, nem törődött vele semmit, de bezzeg gondozta Shakespeare, élte utolsó pillanatáig és a ki Shakespearet szereti, Falstaff kedvenczét sem tagadja ki kegyéből, mert végre is minden gyarlósága mellett is ember volt és szimboluma lett tévedező, háborgó, vesztét érző, maga magát megvédeni akaró vidámságunknak. De gondolt-e Shakespeare szimbolumokra? Gondolt bizony. A nagy költők mind szimbolisták, csak nem tudnak mindig róla. Ezt a titkukat nyiltan kibeszélte Goethe, midőn mondja: Mindaz a mi mulandó, csak hasonlat, alles Vergängliche ist nur ein Gleichniss. Egyike a legnagyobbaknak Falstaff alakja és azért nem boldogul mellette sem IV. Henrik, sem fia, a walesi herczeg, sem ellenfele a hővérü Percy. Egy csárdában csak egy Falstaff fér meg.

THOMAS HEYWOOD.

Írta LATZKÓ HUGÓ.

A költészet nagy géniuszait minden nemzet irodalmában nyomon követik kisebb tehetségek, a kik nem hivatottak arra, hogy ismeretlen világokat tárjanak fel, hogy új irányba tereljék a költészet fejlődését és új gondolatkörökkel gazdagítsák az emberiség szellemi kincstárát. De ha képtelenek is hatalmas és maradandó művek alkotására, saját koruk izlését olykor hívebben tükrözik és gazdagabb képét nyújtják a kor érzésvilágának és lelkületének.

Az Erzsébetkori drámairodalom e kisebb tehetségei között Heywoodot (1572—1648) illeti meg az első hely.[1] Drámaíró, színész és rendező egy személyben és hírneve tetőpontján Londonban még Shakespearenél is népszerűbb. Korának legtermékenyebb írója. Francis Kirkman könyvkereskedő feljegyzi róla, hogy nemcsak majdnem minden nap fellépett a színpadon, hanem sok éven át naponként egy ív kézirattal is elkészült.[2] A kétszázhuszat meghaladja ama drámáknak száma, melyeket négy évtizedre terjedő írói pályája folyamán maga írt vagy a melyeknek megírásában fő része volt,[3] de ezek közül csak huszonhárom maradt reánk. Széleskörű klasszikus

[1] Összes fennmaradt színműveit kiadta hat kötetben *Pearson:* The Dramatic Works of Thomas Heywood now first collected 1874. — Lásd: *Ward,* A History of English Dramatic Literature. II, 550—589. London 1899². The Cambridge History of English Literature VI, 81—106, Cambridge 1910. *J. A. Symonds,* Thomas Heywood. The Mermaid Series, London 1888. *Aronstein,* Thomas Heywood. Anglia. XXXVII, 163—268, Halle 1913. *F. E. Schelling,* Elizabethan Drama 1558—1642. 2 kötet. Boston és New-York 1908. — Az idézeteket *Rózsa Dezső* fordította.

[2] Lásd Dictionary of National Biography. XXVI, 339.

[3] This tragicomedy ... [is] one reserved amongst two hundred and twenty in which I have had either an entire hand, or at least a main finger. *(The English Traveller. To the Reader.)*

műveltsége volt és műveiben sűrűn találunk latin és görög idézeteket. E tekintetben Ben Jonsonra emlékeztet, bár különben nagy kortársának egyenes ellentéte. Jonson egy új drámai forma megalkotására törekszik és semmi engedményt sem tesz a közönségnek; Heywood nem bírál, nem okoskodik, elfogadja a közönség ízlését olyannak, a milyen és megelégszik a napi sikerrel. Ben Jonson alapos tudós, a ki éles kritikát gyakorol forrásaival szemben és drámái kidolgozására a legnagyobb gondot fordítja; Heywood gyorsan dolgozó író, a ki forrásait mindig szolgailag követi és a kinek művein a felületes és hevenyészett munka nyoma nagyon is meglátszik. Sok drámáját korcsmában, korcsmai számlákra írta, ez magyarázza azoknak szétfolyó szerkezetét. Drámáit csakis a színpadnak szánta és miként Shakespeare, ő is keveset törődött azok kiadásával. Sohasem vágyódott arra, hogy munkáit könyvalakban lássa [1] és ismételten panaszkodik, hogy mások az ő tudta és beleegyezése nélkül, csonka és megrontott szövegben adják ki műveit.

A színházat a legtöbbre becsüli a világon. *An Apology for Actors* (1612) című munkájában a színművészetet védelmezi a puritánok és a városi hatóságok támadásai ellen. Utal a színművészet múltjára, fontosságára és nemes hivatására. A dráma az emberiség számára nagy erkölcsi értéket jelent. Hány esetet ismerünk, a melyben a színi előadás csodálatos hatással volt a bűnös lelkiismeretére! Ideális képét rajzolja meg a színésznek és kéri a közönséget, hogy egyesek könnyelműsége miatt ne ítélje el az egész osztályt. Rajongó lelkesedés tölti el, ha a színházról szól. Mint Shakespeare, Heywood is az egész világot színháznak, a földet színpadnak mondja.

> Szinház a világ és szinpad a föld,
> Melyet szinészekkel betöltenek

[1] It never was any great ambition in me to be in this kind voluminously read. *(The English Traveller. To the Reader.)* — It has been no custom in me . . . to commit my plays to the press . . . for though some have used a double sale of their labours, first to the stage, and after to the press, for my own part I here proclaim myself ever faithful to the first, and never guilty of the last. *(Rape of Lucrece. To the Reader.)*

Isten s a természet . . . És szerepét
Az egyik jól, a másik rosszul adja . . .
Ez igaz embert, az meg árulóét . . .
Becsületest ez, gazt játszik amaz,
Ez nemes embert, az pedig bohóczot
Az egyik rongyos, a másik derék,
Mindenkinek van szerepe s sajátját
Eljátssza mindenik . . .

Ha szinház képét adja a világ,
— Kerekségével is alkalmas arra, —
Magasan fekvő csillag-karzatokkal
Jehova űl ott mint néző s főbíró,
Ki a legjobbnak tetszést osztogat,
A rossz játék jutalma kárhozat,
Mások dicséretet aratnak; így
A ki tagadja, hogy szinház legyen,
Egész világot megtagad nekem.

Heywood első drámája, *The Four Prentices of London with the Conquest of Jerusalem* (1594), saját ítélete szerint is gyenge, ifjúkori kísérlet.[1] Számot vet azzal, hogy közönségét mily nagy mértékben vonzzák a távoli országok és haditettek, az érdekfeszítő és meglepő események és ezért bonyolult és rendkívüli kalandokat dolgoz fel. «Nem látjátok-e szívesebben a színpadon Jeruzsálemet, a melyet még sohasem láttatok, mint Londont, a mely minden órában szemetek előtt áll?» kérdi a prológusban. Keveset törődik azzal, hogy a váratlan fordulatokban gazdag kalandok halmozása a valószerűség rovására történik. A dráma négy londoni mesterinas vitézségét dicsőíti.

Négy londoni inas éltét mesélem el,
Kiket tornyosuló hirük égig emel;
Hervadhatlan dicsőséget nyerének
Diszére önmaguknak és a czéhnek.

Bulloign elszegényedett grófja (Heywood a francziaországi Boulognet gondolja) fiait Londonban különböző mesterségekre

[1] This play was written many years since, in my infancy of judgment in this kind of poetry, and my first practice.

taníttatja. Az ifjak büszkék polgári hivatásukra, de mivel atyjuk leghőbb óhajtása az, hogy életét a szent földön fejezze be, hajóra szállnak, hogy Jeruzsálemet a pogányoktól visszahódítsák. Hajótörést szenvednek, elszakadnak egymástól, de vakmerő és csodálatos kalandok után Jeruzsálem ostrománál ismét találkoznak. A pogányok legyőzése után Bulloign grófja Jeruzsálem patriarchája lesz, fiai királyi koronákat nyernek. E kezdetleges színmű, a melynek forrása egy hasonló tárgyú régebbi dráma lehetett, a művészi egységnek, a következetes jellemzésnek és drámai indokolásnak teljesen híján van; a legönkényesebben bánik a történelmi és földrajzi adatokkal; az összefüggés nélküli, tarka kalandok egymásutánjában a mesterinasok vitézségének dicsőítése az egyetlen mindig visszatérő motivum. Schelling a romantikus történeti dráma polgári lealacsonyításának nevezi[1] és művészi tekintetben nem is helyezhetjük magasra. A dráma igen nagy népszerűségnek örvendett és számos utánzóra talált.[2] Egyszerű londoni polgárok merész haditetteinek és hősiességének dicsőítése hovatovább oly nevetségessé vált, hogy az izlés e félszegsége ellen intézték Beaumont és Fletcher *The Knight of the Burning Pestle* című maró drámai szatirájukat.

Következő színművének, *The First and Second Parts of King Edward the Fourth*, (1599) tárgyát Heywood előtt már mások is feldolgozták.[3] Heywood annyiban tér el előzőitől, hogy IV. Edvárd uralkodásának politikai eseményei háttérbe szorulnak és egész költői erejét Jane Shore szerelmi történetére összpontosítja. Egyébként szolgailag követi forrását, Holinshed krónikáját, anélkül, hogy az eseményeket drámai egységgé forrasztaná össze és a jeleneteket csak a király személye tartja össze. London lakossága hősiesen visszaveri a fattyú Lord Falconbridge felkelését és Heywoodnak ismét alkalma van arra, hogy a polgárok és mesterinasok király-

[1] i. m. II, 406.

[2] *Dekker*, The Shoemaker's Holiday; *Rowley*, A Shoemaker a Gentleman stb.

[3] Shakespeare VI. Henrik 2. és 3. rész, III. Richard; The First Part of the Contention betwixt the two Noble Houses of York and Lancaster; The True Tragedy of Richard Duke of York.

hűségét és hősi bátorságát dicsőítse. A színmű legmulattatóbb részlete Edvárdnak Hobs-szal, a tamworthi timárral való találkozása. A timár nem ismeri fel a királyt, a ki alattvalójának politikai nézeteit igyekszik kifürkészni. De Hobsot a nagy urak dolga nem érdekli. «Olyan vagyok» — úgymond — «mint a suttoni szélmalom; dolgozom, bármily irányban fú is a szél. Ha Henrikről van szó, azt mondom, «Lancaster éljen», ha Edvárdról, «Éljen York!» — Mély hatással van az uralkodóra a nép egyszerű fiának igénytelen boldogsága és megelégedése, melylyel még a neki felajánlott királyi kegyeket is visszautasítja:

. . . . . a legalantasabb lét,
Melyet betölt a megelégedettség,
Derűsebb, mint uralkodók pompája.

A dráma másik jelentős epizódja Edvárd szép kedvesének, Jane Shorenak története. Miként a timár epizódjában, úgy ebben is egy régi balladát dolgozott fel.[1] Jane szereti urát és visszautasítja a király udvarlását, de később mégsem tud ellenállni Edvárd sürgető ostromlásának és elbukik. Vigasztalhatatlan férje elhatározza, hogy Angliából kivándorol. Az asszonyt lelkiismereti furdalások kínozzák, Shore bocsánatáért esdekel, de ez elfordul tőle és elhagyja.

A második rész Edvárdnak Franciaország elleni háborújával kezdődik, a melyből a király, a történeti igazságtól eltérően, győzedelmesen tér vissza. Sötét színekben látjuk Gloucester herczeg fondorlatait Edvárd ellen és megható a két királyfi meggyilkolása. Az ártatlan gyermekek legyilkolására készülve, még az állatias Tyrrel is elérzékenyül.

Kezemet a legrútabb gyilkolással
Mocskoltam be, melyet csak elkövettek,
Mióta a világ áll; itt könyűkbe
Törnek ki, ezeken a falakon
Maguk az érzéketlen kövek is,

[1] E balladákat *Percy* is felvette gyüjteményébe. Lásd Reliques of Ancient English Poetry, Series II, Book I, 15 és Series II, Book II, 26.

A tett láttára ... megréműl maga
Az éj is és a csillagok miként
Fáklyák, kialszanak, ha nézik ezt ...

E történeti események közepette a szerencsétlen Jane Shore, a ki ura távozásával minden támaszát elveszítette, a jótékonyságban keres megnyugvást, de semmi sem képes feldúlt kedélyét megnyugtatni. Edvárd halála után a kínszenvedések hosszú sora kezdődik számára, míg kétségbeejtő helyzete férjét bocsánatra indítja. De a hosszú szenvedés megtörte a sajnálatraméltó asszony testi és lelki erejét és meghal. Gyönyörű jelenetek vannak e drámában, — természetesen Jane Shore szerelmi történetére gondolunk elsősorban, — de mélyebb lélektani megokolást és drámai fejlődést itt sem találunk. Egyszerűségével, bájával megindító e szerelmi történet, szívhezszóló a szenvedések hosszú sora, az érzések hullámzása, a végzet könyörtelensége és a sújtó igazság szigora; ezek teszik e drámát a költő legsikerültebb alkotásainak egyikévé.

Röviddel Erzsébet halála után, a nagy királynő emlékére írta Heywood az *If You Know Not Me, You Know Nobody* (1604) című történelmi színművét. Véres Mária uralkodása, a protestánsok kiméletlen üldözése és az ártatlan Erzsébet szomorú sorsa elevenednek meg előttünk. Mária felségsértéssel vádolja Erzsébetet és a Towerba záratja, a hol kimondhatatlanul sokat kell szenvednie. Az első rész a történet száraz, művészietlen dramatizálása. Egyhangú, vontatott párbeszédek egymásutánja, cselekvényről alig szólhatunk. Technikailag is nagyon primitiv, mert Heywood az egyes felvonásokat nem tudja kellőkép egymáshoz kapcsolni és áthidalásukra némajelenetekkel segít magán. Változatosabb a második rész. Az üzleti életet viszi színpadra. Látjuk, miként bonyolítják le ügyeiket a City kereskedői. Kitünő a jellemek rajza is. Sir Thomas Gresham a legtekintélyesebb közöttük. Dúsgazdag, széles látókörű, bőkezű kereskedő, kit mindenki tisztel és becsül. Saját költségén tőzsdét építtet, a melyet a királynő maga nyit meg és Royal Exchangenek nevez el. Vele szemben áll a felületes, bőbeszédű, szószátyár Hobson, a ki bárdolatlansága és esetlensége ellenére is, kedélyes jó-

kedvével és egészséges humorával megnyeri rokonszenvünket. Annyit fecseg, hogy vevője nem jut ahhoz, hogy kifizesse a vett portékát. Meg van győződve arról, hogy mindenkinek ismernie kell őt és a midőn egy alkalommal a királynő elé lép, Erzsébet kérdésére: «Friend, what are you?» — így válaszol: «Knowest thou not me, Queen? then thou knowest nobody.» Innen a dráma címe, a mely különben a cselekvénynyel nincsen összefüggésben.

Shakespeare *Julius Caesar*jának nagy sikere óta a római történetből vett tragédiák nagyon népszerűekké lettek és szinte természetes, hogy Heywood e tekintetben is követte korának izlését. Liviusból merítette *The Rape of Lucrece* (1603) tragédiájának tárgyát és azt a történeti színművek módjára eleven drámai képekben dolgozta fel. Gazdag cselekvényt visz a színpadra. Lucretia meggyalázása és öngyilkossága keretéül, Tarquinius Superbus egész története szolgál. Beleszorítja drámájába úgy Tarquinius Superbus erőszakos trónralépését, mint a delphii jóslatot és annak beteljesülését, Ardea ostromát, a Porsenna elleni háborút s Horatius Cocles és Mucius Scaevola hősi tetteit. A színmű a jelentéktelenebb részletek elhagyásával pontosan követi Livius elbeszélését. Egyes félreértések Heywoodnál persze elkerülhetetlenek; így pl. Gabii városát összetéveszti a szabinusokkal és Collatiát Róma egy részének tartja. A főalakok jellemét eléggé kidomborítja. Lucretia az ártatlanságnak és minden női erénynek megtestesülése; Tullia viszont annyira nagyravágyó és hiú, hogy minden emberi érzés úgyszólván kihalt belőle. Tarquinius Superbus vak eszköz felesége kezében; fia Sextus pedig erőszakos, durva, kíméletlen kéjencz, a ki semmitől sem retten vissza, hogy állatias vágyait kielégítse. Az egyes jelenetek közé, a cselekvénynyel össze nem függő dalok vannak szőve, melyeket a mindig vidám Valerius (the merry lord among the Roman peers) ad elő. E dalok közül néhány, egyszerű és kedves hangjával Heywood legszebb költeményei közé tartozik, de a legtöbb annyira ízléstelen és durva trágárság, hogy egy-egy jelenet emelkedettebb hangulatát teljesen lerontja.

Ugyancsak ókori tárgyú *The Four Ages* című penta-

logia, mely öt terjedelmes drámában, száznál több jelenetben a legszebb görög hitregéket dolgozza fel. A görög mithológia kedvelt tárgyköre volt az Erzsébetkori drámának;[1] Heywood annyiban tér el drámaíró társaitól, hogy nem elégszik meg egy-egy mithosz drámai feldolgozásával, hanem teljességre törekszik és színrehozza úgyszólván az egész görög-római mithológiát. Drámaciklusát a közönség szélesebb rétegeinek szánja; nem tűz ki maga elé magasabb művészi czélt és egyedüli törekvése a népszerűsités.[2] Lehetőleg gazdag és mozgalmas cselekvényt igyekszik a színpadra hozni.

Az első három drámában: *The Golden Age, The Silver Age, The Brazen Age* (1595—1596) Jupiter és Saturnus élete, Perseus és Andromeda, Jupiter és Alkmene, Pluto és Proserpina, Meleager és Atalanta, Jason és Medea története és Herkules tizenkét munkája tarka változatosságban vonulnak el a színpadon. A mi kevésbbé alkalmas a drámai formában való előadásra, azt Heywood Homerosz ajkára adja. A cziklus két utolsó drámája: *The Iron Age* és *The Second Part of the Iron Age*, melyek a trójai háború történetéről szólnak, később keletkeztek és mind stílusban, mind drámai technika tekintetében nagyon eltérnek az első három résztől. Nyomtatásban csak 1632-ben jelentek meg. Homerosz már nem szerepel mint magyarázó, a jelenetek tömörebbek és összefüggőbbek. Míg az első három rész előadásmódja elfogulatlan és naiv, a két utolsó részben már bizonyos kételkedő felfogás érvényesül és helyet talál az ironikus elem is, mint Shakespeare Troilus és Cressidájában. A drámaciklus egészében vontatott és fárasztó, bár sok szép költői részletet tartalmaz. Heywood az általános emberi mozzanatokat domborítja ki s a szülői és gyermeki szeretetnek, a baráti ragaszkodásnak, az eskű szentségének számos megható képét raj-

[1] *Peele*, The Arraignment of Paris (1581); *Lyly*, Endimion, or the Man in the Moon (1585); stb.

[2] All we have done, we aim at your content
Striving to illustrate things not known to all,
In which the learned can only censure right
The rest we crave, whom we unlettered call
Rather to attend, than judge.

zolja. Különös kedvét leli a szerelmi jelenetek bő, realisztikus kidolgozásában és a kor ízlésének megfelelően nem riad vissza a legsikamlósabb trágárságoktól sem. Heywood főforrása nem Homerosz volt, hanem Lydgate Troy Bookja és Caxton Recuyell of the Histories of Troye (1475) című munkája, a melyeken kívül felhasználta legkedveltebb íróit: Ovidiust, Vergiliust és Plautust is.

Az eddig megbeszélt drámáktól egészen eltér a költő főműve: *A Woman Killed with Kindness* (előadták 1603-ban, nyomtatásban megjelent 1607-ben). Előbbi műveivel ellentétben, most mellőzi a gazdag külső cselekményt, a romantikus kalandokat, királyok viselt dolgait és a családi életből veszi színművének tárgyát. Nem elégszik meg a mindennapi élet valamely érdekes esetének dramatizálásával, hanem az erkölcsi mozzanatokra és lélektani elemzésre helyezi a fősúlyt. Művészete új elemmel gazdagodik: az érzelmek rajzával. Ezzel tudatosan eltér a szokásos drámai formáktól és a prológusban a közönség elnézését kéri, hogy nem nyújt ragyogó pompát, hogy a színpad oly dísztelen és kopár és színművének tárgya annyira szerény.

A hitvesi hűtlenség és annak szomorú következményei szolgáltatják a színmű anyagát. A gazdag Master Frankford, a ki zavartalan boldogságban él szép ifjú nejével, jószívűen, vendégszeretettel fogadja házába az elszegényedett Wendollt. Wendoll heves szerelemre gyúl jóltevője felesége iránt. Hiába küzd szenvedélyével, féktelen indulatain nem tud uralkodni és az imádott nőnek megvallja szerelmét. Frankfordné lelkében ez a vallomás a legnagyobb felháborodást váltja ki:

> Mily vakmerőség tartja vissza a pírt
> Orczádról, hogy így mersz beszélni egy
> Oly drága barát hitveséhez? Ő,
> A férjem, tartja fenn az éltedet;
> Szégyent vetnél reá, a ki kezedbe
> Helyezte mindenét?
> Én hitvese vagyok s hozzám beszélsz.

WENDOLL. Ne szólj többet, ne szólj!
Ó, mert többet tudok, mint ezt, s szivem
Vöröslapú tábláján több van írva.

Te, mind közt legdrágább, te szép szivem,
Vakon kezedre biztam éltemet
És *egy* esélyre tettem mindenem.
Menj, szólj uradnak; ő elűz majd engem,
S akkor végem van! Ó, mit bánom én;
Érted volt az, teérted. Tán megöl:
Mit bánom én, érted volt. Mondd, magamra
Veszem a gaz nevét a nagy világon,
Legyek barátom árulója, mit
Törődöm azzal? Koldusbot, gyalázat,
Szégyen, halál, vád, mit törődöm én:
Éretted én mindent koczkáztatok,
Éltem tiéd s szerelmedben halok.

Wendoll szenvedélye, mély szerelme végre is legyőzik Frankfordné ellenállását. Frankford, hogy bizonyosságot szerezzen magának, váratlanul meg akarja lepni a hűtelen asszonyt. Ott áll felesége hálószobája ajtajánál, de nem mer belépni:

Csodálat, félelem s megdöbbenés
Dúlnak szivemben . . .
Ó, ég, tarts vissza — mielőtt belépek —
Szememtől oly látványt, a mely megőrjit;
Avagy pedig, ha ily sötét a kép,
Sújts vaksággal; vagy, hogyha nem, ó adj
Türelmet, a fájdalmat elviselni,
Hogy e fehér és szűz kéz ment legyen
Gyalázattól vagy véres gyilkolástól!
E fohászszal lépek be most . . .

Kimondhatatlanul lesújtva tér vissza a következő pillanatban.

Oh Isten, Istenem! Hacsak lehetne
Meg nem történtté tenni megtett dolgot,
Hogy az Idő megfordíthatná gyors
Homokóráját, eltüntetve a
Napokat és megváltaná
Ez órákat! S nyugatról kelve mért nem
Vonhatná visszafelé szekerét
A nap is! Elvehetne annyi perczet
Az idő rovásáról, mig ezek
Az évszakok, e perczek és a bennök
Megtett cselekvések, mind visszahíva
Lennének a legelső sérelemtől,

Hogy mint egy angyalt tarthatnám karomban
Mocsoktalanul! Ah, hisz lehetetlen
Dolgokról fecsegek; óh Istenem,
Türelmet adj!

Wendollt elűzi, hűtlen hitvesének pedig külön házat rendeztet be. Frankfordné bűnbánóan vezekel hibájáért, semmiben sem talál vigaszt és csak a halál után vágyódik. Utolsó kívánsága, hogy ura megbocsásson neki. Frankford felkeresi és nagylelkűen megbocsát a szerencsétlen asszonynak, a kit a sok szenvedés annyira megviselt, hogy ura karjai között meghal.

Schelling e színművet az Erzsébetkori irodalom egyik legértékesebb drámájának mondja. A költő egyes jelenetekben valóban az igazi tragédia méltóságáig és páthoszáig emelkedik. Igaz költői hangulattal írja le, miként közeledik az éj csendjében hazafelé a neje hűtlenségét sejtő Frankford és mélyen megindító a dráma leghatalmasabb jelenete, a melyben felesége hűtlenségéről meggyőződik. Frankford gyengéd, elnéző jellemében a nemes férfiasság igaz keresztyéni megbocsájtással párosul. Egész boldogsága egy pillanat alatt dől romba és mégsem öli meg a vétkes asszonyt, sőt még ekkor is a legnagyobb szeretettel gondoskodik kényelméről. Szerető gonddal keresi össze felesége minden kedves tárgyát, bár ezek láttára feldúlt boldogságának emléke fájdalmas visszhangot ébreszt lelkében. Frankford életteljes, szelid jelleme mellett a dráma többi szereplője egészen eltörpül. A csábító Wendoll nem teljesen romlott; őszinte hálát érez jóltevője iránt és minden erejével igyekszik úrrá lenni ébredező szenvedélyén, bár sikertelenül. Kissé bizonytalan és elmosódott Frankfordné jellemzése, mint Heywood minden női alakjáé. Bukása nincsen kellőképen megokolva és érthetetlen, miként fordulhat hirtelen oly rokonszenvvel Wendoll felé, hogy azután ép oly gyorsan megbánja bűnét, anélkül, hogy lelkitusája bármiként is jelezve volna. A Woman Killed with Kindness az első polgári dráma az angol irodalomban; gyorsan népszerűvé lett és a korabeli irodalomban számtalan hivatkozást találunk reá.

The Fair Maid of the West alaphangulata lágy szentimentalizmus és lelkes hazafiság. (Előadták 1603-ban, nyom-

tatásban megjelent 1631-ben.) Plymouth utczáin szokatlanul élénk a sürgés-forgás, mert Essex gróf hajói indulásra állnak készen az azóri szigetek ellen. Különösen sokan özönlenek a szép, fiatal Bess Bridges korcsmájába. A vendégek közül többen kérik meg a kezét, de sikertelenül, mert Bess a gazdag, előkelő Spencert szereti, a ki résztvesz Essex expedicziójában és így a szerelmeseknek el kell egymástól szakadniok. Spencer az azóri szigeteken Fayal ostrománál megsebesül és egy barátja útján gondoskodik menyasszonyáról. Bess halottnak hiszi vőlegényét és legalább holttestét akarja Angliába visszahozni; e czélra nagy hajót szereltet fel és útnak indul. A dráma cselekvénye ezentúl regényes kalandok egymásra halmozása. Harczba keverednek egy spanyol kalózhajóval, a melyet legyőznek, a foglyokat, köztük Spencert is, kiszabadítják, anélkül, hogy a jegyesek felismernék egymást. Újra találkoznak Fezben, a hol Bess teljesen megigézi a vérengző és kéjencz szultánt, megszelidíti indulatait, kegyelemre fordítja boszúvágyó és kegyetlenkedő ítéleteit és végül a szultán beleegyezésével az egymást felismerő Spencer és Bess boldogok lehetnek és egybekelhetnek. A dráma folytatása, a második rész, még lazább összefüggésű és szövevényesebb kalandok egymásutánja. A szultán megsajnálja nagylelkűségét és Besst mindenáron bírni kívánja. Felesége viszont Spencer szerelmére vágyik. A szerelmesek a veszélyt úgy kerülik el, hogy barátaik segítségével az éj sötétjében a szultánt saját feleségével hozzák össze. Ezután természetesen menekülniök kell és számos kaland után, miközben többször fenyegeti őket halálveszedelem, zavartalanul élhetnek boldogságuknak.

Művészi egységet e drámában ép oly kevéssé találunk, mint Heywood eddigi munkáiban. A költőt különösen az izgató kalandok érdeklik és a színmű inkább drámai jelenetekbe foglalt kalandregény, mint igazi dráma. Kalandot kalandra halmoz, anélkül, hogy azokat kellőleg összefüggésbe tudná hozni. Számtalanszor változtatja a dráma színhelyét és a jeleneteket óriási időközök választják el egymástól. Ettől eltekintve azonban, az egyes jelenetek magukban véve nagyon élénkek. Erős nemzeti érzés hatja át az egész darabot, különös büszkeséggel utal mindenki az angolok nagy tengeri

sikereire és győzelmeire. Különösen sikerültek a korcsmai jelenetek: a vendégek jókedvű mulatozása, szóváltása és összetűzése. A való életből vette Bess alakját is, az igénytelen, egyszerű korcsmárosleányét, lényének természetes közvetlenségével és bájával. A hű és önfeláldozó szeretet és ragaszkodás megtestesülése. Méltán mondják róla:

> A földön bárhová hatoljon hírneved,
> Mindenki csak mint drága kincset emleget.

Méltó hozzá vőlegénye Spencer. Csupa jóság és odaadás, e mellett jellemes és bátor. Minden viszontagság és veszély közepette hű marad szíve választottjához. Mintha azt a tételt akarná a költő bizonyítani, hogy a hű kitartás és bátor önfeláldozás legyőz minden veszélyt és diadalmaskodik minden árnyon és gonoszságon.

The Wise Woman of Hogsdon (1604) főalakja, a hogsdoni bölcs asszony, a jövendőmondás és kuruzslás jól jövedelmező mesterségét űzi. Sem írni, sem olvasni nem tud, de kitünő emberismerő és különösen ért ahhoz, hogy mások butaságát és gyengeségét a saját hasznára aknázza ki. Az ő segítségével akar titokban egybekelni a szép Luce-szal a féktelen, vad Chartley, a ki menyasszonyát minden ok nélkül elhagyta. Elhagyott menyasszonya fiúnak öltözve, inasul szegődik a bölcs asszonyhoz, hogy hűtlen vőlegényét visszahódítsa és ugyancsak a kuruzslónő szolgálatát veszi igénybe a nyers modorú Boyster is, a ki Lucet akarja feleségül venni. Számtalan intrika, félreértés, átöltözés és összetévesztés után a bölcs asszony leleplezi és megszégyeníti Chartleyt, a ki mindenkit rá akart szedni és a ki most a legkellemetlenebb helyzetbe jutva, boldog, hogy hűtlenül elhagyott menyasszonyára ismét ráakad.

E vígjáték Heywood legmulattatóbb darabjainak egyike. A véletlen szeszélyes játékának tág tere nyílik. A komplikált cselekvény oly víg és kaczagtató, hogy a néző elfelejti, mennyire valószínütlen és minden egyes jelenet után alig várja a folytatást. A dráma utolsó jelenetében Heywood az összes szereplőket a színpadra hozza és mesteri technikáját igazolja az, hogy a bonyodalmak elsimulnak és minden jóra

fordul. Erős körvonalakban állanak előttünk a főalakok: Chartley, a könnyelmű, léha, csapodár világfi; elhagyott menyasszonya, a ki híven kitart az állhatatlan, de előzékeny és kedves ifjú mellett; az erényes Luce; az engedelmes Gratiana, a ki atyja parancsszavára, még szíve ellenére is kész lett volna férjhez menni és végre a bölcs asszony, a ki ügyesen palástolja tudatlanságát, túljár mindenkinek az eszén, szédelgéseivel mindenkit rászed és kizsákmányol.

Igen sok tekintetben The Fair Maid of the West-re emlékeztet a William Rowleyvel együtt írt *Fortune by Land and Sea* című dráma (1607—1609). Itt is széles tért foglal el a szövevényes, bonyolult tengeri kalandok részletes leírása és az ifjú Forrest küzdelme a tengeri rablók ellen, a hazáért és a nemzeti dicsőségért folytatott harczczá lesz. Harding története kissé naiv formában azt példázza, hogy a jó mindig elnyeri jutalmát, a gonosz pedig bünhődik. Minden egyes alak csupa jóság, vagy csupa gonoszság, az egyéni jellemzésnek nyomát sem találjuk.

The Fair Maid of the Exchange is a korabeli élet rajzát adja. (Megjelent névtelenül 1607-ben.) Négy kérő versenyez a szép Phillis kezéért, a ki közülök élete megmentőjének, egy bénának szerelmét viszonozza. De a béna méltatlannak érzi magát és barátja, Frank javára lemond. Phillis Franknak nyújtja kezét, anélkül, hogy ingatagsága a legkevésbbé is meg lenne okolva. E főcselekvényhez két mellékcselekvény kapcsolódik, melyet bátran mellőzhetünk. A bénának végtelenül idealizált, nemes jelleme és egyes mulattató kómikus jelenetek, valamint a korhű előadásmód Heywoodra emlékeztetnek; viszont a czikornyás nyelv és a Shakespeare ifjúkori vígjátékaira emlékeztető számos helyzet Heywood szerzősége ellen szól. Charles Lamb nagy lelkesedése e darabért alig igazolható és igen valószínű, hogy Heywood abban csak egyes jeleneteket dolgozott át.

The Royal King and the Loyal Subject egyike Heywood legismertebb drámáinak. (Előadták 1618 körül, nyomtatásban megjelent 1637-ben.) Forrása Bandello egy novellája, melyet Heywood a Painter-féle Palace of Pleasure feldolgozásában ismert: «Ariobarzanes, Artaxerxes perzsa király udvarmestere,

urán és parancsolóján az udvariasságban túl akar tenni». Heywood megint szolgailag, helyenként szószerint követi forrását. Csak annyiban tér el, hogy a színhelyet minden időmeghatározás nélkül Angliába teszi át. A király győztesen tér haza egy háborúból, a melyben élete megmentését udvarmesterének köszönhette. Az udvarmester szerénységében minden kitüntetést elhárít magától és most hosszú versengés indul meg a király és alattvalója között, melyikök tudná udvariasságban és előzékenységben a másikat felülmúlni. Az udvarmester mindig módot talál arra, hogy valamely formában az uralkodón túltegyen. A versengés tetőpontját bizonyára azok a pazar színpompájú és érdekfeszítő, izgalmasan bonyodalmas jelenetek képezik, a melyekben a király nőül veszi az udvarmester leányát, majd az udvarmester számító politikája következtében elűzi feleségét. A királyné atyja házában ad életet a trónörökösnek és az udvarmester azzal múlja felül a király minden eddigi nagylelkűségét, hogy elhozza udvarába a trónörököst, a kinek születéséről a király nem is tudott. Az uralkodó végre is megsokalja, hogy mindig elmarad alattvalója mögött, törvényszék elé állítja és halálra ítélteti leghívebb emberét, a ki azonban páratlan béketűréssel nyugszik bele ebbe is. Ily alázatosság és engedelmesség meghatja a királyt és leányai kérésére szívesen megkegyelmez neki: «nem azért, hogy felülmúlja, hanem, hogy egyenlő legyen szeretete az övével.» Különös szeretettel van megrajzolva az udvarmester alakjában a rendíthetetlen alattvalói hűség, a király iránti szeretet képe. Az érdekfeszítés rovására van, hogy a dráma tetőpontja, vagyis a trónörökös születése, a király és királyné kibékülése után Heywood ok nélkül és fárasztó módon tovább akarja fokozni a nagylelkűség erőfeszítéseit és ezáltal a cselekvény élénk és gyors menetét egyazon motivumnak állandó ismétlésével fárasztóvá teszi.

A *The English Traveller* (1627) sok pontban megegyezik A Woman Killed with Kindness cselekvényével. A prologus itt is utal arra, hogy a költő mellőzi «a dobot, trombitát, némajátékot, harczot, házasságot, dalt, tánczot és álarczosjátékot színműve felékesítésére». Ismét a hitvesi hűtlenség áll a dráma középpontjában. Az ifjú Geraldine külföldi útjáról

hazatérve, ifjúkori szerelmét, mint az öreg Wincott feleségét látja viszont. Szerelmük még nem halt ki szívükből, újra hűséget fogadnak egymásnak, hogy az öreg férj halála után egymáséi legyenek. A nő azonban urát és szerelmesét egyaránt megcsalja azzal, a kit Wincott éppen oly barátsággal fogadott házába, mint Frankford Wendollt. Miként Frankford, úgy Geraldine is a keresztyéni szeretet és megbocsájtás mintaképe. Hű és önfeláldozó barát, a ki bármely áldozatra kész és midőn felfedezi ifjúkori szerelmesének bűnösségét, még akkor is talál okot mentségére. Wincottné hűtlensége épp oly kevéssé érthető, mint Frankfordné ballépése.

Technikai tekintetben nagy haladást mutat *The Captives or the Lost Recovered* (1634) romantikus színmű, melynek főcselekvénye két leány története, a kik egy bordélyházba kerülnek (Perikles), de tisztaságukat megőrzik; kiszabadulva, hajótörést szenvednek és sok viszontagságos kaland után viszontlátják családjukat. Forrása Plautus Rudens című vígjátéka, a melyet a költő pontosan, helyenként szószerint követ. A változatos és gazdag mellékcselekvényt Heywood egy franczia fabliauból merítette. Két ellenséges barát viselt dolgairól szól. Mindegyikök éjjeli kalandra indul: az egyik életével fizet vakmerőségéért, a mennyiben egy főúri hölgyet el akar csábítani, de a férj megöli és holttestét a kert falához támasztja. Most — kis eltéréssel — ugyanaz a jelenet ismétlődik, a melyet a *Maltai Zsidó*ban is találunk a két barát között és nem minden alap nélküli az a nézet, hogy Heywood szúrta közbe ezt a jelenetet Marlowe darabjába, a melyet 1632-ben kiadott.

The Late Lancashire Witches-t (1634) Heywood egy nagy feltünést keltett boszorkányper alapján Richard Brome-mal együtt írta. A lancashirei Pendle Forest híres volt a boszorkányok üzelmeiről és egy fiatal gyermek vallomása alapján 1633-ban tizenhét nőt elfogtak és halálra ítéltek, de mivel a vallomás megbízhatóságát illetőleg kételyek merültek fel, az elítéltek közül négyet Londonba hozattak és az ügyet a király elé terjesztették. A király személyesen vezette az egyik boszorkány kihallgatását és mivel a vád alaptalansága kiderült, mind a tizenhetet fölmentették. A dráma közvetlenül a lon-

doni ítélethozatal előtt került szinre és bár a szerzők, mint az epilogusban mondják, nem akarnak az ítélet elébe vágni,[1] a boszorkányok mesterkedéseinek pellengérre állítása a közvéleményt még inkább a szerencsétlen teremtések ellen hangolta. A vádlottak név szerint szerepelnek, szavaik helyenkint teljesen megegyeznek a törvényszék előtti vallomással. A boszorkányok az ördögtől nyert hatalmukat mindenféle csíny és gonoszság elkövetésére használják fel. Feldúlják egy derék polgár családi békéjét, a gyermekeket szülőik ellen ingerlik, éjjeli összejöveteleket rendeznek, elvarázsolt lovakon, sündisznókon, medvéken és embereken lovagolnak, megzavarják az esküvőket és vadászatokat s bizonytalanná teszik az egész vidéket. Titokzatos és kísérteties mesterkedéseik elevenen és szemléletesen vannak ábrázolva, a komikus elem van túlsúlyban a komolylyal szemben. A színmű nemcsak mint egy, az érdeklődés középpontjában álló aktuális napikérdés drámai feldolgozása nagyon érdekes, hanem művelődéstörténeti szempontból is, mert mély betekintést enged a kor felfogásába. A boszorkányokba vetett hit tudvalevőleg a XVII. században egészen általános volt és nem csodálhatjuk, hogy Heywood és Brome is feltétlenül hittek bennük, ha még a kor legnagyobb szellemei, mint Bacon, Sir Walter Raleigh és Hobbes sem tudták magukat e balhit alól teljesen kivonni.

Az angol nemzeti önérzet és büszkeség hirdetője *A Challenge for Beauty* (1634—1635), mely a büszke Izabella portugall királyné történetét mondja el, a ki a világ legszebb asszonyának tartja magát és száműzi a nemes Bonavidát, mert ebben kételkedni merészkedett. Bonavida hosszú kutatás után, természetesen Angliában, akad Izabellánál szebb nőre. A dráma mellékcselekvényében a spanyol Valladaura és az angol Ferrer versenyre kelnek, hogy egymást a lovagiasságban felülmúlják. Magától értetődik, hogy az angol a győztes. Swinburne Heywood legjobb romantikus drámájának nevezi és kiemeli a dráma mesteri technikáját, különösen pedig az ügyes meseszövést és jellemzést.

[1] . . . perhaps great mercy may after just condemnation give them day of longer life.

Bizonyos tekintetben Heywood művészi hitvallását tartalmazza a *Love's Mistress or the Queen's Masque* (1633), mely a király tetszését annyira megnyerte, hogy egy hét leforgása alatt háromszor adatta elő. Apulejusnak Cupido és Psycheről szóló meséje Heywood kezei között mély értelmű allegoriává lesz. Szerepelteti Apulejust és Midast is, a kik a darabot Jonson modorában megjegyzésekkel kísérik. Midasban nincs semmi megértés a lélek magasabb szárnyalása, a nemesebb művészi törekvés és a költészet iránt. «Minek nevezed azokat — kérdi Apulejust, — a kik még a holtakat sem engedik sírjaikban nyugodni s szellemeiket balladákkal és rímes tákolmányokkal kísértik?» Apulejus, a magasztos ideálokkal telt művészi lélek, megmagyarázza neki drámájának mélyebb értelmét. Cupido szerelme Psyche iránt: a lélek szépségének keresése. Psyche szenvedései: a halhatatlanságot kereső lélek küzdelme az elébe tornyosuló akadályok és nehézségek legyőzésére. — Az egész dráma így egyrészt az emberiség szellemi törekvéseinek allegoriája, másrészt a szívből fakadó őszinte költészet dicsőítése.

*

Heywood romantikus drámákkal és történeti színművekkel kezdte pályáját, írt erkölcsfestő vígjátékokat és mitologiai színműveket, legkiválóbbat pedig a polgári drámában alkotott, a mely igazi eleme volt. A szatirikus vígjáték, a melyet Ben Jonson és iskolája művelt, kevésbbé felelt meg tehetségének; nyájas, szelíd, engedékeny egyénisége a szatirára nem volt alkalmas; ha a színpadra viszi is a társadalmi élet félszegségeit és visszásságait, ezt inkább közönsége mulattatására teszi. Főczélja ugyanis a nagy tömeg ízlésének kielégítése. Mindenben kora divatjának akar hízelegni; a divat változásainak hullámzásait vakon követve, nem egyszer ragadtatja magát ízléstelenségekre. A korabeli élet találó képét adja erkölcsfestő színműveiben, melyekben a kalandos események helyére lelki élmények és családi konfliktusok lépnek. Ő a polgári dráma megalapítója, melynek kialakulásához nagyban hozzájárult az a körülmény, hogy a közönség érdeklődése ekkor fordult a polgári és családi élet jelenetei felé.

Heywood igen nagyszámú egyéb munkáival e helyütt nem foglalkozunk. Gyorsan és könnyen dolgozott és a gyors írói munka minden előnyét és hátrányát egyesítette. Korának többi drámaírójával szemben ki kell emelnünk nagy erkölcsi tisztaságát. Mindenütt az általános emberi vonásokat emeli ki: nem a hatalmas szenvedélyek izgatják, hanem az emberi természet szeretetreméltó vonásai ihletik megnyilvánulásra. Költői tehetsége nem is eléggé hatalmas ahhoz, hogy az indulatok háborgását shakespearei erővel adja vissza. A mulattatáson kívül a nép értelmi színvonalának emelését is tűzte ki célul: «aut prodesse solent, aut delectare», a mint rossz latinságú jelmondatát minden munkája címlapján ott találjuk. Ha élő egyéniségeket nem is alkot, mély érzéseket tud megszólaltatni és mestere a drámai technikának, különösen a nagyhatású drámai jelenetek előkészítésében.

«Ha tanácsomat kérnék régi angol drámaíróink új kiadására nézve», mondja Charles Lamb, a ki Heywoodot *prózai Shakespeare*nek nevezi, «elsősorban Heywood műveit ajánlanám. Nem rendelkezett ugyan Shakespeare képzelőerejével, de nem maradt mögötte azokban a tulajdonságokban, melyek Shakespearenek a «kedves» jelzőt juttatták; nagylelkűség, szívélyesség, mérséklés a szenvedély mélységeiben, egyszóval kedvesség és szelídség, keresztyéni és őszinte anglikán érzés ragyognak írásaiban». Ha nem is szabad túlbecsülnünk munkásságát, korára hatott és a polgári dráma kialakulásában jelentős szerepe volt.

Nem fejezhetjük be méltóbban e rövid tanulmányunkat, mint Shackerley Marmion (1602—1639) szavaival, a ki barátjának oly szép költői emléket állított:

Heywood, ha mérlegeljük, hogy ki vagy te,
A tudomány teljes egésze mily
Helyet foglal megértésedben el
S akkor, ha látjuk még, hogy a tudáshoz
Még ennyi szorgalom is járul, úgy
Ki fogja megtagadni tőled a
Legszebb pálmát s babért? Téged nevezni
Saját dicséretünk csak . . . Te uraltad
A történet nagy tettei körét,
Államtanácsok, pártok s emberek

Szokásait, tolladra vetted a
Szinjátékot, lyrát, epicediumot;
Fordítás, dicsbeszéd és sírirat:
Mind érdemedről szól. S nemcsak profán
Dolgot tanítsz. Feltör dicső múzsád
E körön túl a legmagasabb égig
És ő visz át egész az istenségig.

STENDHAL ÉS HUGO SHAKESPEARE-CULTUSA.

Írta ELEK OSZKÁR.

A franczia Shakespeare-cultus a XIX. században megragadó képet mutat. A Shakespeare-tisztelet sajátos imádattá eszményül. Gautier Teofil a romantikus Vabre Gyuláról azt írja, hogy ennek «Shakespeare istene, bálványa volt». Ez a Vabre-láz reszket a romantikus idegekben, ez az áhítatos rajongás tölti el a romantikus lelkeket. A romanticismus igazi erősséget talált a britt költő képzeletének merész röptében, gyönyörködött drámái pezsgő életerejében, elkábult lángelméje bűvös varázsától s különösen arra törekedett, hogy a műveiből kiáramló üde erő serkentő példáján okúljon. Kiváltképen Stendhal és Hugo Shakespeare-tiszteletének vizsgálata tanulságos.

I. Stendhal Shakespeare-cultusa.

Shakespeare nevét Stendhal épen úgy, mint Hugo, a romantikus irány zászlajára írja. Stendhalra és Hugora nézve Shakespeare neve valóságos jelige.

Stendhal (eredeti nevén Beyle Henrik) *Vörös és feketé*jével (1831) s *Párma i karthauzi zárdá*jával (1839) a lélektani regény egyik legkiválóbb művelője. Stendhalt a reális irányú regényirodalom képviselőjének tekintjük, de ne feledjük, hogy 1823-ban a korszellem sugalmaira olyan művet is írt, mely a romantikus buzgalom egyik legjelentősebb bizonysága. Haraszti Gyula méltán tekinti Stendhal *Racine és Shakespeare*jét «romantikus harczi riadó»-nak.[1] Shakespeare a classicus Racine ellentéteül Stendhal és a romantikusok

[1] *Egyetemes Irodalomtörténet.* II. 456. l.

eszményképévé lesz. Gautier Teofil azt írja, ha valaki inkább szerette Racine-t, mint Shakespearet és Calderont, úgy cselekedett helyesen, ha magában tartotta ezt a véleményét.[1] Stendhal 1818 április 14-én írott levelében azt olvassuk, hogy őrjöngő romantikus, Shakespeare híve Racine-nal szemben s jobban szereti Byront, mint Boileau-t.[2]

Stendhal *Racine és Shakespeare*jében (1823) megállapítja, hogy a költészet azon a ponton van (1823-ban), melyen David találta a festészetet 1780 után. David arra eszmélt, hogy a régi irány nem illik olyan néphez, melynél az erélyes cselekvések szomjúhozása kezdett kifejlődni. David szakít a Lebrun-ök és a Mignard-ok modorával. A drámának is ilyen merész lépést kell tennie. Stendhal felveti a kérdést, a szomorújátékot Racine vagy Shakespeare szerint kellene-e írni, hogy az 1823-iki esztendő közönségének érdeklődését le tudják nyűgözni? Beszéltet egy akadémikust és egy romantikust. A romantikus Macbethről szól. Arra utal, hogy Macbeth a király meggyilkolásával s fiai menekülésével kezdődik, ezeknek a herczegeknek Angliába való visszatértével végződik. «Ez a cselekvénysor szükségkép több hónapot követel.» [3] Így a romantikus az akadémikussal szemben Shakespeare egyik mesterművére hivatkozva, a hármas egység sziklavárát bombázgatja.

Stendhal romantikusa jól látja, hogy az illusio a drámák hatásában fontos mozzanat. Ki is emeli, hogy a tökéletes illusio rövid pillanatai gyakrabban találhatók Shakespeare szomorújátékaiban, mint a Racine-éiben.[4]

A romantikus észrevesz más egyebet is, azt, hogy Shakespeare útját állja egy csomó nevetséges szokásnak, melyek Laharpe és a XVIII. század többi kis «pézsmaszagú» rhetorának serény olvasása nyomán váltak divatosakká.[5]

Stendhal úgy találja, hogy Shakespeare romantikus volt,

[1] *Histoire du romantisme.*

[2] Jules Marsan: *La Bataille romantique*, 17. l.

[3] 11. l. (A C. Lévy-féle, a *Bibliothèque Contemporaine* cz. vállalatban megjelent kiadást használtam).

[4] 16. l.

[5] 19. l.

mert a polgárháborúk okozta véres bukásokat, tömegnyi finom lélekrajzot és remek szenvedélyárnyalatokat festett, melyek nagyon illettek Erzsébet korának hangulatához s melyektől XIV. Lajos udvarának büszke marquis-jai bizonyára finnyáskodva húzódoztak volna. «Bátorság kell ahhoz, hogy az ember romantikus legyen, mert koczkáztatnia kell».[1] Az okoskodó, fontolgató classikus egy lépést sem merne tenni, ha Homerosz valamely sorára vagy Cicero egy-egy bölcselmi megjegyzésére nem támaszkodik.[2] De a romantikus nem mondja, hogy közvetlenül Shakespeare drámáit utánozzuk. Az új drámaírónak inkább azt kell ellesnie, hogyan vizsgálta Shakespeare a világot. Ilyen módon értelmezett shakespearei művészettel írjon a drámaíró a maga kortársairól olyanfajta szomorújátékokat, melyekre rászorultak, de nem merik követelni, mert annyira megrémíti őket a nagy Racine hírneve. A Stendhal-jelezte franczia korszak (1823 körül) nagyon hasonlítana a Shakespeareéhez.[3]

Kárhoztatja a Racine-féle tragédiát, mert csak néhány óra alatt foly le s így sohasem nyújthat szenvedélyátalakulásokat.

Mennyire hatásosabb Shakespeare *Othello*ja, ki az első felvonásban szerelmes s az ötödikben már megfojtja feleségét! «Ha ez a változás — mondja Stendhal — harminczhat óra alatt történik, botor s megvetem Othellot». Ilyen mesteri szenvedélyfokozódási rajzot lát *Macbeth*ben is.[4] A szemünk előtt való történések friss és eleven voltát élezi ki *Athéni Timon*ban.[5]

Méltatja Shakespeareben a természeti szépségek mély, érzelmes leírását, *Julius Caesar* Antoniusának Cæsar holttestе felett tartott beszédét s Banquo reflexióját Macbeth kastélyának helyzetéről. Utal a fecskékre, kik itt szeretik rakosgatni fészkeiket.[6]

[1] 34. l. [3] 39. l. [5] 63. l.
[2] 34. l. [4] 41. l.

[6] 88. l. Ezt a mozzanatot észreveszi Péterfy Jenő is *Kemény*-essayjében. Azt írja, Keménynek a természet iránt éles tekintete volt, mint Shakespearenek, «ki Macbeth komor várán a fecskefészket észreveszi». (Összegy. m. I. k., 134. l.).

Megemlékszik a jeles Shakespeare-színészekről is. A franczia színészek éneklő és szavaló modorával szemben a kiváló Kean-re hívja fel a figyelmet, ki *III. Richard*ban és *Othello*ban mesteri alakításokat nyújtott.[1]

Fejtegeti Werner *Luther*jét, mely írónk szerint közelebb esik Shakespeare remekműveihez, mint Schiller szomorújátékai. Stendhal *Luther*t a korjellemzés egyik legkiválóbb nyilvánulásának tekinti. «*Luther* — hangoztatja Stendhal — talán a legszebb darab Shakespeare óta».[2]

Stendhal 1823-ban már nem kér olyan szellemben írott tragédiákat, mint a milyenek a Racine-éi. Úgy vélekedik, hogy Racine szomorújátékainak élére ezt lehetne írnunk: «Epikus költeményekből kivont párbeszédek». Stendhal úgy okoskodik, hogy ez a modor tetszhetett az 1670-iki udvaroncznemzedéknek, de nem a XIX. századénak.[3] Racine, Alfieri, Manzoni és Schiller alakjainak a látszata mindig olyan, mintha szép beszédjükben önmaguk is gyönyörködnének. Stendhal prózában írott szomorújátékokat követel, különösen nemzeti tárgyúakat.[4] Fennen hirdeti, hogy a franczia nemzet szomjúhozza a történeti szomorújátékot, 1823-ban nevetséges volna Voltaire *Zaïre*ja szellemében írni, a szilaj III. Richard sokkal jobb minta. A Duguesclin-ekre, Montmorency-kra, La Trimouille-okra, Crillon-okra, Lautrec-ekre, a Bayard-okra hívja fel a figyelmet. A franczia krónikák több olyan tárgyat nyújtanának, melyek megdobogtatják a szíveket.[5]

Megtámadja az Akadémiát s főtitkárát, Auger-t. Az egyik akadémikus a romantikusokat irodalmi törpéknek, a vad Shakespeare barbár pártfogóinak nevezte. Magát Shakespeare-t

[1] 90. l.
[2] 96. l.
[3] 112. l.
[4] 113. és 127. lk.
[5] 183., 202., 203. lapok. Szépen igazolja Stendhalnak 1823 márczius 6-án kelt levele is, hogy írója mennyire lelkesedett a Shakespeare-ihlette történeti szomorújátékért: «A francziák arra vágyódnak, hogy a színpadon történeti tragédiákat lássanak III. Henrik haláláról s a burgundiai herczegnek a montereaui hídon való meggyilkolásáról. Shakespearenél is a *VI. Henrik*ről és a *III. Richárd*ról írott tragédiák tetszenek a legjobban». (Jules Marsan: *La Bataille romantique*, 1912, 130. l.)

nevetséges költőnek bélyegzi, kinek kóbor múzsája különböző időkbe és helyekre ülteti át London polgárainak eszméit, erkölcseit, nyelvét.[1] Akadémikus társait boszúra lovalja. Miután Stendhal hosszadalmasan s romantikus állásfoglalással támadja az Akadémiát és Auger-t, hangoztatja, hogy a prózában írott romantikus szomorújátékban az egymás nyomába lépő mozzanatoknak több hónapi időtartamot kell felölelniök s különböző helyeken végbemenniök.[2] A hármas egység ellen Shakespeare műveiben talál hathatós támogatást.

Jól tudja, hogy a Shakespeare-féle romantikusabb irányt a classicismuson nevelt franczia kevésbbé tudja élvezni. Az, a ki Voltaire *Alzire*jában Zamore szerepét csodálja, nem igen hiszi el, hogy Shakespearenek milliók csodálta *Macbeth*je egyike az emberi szellem remekeinek.[3]

Azt is hangoztatja, szükség van a stílusnak finomkodástól ment, közvetetlen, friss erejére. Gondoljunk csak *Othello zsebkendő* szavára![4]

Röviden megjelölve, Stendhal munkája iránymű. Nem az a czélja, hogy Shakespeare és Racine művészete között lélektani élességgel, következetes tárgyilagossággal s tudományos gondolatfűzéssel logikus egymásutánban párhuzamot vonjon. Stendhal művéből azonnal kitetszik arra a czélra való törekvése, hogy Shakespeare neve a romantikus irány lobogójának buzdító igéje, harczi vezérszava legyen. Valahányszor a classikus és romantikus dráma eltéréseire gondol, ez az ellentét Racine és Shakespeare nevében testesül meg előtte. Nemcsak *Racine és Shakespeare*jében tapasztaljuk ezt a megjelenítő erőre való személyesítési mozzanatot, hanem Stendhal egyéb dolgozataiban is.

*Az olasz Parnassus*ban gúnyosan mondja, hogy a classikus párt Racine Shakespeare ellen folytatott harczát csak szóvitának tartja. Stendhal szerint ezek az urak sohasem fogják megérteni, mert érdekök ellen van, hogy az 1830-iki közönség nem ugyanaz, mint az 1690-iki.[5]

[1] 138. l.
[2] 159. l.
[3] 172. l.
[4] 176. l.
[5] A *Racine et Shakespeare* kötethez csatolva, 292—3 lk.

Scott Walter és A clèvesi herczegnő című czikkében [1] arra utal, hogy minden művészi munka szép hazugság. Nevetséges azt a tanácsot adni, hogy utánozzuk a természetet. Tudjuk, hogy a természetet utánozni kell, csak azt nem, milyen fokig. Racine és Shakespeare «két egyenlő lángelméjű ember». Racine Iphigeniát abban a pillanatban festette, mikor Aulisban apja föl akarja áldozni, Shakespeare Imogént akkor, midőn férje, kit imád, a Milford-öböllel szomszédos hegyekben akarja leszúratni. Stendhal kiemeli, hogy ezek a nagy költők is a természetet utánozták, de Shakespeare a falusi nemesuraknak akart tetszeni, kiknek nyers és szigorú nyiltszívűsége a piros és a fehér rózsa harczainak volt a gyümölcse, míg Racine azoknak a finomkodó udvari embereknek a tapsaira áhítozott, kik a Lauzun és a Vardes marquis meggyökereztette szokások szerint akartak tetszeni a királynak s a nőknek. *Az olasz Parnassus*ról és a *Scott Walter*ről írott dolgozatok tárgyaltuk vonatkozásai éppen úgy, mint *Racine és Shakespeare*, a classikus és romantikus szellem rikító ellentéteire mutatnak rá.

Sajnos, Stendhal könyvének Shakespeare-re vonatkozó nézeteit össze kell keresgélnünk, írójuk annyira szétszórta őket terjengős, kitéregető modorú könyvében. *Racine és Shakespeare*ben hosszadalmasan beszél a hármas egységről, nem kevésbbé részletezően a színmű keltette illusióról, több példával támogatott fejtegetést közöl a komikumról, a Molière és Regnard között mutatkozó eltérésekről. A classicismus ellentéteül szegzett romanticismus jellemzése is bőszavú. Vitatja azt a kérdést, mennyiben kedvezett XIV. Lajos korában a társadalmi állapot a vígjátéknak? Egész fejezetet szentel a társalgásnak. Majd fürkészi, milyen a viszony az élet szokásai és az irodalom között. Hosszan ír a vis comicáról, szól Molière és Regnard vígjátékainak erkölcsi mozzanatairól. Később röviden méltatja Platot, Condillacot. Ír az olasz festőkről s közli Canova-val folytatott társalgását. Beszél a szépről, a stílusművészetről, az izlésről. A franczia Akadémia romantika-támadásáról s a romanticismusról való közleményei

[1] Ugyanitt, 296—7 l.

itt-ott aprólékoskodó fecsegésekké fajúlnak. Hosszadalmasan tárgyalja a romantikus vígjátékot, miután a szomorújátékkal végzett. Eláradó szóbőséggel közli mondanivalóját a censuráról, megint elpepecsel az Akadémiáról, Laharpe ellen való zúdulásai meg-megújulnak. Könyvében ötletek, gondolatok minden rend nélkül kergetik egymást.

Találóan mondja Pellissier, hogy Stendhal *Racine és Shakespeare*je röpiratok sora.[1] Nagyon illik Stendhal *Racine és Shakespeare*jére az is, a mit Brandes állított írónkról, mikor Prosper Mériméevel hasonlítja össze: «Míg Mérimée józan, lángelme nélkül szűkölködő tudós, Beyle, éppen fordítva, a tudományban lángelméjű működvelő a lángelme minden ismertető jelével, de mind a működvelőségeivel is».[2] Shakespeare-könyvében is elmés, éles, megvilágító készségre való helyek üres és szétlapított fejtegetésekkel találkoznak. De ez a pár éles mozzanat kárpótolja az olvasót. Stendhal Shakespeare-re hivatkozik, kit egyik levelében «isteni»-nek nevez, hogy Shakespeare-rel hasson és Shakespeare-rel irányítson Ezuttal is igazolást nyer Taine-nek Stendhalra tett találó megjegyzése: «Senki sem tanított meg jobban, hogy kinyissuk szemünket s hogy körültekintsünk».[3] Stendhal Shakespeare-könyve is eszmélkedésre serkentett, Shakespeare szellemén buzduló munkásságra biztatott. Kell-e találóbb eszme, mint ennek a könyvnek a legfőbb gondolata: «Shakespeare-ből nem kell mást utánozni, mint a művészetet, mint a festés módját, nem pedig a festendő tárgyakat».[4] Stendhal elve emlékeztet a Guizot-éra. Guizot úgy találja, kogy Shakespeare a terveket szolgáltatja, «melyek szerint a lángésznek most (1821-ben) dolgoznia kell».[5]

Stendhal nem szolgai követést vagy lelketlen mimelést kíván, hanem a Shakespeare művészete keltette művészetre

[1] Georges Pellissier: *Le mouvement litt. au XIX. siècle,* VII. kiadás, 173. l.

[2] Brandes: *A XIX. század irodalmának főirányai,* német kiadás, 1900, V. k. 239. l.

[3] L. Ch. M. Desgranges: *Hist. de la litt. française,* 1910, 877. l.

[4] 161. l.

[5] Idézi Duval *L'œuvre Shakespeareienne*-je, 197. l.

ébredést. Stendhal csaknem azt követeli az új franczia tragédia művelőjétől, a mit Alexander Bernát Katona Józsefről megállapított: «Úgy hatott rá (Shakespeare Katonára), mint egy nagy lélek hat egy nagynak induló lélekre».[1] Stendhal is ezt akarja. Ha pedig erre igyekszik, bizonyára mély és éles gondolatot hirdetett, olyan eszmét, mely egész könyvében a legvonzóbb és a legértékesebb.

Duval azt írja, hogy Stendhal a Shakespeare-cultusban a Staëlnék, a Chateaubriand-ok, a Guizot-k és a Barante-ok munkáját folytatja.[2] Ez az állítás kissé pontatlan. Ezuttal az a fontos, hogy Staëlné 1810-ben írott híres *Németország*ával hatott Stendhalra.

Hogy Staëlné műveit Stendhal figyelmesen olvasta, bizonyítja egyik levele.[3] A romanticismus eszméi szempontjából Staëlné könyvének a drámáról írott fejezete a legjelentősebb. (II. könyv, XV. fejezet.) Staëlné azt hangoztatta, ha a történeti drámákban akar gyönyörködni a franczia, mint az angol, úgy a franczia drámákban dívó hármas egységhez és az alexandrinusok üres pompájához nem lehet többé ragaszkodnia. Staëlné arra utal, hogy a franczia szomorújátékok szűk körben mozognak, míg Angliában máskép áll a helyzet Shakespeare darabjaival. «A század természetes törekvése — mondja Staëlné — a történeti szomorújáték». Az alexandrinus ellen való állásfoglalás, a történeti tragédia jelentőségének belátása, a hármas egység elvetése s e reformeszmékkel együtt a Shakespeare nevére való hivatkozás olyan mozzanatok, melyek Staëlnénál is felötlenek;[4] de Stendhal ezeket az eszméket a maga sajátos módján, az egyéni meggyőződés harczias hangján, érdekes kapcsolatokban, kissé szeszélyes eszmefűzések, szökellő fejtegetések fonalán fejezte ki. Ebben a mozzanatban találkozik Hugo fejtegető eljárásával.

[1] Alexander Bernát: *Shakespeare és Katona József. Budapesti Szemle,* 1902, CCCIV. sz., 136. l.

[2] Id. mű, 199. l.

[3] Marsan id. műve, 18. l.

[4] Madame de Staël: *De l'Allemagne,* Garnier-kiadás, 200, 202. l.

II. Hugo Shakespeare-cultusa prózai műveiben.

Hugo Viktor, a franczia romantikus irány feje, szélesmedrű áradozással szól a nagy britt költőről, imádatos tisztelet hangján nyilatkozik róla. Bertrand Lajos írja, hogy Hugo 1820-ban Shakespeare-t nem jól ismeri.[1] 1823-ban Hugo Lamennais-nek azt mondotta, hogy Shakespeare-t nem is olvasta. Duval ezt a bejelentést azzal czáfolja, hogy Hugo *Han d'Islande*jának harmadik előszava ezzel az állítással farkasszemet néz, mert Hugo az előszóban közlött vallomása szerint tizenhatéves korában olvasta Shakespearet. Duval azt is megállapítja, hogy Hugo, mivel angolul nem tudott, Letourneur fordításából ismerte meg.[2]

Már gyermekkorában felébredt Hugoban az eleven érdeklődés a grotesque iránt. Shakespeare olvasása ezt az érdeklődést még élénkebbre szítja. Mint gyermek, meglátogatja a burgosi székesegyházat, mely fantasztikus világával elragadja. «*Cromwell* előszava írójának — mint Hugo legbensőségesebb életrajzában olvassuk — a remek templom meggyőzően mutatta meg, hogy a tragikumba grotesque-et is elegyíthetünk, anélkül, hogy a dráma komolyságát csökkentenők».[3] Ez a nyilatkozat bizonyára Hugo lelkéből fakadt, ő mondhatta tollba feleségének, ki különben Hugo közlései szerint írta ezt az életrajzot. Azt fedezi fel Shakespeare-ben is, a mire a burgosi építészeti remekmű tanítja.

Egy kritikai és összehasonlító mozzanatból is kitetszik, hogy már egészen fiatalon ismeri Shakespearet. 1819-ben (17 éves korában) megbirálja Lebrun *Marie Stuart*ját, melynek megoldásán észreveszi Shakespeare *Othello*jának hatását.[4]

Minthogy Hugo az angolban járatlan volt, eredetiben Shakespearet nem ismerhette meg. Tagadhatatlan, hogy «a

[1] Louis Bertrand: *La fin du classicisme*, 411. l.

[2] G. Duval: *L'œuvre Shakespeareienne*, 204. l.

[3] *Victor Hugo raconté par un témoin de sa vie*, I. k. 125. l. a Hetzel- és Quantin-féle kiadásban.

[4] Ugyanott, I. k. 458. l.

grotesque Letourneur»-nek[1] fogyatékos, nyirbáló, átdolgozásszerű fordításai, ha meg-megtörve is, átsugároztatták Shakespeare szellemét s e szikrák a franczia költő lelkét is lángra gyújtották. Shakespeare neve Hugo romantikus zászlóbontásának fuvalló erőt ad.

Hugo majdnem húszéves korában egyedül állott. Szerelmesét szerette volna feleségül venni, de nem tehette szegénysége miatt. Soumet Sándor azt javasolja neki, hogy közösen készítsenek drámát Scott Walter *Kenilworth*jából. Hugo megírta az első három felvonást, de Soumet immel-ámmal fogadta. Soumet tiltakozott a tragikai és komikai elemek összevegyítése ellen s mindent, a mi nem volt komoly mozzanat, mellőzni akart. Hugo Shakespeare-re hivatkozott, hogy eljárását a tekintély erősségével szilárdítsa. Soumet erre úgy felelt, hogy Shakespeare csak olvasásra jó, hogy *Hamlet* és *Othello* különben is inkább «fenséges vázlatok és szép szörnyűségek», mint remekművek s bizonyára valamely dráma sikere szempontjából választanunk kell a komikai és tragikai mozzanatok között.[2]

Soumet, a romantika és a classicismus között ingadozó író Shakespeare-kritikája egészen Voltaire szellemére vall, míg Hugo Shakespearet mintának, új utakra serkentő szellemnek tekinti. Békésen elválik Soumet-től s *Amy Robsart*ját Shakespeare sugalmaira fejezi be.

Különben Hugoéknál el-elbeszélgettek Shakespeare-ről. Boulanger Lajosról, Hugo egyik kedves barátjáról, tudjuk, hogy Shakespeare lángszellemét éppen úgy megértette, mint a Rembrandtét.[3]

Hugo Victornál az első, frissebb buzgással s hathatósabb erővel nyilvánuló Shakespeare-tisztelet *Cromwell*je híres *Előszavá*ban tetszik meg (1827). Bizonyára a romantikus iránynak ezt az irodalomtörténeti fontosságú, kiáltványszerű meg-

[1] A grotesque jelzőt P. Albert adta Letourneur-nek.

[2] *Victor Hugo raconté par un témoin de sa vie,* II. köt., 234. l. A *Témoin* azt írja, hogy ekkor Hugo 19 éves volt, de Paul et Victor Glachant: *Essai critique sur les drames de V. Hugo*ja helyesbíti ezt az adatot: Hugo 19 éves és 11 hónapos volt (I. k., 47. l.).

[3] *V. Hugo raconté,* II. k., 237. l.

nyilatkozását nem szabad csupán úgy felfognunk, hogy érdekes Shakespeare-vonatkozások vannak benne, hanem kiváltképen úgy, hogy ezek a vonatkozások egy új utakon járó és új utakra buzdító szellemnek serkentésül kapott és serkentésre szolgáló érvei. Ez, a nyelv lenyűgöző festőiségével írott *Előszó*,[1] széles hódítást tett. Hogy Gautiert idézzük, úgy ragyogott, mint a törvénytábla a Sinai-hegyen.

Hugo *Előszava* melegen, csaknem lelkesedéssel ír a grotesqueről. Arra utal, hogy a grotesque a régieknél csak elvétve fordul elő, de az újabb költőknél «mérhetetlen szerepe van».[2] Erőt és mélységet lát a grotesque teremtményekben. «Bizonyára — mondja Hugo — a görög eumenidák éppen nem olyan borzalmasak s következésképen éppen nem oly igazak, mint Macbeth boszorkányai, Pluto nem ördög.»[3] Úgy gondolja, hogy ez az elem a keresztyén költészetben az emberi állat szerepét játszsza.

Hugo szerint bizonyos fajképek tűnnek majd fel ebben a költészetben. Lesznek olyan alakok, kikben minden bájra, kellemre, szépségre rátalálunk. Mikor Hugo ezt a mozzanatot tárgyalja, Júliát, Desdemonát és Ofélát említi meg.[4] Kiélezi, hogy egy másik fajképnek minden nevetségest, gyengeséget és rútságot kell tartalmaznia. Egyéb példákon kívül Jagóra, Poloniusra és Falstaffra hivatkozik. Kiemeli, hogy elérkezett az a pillanat, mikor a fenségesnek és a grotesque-nek két elve között megállapodik az egyensúly. «A két vetélkedő lángelme egyesíti kettős lángját és ebből a lángból támad Shakespeare. Ime elérkeztünk az új idők költési csúcsára. Shakespeare maga a Dráma; a dráma pedig, mely ugyanazzal a fuvalommal olvasztja össze a furcsát és a fenségest, a rettenetest és a bohókást, a szomorú- és a vígjátékot, a dráma adja meg a harmadik költői korszaknak, a mai irodalomnak sajátos jellemét».[5]

Úgy találja, hogy a költészet első, lyrai korának alakjai

[1] A Hetzel és Quantin-féle, 1881-iki kiadást használtam: *Oeuvres complètes de Victor Hugo, Cromwell, Préface* (1—75. l.).

[2] 19. l. [4] 23. l.

[3] 21. l. [5] 26. l.

colossusok, az eposzéi óriások, a drámáéi emberek, mint *Hamlet, Macbeth, Othello.*[1] A három korszak három forrásból ered: a Biblia, Homerosz és Shakespeare költészetéből.[2] Hugo a drámai költészetet tökéletesnek tartja, mert magában foglalja a lyrát és epikát is. Arra utal, hogy Shakespeare krónikákból merített drámái eposzi jellemre vallanak. Viszont arra is rámutat, hogy a lyra szépen alkalmazkodhatik a dráma minden szeszélyéhez, majd fenséges Arielben, majd grotesque Calibanban.[3]

Hugo úgy tartja, hogy az új időknek csupán két költője olyan szabású, mint Shakespeare: Dante és Milton; náluk éppen úgy, mint Shakespeare-nél, méltatja a grotesque és a fenséges vegyülését.[4] Dante és Milton — Hugo úgy hiszi — némiképen gyámpillérei annak az épületnek, melynek Shakespeare a középponti oszlopa.[5]

Kiemeli, hogy a fenséges és a furcsa az életben is keresztezik egymást, az ellentéteket még a költőkben is megtaláljuk.[6] Beaumarchais mogorva volt, Molière komor, Shakespeare mélabús.[7] Azt mondja, hogy a grotesque a drámák egyik legkiválóbb szépsége, a dráma valóságos szükséglete. Példákul Júlia dajkáját, III. Richardot s Mercutiot is megemlíti. «A grotesque — mondja Hugo — a szomorújátékban hol nevetést, hol borzalmat kelthet. A gyógyszerészt Romeo, a három boszorkányt Macbeth, a sírásókat Hamlet útjába sodorhatja. Olykor végre, mint Lear királynak és bolondjának jelenetében, összhangtalanság nélkül elegyítheti visító hangját a lélek legfenségesebb, leggyászosabb és legálmodozóbb zenéihez».[8]

Shakespeare, kit Hugo a drámairodalom istenéül magasztal,[9] a drámai egységek ügyében is más okulást nyújt Hugonak, mint a milyen eddig uralkodott a franczia irodalomban. Csak a cselekvényegység jogosultságát ismeri el, a hely- és

[1] 27. l.
[2] 27. l.
[3] 28—29. l.
[4] 29. l.
[5] «Ils sont comme lui, mêlés de grotesque et de sublime», 30. l.
[6] 30. l.
[7] 33. l.
[8] 33—34. l.
[9] 34. l.

időegység elvét kárhoztatja.[1] Úgy kiált fel, hogy Shakespeare egysége nem a Corneille-féle egység.

Majd arra int, hogy a költőnek nem szabad más költőt utánoznia, Shakespearet éppen úgy nem, mint Molière-t, Schillert éppen annyira nem, mint Corneille-t.[2]

A bon goûtra törekvő s választékos nyelvű tragédiával szembeállítja Shakespearet, kinél a szomorújáték mindenféle megindulás forrása.[3] Szól a dráma nyelvéről, a versről, a prózáról. Megemlíti Shakespeare modorát, ki vegyest használta a kötött és prózai nyelvet.[4]

Majd magával *Cromwell* tárgyával foglalkozik. A *Cromwell*ben szereplő alakok sokaságát Shakespeare példájával védi.[5]

Arról is szól, hogy hibák akadnak, de az is igaz, hogy bizonyos hibáik csak lángelméknek lehetnek. Megint Shakespeare-re hivatkozik. Megemlíti, hogy Shakespeare-nek szemére lobbantották a képekkel és a szellemességgel űzött szertelenkedést, a henye jeleneteket, illetlenségeket, kora divatos mythologiai lim-lomainak alkalmazását; különködést, homályt, rossz ízlést, dagályt, nyelvi egyenetlenkedéseket találtak műveiben, de úgy hiszi, hogy Shakespearet a tölgyhöz, ehhez az óriási fához hasonlítanunk a legméltóbb. Az ízléshiánynyal vádaskodók ellenében Shakespearet bizarr tartású, komor lombú, érdes és kemény kérgű tölgygyel méri össze, mely mégis csak tölgy. «Ha síma szárat, — mondja Hugo — egyenes ágakat, selymes leveleket akartok, forduljatok a sápadt nyírhez, az üreges bodzához, a szomorú fűzhöz, de hagyjátok békében a nagy tölgyet! Ne kövezzétek meg azt, ki beárnyékol benneteket!» [6]

Hugo Shakespeare ihletésére színesebb, természetesebb

[1] 36—37. l. L. még ezt a nyilatkozatát: «Ne serait-il pas mesquin de lui (au drame) mesurer deux heures de durée pour donner le reste de la représentation à l'opéra-comique ou à la farce, d'étriquer Shakespeare pour Bobèche». (68. l.). — Bobèche híres vásári komédiás volt.

[2] 45. l.

[3] 51. l.

[4] 57. l.

[5] 68. l.

[6] 73. l.

és zamatosabb nyelvet követel a tragédia számára. Nem csodáljuk, hogy a kiesztergályozott simaságú és a kimesterkedett elmésségű franczia szomorújátékköltészettel szemben a maga megragadó, festői nyelvén Hugo Shakespeare-re mutat, a nyírfák, bodzák és fűzek között a fenségesen magasodó tölgyre.

Hugo a híres *Préface*ban Shakespeare útmutatásán bátorodik, mikor a grotesque jelenségek drámai érvényesülésének jogosultságát hirdeti, mikor a hármas egység erőbénító bilincseinek szétfeszültével mozgalmasságot jelentő természetesség hajnalodását kívánja s mikor az ernyedt szintelenségek ellenében a szív elevenebb rezdüléseinek, az agy villanóbb mozdulásainak s a nyelv festőibb erejének aczélos erőről s fiatalos egészségről tanuskodó nyilvánulását áhítja.

Bármennyire csodálja is Hugo Shakespearet, csak amúgy általánosságban, de igazán önmagára vonatkoztatva, már eleve akar tiltakozni a könnyen felbukkanható vád ellen, hogy Shakespeare követője volna. Ez a burkolt védekezés azonban hiábavaló, mert Hugo drámáin mégis csak érzik Shakespeare hatása.

1829 november 2-án Sainte-Beuve-höz írott levelében Vignyről és «a mi Shakespeare-követőinkről» («nos shakespeareiens») szól. Ebbe a csoportba némi jogon Hugo-t is besorakoztathatjuk. Dupuy utalt már érdekes Hugo-könyvében Shakespeare hatására. Dupuy kiemeli, hogy Hugo *Cromwell*jében kevés a cselekvény s így anyagával ez a dráma inkább a classikus drámákra emlékezteti az olvasót, de a mű sok tekintetben utánzó munka. Dupuy kiélezi s néhány adattal igazolja, hogy *Cromwell*ben Hugo több helyen emlékszik vissza Shakespeare *Hamlet*jére, *Macbeth*jére és *Julius Caesar*jára.[1]

[1] Ernest Dupuy: *Victor Hugo*, 1887, 143—145. l. — Magában a drámában is van hivatkozás Shakespeare-re. A Cromwell leányába szerelmes Rochester lord franczia izlés szerint imádottjáról madrigált írt. Mikor Ormond lordnak ezzel előhozakodik, ez fitymálva felel, mire Rochester így nyilatkozik:

Egy-egy fogást is eltanult Shakespeare-től s hatásosan alkalmazta őket. Erre a mozzanatra Levrault is rámutatott.[1] Minthogy Hugo Shakespeare példáján bátorodott, egy alkalommal Shakespeare-rel igazolta magát. 1835-ben *Angelo* próbájakor Mars kisasszony, a híres színésznő kifogásolta, hogy *Angelo*ban Catarina méreghalállal hal meg s hogy így Hugo a *Hernani*ban és a *Borgia Lukréziá*ban használt megoldást ismétli meg. Erre Hugo azt felelte, hogy a mérget Shakespeare is alkalmazta *Romeo és Júliá*ban, de ez nem akadályozta meg, hogy *Hamlet*ben újból ne vegye elő.[2]

Ha igaz is az, a mit Lanson mond, hogy Shakespeare volt a mester, kire a romantikusok hivatkoztak, de Byronból mégis többet merítettek,[3] még igazabb, hogy Shakespeare a művészi szabadság könnyebb és bátrabb érvényesítésére tanítja meg őket. Csak Lamartine a langyos megalkuvás híve. Egyik levelében Lamartine ezt írja: «Racine-írta Shakespeare-re van szükség».[4] Úgy érti, hogy Racine modorában kell fordítani Shakespearet. A dolog azonban úgy áll, hogy a romantikusok zöme, mint Stendhal harczi riadója is igazolja, Shakespearet szembeállítja Racine-nal. Hugo Viktor már húsz éves korában írja az *Odes et ballades* előszavában: «Legyen Ön bár Racine visszhangja vagy Shakespeare visszfénye, Ön mindig csak visszhang és visszfény». Racine-nal és az egész klasszikai szomorújátékköltéssel szemben Hugo és a romantikusok Shakespeare drámáiban valóságos «eau de Jouvence»-ot találtak, mely felpezsdíti őket. Shakespeare, kit Voltaire bohócznak bélyegzett, a franczia romantikusok lelkében a teremtő lángész eszményképeként él. Hugo Viktor hosszú

> Égal! non pas vraiment. Vous savez bien qu'en somme
> Shakespeare est un barbare et Vithers un grand homme.
> Trouve-t-on dans *Macbeth* un seul rondeau galant?
> Le goût anglais fait place au français.
>
> (*Cromwell*, Acte I, Scène III, 96. l.)

[1] Léon Levrault: *Drame et Tragédie*, III. éd., 88. l.

[2] *Victor Hugo raconté par un témoin de sa vie*, II. k., 366. l.

[3] G. Lanson: *Histoire de la littérature française*, V. kiadás, 964. l.

[4] *Correspondance*, I., 319. l.

pályáján is keresztülvilágit a Shakespeare műveiből lövellő láng fénye. 1833-ban *Tudor Máriája* előszavában Shakespearet Michel Angeloval hasonlítja össze. Hódolatát és tiszteletét akarta ezzel kifejezni Shakespeare iránt, ki a drámában egyik mestere volt.

Shakespeare-re, mint az emberi szellem egyik legkiválóbb képviselőjére, később is nem egyszer hivatkozik Hugo. Egyik szép dolgozatában erősen hangoztatja, hogy az emberi szellemet nem lehet megállítani, minden korszak, minden éghajlat megfelel neki: Homerosz az ó-, Dante a középkoré, Shakespearet és a székesegyházakat északon, a bibliát és a pyramisokat keleten találjuk.[1] Majd azt fejti ki, hogy az emberi szellemnek többféle útja van; az erkölcsök és törvények megrendültét a művészeteké követi. «Az a század, — mondja Hugo — mely elég nagy volt ahhoz, hogy meglegyen a maga Nagy Károlya, sokkal kisebb volna-e, hogy meglegyen a maga Shakespeare-je?»[2] Arra is utal, hogy minél tágabb a költő szemköre, annál jelesebbé s hasznosabbá válik, így a drámairó tanítását jobban megértjük Molière, mint Voltaire szerint s inkább Shakespeare, mint Molière szellemében; *Tartufe*-öt többre becsüljük, mint *Mahomet*et, de Jagót is többre, mint Tartufe-öt.

Hugo úgy találja, hogy a fokozat szembeszökő: «Voltaire párthoz beszél, Molière a társadalomhoz beszél, Shakespeare az emberhez beszél».[3] Hugo arra oktat, hogy a drámairónak minden pártgyülöletet és kicsinyes személyeskedést le kell gyűrnie, legyen csupán a társadalomé, mint Molière és az emberé, mint Shakespeare.[4] Arra buzdít, legyen a drámában fenség, emelkedettség, ne uralkodjék «a nehézkóros és siránkozó bolt- és szalóntragédia». Mikor a drámai költészet legeszményibb s legmegragadóbb egyéniségű képviselőjét kell megneveznie, mindjárt Shakespeare-re gondol,

[1] Victor Hugo: *Littérature et philosophie mêlées*, I. kötet, *But de cette publication* cz. előszó, 1834. (A Hachette-féle 1864-iki kiadást használtam).

[2] Ugyanott, 11—12. l.

[3] 29. l.

[4] 29. l.

mikor a legsilányabbat, Kotzebue-ra: «Ne bukfenczezzünk le — figyelmeztet Hugo — Shakespeare-től Kotzebue-ig!»[1] Azt hirdeti, hogy a drámának kettős czélja van: Isten és a nép; a népnek megnyilatkozott Isten, az embernek feltárt Gondviselés minden tragédiának az alapja *Oidiposz király*tól *Macbeth*ig.[2] Bizonyos vigasztalást akar nyujtani az a kijelentése, hogy ha minden nemzedékben kevés ember olvassa is értelmesen Homerost, Dantet, Shakespearet, mindnyájan meghajlanak e colussusok előtt; ötven év alatt mindössze tizenkét ember mászta meg a Mont-Blanct s mily kevesen jutottak fel «Dante és Shakespeare csúcsára!»; mily kevés tekintet szemlélhette «a mérhetetlen térképet», mely ezekről a magaslatokról feltárul.[3]

Mint Numa Egeriát, úgy kérdezgeti Hugo Shakespeare szellemét. Törekvéseinek Shakespeare a sugalmazója, tiszteletének, bámulatának, rajongásának pedig valóságos bálványa. Egyik akadémiai beszédében is hivatkozik reá. Arról szól, hogy az Akadémiában ízlésük és hajlamaik szerint bizonyos typusok vannak, a Racine-ért, Boileau-ért és Fénelon-ért lelkesülőkön kívül olyanok is, kik «a szabad szellem merész és férfias szépségeibe szerelmesek», kik Homerost, Aischylost, Dantet, Shakespearet és Molièret csodálják.[4] A romantikus mozgalom fejének vallomásszerű nyilatkozatául hat ez a kijelentés, mert melegebben szól azokról, kik egyeseket «férfias és merész szépségek»-re ihlettek, igy Shakespeare-ről is, mint a Racine-tisztelőkről. Shakespeare-ben nemcsak erős eredetiségű művészt lát, hanem erkölcsi tekintetben is kiváló becsüléssel méltatja. Ebben az akadémiai beszédben Saint-Marc Girardint, kihez szavait intézi, arra serkenti, hogy az erkölcsi szép elvét ne olyan kicsinyes és szűkös jelentésben magyarázza, mint a scholastikus és ájtatos vaskalaposság cselekszi, hanem úgy, ahogyan Shakespeare és Molière, «ezek a felü-

[1] 31. l.
[2] 31. l.
[3] 34. l.
[4] A *Littérature et philosophie mêlées* II. k.-ben, 182. l. Hugo Viktor ezt a beszédet 1845. évi január hó 16-ikán mondotta el az Akadémiában.

leten olyan szabad, de mélyükben olyan szigorú lángelmék» értették a «beau moral» igazságát.[1]

Hugot meghatja Shakespeare sorsa is. Egyik gondolatában szabályul mondja ki, dicsőségnek tartja s Molière meg Shakespeare példájával igazolja, hogy a lángelméket gyűlölik, irígylik.[2]

Hugo Viktor rajongása páratlan a világirodalomban. Más nagy költők is nyilatkoztak lelkesen Shakespeare-ről. Lessing kritikai elmeéllel rámutatott arra a jelenségre, hogy Shakespeare költészete szépségein, még a legcsekélyebben is, rajta van az egyéni bélyeg, mely az egész világnak mindjárt odakiáltja: «A Shakespeareé vagyok!»[3] Goethe élete egyik legszebb korának tartotta azt az időt, mikor a Dodd-féle Shakespeare-anthologiából *(Beauties of Shakespeare)* megismerte a nagy angol költőt.[4] Byron a leégett Drury Lane-színház újjáépítése alkalmából írott költeményében ezt a palotát *Shakespeare templomának* mondja. Arany János levelei megható bizonyságai egy mélységes lángelme Shakespeare előtt való meghódolásának. De mindez elenyésző szózat, halk nesz csupán, a lelki élmények szerény megvallása Hugo harsány magasztalásai és szárnyas dithyrambjai mellett. Hányszor nyilatkozott Hugo Shakespeare-ről s mindig áhitatos benső ség magasztos ünnepiességével! Gondoljuk el, ha Hugo-nak valamelyes alkalma kínálkoznék arra, hogy rajongó lelke még merészebb lendülettel csapongjon, bizonyára bőséges zúdulattal hull majd hódolatának adója. Az alkalom megjött csakhamar. Shakespeare-nek egész könyvet szentel.

Simon Gusztáv egyik levelében leírja, hogyan jutott Hugo *William Shakespeare*je anyagához.[5] A nagy romantikus költő fia, Ferencz-Viktor, Shakespeare-fordítása ügyében buzgón kutatgatott. Nyomozásai közben nagy anyagot gyűjtött, melyet apjának rendelkezésére bocsátott. Hugo Viktor évek hosszú

[1] Ugyanott, 196—197. l.
[2] A *Litt. et ph. mêlées* I. k.-ben, 238—239. l.
[3] *Hamb. Dramaturgie*, 73 db.
[4] *Aus meinem Leben. Wahrheit und Dichtung*, III. rész, I. könyv.
[5] G. Duval *L'œuvre Shakespeareienne*-je közli Simon levelét, 204. l.

során át sokat tanult Shakespeare-ről. Így keletkezett 1864-ben Hugo Shakespeare-könyve 62 éves korában.

Másik tanunk a jeles *Stapfer Pál*, ki Guernesey szigetén a nagy költővel sűrűn érintkezett. Az esküszegő Bonaparte Napoleon Lajost (később III. Napoleon néven császár) féktelenül gyűlölő Hugo Viktort az önkény számüzetésbe kergeti. Brüsszelben, majd Jersey, később Guernesey szigetén él. Guerneseyi lakásának *(Hauteville House)* gyönyörű «look-out»-ja a tengerrel szembeesik. Itt szeretett dolgozni. A guerneseyi hontalanságban írja *William Shakespeare*jét is. Ezt a könyvet Angliának ajánlja, melyet mint ragyogó és szabad földet csodál s mint menedékhelyet szeret. Stapfer Pál szép megemlékezésében *(Victor Hugo à Guernesey)* közvetetlenül írja le, hogy Guerneseyben való tartózkodásakor Hugo Viktor szívesen elbeszélgetett vele Rembrandtról, Rubensről, Shakespeare-ről, Michel Angelo-ról, Van Dyckről, Aischylosról; Racine-t harmadrangú költőnek tartotta, szerette Horatiust, Juvenalist, Chateaubriand-t, Plautust, de legjobban Shakespeare-t, Homerost és a bibliát.

Ez a nagy szeretet és élénk érdeklődés sajátos Shakespeare-könyv írására serkentik.

Hugo Viktor Shakespeare-könyve szól a nagy költő életéről. Leírja a stratfordi házat, melyben Shakespeare született. Megemlékszik ifjúkoráról, házasságáról, a londoni életről. Részletesen ír a londoni színházi viszonyokról, melyeket a XVII. századi párisi színházi állapotokkal hasonlít össze. Majd szól Shakespeare drámái időrendjéről. Megemlékszik Shakespeare-nek Stratfordba való visszavonulásáról, Shakespeare gyermekeiről, a költő haláláról, művei sorsáról.

Felveti a kérdést, ki Shakespeare? Rajongó sorokban felel. Fennen hangoztatja, hogy Shakespeare maga az élet, maga a lét. «Shakespeare-ben — mondja Hugo Viktor — a madarak énekelnek, a cserjék zöldelnek, a szívek szeretnek, a lelkek szenvednek, a felhő bolyong, meleg van, hideg van, leszáll az éj, tovasuhan az idő, az erdők és tömegek beszélnek, tágas, örök álom lebben. Az életnedv és a vér, a sokszoros való összes alakjai, a tettek és az eszmék, az ember és az emberiség, az élők és az élet, a magányok, a városok,

a gyémántok, a gyöngyök, a trágyadombok, a csontházak, a lények árja és apálya, a jövők, a menők lépte, mindez megvan Shakespeare-en és Shakespeare-ben s minthogy ez a lángész a föld, a holtak jönnek ki belőle«.[1] Kiemeli, hogy Homeros az ókor, Shakespeare pedig a gót idők kapuját zárja be. Rögtön hangoztatja is, hogy a mai költészet (így az övé is) éppen olyan független Homerostól, mint Shakespeare-től, a nagy elmék mind egyenlők.

Szertelen áradozással hirdeti, vegyük el a drámából keletet s tegyük helyébe északot, vegyük el Periklest s tegyük helyébe Erzsébetet, vegyük el a napot s tegyük a szélben borzongó avarra az ólmos holdkeltét, Shakespeare-rel van dolgunk; Shakespeare második Aischylos.

Shakespeare lángszellemével való foglalkozása közben említi a Shakespeare ellen zúdított vádakat, hogy drámáiban sok concetti, szójáték, valószínűtlenség, botorság, gyermekesség, dagály, túlzás, pathos, keresettség, finomkodás, erkölcstelenség, póriasság, kellemhiány, czélon áthaladás, túlzott szellemesség, nagyzolás akad. Alaposan ír Voltaire vádjairól.

Mennyire másként vélekedik Hugo! Hogy a pathos kegyetlensége és a lángész kérlelhetetlensége megvan Shakespeare-ben, Hugo a nagy angol költő egyik történeti drámájával és *Othello*jával igazolja. Shakespearet, Aischylost és Dantet az emberi érzelemvilág nagy folyamainak tartja. Élesen látja, hogy Shakespeare a borzalmast a kellemmel vegyíti.[2] Méltatja Shakespeare-ben a mosolyban villanó mélységet is. Van néhány ötletes állítása *Hamlet*ről, *Romeo és Juliá*ról, *Othello*ról, *III. Richard*ról.[3] Falstaff jellemzése színes rajz. Kiemeli, hogy Shakespeare maga a képzelet, mely mélyre száll. Dícséri Shakespeare-ben a realismussal való felsőséges bánást. Méltatja a Shakespeare-alkalmazta kedves szeszélyt is. Találóan mondja, hogy Shakespeare drámaköltészete egyik sarkán lady Macbeth, a másikon Titania tűnik elénk. Shakespeare egyes

[1] 106. l. (Az 1864-iki kiadást használtam).
[2] 261. l.
[3] 262—263., 266. l.

vígjátékait (*Szentivánéji álom, A vihar* stb.) arabeszkeknek tekinti.[1]

Erősen kiemeli, hogy Shakespeare-nél milyen nagy jelentősége van a «for intérieur»-nek, a lelkiismeretnek. Úgy találja, hogy Shakespeare magához a teremtéshez hasonlít, melyben éppen úgy megvan a jó, mint a rossz. Most szétáradó szóhalmazzal akarja bizonyítani, hogy Shakespeare az egyetemes, mindig és mindenütt jelenvaló ellentét. Kárhoztatja a józanságot s védelmezi a képzeletet. Csapongva hirdeti, hogy Shakespeare maga a termékenység, az erő, a bujaság, a duzzadt emlő, a tajtékzó serleg, a kicsorduló kád, a túltengő életnedv, az örvénylő láva.[2] Méltatja Shakespeare fenséges egyszerűségét. Hévvel hangoztatja, hogy Shakespeare áttört a maradiság korlátain merész, vállalkozó, harczos szellemével: «Irószertartója kráterként füstölög».[3] Arra utal, hogy Shakespearet csak «józan bírálók» tekintik elégedetlenül, Shakespeare szelleme elárad, mint a fény, mint a láng.[4] Elsorolja a Shakespeare-teremtette bámulatos jellemeket s így kiált fel: «Ecce Deus!» A nyelv szabadságában Shakespearet Rabelais-hez hasonlítja. Szellemesen írja, hogy a «hatalmas» Shakespeare-nek nincs meg az a gyomorbaja, melyet «bon goût»-nak neveznek. Rámutat arra, hogy Shakespeare itt a verset, ott a prózát alkalmazza, az alak mindegy neki, eszméi edényeinek tekinti őket. Szédületet okoz a Shakespearei dráma Hugo értékelésében. Voltaire szerint Shakespeare részeg vad. Erre Hugo ezt jegyzi meg: «Vad, mint az őserdő, részeg, mint a háborgó tenger».[5] Kondorhoz hasonlítja, mely felszáll, lebeg, majd lecsap. Hirdeti, hogy Shakespeare és Aischylos mérhetetlenek. A lángelmék és a typusok jellemzése után érdekes párhuzamot von Aischylos *Prometheus*a és Shakespeare *Hamlet*je között.[6] *Hamlet*ről néhány

[1] 265. l.
[2] L. még a többi synonimát is, 281. l.
[3] 282. l.
[4] 284. l.
[5] 287. l.
[6] 302—317. lk.

valóban magvas megjegyzése van. Úgy találja, hogy Belleforest Amlethje varázsló, Shakespeare Hamletje bölcselő;[1] *Hamlet*ben a gyász fenségét látja s az «ólomszínű» habozásra utal,[2] mindazonáltal Hamlet lelkének fele harag, sérelem, orkán, gúny. Azt mondja, hogy Hamlet lelkében három réteg van: a szenvedésé, a gondolkodásé és az álomé. Hugo szerint úgy tűnik fel Hamlet, mint a ki a folyó másik partjáról beszél hozzánk.[3] Hamlet a lélek rosszúllétét fejezi ki olyan életben, mely nem neki való.[4] Jellemzi *Macbeth* tragikumát: Macbeth pusztító erő, romláskő, háborúláng, ragadozó állat, csapás, még az álmot is megöli.[5] Az, a mit *Othello*ról ír, már nevetséges.[6]

*Lear király*ról azt állítja, hogy az agg fejedelem «Cordelia ürügye».[7] *Lear királyt* tárgyaltakor a szózuhatag zsilipjei működni kezdenek. Megrészegedve torpanunk vissza a szavak rengeteg árjától. Majd Cordeliáról és Learről ír olyan melegen, annyi igazsággal, hogy lelkünket mély és nemes gyönyörűséggel tölti el.[8]

Kiemeli, hogy Shakespeare művészete annyira az övé, hogy nem lehet utánozni.[9]

Hirdeti, hogy a lángelmét nem szabad bírálni, mert a lángész olyan valóság, mint a természet; számot kell vetnünk vele. Shakespearet sem bírálja, csak csodálja. Újból Shakespeare és Aischylos összehasonlítása következik. Ismételten hangoztatja, hogy Shakespeare drámáit nem kell, de nem is lehet utánozni.[10] A mai költészetnek — hirdeti Hugo — ez a jelszava: «Sum, non sequor».[11] A Shakespeare-Aischylus-párhuzam megint előbukkan. Shakespeare nagyságát abban is látja, hogy lehetetlen mintául szolgálnia, annyira egyéni.[12]

Majd néhány ötletes sorban jellemzi Shakespeare víg-

1 313. l.
2 313—314. l.
3 315. l.
4 316. l.
5 320. l.
6 321—322. l.
7 322. l.
8 326—328. l.
9 366. l.
10 376—377. l.
11 377. l.
12 381. l.

játékait.[1] Kikel «az iskola» ellen, mely Shakespearet gyűlöli, mert az utczát, a csőcseléket is észreveszi.

Szerinte Shakespeare éppen olyan nagy szellem az angol költészetben, mint Cromwell a politikában, Bacon a bölcseletben, Newton a tudományban, de vannak politikusok, kik felülmulják Cromwellt, bölcselők, kik Bacont, tudósok, kik Newtont gyűrik le, de Shakespeare-en senki sem tesz túl. Örök fény tündöklik Stratford-on-Avon-on, hol Shakespeare született.[2]

Kiemeli, hogy Shakespeare erősen angol szellem, az önző Angliának Shakespeare adta az önzetlen nagyságot és csökkentette Angliának Carthagoval való hasonlóságát. Ünnepiesen hirdeti, hogy Shakespeare a legfenségesebbek között van a lángelmék válogatott karában.[3]

Megemlíti, hogy Angliában két szót szegeznek Shakespeare ellen: improper, shocking, de így a bibliát is meg lehetne támadnunk.[4]

Fájlalja, hogy Shakespeare-nek Angliában nincs emlékoszlopa,[5] de lehetne-e olyan emlékoszlopokat emelni, mint Shakespeare remekművei? Elfogja az ihlet s nemes szárnyalással ír Shakespeare remekeiről.[6] De a lendület a Viktoriának bókoló hízelkedésekkel émelyítő dagályba téved.[7] Majd örömmel jelzi, hogy a szemrehányó sorok írása után értesült, hogy Shakespeare születésének háromszázéves fordulóján Anglia Shakespearet szoborral akarja ünnepelni.[8]

Könnyen kiderül, hogy Hugo Viktor Shakespeare-méltatásának egyes mozzanatai a merészlendületű képzelet czikkczakkos szabadosságaira vallanak. De az egyes, Shakespeare-re vonatkozó fejtegetések közei is — szabadjon kimondanom — csillogó limlomokkal telnek meg. Alig olvashatunk valamit Shakespeare-ről, öblöshangú trombitaszóval olyan szózatok harsonáznak felénk, melyeknek Shakespeare nevéhez semmi közük sincs.

[1] 381—382. l.
[2] 473. l.
[3] 474. l.
[4] 484. l.
[5] 490. s következő lapok.
[6] 494. l.
[7] 495. l.
[8] 499—501. l.

Dagálylyal ír Homerosról, Jóbot valamivel valóbbszerűen jellemzi, megkapó Aischylos, Ézsajás és Ezechiel jellemzése, kevésbbé megragadók a Lucretiusnak szentelt lapok, melegen emlékszik meg Juvenalisról, Tacitusról, Szent Jánosról, találóan Szent Pálról, Danteről általánosságban beszél, majd «a gall bohóság» mesterére, Rabelais-re tér.

Magasztalással szól a német irodalomról, művészetről, tudományról. Dícséri a könyvek lélekművelő erejét. Hosszan elpepecselget a számról. Utal a művészet és a tudományok között mutatkozó eltérésekre. Majd bölcselkedik. Philosophusok és tudósok nevének egész özönét ontja. Megint a költészetre tér vissza. Hangoztatja, hogy a lángelmék között nincs semmi különbség s nem függnek egymástól.

A régi Shakespeare czímen Aischylosról áradozó méltatást ír, de Shakespeare-ről is esik szó. Arra utal, hogy Aischylos éppen úgy, mint Shakespeare, «a dráma mérhetetlenségé»-ről tesznek bizonyságot. Aischylos méltatása közben általánosságban jellemzi a görög dráma modorát is. Regél Ptol. Evergetosról, majd Omárról. Kitér Aristophanesre, Socratesre, visszatér Aischylosra, majd a papyrust dícséri s Gutenberg találmányát magasztalja.

Kikel a költőket becsmérlő Zoïlusok ellen. Szól Voltaire-ről, Rousseau-ról. Visszatér a lángelmék erejének korlátromboló hatalmára, hosszadalmasan szónokol róluk éppen nem alanyi mellékzöngék nélkül s mindenesetre úgy, hogy egy-egy orkánszerű hang elkábítsa a mérséklést kívánó «vaskalaposokat».

Terjengős, szónoklatszerű fejtegetések fonalán ír a népért való munkálkodásról. Olvasunk a demokrácziáról, a szabadságról, a zsarnokságról és a szoczializmusról. Ír Machiavelliről, az ingyenes és kötelező oktatásról, majd az eszményről. Elnyúlósodva tárgyalja, hogy a szépnek az igaz szolgálatába kell szegődnie s a költészet hasznossági czélt is kövessen. Közben kitéreget Juvenalisra, Ossianra. Kárhoztatja a költők közönyét. Követeli, hogy az író az emberiség «nagy szolgája» legyen. Majd Napoleonról cseveg. Hosszadalmasan szól a nagy költők műveinek örök életéről.

Dicsőíti a XIX. századot. Visszatér a költő népvezető

szerepére. Ennek a mozzanatnak a tárgyalása nagyhangú szólamokban mállik szét. Nem kevésbbé hosszadalmasan tárgyalja a történetírást. Kívánja, hogy törődjék a történetíró a művelődéssel s a társadalom szerényebb rétegeivel is.

Ezek a kitérések nem röviden odavetett reflexiók, hanem hosszú, szóözön óczeánjába fúló fejezetek. Barbou Alfréd, Hugonak egyik áradozó életírója, ezt jegyzi meg a nagy romantikus költő Shakespeare-könyvéről: «Ez a tanulmány ítéletet tartalmaz az egész világ íróiról».[1] Ez a megállapítás axiomatikus szilárdságával megtévesztő. Inkább azt mondhatnók, hogy Hugo *W. Shakespeare*je alanyiaskodva ír írókról, költőkről és . . . de omni re scibili et de quibusdam aliis.

Shakespeare jellemzése Hugo Shakespeare-könyvében elelernyed. Olykor találó, nem egyszer ötletes ítéleteit dagályos képek czifra tarkasága s nagyhangú szónokiasság hatásvadászó szólamai követik.[2] Ez a hatalmas kötet czímül Shakespeare nevét viseli, pedig a nagy költőről nem nyujt bőséges ismereteket, mert a szóözönre hajló író nekiszabadult féktelenkedésére a sok mondanivaló szilaj iramattal nyomakodik elő.

Duval György Hugo *W. Shakespeare*jéről úgy szól, hogy ez a könyv «fenséges kiáltás» s hogy Hugo sohasem emelkedett annyira az eszmény magaslatára, mint mikor Shakespearet ünnepelte. «A mű elejétől a végéig — mondja Duval — a hang nem gyengül».[3] Valóban, sugaltabb, lelkesebb és színesebb sorokat alig írt Hugo, mint a milyeneket *W. Shakespeare*jében találunk, de mellettük lazábbakat, üresebbeket, feleslegesebbeket s dagályosabbakat is alig. Ezt a nagyon súlyos fogyatkozást Duval nem veszi észre. Haraszti Gyula általánosságban említi, mennyire jellemző Hugora «az eget hasogató bombastok handabandája».[4] Hugo *W. Shakespeare*jének nem egy fejezetére illik ez a jellemzés.

[1] Alfred Barbou: *Victor Hugo, sa vie, ses œuvres*, 197. l.

[2] Hugo sűrűn ír ilyeneket: «Dante nem kevésbbé meredek, mint az Etna. Shakespeare mélységei felérnek a Csimborasszóiéval». (360. l.)

[3] G. Duval: *L'œuvre Shakespeareienne*, 271—272. lk.

[4] *Egyetemes Irodalomtörténet*, II. k., 420. l.

Hugo Shakespeare-könyvét irányműnek is tekinthetjük. Hugo azt írja, hogy Lear «Cordelia ürügye», mi meg azt mondhatjuk, hogy ez a Shakespeare-könyv jó alkalmat nyujt arra, hogy Hugo a maga nézeteit is kifejezze. Stapfer Pál említi, hogy Hugo *W. Shakespeare*jének limlomában, hol «annyi gyöngy, szerencsés kép és mély eszme» is akad, a legválogatottabb és legköltőibb kifejezését találjuk annak az igazságnak, hogy a művészetnek hasznos és jótékony szerepűnek kell lennie.[1] *Petőfi Sándor* 1847-ben *A XIX. század költőiben* azt írja, hogy a költők a társadalom vezérlő lángoszlopai:

Újabb időkben isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.

Hugo Viktor, «a poète-phare» is, *W. Shakespeare*jében nagyon erősen, elég sűrűn, majd bátor lendülettel, hol lazult álpathosszal hangoztatja, hogy a költőnek társadalomjavító, népvezető s léleknevelő szerepet kell játszania. Okoskodása menete bizonyára az, hogy Shakespeare lángelme, ő maga, Hugo is ilyen, viszont eddig is részben nemes irányköltészetet művelt, most már bizton hirdetheti, hogy minden igazi nagy költőnek olyan «esprit-chef»-nek, «intelligence-guide»-nek kell lennie, mint a milyen ő, Hugo Viktor, a Shakespeare-szabású lángelme.[2]

Shakespeare-ben keresi az ellentét művészét,[3] mert ő maga is nagy mestere az ellentéteknek. De sokkal fontosabb

[1] Paul Stapfer: *Victor Hugo et la grande poésie satirique*, 237. l.

[2] Példaképen figyeljük meg azt a dagályos szóáradatot, melyben kéri a költőt, hogy áldozza fel nyugalmát, mindenét a csőcseléknek (389. l.). Nagyon jellemző a következő: «A művészet a művészetért szép lehet, de a művészet a haladásért még szebb». (423. l.). «A királyok birodalmakkal rendelkeznek, — mondja Hugo — a lángelmék vezetnek, itt van a különbség». (564. l.). L. még erről az 519—521. oldalakon olvasható szónoklatot. «A szépet — hangoztatja Hugo — nem alacsonyítjuk le azzal, hogy az emberi sokaságok szabadságára és jobbítására szolgált». (457. l.).

[3] «Shakespeare est tout dans l'antithèse» (269. l.).

és jellemzőbb harsányszavú óvakodása, törik-szakad védekezése ama könnyen támadható vád ellenében, hogy reá, Hugo-ra Shakespeare-nek valamelyes hatása lett volna. Ezuttal Hugo *W. Shakespeare*jének két helyére utalunk. Hugo hiú öntudattal ezt a kijelentést teszi: «Shakespeare-rel egyenlők vannak, de kiválóbb nincs nála».[1] Mintha azt mondaná, hogy ő, Hugo, ha nem múlja is felül Shakespearet, bizonyára van olyan kiváló. Ismerve Hugo Viktor túltengő magabízását, a színtelen általánosság fátyola mögött ezt a realis tartalmat kell keresnünk. Nem kevésbbé érdekes a másik mozzanat. Miután megállapította, hogy a költők mindig nevelték és vezették az embereket, megszólítja Homerost, Juvenalist, Shakespearet, Aischylost, Dantet, Ezsajást s így kiált fel: «A XIX. század költői nem fogadnak el irányító fényül egy megtört sugarat, még a tieteket sem!» Majd idézi azt, a mit *Cromwell*je előszavában írt 1827-ben: «A XIX. század költőinek és íróinak nincsenek sem mestereik, sem mintáik».[2] Ez is általános szólam, de értünk belőle. Mintha ezt mondaná: «Shakespeare nem hatott reám». Egyeztessük össze a két általánosságot! Kiderül, hogy Hugo Viktorban olyas nézet alakult ki önmagáról, hogy Shakespeare-rel egyenlő kiválóságú, de nem Shakespeare nyomán járó költő. «Az a töprengés, hogy Shakespeare nem volt hatással reá, — mondja Duval — az a töprengés, melyről *Cromwell* előszava alkalmából beszéltünk, *W. Shakespeare*jében újra eszébe jut».[3]

Hugo Viktor magabízása Shakespeare-könyvében éles körvonalakban rajzolódik. Baldensperger Hugo *W. Shakespeare*jéről azt írja, hogy lángész, ihlet, szellemi mesterség dolgában «a nagy romantikus író végrendelete», nem méltatásokat nyújt, hanem végtelen egyenleteket és hogy Hugo Shakespeare-magyarázatában «a kinyilatkoztatás egy elméletfajtájá»-t találjuk.[4] Baldenspergernek nincs igaza, hogy

[1] 437. l.

[2] 520—521. l. «Shakespearet utánozni — mondja máshol — esztelenség volna, mint a milyen ostobaság volna Racinet mimelnünk» (383. l.).

[3] G. Duval: *L'œuvre Shakespeareienne*, 273. l.

[4] F. Baldensperger: *Esquisse d'une histoire de Shakespeare en France* az *Études d'hist. litt.* második sorozatában, 206. l.

Shakespeare-méltatásokat nem találunk Hugo művében, de viszont a «szellemi végrendelet» kifejezésével találóan jellemzi Hugo érdekes kitéregetéseit. Benedek Marczell a Shakespeare-könyvet Hugo Viktor hiúsága «elfajult megnyilvánulásá»-nak mondja.[1] Ez nem áll a könyv egészére, de a hiúság szava az irányzatos fejezetekből a kürtrivalgás érczességével hangzik felénk. Tagadhatatlan, hogy Hugo Shakespeare-könyve számos helyéből ünnepi komolyság s a fenség magasztossága szól hozzánk. Azt se feledjük, hogy Hugo *W. Shakespeare*jét Guernesey szigetén írta.

Képzeljük el Guerneseyt sziklás partjaival, az éggel ölelkező óczeán végtelenségét, a költőt, ki napról-napra hallgatja titkos moraját, a víztorlatok zúgásában éppen úgy elgyönyörködik, mint a hogyan elmereng a hullámok méla csöndjén! Milyen megkapóan vallja:

> Ces rocs de l'océan ont tout, terreur et grâce,
> Cieux, mers, escarpement devant tout ce qui se passe.
> Bruit sombre qui parfois semble un hymne béni,
> Patience à porter le poids de l'infini
> Et dans ces fiers déserts qu'un ordre effrayant règle
> *On se sent croître une aile et l'âme devient aigle.*[2]

Hugo Shakespeare-könyvében úgy kiált fel, hogy vannak óczeán-emberek, kiknek szellemében hullámok, ár és apály, orkánok, szörnyű zokogások tükröződnek; az ilyen szellemet lángésznek, Aischylosnak, Ezsajásnak, Juvenalisnak, Shakespearenek nevezik. «Egyre megy — mondja Hugo — ezeket a lelkeket néznünk vagy az óczeánt tekintenünk».[3]

A fenség érzése szállta meg. A tengerre tekintő és a költészetért hevülő Hugo a fenséges természeti környezet s a régi szeretet sugalmaira Shakespeare-hez fordul. Azzal az izzó csodálattal hódol neki, melynek hőfokához csak két más mélység méltó Hugo Viktor hitében: a tenger, melyre tekintete esik és Shakespeare költészete, mely lelkét bűvöli el.

[1] Benedek Marczell: *Victor Hugo*, 329. l.

[2] A «Guernesey» cz. költeménye, a *Toute la lyre* XVI. sz. k.-e *La nature* cyclusban.

[3] *W. Shakespeare* bevezetése, XVI. l.

III. Hugo Viktor költeményei és Shakespeare.

Hugo lelkesedése sejtteti velünk, hogy Shakespeare a Hugo költészetének állandó ihletője, sugalmazó eszményképe. Hugo nemcsak alapelveket keres Shakespeare költészetében, nem csupán magyarázni igyekszik a nagy britt költő szellemét, mint prózai művei igazolják, hanem költeményeiben is számtalanszor említi Shakespeare nevét. Hugo költeményeiben didaktikai vonatkozásokban, mint Byron *Hints from Horace*-ében vagy Tóth Kálmán egy szép tanköltményben,[1] Shakespeare ritkábban szerepel, inkább nemes sugalmazás serkentő géniuszaként él a költő látomásában.

Hogy Shakespeare a mélyebb meghatottság ünnepi óráiban mennyire megihleti a lelkeket, a világirodalom nem egy költője igazolja. Warton József esdve kéri a képzeletet, ne mélázzék sokat Shakespeare sírján, kit annyira sirat, annyira szeret:

> O hear our prayer. O hither come
> *From thy lamented Shakespeare's tomb,*
> On which thou lov'st to sit at eve
> Musing over thy darling grave.[2]

Petőfi Sándor egyik költeményében *(Egressy Etelke)* szavait Egressy Gáborhoz intézve, így kiált fel elragadtatásában:

> Shakespeare, kit szeretsz, Shakespeare képzelete
> Teremté e leányt egy boldog percziben.

Az egyetemes költészetnek egyetlen költője sem említi Shakespearet annyiszor s nem hivatkozik reá olyan sűrűn, mint Hugo Viktor. Egy-egy költeményében Shakespearet énekli meg.

1835-ben írja *Le poète*jét. Shakespearet tünteti fel benne, a ki álmodozik, távol Versaillestól, «a metszett puszpángok-

[1] Tóth Kálmán arra, hogy a drámai nyelv természetes és a helyzetnek megfelelő legyen, *Lear királyt* és *Othello*t idézi példákul.

[2] Nolte és Ideler gyüjteményében l. J. Warton *Ode on Fancy* cz. k.-t. II. kötet, 565. l.

tól, a fésült tiszafáktól», hol csak a könnyben úszó, terjengős szomorújátékot nyögik, Shakespeare merev tekintettel nézi a tömeget. Sápadtan, ihletetten halad. Az egész világ átmegy a rostáján, «rettenetes csuklójában» tartja az egész életet. Az emberből mérhetetlen zokogást csal ki:

> Dans ce génie étrange où l'on perd son chemin
> Comme dans une mer, notre esprit parfois sombre.

Komor drámái lelkünkbe markolnak. Óriásként Shakespeare sohasem hátrál. Megfékezi III. Richardot, ezt a leopardot és Calibant, ezt a mastodontot. A bor, melyet mint Bacchus önt, maga az eszmény. Megragadja Leart, Brutust, Hamletet, «e roppant lényeket», Capuletet, Montaguet, Cæsart, a boszorkányokat az erdőben, a kisértetet a tornyon s emberi lélekfoszlányokkal, Othello husával, Macbeth hamvaival a kezében végre megpihen. Így alszik el a dzsungelek oroszlánja a mérhetetlen barlangban, vérrel a körmein.

Ez a költemény Shakespearet a teremtés hősi «pose»-ában tünteti fel. Színpadias pathos ömlik el rajta, pedig Hugo legcsodáltabb költőjének ünneplése akar lenni. Az ünneplés bensősége a szócsillámok czifrálkodásaival mesterkéltséggé fajul. A keresettség nem egyszer nevetséges dagályba puffan.[1]

Egy másik, Shakespearenek szentelt költeménye már mestermű. Ez a költemény remek lendülettel, páratlan erővel s az őszinte bámulat lelkes hangján fejezi ki a nagy romantikus költő hódolatát:

> Shakespeare, s'échappant au milieu des huées
> Surgit, front orageux de l'ombre des nuées.
> Ce noir poète fit une œuvre en vérité
> Si rude et si superbe en son énormité,
> Si pleine de splendeurs, de vertiges, d'abîmes
> Et de rayonnements s'épandant sur les cimes,
> Si sombre et si féconde en gouffres inouïs
> Que depuis trois cents ans les penseurs éblouis

[1] Son crâne transparent est plein d'âmes, de corps,
De rêves, dont on voit la lueur du dehors.

Les Contemplations cz. kötet *Autrefois*-cyclusa, XXVIII. sz.

La contemplent, surpris que tout les y ramène
Ainsi qu'une montagne au fond de l'âme humaine.[1]

Elénk tűnik az irígyein diadalmaskodó, viharos homlokú Shakespeare, kinek műveiből annyi mélység int s annyi ragyogás csillámlik, hogy a gondolkodókat bámulatba ejti. A különben terjengésre és dagályra hajló Hugo ezekben a sorokban bátor lendülettel, de művészi mérsékléssel, epigrammás éllel, de érzelmesb árnyalással bizonyára egyikét alkotta azoknak a Shakespearet ünneplő költeményeknek, melyek eleven erővel szállnak szívünkbe és véső dnek agyunkba.

Érdekes, hogyan villan meg Hugonál Shakespeare neve egy-egy æsthetikai vagy erkölcsi vonatkozásban. Egy 1834-ben írott költeménye arról szól, mennyire átérzi a költő a teremtés munkáját; a drámaíró szíve vérével ír, alakjaiban reszket, bennök él, hal, újraszületik, Othellot egy könnyből, Alceste-et zokogásból teremti, Corneille Rouenban él, de lelke Rómába száll; Shakespeare is mennyire halvány, mert őt magát előbb keresi fel a szellem, mint Hamletet.[2]

Lyrájának egyik gyöngye egy nagy színészhez írott költeménye. A kiváló művészt serkenti, legyen a nagy költők hírvivője, vagy gondolataik tárogatósa, hódítsa meg a remek szerepeket, nőjjön nagyra meghatottságunkban, küzdjön a költők eszméivel, költészetük varázsával, váljék a művészet isteneinek papjává! Kiemelkedő mozzanat, hogy színésznek Shakespearet és Aischylost tolmácsolnia komoly, ünnepi feladata:

Sois Othello, Macbeth, Titan, Oreste, Achille,
Sois l'apparition de Shakespeare et d'Eschyle.
L'ombre que ces penseurs font sortir de l'enfer,
La création sombre où resplendit leur flamme,
Ils en sont l'âme
Sois en la chair!

[1] *Toute la lyre* cz, gyüjtemény *L'Art*-cyclusában, XX. sz.

[2] Comme Shakespeare est pâle! avant Hamlet c'est lui
Que le fantôme attend sur l'âpre plate-forme,
Pendant qu'à l'horizon surgit la lune énorme.

A *Les Contemplations* cz. kötetben az *Autrefois*-cyclusban, IX. sz.

Rôde avec Jorick près des fosses ouvertes,
Cherche avec Caliban les solitudes vertes ![1]

Mennyire megfelel Hugo ellentétkedvelő modorának *Deux voix dans le ciel*jének kivitele! Zenith és Nadir társalognak. Zenith magasztal, Nadir becsmérel. Találó Zenith megszólalása: «Shakespeare, ragyogj!»[2]

Hugonak több költeménye akad, melyekben röpke utalással vagy rövid megemlítéssel fejezi ki Shakespeare iránt érzett mélységes tiszteletét. Egy nagyszerű léghajó leírásakor úgy kiált fel, hogy az álom és a szám e remekét Shakespeare és Euler is megcsodálná.[3] *Abîme*jében az ember és a csillagvilág önerejével való kérkedését elnémítja Isten szava. Az öntudatos ember úgy dicsekszik, hogy Shakespeare, Hannibal, Cæsar, Dante a neve s rémítő kardjával behatol az éjszakába.[4] *La misère humaine*[5] azon kesereg, hogy az ember mindig a rideg valóság komor korlátaiba ütközik, bárha szelleme olyan fennszárnyaló, mint a Mirabeaué, Shakespeareé, Platoé. *La science et l'absolu*ben[6] érdekesen utal arra, hogy ha Shakespeare nevének százötven évig kellett várnia, míg áthatolt a tengerszoroson, abból az *absolut* nem lát, nem tud semmit. Shakespearet egyik költeményében az óceánhoz hasonlítja. Azt hirdeti, hogy a szellem mindig halad, a művészet megújul, a lángész előtt leomlanak a korlátok, végtelen útjában misem tartóztatja fel, Homeros nyomán Aischylos halad s mikor Róma elpusztul, Franciaország keletkezik:

Puis Rabelais surgit, Cervantes naît, Shakespeare
Luit et ces hommes sont comme des océans.[7]

Máshol, mikor bizalmasan Shakespearet is megnevezi, rajongva

[1] A *Toute la lyre* cz. gyüjtemény *L'Art*-cyclusában, XII. sz.
[2] A *Les quatre vents de l'esprit* cz. gy.-ben.
[3] A *Légende des siècles Vingtième siècle* cz. csoportjában.
[4] A *Légende des siècles* utolsó költeménye.
[5] A *Toute la lyre* cz. kötet *La Pensée*-csop.-ban.
[6] Ugyanott.
[7] *Toute la lyre L'Art* csop.-ban, III. sz.

szól a lángelmékről.[1] Feddi a lángelmékkel akadékoskodó vaskalaposokat. Gúnyosan kiált fel, hogy Thiers Mazzinit, Pitt Washingtont csúfolja, Nisard Juvenalist ítéli el, Planche pedig Shakespearet olvastakor vállát vonogatja.[2] Máshol ifjúkorára emlékszik vissza, a kis békaképű Andrieux-re, ki Shakespearet marogatta:

Mordait Shakespeare, Hamlet, Macbeth, Lear, Othello
Avec ses fausses dents prises au vieux Boileau.[3]

Egyebütt a hosszúfülűeket gúnyolja. Az ilyenek Haynaut és Boileaut tisztelik.

On dit: Shakespeare est creux, Dante n'a que la forme.[4]

Elpanaszolja, hogy a nagy embereket is, kik az örökkévalóságot vívták ki maguknak, férgekként a végtelenül kicsik emésztik, mint Greene Shakespearet és Visé Molièret.[5]

Elfogja az emlék édes bűvölete is. Hetvenéves korában, guerneseyi számkivetettségében, halottak napján írja szép költeményét ifjúkori lelkes barátjának, *Gautier Teofil*nak halálára. Visszagondol az elmúlt szép időkre, a romantikus eszményekért indított bajvívásaikra, meghatottan szólítja a ragaszkodó bajtársat, kinek lelke immár a Dumaséval, a Lamartineéval és a Mussetével egyesül. Milyen harczos időket éltek! Shakespeare és Aischylos részére kellett a szeretetet és a becsülést kiharczolniok. Hugo melegen emlékszik vissza, hogy Gautier mennyire megvetette a nagy költők hitvány gúnyolóit:

Calme, tu dédaignais l'effort vil des moqueurs
Écumant sur Eschyle et bavant sur Shakespeare.[6]

Egyik költeményében azt kérdezi, mire való a sok munka,

[1] Ugyanott, XIII. sz.
[2] *Toute la lyre Art*-csop.-ban, XXVII. sz.
[3] *Les quatre vents de l'esprit*, V. sz.
[4] *Toute la lyre, La corde d'airain*-cyclusban.
[5] *Toute la lyre Art*-csop.-ban, XXX. sz.
[6] *Toute la lyre*-ben: *A Théophile Gautier.*

írás s mindaz az emberi rejtvény, melyekbe a Shakespeareek merültek el? [1]

Egy helyen Shakespearet szigorú erkölcsbírónak tünteti fel:

> Shakespeare mène en laisse Henri VIII . . . [2]

Nem kevésbbé érdekes az *idyll-indíték*. A *Századok legendáiban* van egy idyll-csoport. Orpheust, Salamon királyt, Archilochost, Aristophanest, Asclepiadest, Theocritost, Biont, Moschust, Vergiliust, Catullust, Longust, Dantet, Petrarcát, Ronsard-t, Shakespearet, Racant, Segraist, Voltairet, Chaulieut, Diderot-t, Beaumarchaist, Chéniert idyllekben szólaltatja meg.

A *Shakespeare-idyll* angyali nőt sirat. Úgy érzi, hogy a költő nem vesztette el kedvesét, lelke mindig maga elé varázsolja, kezét kezében érzi, hallja hangját, a végtelenen át is érzi mosolya melegét. Magában sirdogál. A nem ismert és szent természetnek vannak olyan örvényei, hol az álmodozó a valóság szomszédságába jut. Sokszor mélyebben lát a lélek szeme, mint a testé, ez nem egyszer téved, «a gondolkodó vakság» néha jobban világít. Testi szemmel kell-e látnunk a hősiséget, a becsületet s más ragyogó erényeket? Ki múlja felül világosságban a *vak* Homerost?

Hugo Viktornak ez, a Shakespeare nevével ékes költeménye, a léleklátás indítékával azt a realis mozzanatot tartalmazza, hogy leginkább Shakespeare ajkának illik kifejeznie a lélek szemének a testinél mélyebbre hatolását, elevenebb jártát, árnyéktépőbb élét:

> Quel mystère insondé que l'œil intérieur,
> Quelle insomnie auguste en nous! Quelle prunelle
> Ouverte sur le bien et le mal, éternelle!
> À quelle profondeur voit cet œil inconnu!
> Comme devant l'esprit toute l'ombre est à nu.[3]

Hugo költészete Shakespeareben hol az eszmény tökéletes mintaképét látja, hol a mélységek bámulatos művészét

[1] Ugyanott, az *Art*-csop.-ban, XI. sz.

[2] *Les quatre vents de l'esprit*, III.

[3] A *Légende des siècles*-ben van *Le groupe des idylles, Shakespeare* című a tizenötödik.

csodálja benne, majd az akadékoskodó törpékkel való csúfondároskodó gúnyolódásaiban mutogatja a halhatatlan író támadhatatlanságát, majd erkölcsi és idylli vonatkozásokban esküszik a költő szentnek tartott és fenségesül becsült, ragyogó nevére. Ebben a szent ragyogásban, titokzatos fenségben s eszményi varázsban tűnik elénk Shakespeare a Hugo híres *Les mages*ában is.

Azoknak a lángelméknek homlokán, kik az embereket vezérlik, komor és édes jel ragyog. Dávid énekel, Hésiodos tünődik, Mózes kezét a természet felé nyujtja, Manes a megbüntetett örvényhez beszél:

L'un à Patmos, l'autre à Tyane,
D'autres criant: Demain! demain!
D'autres qui sonnent la diane
Dans les sommeils du genre humain,
L'un fatal, l'autre qui pardonne,
Eschyle en qui frémit Dodone,
Milton, songeur de Whitehall,
Toi, vieux Shakespeare, âme éternelle,
O figures dont la prunelle
Est la vitre de l'idéal.[1]

Shakespeare neve, mint az Aischylosé és a Miltoné is, a rajongás szárnyain emelkedő lélek látásában a költés eszményévé finomul s az emberiség vezető apostolává fenségesül. Az érzés, mely Hugot feléje vonzza, már nem is a bűvölet érzelme, hanem a templomi hangulat meghatott áhítatosságáé.

*

Hugo egy-egy költeményének utalásaiban és tropusaiban nem egyszer tünik fel Shakespeare valamelyik remeke. Most már nem Shakespeare nagysága, egyénisége, varázsszerűsége a jelentős mozzanat, hanem Shakespeare alkotásai nyomulnak homloktérbe. Könnyen érthető, hogy a költők lelkét varázserővel tudják lenyűgözni Shakespeare mesterien megteremtett jellemalakjai. Vörösmarty Mihálynak, mikor a hideg, hazájuk iránt elközömbösült nőket feddi *(Az úri hölgyhöz)*, Lear király szívtelen leánya jut eszébe, kit az apaátok utólér majd:

[1] A *Les Contemplations Aujourd'hui* cz. részében, Livre VI, XXIII. sz.

... Hah, gőgös Goneril,
Megemlékezz, hogy vannak istenek
S még van kezökben bűnt torolni nyíl.

Az apaátok teljesedni fog,
Az apaátok súlya szörnyű lesz.

Musset feledhetetlen mesterművében, *Lucie*ben is gyönyörű a Shakespeare-vonatkozás. Lucie énekelt, a románcz visszhangja mintha lelkökben reszketett volna:

Sentais-tu dans ton cœur Desdémona gémir
Pauvre enfant ?

Ki kell emelnünk, hogy Hugo költészetének hasonló jellemű vonatkozásai olyan gazdagságra vallanak, mint a milyent más költőknél aligha találunk.

A Bonaparte Napoleon Lajos elkövette államcsíny miatt a gyűlölet tüzétől izzanak a *Châtiments* költeményei. A *Splendeurs*ben keserű gúnynyal kéri, minden elem járuljon hozzá, hogy megalakuljon Napoleon köre, adja Egyptom krokodilusát és múmiáját, Shakespeare Falstaffját, Rabelais Grandousierjét.[1] Az *Éblouissements*ban ötletesen mondja:

Falstaff montre du doigt le ventre de Silène.[2]

*La caravane*jában csodás festői művészettel rajzolt kép széles ecsetelése után fenséges lendülettel írja, hogy a nép öntudatra ébredésekor eltűnik a hitvány csoport, melyben többek között Falstaff Loyolával társul.[3] Veuillotra gúnyosan jegyzi meg, hogy valóságos Falstaff, kinek háromszoros ugyan az álla, de most ájtatos.[4]

[1] *Les Châtiments* cz. gy. *Livre II.*, VIII. sz.
[2] Ugyanott, *Livre VI.*, V. sz.
[3] Ugyanott, *Livre VII.*
[4] *Toute la lyre* cz. gyüjtemény *La corde d'airain*-cycl., XVII. sz. Petőfi is említi Falstaffot *Ivás közben* cz. mesteri bordalában:

Meg sem állok csak a kancsó-
Feneken,
Bárha mindjárt — amint Falstaff szólana,
Bárha, mondom, egy mérföldig tartana.

III. Napoleont bandzsal végzet vezette kalandornak, banditának bélyegzi. Epésen biztatja, hogy menjen csak a «Louvre» korcsmába «Empire» gebéjével:[1]

Molière te regarde et fait signe à Shakespeare
L'un te prend pour Scapin et l'autre *pour Richard III.*

Az államcsínynyel dolgozó Napoleon III. Richardra, a «gonosz fenségé»-re emlékezteti.[2]

Néhányszor *A velenczei kalmár* Shylock-ja jut eszébe. Az *Éblouissements*ban, hol a nagy Napoleon fényes neve ellenébe csúfító másul szegzi a Törpe Napoleonét, ötletesen említi, hogy ezekben a czudar időkben Judás Shylock körül szaglálódik. A *Splendeurs*ben III. Napoleon egyik hívét, Fouldot Shylocknak bélyegzi.[3] Egyik költeményében, mely a bosszú, a halálbüntetés ellen szól, felötlik a híres font-hús indíték:

Cette livre de chair dont Shylock triomphait,
Malheur à qui la veut dans sa sauvage envie![4]

Pompás, Shakespeare-ihlette ötlet nyilvánul meg éles szatirájában, melyet III. Napoleon, továbbá miniszterei, tábornokai és hívei ellen röpít. *Macbeth* boszorkányait kéri, hogy üstjeikben kotyvaszszák össze a régit az újjal:

Apportez vos chaudrons, sorcières de Shakespeare,
Sorcières de Macbeth, prenez-moi tout l'empire,
L'ancien et le nouveau; sur le même réchaud
Mettez le gros Berger et le comte Frochot
Maupas avec Réal, Hullin sur Espinasse.[5]

A zilált hajú, égő szemű, meztelen torkú boszorkányokat kéri, hogy teli tüdővel fújják a tüzet a lombik alatt s kémleljék, hogyan párolog a kicsi a nagyból:

[1] *Les Châtiments*, Livre II., XIII. sz.

[2] L. Beöthy Zsolt jellemzését Shakespeare *III. Richard*járól *A tragikum*ban.

[3] *Châtiments, Livre II.*, VIII. sz.

[4] *Les quatre vents de l'esprit*, XX.

[5] *Châtiments, Livre VI.*, X. sz.

Le neveu qui descend pendant que l'oncle monte,
Que reste-t-il au fond de l'alambic ? La honte.

A kotyvasztásnak az az eredménye, hogy a nagy Napoleon felröppen, a kicsi a lombik mélyén marad. A Shakespeare-szolgáltatta eszmét kiváló szellemességgel aknázza ki s a hatást nem kevésbbé fokozza a csattanó adta vég.

Nemcsak a csalafintaság és a gonoszság keltette epés keserűség, hanem az emberiség kínos szenvedései is ihletik. Egyik költeményében magát a szenvedést szólítja meg. Szíve elszorul a sok csapás és baj láttán, melyek az ember mögött settenkednek:

Les discordes qui se répandent
Caïn, Nemrod, Néron, Macbeth.[1]

Egyik szép költeményének a hangulatához *(Ce que dit la bouche d'ombre)* nagyon talál Macbeth és III. Richard megemlítése.[2]

Nem kevésbbé érdekesek a *Hamlet*-vonatkozások. Még *Cromwell*je megjelente előtt utazgatott az Alpesekben. Erről az utazásról van egy költői, melegen és színesen írott, de — sajnos — töredékben maradt leírása. A hegyóriások között egyszerre a kecses *Lac Vert*-t *(Zöld Tavat)* pillantja meg. A tó bájt sugárzó körvonalai, a környező komor hegységek, a szemhatáron feltűnő Mont-Blanc, mely fenyegető képét a tó vizébe vetíti, az ellentét sajátos képét villantják meg előtte, mely legott Shakespeare jellemrajzolási művészetére eszmélteti. «Nem tudom, — írja Hugo Viktor — milyen láthatatlan fonallal, milyen villanyos vezetővel érintkeznek a természet dolgai a művészetéivel, de még abban a pillanatban eszembe jutottak az öreg Shakespeare teremtményei, kinél mindig egy komor, fenkölt alak uralkodik, ki a dráma egyik szögletében valamely kristályos, átlátszó, tiszta alakban tükröződik, hol mindig van Ofélia Hamlet részére, Desdemona Othello számára, Lac Vert a Mont-Blancnak».[3] Találóbb, mélyebb s remekebb hasonlattal nem élt Hugo.

[1] A *Toute la lyre La Pensée*-cycl., XLI. sz.

[2] *Les Contemplations, Aujourd'hui*-cycl., *Livre VI.*, XXVI. sz.

[3] A *Victor Hugo raconté par un témoin de sa vie* II. kötetében kiadva, 195. s k. l.

Egyik költeményében *(Quelques mots à un autre)*[1] arról szól, hogy a romantikus szabadság a költői nyelvben hatalmas erőt fejtett ki. Ellenségeik hiába vádaskodnak:

Que Tancrède est de bronze et qu'Hamlet est de sable.

Hugo az emberi szellemet így jellemzi:

Il est l'âcre Archiloque et le Hamlet amer.[2]

Máshol Othellot említi,[3] Floriane idylljében kedvesen céloz Romeo és Júlia szerelmére.[4] Egy íróhoz intézett szavaiban arra utal, hogy csak a vers lendül igazán az ég felé:

La prose c'est toujours le sermo pedestris,
Tu crois être Ariel et tu n'es que Vestris.[5]

A Shakespeare-rajzolta nép is él emlékében. Már 1834-ben hangoztatja a *Réponse à un acte d'accusation*ban, hogy a megvetett nem-nemesi szavaknak a költészetben polgárjogot szerzett s megvilágításul hivatkozik Plautus plebsére és Shakespeare mobjára.[6]

[1] *Les Contemplations, Autrefois*-cycl., *Livre I.*, XVII. sz.
[2] *Les quatre v. de l'esprit*, I. sz.
[3] *Toute la lyre, L'amour*-cs. XXI., 4.
[4] Ott, XXXIV. sz.
[5] *Les quatre vents de l'esprit*, XIV. sz. Vestris a párisi opera táncosa volt (1729 -1808).
[6] *Les Contemplations, Autrefois*-csoport, Livre I., VII. sz. — Érdekesek Hugonak remekül alkalmazott idézetei is. *Les Rayons et les Ombres* cz. lyrai gyüjteményének előszavában olvassuk: «L'action a des moments de rêverie; Macbeth dit: *Le martinet chante sur la tour.* Egy költeménye, mely arról szól, milyen fekete problémák verik fel az éjszakában a lantok viharát, így kezdődik:

Homère sous le poids du destin sombre expire.
Virgile dit: «Heureux qui sait la fin». Shakespeare
Crie: «Etre ou n'être pas, telle est la question».

Toute la lyre, Art-csop. IV. sz.

A mesteri *La grand'mère* hangulatához éppen olyan remekül illik a Shakespeare-től vett jelige: «To die — to sleep», mint Arany János szép költemenyéhez, *A honvéd özvegyé*-hez alkalmazott motto *Hamlet*-ből: «Gyarlóság, asszony a neved», stb.

Valahányszor a gúnyt akarja megvillantani, vagy ha eszményi fenköltségre buzdul, ha küzdelmeinek és költői törekvéseinek emlékei látogatják lelkét, Shakespeare mesteri alkotásaiból merített utalásokkal vagy a shakespearei remekek szolgáltatta képekkel a gúnyt, a meghatottságot, az emléket elevenebbekké, színesebbekké teszi. A legtöbbjéről elmondhatjuk azt, a mit Péterfy Jenő állított Salamon Ferencz egyik, Shakespeare-sugallta hasonlatáról: szerencsésen alkalmazottak.[1]

*

Úgy Stendhal könyve, mint Hugo *Cromwell*jének nevezetes előszava egyéb prózai iratai, *W. Shakespeare*je és költeményei lelkes Shakespeare-tiszteletről tanuskodnak Voltaire epés, irígykedő és ízetlen Shakespeare-bírálatainak jóleső ellentéteiül. Stendhal és Hugo Shakespeare-könyvei éppen úgy megegyeznek Shakespeare mélységes szeretetében, mint az írásmód tárgytól elcsapongó kitéregetéseiben. Lemaître szellemesen mondta: «A művek lelkünk tükre előtt vonulnak el». Stendhal és Hugo műveiben Shakespeare művei romantikus tükrözésben tűnnek elénk. De a két író nyelve lényeges eltéréseket mutat. Stendhal stílusának nyomatékos ereje, kifejező súlya van, Hugoénak vakító a ragyogása, káprázatásig fajuló a tündöklése. Hugo Shakespeare-méltatásaira szóról-szóra illik Péterfy Jenő Emerson-jellemzése: «Megkezdi rhapsodiáit, melyekben a logikai határozottságnak, a logikai egymásutánnak a legkisebb része van, de annál több az analogiákon röppenő gondolkodásnak, a képzeletnek s a stílusbeli virtuozitásnak».[2] Faguet, mikor általában jellemzi Hugot, kiemeli, hogy ha Hugo eszméi közhelyek is, képzelete hatalmas, stílusművészete pedig meglepő.[3] Bizonyára

[1] Salamon Ferencznek Arany János *Katalin*-ját szemléltető következő hasonlatát tartja szerencsésnek Péterfy Jenő: «Az egész költemény nem egy kép, hanem mintha minden megmozdulna benne, mint *Macbeth*-ben a dunsinani erdő» (Péterfy Jenő: *Összegyüjtött munkák*, III. k., 495—496. lk.).

[2] *Összegyüjtött munkák*, II. kötet, 408. l.

[3] Faguet: *Dix-neuvième siècle*, XXXIV. kiadás, *Victor Hugo* cz. tanulmány, 153—256. lk.

az a fontos, hogy a világirodalom egyik legnagyobb költője cultusának meggyökereztetőjévé szegődik, éppen úgy, mint Stendhal. Voltaire fenekedései a franczia köztudatban sokkal mélyebb nyomokat hagytak, mintsem kiirtásuk könnyű munka lett volna. A franczia véleménynek ezt a Pál-fordulását hathatósan előmozdították Stendhal és Hugo, Stendhal prózai iratokkal, de Hugo nemcsak ilyenekkel, hanem költeményekkel is, melyek Shakespearet magasztalják, vagy egyes vonatkozásaikban Shakespeare remekeinek ihletésére színesednek meg.

Flaubert ezt írja Sandnak: «Egyáltalában semmit sem olvasok, kivéve *Shakespearet, kit elejétől végig újra elolvastam.* Ez megedzi az embert, a tüdőt újra levegővel látja el, mintha az ember magas hegységen volna».[1] Flaubert, a világirodalom egyik legkiválóbb regényírója ír így 1875-ben. Mennyire nagynak, páratlannak bizonyult Shakespeare Voltaire nemzete előtt, milyen mélynek, igaznak, csaknem utólérhetetlennek! Stendhal és Hugo figyelemgerjesztő és csodálatébresztő munkásságát illeti a köszönet, hogy a Flaubertek lelke mohó serénységgel fordult Shakespeare felé, ki nemcsak az angoloké, hanem az örök széphez s mélységes művészethez olthatatlan szomjjal igyekvő egész emberiségé is.

[1] *Correspondance entre G. Sand et G. Flaubert*, 431—432. l.

MAGYAR SHAKESPEARE-PARÓDIÁK.

Irta REXA DEZSŐ.

A népszerűséget nyomon kiséri a csörgősipkás, jókedvű, a rosszakarattól ment gúny. Ha valami vagy valaki a közvélemény, a nagyközönség előtt, a világ színpadán megjelenik, a sors már ezzel kijelölte, hogy tekintélye, csodált volta magas talapzatáról csodálói leemeljék. A nagy embert a közélet kiváncsisága felkeresi, mikor pongyolában, hálóköntösben van és megtalálja rajta a kicsinyest, a gyengeséget s azt nagyítva látja; vagy szereplésében keresi a jellegzetest, a mely könnyen válik nevettetővé előtte. Elles egy pillanatot, a mely a nagyság mellett az ember-é. Ellesi, mikor válik a mérték-feletti egy pillanatra mérték-alattivá s ujongva dobja a világ elé. Így keletkezik a «caricatura», a melytől nincs megmentve senki a földön.

A nagy szellemek nagy alkotásait is épen így kíséri a végzet. A lángelme csodált szüleményeire is rátalál az ember játszi, tréfás kedve, s a mélységes gondolatokban rátalál azokra az árnyalatokra, a melyeket ki lehet domborítani és a nagyszerű, bámulatra méltó, bölcsesség vagy költészet, — vidám bohóság, ártatlan tréfa lesz. Homeros, Vergilius, Dante, Goethe, Madách épúgy megkapták a maguk paródiáit — mint Herodotos vagy akár a könyvek-könyve...

Természetesen nem kerülhette ki sorsát Shakespeare sem. Közbámulat és csodálat kísérte műveit a színpadon. Mindenki ismerte s mindenki lelkében maradandó érzéseket, gondolatokat hagyott s így mi sem kinálkozott inkább a parodizálásra, mint az a költő, kinek nagyszerűsége előtt az egész világ meghajolt s a kinek parodizálása még annál könnyebb és hatásosabb, hiszen eszköze a legáltalánosabb — maga a színpad.

Számtalan paródia termett tehát a világ színpadjai szá-

mára. Különösen a német volt az, mely hálás tárgynak tekintette a britt óriás alakjainak, cselekményeinek a kicsinyítő, elformáló tükörben való bemutatását. A német színpadok ontották a Shakespeare-paródiákat és valóban a magyar színpadnak becsületére válik, hogy nem tévelyedett el annyira ízlése, hogy e rendkívüli mélységű alkotásokat értéktelen gúnyképben hozza Shakespearen mindég csodálattal, rajongva csüggő közönsége elé.

De azért a Shakespeare-paródiák nem voltak teljesen száműzve a magyar irodalomból. A színpadon is előfordult, de előfordult könyvben, vagy leginkább az élczlapok hasábjain.

Különösebb felfogás, rendkívüli mélység, természetesen egynél sem tapasztalható. Az eredeti paródiák, azaz, a melyek nem az idegen elménczkedők munkáinak fordításai, érdekesebbek, jelentősebbek s feltétlenül komoly művészi becsűek, a mit a fordítottakról nem mondhatunk el, kivévén egyet: Klapp: *Rosenkranz és Güldenstern*-ét.

E paródiák vizsgálata nem egy alkalommal vezet értékesebb meghatározásokra s így velök foglalkozni érdekes és tanulságos.

I. Jókai Shakespeare-paródiái.

Mi vonja a humorizálókat — *Hamlet* felé? A tépelődés nagy hősénél sokkalta több tért nyújt a humornak például a féltékenység, a kapzsiság, a nagyravágyás, a gőg tragédiája s ime, Othello, Shylock, Macbeth, Coriolanus nem fordul elő annyiszor a paródiák sorában, holott Hamlet mily gyakran.

Igaz, a magyar színpad műsorában először *Hamlet* jelenik meg a költő nagy alkotásai közül és az mind maig is a legkedveltebbek egyike. Kazinczy első fordítása óta a kocsmák állása, az ivó-szoba, a «szála» különös, — a viszonyokat mérlegelve — csaknem megfoghatatlanul lelkes érdeklődéssel volt telítve, midőn a dán királyfi felvettette a kérdést közönsége előtt: valyon tébolyult-e tényleg vagy csak mimeli?

Az érdeklődés mindenkor nagy volt a darab iránt, nagy és mély; gondolkozott felőle a közönség, nem csak az a mely a páholyban ült, de az is, mely a gallérián holtra fáradt

az álldogálásban. Hamlet volt a theatrum fődarabja, virtuózok virtusa, s a színfalhasogatók főszerepe. Közönség és színészek el voltak telve nagyságától és a híre ennek volt legmaradandóbb.

Ez talán eléggé indokolja, hogy az írók, a mikor tárgyat kerestek a travestiára, leginkább Hamlet tragikuma felé fordultak s hogy a közönség legszivesebben látta ezt, mert hisz leginkább értette meg.

Jókai Mór drámai s költői verses műveiben is ehez fordul.

Első és talán legterjedelmesebb drámai alkalmazása az a jellemzés, a melyet a költő a magyar színművészet százesztendős örömnapjára írt, s melyet *Földön járó csillagok* czímen a budapesti Nemzeti Szinház 1890 október 24-én, 25-én és 26-án mutatott be. A drámai prolog az első magyar színtársulat: Kelemen László és társai szárnyra kelésének költői történetét mondja el. A történet kerete Moór Lénárd nemes földesúr (a valóságban Balogh János királyi tanácsos) otthona, a kinél a gazdagon terített asztal körül kedélyes társaság ül, a kik között Simai Kristóf, a lelkes piarista pap és író — a gróf Brühl-féle «*Igazházi*» átdolgozója, Kazinczy, a lánglelkű apostol, az első színtársulat tanácsadója és Lupi, a víg czimbora is ott van, hogy Kelemen Lászlóval, Szomor Mátéval, Rózsa Mátéval s a többi majdani első aktorokkal, a földön járó csillagokkal, quaterkázzanak, sincerizáljanak. Képzelhető, hogy oly társaságban, a melynek tagjai Kazinczy és Kelemen, szóba kerül a magyarságnak a XVIII. század végén sajgott legfájóbb sebe, a magyar nyelv és a magyar művelődés. Moór Lénárd maradi magyar úr, a ki nem enged abból az életigényből, a mely elégséges volt atyáinak; de Lupi még ridegebb ez irányban. Ő nem csak ellenese a fejlődésnek, de gunyolója is minden haladásnak, minden szabad, előre törő gondolatnak. Azt Moór Lénárd sem tudja megérteni, hogy minek a színészet és hogy mint lehessen színészete a magyarnak; de Lupi, a ki császári commissariusként soká lakott Bécsben, eljárt este a Theatrumokba s látott Hanswurstot, látta *Hamlet*et s bizony nem nagyon épült rajtok, épen nem fogja fel:

hogy akadjon magyar,
Ki kész legyen magából ily bolondot
Csinálni. Ki lesz itt Paprika Jancsi?

Ez az így gondolkozó férfiu aztán elmondja, mi a tartalma annak a dicső *Hamlet*nek, melyet az ánglus poeta írt.

A dráma tárgyának magyarázata nem parodisztikus, mert nagy vonásokban félremagyarázások nélkül mondja el Hamlet sorsát, de az intentio, melyből az elbeszélés ered s azok a megjegyzések, melyekkel Moór Lénárd uram az elbeszélését kiséri, teszi parodisztikussá. Gertrud királynénak Claudiussal való szerelme: szép skandalum; az alvó király elpusztítása: kriminalitás; Hamlet wittenbergai iskolázása: lehetetlen, hisz annak hopmestert tartanak; a király szellemének megjelenése: népbolondítás; Ophelia tragikuma: casus és botrány, hogy ezért azt a lányt nem seprűzik ki... Végül Lupi így fejezi be a tragédiát:

— — aztán Hamlet királyfit
Az apja, anyja mérgezett hegyű
Spádéval megszúratja. Erre Hamlet
A mostoha apját kivégezi.
Az anyja mérget vesz. Rakásra halnak,
Csak a sugó maga marad meg élve.

Ezen aztán Lénárd úr, meg a felesége, no meg Lupi czimbora jóizűen nevetnek.

Ez a parodia, mint a fentiekből látszik, a maradi magyar szellem tükreként áll előttünk. A hatalmasnak, a fenségesnek szembe állítása a kicsinyessel, a korlátolttal és különösen a műveltséghiánynyal. A költőnek magasabb czéljai voltak, mint nevettetni. Szinte kinálkozik az alkalom itt arra, hogy a mai ember elkeseredjék a Lupi és fajtájabeli honfitárs-előd szük látókörén és sekélyes gondolatvilágán s kétségtelen, hogy ez az elbeszélés csak sötét háttere a Kelemen-féle vállalkozás fényes tényének.

E drámai prologot egyedül a magyar nemzeti színészet említett ünnepélyes előadás-sorozatán adták s Lupit Vizvári Gyula, Moór Lénárdot Ujházy Ede játszotta. A kik az elő-

adás tanui voltunk, emlékezünk a parodia nagy hatására, a miről különben az egykori hirlapok is megemlékeznek.

A darab megjelent a Nemzeti díszkiadás XII. kötetének 63—94. lapjain.

A *Földön járó csillagok* színre kerülését egy, abban az időben eléggé megtárgyalt bonyodalom előzte meg, a melyről azonban e helyen nincs mit mondanunk. A bonyodalmat az idézte elő, hogy a költő ez ünnepélyre a *Thespis kordéja* című két felvonásos színjátékot irta, de e helyett aztán a fentebb tárgyalt prolog került az ünneplő közönség elé.

A *Thespis kordéja* is az első magyar színjátszók körül forog, de már abban az időben, a mikor az ifjak és leányasszonyok javában benne vannak az aktorkodásban, sőt a Sehi-Liptai Mária-féle botrány annak már véget is vet.

Ez a visszataszító s valóban nem ünneplésre való tárgy erősebb momentumai között is meghúzódik egy parodisztikus részlet, mely *Hamlet*ből van merítve.

A társulat tagjai között igen megnyerő szerepet játszik Boldizsár úr, a kellékes (requisitarius), féllábára biczegő, jókedélyű ficzkó, a kit tehetségtelensége leszorít a színpadról, de szenvedélyes színpadszeretete a requisitum-szerzés nehéz munkájával mégis hozzáköti a színpadhoz. Jambus úr, — a kit egy rövid — egy hosszú lába miatt hívnak így, sok szerepet tud s ezek között van Hamlet s ezt munka közben elrecitálja, mindég úgy, a hogy vidám kedélye súgja. Igaz, hogy gyakran elkeseredik, midőn magához méltatlannak tartott munkát kap, s ilyenkor mély sóhajjal emlékezik soha meg nem kapható szerepére, Hamletre. Kulacsfi, az egyik színésztag, requisitumban kapott bő csizmáit tömeti ki általa szalmával, s miközben ezt teszi, idézi a monolog első sorát, mikor a szalma megszúrja tenyerét:

S tán álmodozni? itt a bökkenő.

Aztán megvetéssel dobja el a csizmát:

De hát mi neki Hekuba!

Majd a másik csizmáról mondja:

Tudsz ezen a furulyán játszani Güldenstern?

s Kulacsfit azzal küldi el:

Menj a kolostorba!

Majd szerepezi a tragédiát s e közben — magára osztja a Szellem szerepét s elpróbálja az «Esküdjetek!» szót mindenféle hangnemben, de sehogysem tetszik neki, — míg utóljára úgy vágja ki nagy mérgesen:

Esküdjetek! Kruczitürken!

Jambus még egy helyen idéz kedves szerepéből. Moór Annát nagy művészete irigyeltté teszi a magyar színészet ellenesei között s a darabban egymásután jönnek a csábítók, a kik az idegen múzsa számára akarják elhódítani. Jambus egy ilyen csábító-attakot végighallgat egy függöny mögül s indignálódva felkiált:

Ki mozog ottan a kárpit mögött?

majd felkap egy rekvizitum-fakardot, ki akarja húzni, de nem bírja. Tokostul szúr a karddal a függöny felé:

— Halj meg patkány!

Jambus humora tiszta jellemhumor, s csaknem biztosra vehető, hogy alakját a költő a Nemzeti Színház egykori közkedvelt, korán elhunyt szolgájáról vette, Kóré Sándor-ról, a ki örökké idézett, s találó idézeteivel nem érdemetlenül nagy sikereket ért el, s a kit a szinháznál mindenki ismert, s ma is emleget.

Ez az alkalmi színjáték — színpadra sohasem került, de az ünnepségek idején a könyvpiaczon megjelent s ugyancsak megjelent a Nemzeti díszkiadás XL. kötetének 1—61. lapján.

*

Élczlapjaink humora mindég szívesen fordul Shakespeare felé, midőn az aktualitások szatirikus jellemzésére van szüksége. A honi helyzeteket, a politika és közélet szereplő alak-

jait a shakespearei drámák és jellemek keretébe beszorítani mindenkor hálás volt. A napi krónikákban elbeszélt kisebb-nagyobb események több-kevesebb erőltetéssel ráütöttek a brit költő drámatárgyaira, s a szereplő alakok mindég birtak egy-egy vonással, melyet a nagy költő alakjaiban is fel lehetett találni. A pártharczokban pártvezéri positiókra féltékeny politikusokra pompásan illett a mór burnusza, a gyermeki hálátlanság megrendítő tragikumával mily gyakran lehetett és lehet politikai és társadalmi esetekre czélzásokat tenni. S a tépelődő pártonkívüli vagy az ingadozó politikus mennyire — Hamlet? S Macbeth boszorkányainak hányszor akad jósolnivalója azok számára, a kik a közélet színpadán ágálnak?

Jókai minden csodálatra érdemes munkássága a politikai szatira terén ez irányban is bőven megtermé gyümölcseit, s ezek hatása a közéletre gyakran nem volt csekély. *Az Üstökös*e magas irodalmi színvonalánál is jelentékenyebb volt politikai és társadalmi s általános nemzet-életi tekintetben, s nem becsüljük túl, ha kimondjuk, élczlapjának kilencz évfolyama (1858—67) politika-történelmi forrásműveink között első helyet foglal el. De elmúlván a német világ sok honfi gondtól terhes napjai, *Az Üstökös* tovább folytatta szatirikus jellemzéseit s ha azok politikai szempontból már nem is annyira, de nemzeti szempontból mindég mélyen szántók voltak. Ekkor sem maradt az a kincsesbánya, melynek neve Shakespeare, aknázatlanul.

A két időszak egy-egy Shakespeare-paródiáját hadd idézzük: *Lear és leányai* czímen[1] a már végperczeit élő osztrák hatalom idején négy képből álló sorozat jelent ott meg, mely a bureaucratia és a centralisatio pusztulását jellemzi.

Az első képen (I. felvonás 1. jelenet) az aggastyán Lear trónján ül s mellette két leánya, Goneril s Regan. Az atya épen kiosztá gyermekei közt országa részeit — legifjabb leányát, Cordéliát elűzi magától, s a szűz kezeit tördelve s szemlesütve távozik. A lerajzolt alakok, kiket jelképeznek, elmondja a rajtuk látható felirás. Lear = constitutionalismus, Goneril s Regan = Bureaucratia és centralisatio s Cordélia, kinek

[1] *Az Üstökös* XVI. köt. 40. szám (október 7-én 1865.) 332. és 333. l.

keblét nemzeti czímerünk díszíti = Magyarország. A kép alatti szöveg emlékezetből írott kivonata az eredetinek:

REGAN: Én úgy szeretlek, mint az életem.
GONERIL: Én úgy szeretlek, mint az üdvösséget.
CORDÉLIA: Én úgy szeretlek, a hogy tartozom,
Hizelgni, mint nénéim nem tudok.
LEAR: No hát legyen minden nénéidé
Te meg goromba, nem kapsz semmit is!

Kicsinyesség volna itt hibául róni fel, — vagy csak szót ejteni is arról, hogy az eredetiben Goneril mondja, hogy ő úgy szereti atyját, mint az életét s a «goromba» szót nem Lear használja leányára, hanem Kent mondja önmagáról:

Kent legyen goromba.
Ha Lear örjöng.

A második kép — mint alatta olvasható — a tragédia II. felvonásának 4. jelenete. A két hálátlan leány mint a furia ront atyjára, a ki ijedten szökik fel trónjáról.

GONERIL: De minek neked annyi katona?
Minek húsz, tíz, de minek csak öt is?
REGAN: De minek «egy» is?
LEAR: Ördög és pokol!

E comprimált jelenet is benne van az eredetiben, szélesen, öblösen, de ezzel véget is ér az eredetiből vett idézetek sora. A mi a többit illeti, az a tragédia lényegére való hivatkozás, de nem idézése az eredeti gondolatainak.

A harmadik kép az eredeti V. felvonásának 3. jelenetével van összekapcsolva. A két leány hajba kap s a király a távolból átkozza két gyermekét.

GONERIL. (Most már csak prózába megy.) Micsoda? Te akarod az én szeretőmet elcsábítani? Te reactio?

REGAN. Mit? Te fakcziozus oppositio! Nesze egy pof. (Hajba kapnak.)

A negyedik kép már teljesen szabad, semmi vonatkozása sincs az eredetihez, ha csak az nem, hogy a centralisatio,

mely a bureaucratia mellett holtan fekszik, kezében a méregkelyhet szorítja, míg társa puszta tőrt tart, a mi az eredeti szerint is a két leány végsorsa volt. Ellenben egészen ellentétes a király és Cordélia utolsó jelenete. A király (a constitutionalismus) és a várkapun elő futó Cordélia (Magyarország) egymás karjába borulnak.

LEAR: Oh jöjj Cordélia
És szabadíts meg e két szörnyetegtől.

A ki csak némileg emlékezik, vagy ismeri a bureaukratizmus és centralisatio viselt dolgait hazánkban, meg fogja érteni, mit jelent e klasszikus paródia, s át fogja látni, hogy 1865-ben, — az álalkotmányi csalétek után nehány évvel — a mikor az alkotmány visszanyerésének reménysége utópia számba ment, — mit jelentett ez ötletes és merész szatira...

Egészen más a levegője a későbbi Shakespeare-paródiáknak, — a melyek *Az Üstökös*-ben láttak napvilágot. Ime egy, mely *Hamlet*nek új véget teremt. Címe: *A kijavított Shakespeare, Hamlet utolsó jelenete, úgy a hogy azt a Montjoye szerzője a mai kor ízlése szerint kidolgozta volna.*

Ennek megértéséhez előre kell bocsátanunk, hogy Feuillet Octav (*1820, † 1890) 1863-ban *Montjoye* czímen írt drámája 1864 deczember 12-én került első előadásra nemzeti színpadunkon Deák Farkas fordításában. A darab Mirbeau *Az üzlet-üzlet* és Csiky *Vasember*ének előképe. Hőse, Montjoye, egészen modern typus, a kit a kapitalizmus teremt meg. Kíméletlen, kemény, «mindég férfi», a ki megvet mindent, a mi érzés és bármit tesz, mindenre van mentsége, minden tette jól van téve. «Montjoye — vagy a vasember!» — mondja. Elveit a gyakorlati életben vaserővel viszi keresztül s lába alá tipor mindent, aztán ridegen indokol s indokai mindent expiálnak.

A hatalmas dráma (melynek czímszerepét Egressy Gábor akarta eljátszani, de Feleki Miklós kapta meg) 1868 május 27-éig kilenczszer került színre s legtöbbször 1865-ben; valószínű tehát, hogy e parodisztikus költemény is ez évben termett.

Természetes, hogy e párbeszédes költeményben csupán hivatkozások vannak az eredeti tragœdiára, még pedig attól

a pillanattól indul meg, midőn a királyra «rá került volna a sor, hogy megölessék».

Claudius király, mint Montjoye — végig indokolja tetteit, szavai szerint: mindenről kellő felvilágositást ad. Először, hogy ő nem akarta a királyfit megölni, bizonyítja az, hogy él. (Volenti non fit injuria.) Az öreg Hamlet megöletését már nem tagadja, de tettét menti azzal, hogy a bonczlátlelet szerint a király két év múlva úgyis meghalt volna gerinczagysorvadásban, aztán meg — halála után kifizette összes adósságait, s igaz, hogy az özvegyet eddig el nem vette, bár együtt él vele tisztességesen, de most majd áttér a mormonok hitére — s ez a kérdés is rendbe fog jönni. Erre a királyné is ellenmérget iszik s most már mi sem hiányzik a boldogsághoz, csupán Ofelia, — a kinek holttestét kiásták sírjából, s arczát szalámiszeszszel bekenték, talpát kefével megcsiklandozták, úgy hogy az talpra ugrik, s már a tébolya is rendbejött — mert hiszen: «csupán a tej mene fejébe!» Erre Laertes is felkel, mert őt sem dörték agyon, Ofelia is megjelenik, gyűrűse lesz a királyfinak s mind sorba állanak s búcsúznak a közönségtől: . . . Adjő, legyen szerencsénk máskor is! Ezután már senkinek sem volna mondanivalója, ha nem volna Hamlet apja még lenn a sülyesztőben, a ki megszólal:

Hamlet! Hamlet fiam! Héj! hallod-e?
Emlékezzél reá: — Péntek vagyon!
Drámai nap. És minden pénteken
Halászlevet kapunk a Zrinyiben.
Hát vacsorálni aztán oda tarts!

(Függöny legördül. «Mindnyájan» kitapsoltatnak.)[1]

Jókai pajkos jókedvének, hatalmas humorának kedves találkozása ez a költemény s abban, hogy Hamlet tragikumát a katastropha pillanatában «felvilágositásokkal» elsimítja, páratlanul ható kómikummá változik. A párbeszédek kothurunsos méltósága, a fenségesnek a kómikussal való gyakori felcserélése s a minden részletre kiterjedő figyelem, a mely az öt-

[1] A költemény az *Összes művek* XCIX. kötetének 245—247. lapjain található.

felvonásos nagy tragédiának egész lényegét kómikumba fojtja, mindez a «kijavított Shakespeare»-t e műfaj elsőrendű alkotásai közé emeli.

II. Gaal Peleskei nótáriusa.

Az a láthatatlan egység, a melylyé a színpad és nézőtér válik, arra a gondolatra vezette az írók egyikét-másikát, hogy a színház nézőterét is belevonja darabja keretébe. Úgy alkotta meg darabjait, hogy a nézőtér is színpaddá válik, s a színpad eseménye keretéből kilép és beleilleszkedik a színház egész terébe.

Így állott elő nehány darab, melyekben a színpad játszói elvegyülnek a közönség soraiban s a játék folyamán a földszintről vagy a páholyból játszanak tovább, vagy e helyekről lépnek fel a színpadra.

A magyar színirodalomban először Gaal József *Peleskei nótárius*-ában jelenik meg ez az ötletes motivum. Itt a darab hőse a pesti magyar színházba vetődik, a hol *Othello*-t adják. Az igazságérzet egyszerű embere fellázad Jago aljas gazságán, s midőn Othello ártatlanul megrágalmazott nejét megölni készül, felrohan a színpadra s nem engedi a katasztrófáig jutni a tragédiát.

A motivum bár csak epizód, s a cselekvényre befolyással nincs, mégis teljes egész kerekségében jelenik meg.

Zajtay István nótárius végig betűzi a falra ragasztott színczédulát. Szokatlan neveket nem egykönnyen olvas, meg egy kicsit rövidlátó is, hát az Othello neve groteszk olvasások áldozata lesz. Az idegen kultúra és a magyarság ütközik itt össze. A szerecsen, a pogány szerepeltetése fájdalmat ébreszt keblében, mert nem látja szükségét annak, hogy szerecsenekről játszunk darabokat, míg Zrinyink, Hunyadink van, sőt még a szerecsent is eltűrné, ha az magyar szerecsen volna, de épen — velenczei ez a szerecsen! A költő nevének olvasásánál ismét nehézségekbe ütközik, s azon, hogy az angolul írt darabot németből fordították magyarra, ismét hazafi érzése háborodik fel, mert mégis csak jobban szeretné, ha eredeti magyar darabokat írnának és adnának a magyar

theátrumban. Felháborítja az, hogy a darabban csupa pogány nevű személy lép fel és még a történet sem játszik a hazában.

A komédia-czédula, de méginkább igaz magyar lelke színházba csalja hősünket. A darab a tragédia V. felvonásának 2-dik színében hozza elénk *Othello*-t, s hősünk egy földijével, «Baczur Gazsi pesti korhely»-lyel, az orchestrumban ül. Az előadás foly s Zajtay némán hallgatja a féltékeny töprengő szavait patyolat-felesége ágya előtt, de némasága megtörik, mikor az Othello előtt vergődő Desdemona kétséget érez, lehet-e, hogy őt hűen imádott férje megölné? Zajtay nem bír magával és felszól a színpadra, szinte bátorítja Desdemonát, hogy ne féljen, — ő itt van! A játék símán foly egészen addig, míg Desdemona azt kívánja, hogy jőjjön Cassio s vallja meg, hogy valóban neki adta-e a kendőt? Zajtayban a jurista szólal meg: helyesli, ha confrontálják (szembesítik) a feleket, mert hisz ő tudja, hogy az asszony ártatlan. Othello figyelmeztetésére, hogy halálos ágyán fekszik, a nótárius, kit a harag teljesen hatalmába kerített, már megjegyzéseket tesz Othellóra s elborzad, mikor meghallja, hogy Cassio is halott, s midőn a mór megtámadja Desdemonát, ezt már nem tűrheti, felrohan a színpadra, s a hitvesét fojtogató férjet kivont kardjával kergeti el feleségétől s a színpadon addig kardoskodik az ártatlan magyar menyecske büntetlensége mellett, míg a rendező és színházőrök elő nem kerülnek, de azokat aztán — s velük a sugót is — kiverik a színpadról s az egész skandalumot azzal kívánja meg nem történtté tenni, hogy bocsánatot kér a tekintetes közönségtől, mert a mit tett, azt csak az igazságért tette...

Így kapcsolódik egymásba a tragédia és a komédia. A színes ember, a férfi rettentő tragikuma, a mely a fehér nőt irtja ki, szemben áll az egészséges, parlagi, de becsületes magyar gondolkozással, s e nagy ellentét szüli az ellenállhatatlan komikumot. A mór — vagy a régi forma szerint, a szerecseny drámája, a legalkalmasabb volt erre. A szerecsenyben Zajtay legelőször is pogányt lát s keresztény lelke irtózik a kereszteletlentől s tetteit sokszoros szigorral ítéli meg. Gaal Józsefet ez is vezethette arra, hogy *Othello*t válaszsza. Hamlet talán közismertebb volt a közönség előtt, de az apját meg-

boszuló fiú tette nem hívta volna ki a nótárius igazságérzetét, s a paródia elmaradt volna. *Lear király* is ismert volt már 1838 előtt, de ennek tragikumát nem akasztaná meg Zajtay, kinek gyengéd lelkét a hálátlan leányok eljárása borzalommal töltené el, s Goneril és Regan ellen a jó ízlés is tiltotta volna tettleges fellépését. Még a *Makranczos hölgy*ről lehetne szó, mint a melyen sokszor mulatott a Peleskei nótárius előtt a közönség s így érthető lett volna a darab keretében, de a kemény, az akaratosságot megtörő Petrucchio eljárása inkább tetszett volna Zajtay nótárius uramnak s a paródia ismét elmaradt volna.

Az ellentét fokozása az is, hogy épen a katasztrófa jelenetében tör ki Zajtay s hogy a kómikum nagyobb legyen, arról gondoskodik egy színészinstructiós hagyomány, hogy Desdémona nyaka, arcza Othello kezétől kormos lesz...

E paródia jellemzése mellett azonban érdekes annak a kutatása, hogy kinek a fordítását használta fel Gaal? Zajtay midőn a színlapot böngészi, leolvassa a fordító nevét: «Schlegel után németből fordította L. M.» Ki ez az L. M.? Tényleg jelez-e valakit, vagy csak amúgy színből írta a szerző, mert kellett oda egy név? Így is lehet, meg úgy is. Lehet, hogy ez az L. M. tényleg fedi valakinek a személyét. Ha ez igaz, úgy az csak Lukács Móricz lehet, Gaal kortársa, a kiről fennmaradt, hogy már nyolcz éves korában olvasta Shakespearet, s az angol irodalom kedvencz tanulmánya volt. 1832-ben Pestre költözött s itt élt azon időben is, a mikor Gaal híressé vált bohózatát írta. Neki azonban nem kellett Schlegel fordítása, ő az angol nyelvet bírta s Byron, Bulwer fordításai igazolják, hogy gyakorlatilag is foglalkozott e nyelvvel. Most már, hogy az angolt németből magyarra fordító L. M. valóban Lukács Móricz volt-e, eldönteni addig, míg egy véletlen nem vet fel egy levelet, vagy más feljegyzést e tárgyban, lehetetlen; mi csak azért említők, mert egynehány adat ezt sejteni engedi.

De ha nem Lukács Móricz a fordító és nem Gaal maga, akkor valjon ki volt? Othello, mint tudjuk,[1] először 1794

[1] Bayer J.: *Shakespeare drámái hazánkban.* I. köt. 367—373. ll.

márczius 24-én Kolozsvártt került színre K. Boér Sándor fordításában. Utána Kelemen László fordította le (első előadás Budán 1795 junius 3.). A harmadik Komlóssy Ferencz tollából való. (Székesfehérvár, 1822 november 26.). Következnek Kazinczy Ferenczé, mely Kassán 1835 november 5-én ment volna, de ennek egyszerű említésén kívül nyoma sincs. 1842 novemberének 10-ik napján került színre a legközelebbi fordítás «a természet leghívebb fiának», Vajda Péternek fordításában, de ez már négy évvel követi *Peleskei* első megjelenését. Abból, hogy Gaal L. M. betükkel jelzi a fordítót, kétségtelen, hogy az itt utóbb említett fordítók egyikéből sem vette a szöveget.

Még a darab czíméről is kell szót ejteni. Zajtay nótárius uram a színlapon úgy találja: *Othello, a velenczei szerecseny.* A magyar színpad e czímen ismeri a tragédiát, a mely Boér Sándor és Kelemen László, sőt Komlóssy Ferencz fordításában is ily czímet nyert. Gaal tehát a traditio s a közérdeklődés szempontjait követé, mikor a közönség előtt megszokott czímen ismerteti, de meg a történelmi hűségnek is eleget tett ezzel. Schlegel fordításában a czíme egyszerűen *Othello,* s a velenczei mór jelzést egyedül az 1622-i quart kiadás körülíró czímében találjuk s először a Nemzeti Színház 1842. XI. 10-i színlapján jelenik meg a czím röviden: *Othello.*[1]

Gaal bohózatában kitünő alkalmazását találjuk a Shakespeare-parodiának. Az ellentét szembeötlő hatása nemcsak színpadi hatás, hanem széptudományi szempontból is példásnak mondható.

[1] A tragédia czímének kérdéséről lásd *Othello czíme,* ez idő szerint még kéziratban levő kis dolgozatomat.

A MÁLTAI ZSIDÓ

IRTA

MARLOWE

FORDITOTTA

RÓZSA DEZSŐ

SZEMÉLYEK.

Machiavelli, a prologus.
Barabás, a zsidó.
Ferneze, Málta kormányzója.
Selim Calymas, a Nagyúr fia.
Don Lodovico, a kormányzó fia, szerelmes Abigélbe.
Don Mathias, szintén szerelmes Abigélbe.
Martin Del Bosco, Spanyolország altengernagya.
Ithamor, Barabás szolgája.
Barnardino, Jacomo } barátok.
Pilia-borsa, csavargó.
2 kalmár.
3 zsidó.
Basák, Lovagok, Tisztek, Irnok.
Abigél, a zsidó leánya.
Apátnő.
2 apácza.
Bellamira, kéjhölgy.

Színhely: Málta.

Machiavelli. Habár halottnak véli a világ
Machiavellit, túl az Alpokon
Szállt csak a lelke. Guise már sírba szállt,
S Frankhonból eljövék, hogy megtekintsem
Ez országot s barátimmal vigadjak.
Nevem hiába gyűlölik sokan,
Megőriznek nyelvüktől, kik szeretnek.
Hadd tudja mind, hogy én Machiavelli
Vagyok s hogy nem ítélem meg az embert
S így az ember beszédét sem. Azok
Csodálnak ép, kik ádázúl gyülölnek
S bár könyveimet mind nyíltan leszólják,
De olvassák s ezáltal érnek el
Péter trónjára: s azt, ki megvet engem,
Megmérgezik a becsvágyó utódok.
A vallás csak gyerekjáték s szerintem
Tudatlanság az egyedűli bűn.
Mult gyilkosságokat regél a lég majd.
Szégyen, mi balgaságokat fecsegnek:
Jogról a koronához, hány beszél!
Császárséghoz, mi joga volt Cæsarnak?
Királyokat először az erő tett
S legbiztosabb olyankor volt a törvény,
Ha, mint Drakóé, vérrel volt megírva.
Ezért van az, hogy egy erősen épült
Vár mért hatalmasb minden tudománynál,
S ha ezt követte volna Phalaris,
Nem ordított vón' kínpadon soha
Nagyok irígységéről. Törpe lelkek
Ne irigyeljenek s ne szánjanak.
Hová jutottam? Nem azért jövék, hogy
Felolvasást tartsak Britanniában,
Hanem, hogy egy zsidó tragédiáját
Mutassam itt be, ki mosolygva nézi,
Milyen duzzadtak pénzes zsákjai.
Csekély részem van tán nekem is abban;

Csak arra kérlek, bánjatok vele
Önérdeme szerint s kegyeteket
Ne vonjátok meg tőle, mert a hívem!

ELSŐ FELVONÁS.

I. jelenet.

BARABÁS *(üzletében ül, halom arany fekszik előtte.)*

Hát ennyiből ím ez lett az eredmény:
S a perzsa hajók harmada, egészben
Ha vesszük, éppen megfizette a
Koczkázatot. A samniták s az úzok
Spanyol olajt vevének és görög bort.
Itt vannak nyomorult filléreik. Fúj,
Mi kín számolni ezt a szemetet!
Be jó az araboknak; gazdagok,
Az árúért aranyrúddal fizetnek,
Az ember könnyen számol össze annyit
Belőlük egy napon, a mennyi tán
Elég egész életre is. Nyomorgó
Szolgának kincs a garas is; csodának
Nézné bizony, ha látna ennyi pénzt.
De az, a ki halomra gyüjte kincset
Aczéllal jól lezárt szekrényiben,
És fáradott, egész éltében, azzal
Koptatva ujját, hogy olvassa pénzét,
Megunná vén korában ennyire
Dolgozni, hogy egy aranyért halálra
Izzadjon. Inkább adjátok nekem
India bányáit; színtiszta érczet
A sok kalmár bőségesen nyer onnan.
A dúsgazdag mór otthon gyöngyöket
Kavics gyanánt rakásra gyüjthet és
Kelet sziklái közt is kincseket
Halmozhat őrizetlen; azt, mit ingyen
Kap, ő mérték szerint adhatja el.
Tüzes opál, saphir és ametiszt,
Jáczint, kemény topáz, fűzöld smaragd,
Szikrázó gyémánt, gyönyörű rubin,
Értékes, ritka drágakövek, ím

Ezek az árúk az én kincseim.
Közömbösen becsülve, egynek az
Értéke s ennek egy karátja csak
Elég ahhoz, hogy fogságból kiváltson
Királyokat, fenyegető veszélyben.
Én azt hiszem, hogy éles eszű ember
Az apró kalmártól tanulja el
Üzérkedése módját s titkait
S a mint jóléte nő, úgy végtelen
Kincshalmazt egy kicsiny kamrába rejt.
S most honnan fú a szél?
Merről s hová tünik a jégmadár fel?
Kelet felé? Igen. S a szélkakas
Hogy áll? Dél és keletre: úgy remélem,
Hogy a hajók, a melyeket Egyiptom
Felé s a szomszéd szigetekre is
Küldöttem, a Nilus kanyargó partját
Elérték már. Füszerrel és selyemmel
Terhelt hajóim Alexandriából
Máltánk felé a candiai part
Mentén, át a Földközi tengeren
Már büszkén siklanak. De ki jön ott?

(Egy kalmár jő.)

KALMÁR. A révbe értek, Barabás, hajóid.
S egyéb árúkkal mind megérkezének
A kalmárok, sértetlenül. Azért
Küldöttek engem, tudjam meg, magad
Jössz-e, hogy a vámot leródd!

BARABÁS. Hajóim
Tehát a révben várnak dús teherrel.

KALMÁR. Igen.

BARABÁS. Menj s mondd, hogy partra szálljanak
S hozzák a vámbevallást is magukkal.
A vámháznál lesz annyi hitelünk még,
Remélem, nincs szükség rá, hogy jelen
Legyek én is; menj, küldj hatvan tevét, tán
Elég lesz harmincz öszvér s húsz szekér
Az árúnak. Te úgy-e kapitánya
Voltál egyik hajómnak; nem elég
A te hiteled?

KALMÁR. Több a vám maga,
Mint sok kalmár vagyona városunkban.
Hitelemet hát messze túlhaladja.
BARABÁS. Mondd csak nekik, a máltai zsidó
Küldött. Közöttük ki nem ismer engem?
KALMÁR. Megyek.
BARABÁS. Valami mégis érkezett hát.
Mondd csak, melyik hajón parancsnokoltál?
KALMÁR. A Speranzán, uram.
BARABÁS. S nem láttad-e
Másik hajómat Alexandriánál?
Utad hisz nem vitt sem Egyiptomon, sem
Kairon át; csakis onnan jöhettél,
Ahol a tengernek lerója a
Nilus adóját, így kellett tehát
Alexandria mellett elhaladnod.
KALMÁR. Nem láttam és nem érdeklődtem. Ám
Matrózaink mind bátorságodon
Csodálkozának, egy rozzant hajón
Hogy küldhetsz ennyi kincset ily nagy útra?
BARABÁS. Eh, okosak. Tudom jól, mily erős.
De menj utadra, a hajót üritsd ki
S intézőm raktározza be az árút.
Mégis csodálkozom e rakományon.

(Második kalmár jő.)

2. KALMÁR. Szállítmányod, mely Alexandriából
Indult el, Máltához közelg, uram,
Kincsekkel megrakodva s rengeteg,
Sok perzsa selyemmel, gyöngygyel s aranynyal.
BARABÁS. De szólj, mért nem jöttél te is a többi
Egyiptomot is érintő hajóval?
2. KALMÁR. Uram, nem láttuk őket.
BARABÁS. Talán a candiai partokon
Volt dolguk az olaj vagy más miatt.
De hiba volt valóban, hogy ez útra
Az ő védelmük nélkül keltetek.
2. KALMÁR. Utunkon kísért egy spanyol hajóraj
Egy mérföldön belül el nem hagyott,
A törökök gályáit üldözik.
BARABÁS. Ah, tán Sicilia felé haladtak!

Eredj, siess és láss utána, hogy
Az embereim partra szálljanak mind
S árúimat a raktárakba hozzák.

2. Kalmár. Rögtön megyek.

Barabás. Igy hát megérkezik
Egész vagyonom, szárazon s vizen.
Im ezek a zsidóknak megigért
Áldások és vén Ábrahám is ebben
Találta üdvét. Mit tehet az ég
Többet, nekünk, a föld lakóinak,
Mint hogy ölünkbe hullajt kincseket
S a föld gyomrát nekünk szakítja fel.
Az óczeánt is szolgánkká teszi
S a szeleket is arra készteti,
Hogy kedvező fuvallatuk segítse
Épen hazaszállítni vagyonunkat.
Mért gyűlölnek, ha boldogságomért nem?
Vagy kit becsülnek, hogyha nem a pénzért?
Gyülölve bár, inkább leszek zsidó, mint
Szánalmat ébresztő szegény keresztény.
Hitük gyümölcsét nem látom sehol,
Hacsak gazságot, túlzott büszkeséget
S álnok gonoszságot nem, mely nekem
Úgy tetszik, hogy vallásukhoz nem illő.
S ha történik, hogy törhetetlenül
Becsületes valamelyik közöttük,
Nyomorban él a nyomorult ezért.
Azt mondják, hogy szétszórt nemzet vagyunk.
En nem tudom, de több kincset szerezünk,
Sokkal többet azoknál, kik hitükkel
Szeretnek pöffeszkedni. Kirriah Jairim,
A nagy görög zsidó, Bairsethben Obed,
A portugál Nones s Máltában én
Magam és mások is Italiában,
Sokan Frankhonban és mind gazdagok,
Bármely kereszténynél is gazdagabbak.
Igaz, királyok nem leszünk, de hisz
Ez nem a mi hibánk. Számunk kicsiny,
S a koronát vagy örökös nyeri,
Vagy az erőszak vívja ki magának,
S mi gyakran hallám, a mit az erőszak

Szerez, állandó semmi sem lehet.
Részünk legyen a békés uralom.
Legyenek a keresztények királyok,
Kik annyira vágyódnak uralomra, —
Nekem nincs tisztem, nincs sok gyermekem,
Csak egy lányom van, kit úgy kedvelek,
Mint Agamemnon Iphigeniát.
S a mi az enyém, mindaz lányomé is.
De ki jön itt? *(3 zsidó jön.)*

1. Zsidó. Ugyan! Mi rejlenék mögötte? Semmi!
2. Zsidó. Akkor jerünk csak Barabáshoz, ő
Legjobban tud ily dolgokban tanácsot.
De nézd csak, itt jön.

Barabás. Nos, mi az, barátim?
Mért vesztek ily tömegesen körül?
Valami történt a zsidók között?

1. Zsidó. A kikötőben egy csomó török
Hadihajó vetett horgonyt imént.
S ma a tanácsteremben van ülés,
Majd ott fogadják küldöttségüket.

Barabás. Hadd jőjjenek, ha nem csatázni jöttek.
Avagy csatázzanak, hacsak mi győzünk.
(Félre.) Vagy győzzenek s mindenkit öljenek meg,
Mindenkit, ám kíméljenek meg engem,
Vagyonomat és lányomat.

1. Zsidó. De ha
Szövetségünk szilárditása végett
Jönnének, ilyen harczi módra tennék?

2. Zsidó. Félek, veszélyt hoznak reánk.

Barabás. Ti dőrék!
Mily balgaságokat fecsegtek itt?
Mért tárgyalnának békéről azok,
A kik egymás szövetségesei?
Szövetségben van Málta a törökkel!
Valami más lesz a dolog mögött.

1. Zsidó. Vagy békéért jöttek, vagy háborúért.

Barabás. Szerencse, hogy nem jöttek egyikért sem,
Hanem azért jöhettek, hogy Velenczét
Az Adria mentén meglátogassák.
Mérkőztek ők egymással sokszor, ámde
Hadi tudásuk csak kudarczot ért el.

3. Zsidó. Ez bölcs beszéd. Lehetséges, hogy így van.
2. Zsidó. De most tanácsülésre gyültek össze
És ott kell lenni az összes zsidóknak.
Barabás. Hm. Ott kell lenni az összes zsidóknak.
Igen, mindenki lássa el magát.
Illő bizony, mindenki ott legyen.
(Félre.) Érintse bármi államunkat ott,
Ti biztosítsátok magatokat,
Nekem majd gondom lesz — saját magamra.
1. Zsidó. Tudom, hogy ott leszel. Menjünk barátim.
2. Zsidó. Vegyünk búcsút. Barabás, Isten áldjon!
Barabás. Ég áldjon, Zaareth és Teramaint. *(3 zsidó el.)*
S most, Barabás, fürkészd ki ezt a titkot.
Szedd össze eszedet s érzékidet.
A dolgot ez együgyü emberek
Tisztára félreismerik. Soká
Adózott a töröknek Málta. Nos,
Ha a török — félő, hogy ravaszúl —
Várt, míg az adó oly összegre nőtt meg,
Minőt a város nem tud megfizetni,
Igy azt hiszi, hogy Málta az övé lesz.
Ez az! Történjék bármi a világon,
Addig kerülöm el a vészt, a míg van
Még rá idő s okosan, óvatosan
Helyezem biztonságba vagyonom.
Ego mihimet sum semper proximus.
Jöhetnek már s bevehetik a várost.

II. jelenet.

(Jönnek Málta kormányzója, lovagok, török basák, Calymas, tisztek.

Kormányzó. Nos, hát mi a kivánságtok, basák?
Basák. Tudjátok meg, Málta lovagjai,
Hogy Rhodesből, Cyprusból, Candiából
S a többi szigetről jövünk, melyek
A Földközi tengerben elterülnek.
Kormányzó. Mit nékünk Cyprus, Candia s a többi
Sziget? Mi az, a mit tőlünk kivántok?
Calymas. A tíz év óta összegyült adót.
Kormányzó. Ó jó uram, az összeg óriási,
Kis elnézéssel légy, fenség, irántunk.

Calymas. Derék, jó kormányzó, lehetne bár
Hatalmamban kedvezni nektek. Ám ez
Atyám ügye, a melyben nem lehet,
Sőt nem szabad engednem bármit is.
Kormányzó. Nagy Selim, úgy hát engedd meg nekünk,
Hogy egy kissé tanácskozzunk magunkban.

(Félrevonulva tanácskoznak.)

Calymas. Mi álljunk félre, hogy a lovagok
Mindent nyugodtan megbeszéljenek.
De gályáink legyenek útra készen.
Remélem, itt nem kell soká időznünk.
Nos kormányzó, mi a határozat?
Kormányzó. Ez: minthogy oly szigoru kikötéssel
Róttátok ránk tiz év nehéz adóját,
Időt szeretnénk, melyben összegyüjtsük
A pénzt Máltánk lakósai között.
Calymas. Megbízásunk határán túlmegy ez.
Basák. Csekély szivesség ez csak, Callapin.
Előbb halljuk, milyen határidőt
Kérnek. Talán nem is hosszút s királyibb
Kérésüket békésen teljesítni,
Mint később mindent kierőszakolni.
Milyen hosszú határidőt kivántok?
Kormányzó. Egy hónapot csak.
Calymas. Annyit megadunk,
De azt betartsd. Hajóinkat bocsássuk
Tengerre vissza, ott bevárjuk e
Határidőt s a pénzért követünk
Jön el. Vitéz lovagok és derék
Kormányzó, Isten véletek. Megyünk!
Kormányzó. Magas dicsőség érje Calymast! —

(Calymas és basák el.)

Hívjátok azokat a máltai
Zsidókat ide! Kaptak-e idézést,
Hogy a mai napon jelenjenek meg?
Tisztek. Igen, uram; emitt, nézd, jönnek is.

(Jönnek Barabás és a három zsidó.)

1. Lovag. Tudod-e már, hogy mit mondasz nekik?

KORMÁNYZÓ. Igen. Zsidók, most lépjetek elő.
A nagy török császár fia, a hős
Selim Calymas érkezett ide
S tíz év adóját követeli tőlünk.
Jól tudjátok ti, hogy ez minket érint —
BARABÁS. Úgy hát, uram, hogy biztosítsd a békét,
Jól is teszed, ha megadod nekik.
KORMÁNYZÓ. Csak lassan! Nem értünk végére még!
Ez a tíz évi adó rengeteg
Összegre rúg, hogy a nagy háborúk
Miatt üres kincstárból nem telik.
Segitségtekhez fordulunk tehát.
BARABÁS. Ó jó uram, harczolni nem tudunk s ily
Hatalmas fejdelem ellen mivel
Segíthetünk?
1. LOVAG. Hallgass zsidó; mi tudjuk,
Harczolni nem tudsz; ám kalmár vagy és
Igy pénzes ember is! és pénzed az,
A mit mi keresünk.
BARABÁS. Mit, pénzemet?
KORMÁNYZÓ. A tiedet s a többiét; mivel, hogy
Rövid legyek, ti nektek kell a pénzt
Előteremteni.
BARABÁS. Köztünk a legtöbb
Szegény!
KORMÁNYZÓ. Úgy hát a gazdagok növeljék
A rátok eső részt.
BARABÁS. Idegenekre
Rójátok ki a ti adótokat?
2. LOVAG. Idegenek nálunk vagyont szereztek,
Osztozzanak hát ebben is velünk.
BARABÁS. Mit? Egyenlőn?
KORMÁNYZÓ. Nem, mint hitetlenek.
Ti, a kiken az égnek átka van,
Azért szakadt csak ránk e sok csapás
S teher, mert tűrjük gyűlölt éltetek.
Ezért hoztunk hát ily határzatot.
Olvasd fel most az egyes pontokat.

TÖRVÉNYSZÉKI IRNOK *(olvas)*. Először, hogy az egész, adóként fizetendő pénzösszeg a zsidóktól szedendő be s mindegyik vagyona felét fizesse.

Barabás *(félre)*. Felét? Enyémet érted tán?

Kormányzó. Tovább!

Törvényszéki irnok. Másodszor, a ki ezt megtagadja, azonnal kereszténynyé legyen.

Barabás *(félre)*. Keresztény? Hm! Hát mit tehetek itt?

Törvényszéki irnok. Végül, hogy a ki ezt megtagadja, teljesen elveszítse mindenét.

A 3 zsidó. Ah uram, mi megadjuk a felét.

Barabás. Ó ti agyagból alkotott gazok!
Ti nem születtetek zsidóknak; ah,
Ily aljasan, így engeditek át
Nekik minden vagyontokat, ti férgek?

Kormányzó. Keresztény óhajtsz lenni, Barabás?

Barabás. Nem én, uram. Hitehagyott legyek?

Kormányzó. Fizesd meg hát felét.

Barabás. Ah, jó uram,
A mit mondtál, tudod-e, mit jelent?
Egy város kincse vagyonom fele!
Nem oly könnyen szereztem azt, uram,
S oly gyorsan attól meg se válhatok.

Kormányzó. A félvagyon határzatunk szerint
A bírság; hát fizessed meg, különben
Lefoglalom egész vagyonodat.

Barabás. Corpo di Dio! Megadom felét!
Megálljatok, velem is bánjatok
Úgy, mint a többivel.

Kormányzó. Nem úgy, zsidó,
Azt nem lehet; te visszaútasítád
E feltételt és nincsen már kibúvó.

Barabás. Megfosztanátok engem mindenemtől?
Hát a lopás vallástok alapelve?

Kormányzó. Nem, Barabás, e sors csak téged ér, hogy
A tömeget bukástól mentse meg.
Közjóért inkább nélkülözzön egy,
Semmint egy emberért pusztuljon el sok.
De nem száműzünk téged, Barabás.
Máltában, itt, hol úgy meggazdagodtál,
Élhetsz tovább s szerezz többet, ha tudsz.

Barabás. Keresztények, hát hogy csináljam azt?
Hiszen a semmiből csak semmi lesz.

1. Lovag. A semmiből először kis vagyont

Szereztél; a kicsinyből a nagyobb lett,
És a nagyobból legnagyobb. Ha első
Átkod saját fejedre visszahull,
S szegénynyé tesz s világtól megvetetté,
Nem önhibánk, fajodnak bűne az.

BARABÁS. A jogtalan tettet, hogy igazold,
Hát az Irást hozod fel? Ne perelj
Ki birtokomból szép szavakkal engem.
Vannak bűnös zsidók, de valamennyi
Keresztény az. Ám hogyha az a törzs,
Melyből származtam, bűnei miatt
Vón' is szétszórva, az ő vétkeik
Miatt kell hát bűnhődnöm nékem is?
Ki becsületben dolgozik s cselekszik,
Joga van élni és melyiketek
Vádolhat az ellenkezővel engem?

KORMÁNYZÓ. Hallgass, gonosz, hát nem fog el a szégyen,
Ha mentséget hozol fel? Hisz mi tudjuk,
Ki vagy! Ha te a tisztességbe' bízol,
Légy csak türelmes s dúsgazdag leszel.
A nagy vagyon szüli a kapzsiságot
S a kapzsiság, tudod, mily szörnyü bűn.

BARABÁS. Igen, de sokkal rosszabb a lopás.
Ne fosszatok meg semmitől, mivel
Ez is lopás és ennyire kifosztva
Nekem is lopnom s többet gyüjtenem kell.

1. LOVAG. Jó kormányzó, ne hallgass e beszédre!
És házából legyen inkább kolostor,
Sok szent apácza menhelyet talál ott.

KORMÁNYZÓ. Úgy legyen. *(Jönnek a tisztek.)*
Nos, már végrehajtva minden?

1. TISZT. Igen, uram, árúit, vagyonát
Már elkoboztuk; értékük nagyobb,
Mint Málta összes kincse s birtoka.
S a többinek felét koboztuk el.

KORMÁNYZÓ. A többiről is majd rendelkezünk.

BARABÁS. Most hát, uram, kivánságod betelt,
Minden tiéd; vagyon, pénz és hajók,
Árú, jószág, minden, mi örömet
Szerzett nekem. Minden tiéd, nem is
Kérhetsz többet; hacsak kőkebletekben

Kegyetlen szívetek nem fojtja el
Végkép a szánalmat s halálba küld.

KORMÁNYZÓ. Nem, Barabás. Távol van az hitünktől,
Hogy kezeinket vér mocskolja be.

BARABÁS. Azt tartom, hogy kisebb a sérelem, ha
A nyomorultnak életét veszik,
Mint kútforrása lenni nyomorának.
Éltem munkája, vagyonom tiétek,
Vigasza aggkoromnak, gyermekim
Reménye, ó a sérelmek között
Miért tesztek különbséget?

KORMÁNYZÓ. Nyugodj.
Csak az történt veled, a mi jogos.

BARABÁS. A nagy jogosság szörnyű jogtalanság
Szülője; tartsd meg az ördög nevében.

KORMÁNYZÓ. Menjünk be, szedjük össze a javakból,
Mi a törököt tőlünk illeti.

1. LOVAG. Hogy hozzálássunk, itt az ideje,
Ha nem tartjuk be a határidőt,
A szerződésszegésnek vádja ér
S ez egyszerű cselnek mutatkozik.

(Mind el, kivéve Barabás.)

BARABÁS. Igen, csel, ez a hitvallásuk is;
Nem egyszerűség, mint azt hirdetik.
Egyiptom sok csapását és az ég
Átkát, a föld szárazságát s egész
Világ gyülölségét zúdítsd reájuk
Ó nagy Primus Motor! S itt térdimen,
A földet verve átkozom tüzes
Pokol örök kinjára s végtelen
Gyötrelmeire lelküket azoknak,
Kik nyomoromban így bántak velem!

1. ZSIDÓ. De légy nyugodt, jó Barabás.

BARABÁS. Ti balgák!
Ezért születni, látni e napot!
Mért álltok így? Nem indít meg siralmam?
Mért nem fakaszt könyűt ily sérelem?
Mért nem emészt fel s öl meg e nyomor?

1. ZSIDÓ. Ó, mily nehezen tűrjük el mi is,
Hogy ily kegyetlenűl bánnak velünk.
Tőlünk elvették vagyonunk felét.

Barabás. Miért türtétek ezt a zsarolást hát?
Ti többen vagytok, én csak egymagam,
S csak engem fosztottak meg mindenemtől.
1. Zsidó. De Barabás testvérünk, Jóbra gondolj!
Barabás. Eh, mit fecsegtek Jóbról. Én tudom,
Hogy vagyona miből állt: hétezer juh,
Háromezer teve s kétszáz igás
Barom és ötszáz öszvér volt övé:
Nekem azok mindegyike helyett
— Pártatlanul ítélve — legutóbbi
Szállítmányomban s az egyiptomi
Hajókon is volt annyi vagyonom,
Melyből, ha megveszem bár mindenét, még
Mindig marad, a miből éljek. Így
Én nyomorult, csak én átkozhatom,
S nem ő, az átkozott napot, melyen
Születtem s most hő vágyam, hogy örök
Sötét felhők zárják körükbe testem
S e szörnyü jajt előlem eltakarják.
Ezért dolgoztam én! Lerontva látom
Munkám, vesztett idő foglalja el
Helyét és osztályrészeműl csupán
A fájdalom bús éjszakái jutnak.
2. Zsidó. De hát nyugodj meg, ó jó Barabás!
Barabás. E nyugalomban, kérlek, hagyjatok!
Vagyonnal soh'sem rendelkeztetek,
Hát megadással nélkülöztök. Ámde
Hagyjátok azt gyászolni legalább,
Ki ellenei közt a harczmezőn
Vitézeit leölve látja mind
S lefegyverezve érzi önmagát.
Nincs semmi, nincs, mi vígaszt nyujthat. Ó hadd
Zokogjak e gyors változáson; elmém
Háborgásában szólok így, a nagy
Sérelmeket nem egyhamar felejtjük.
1. Zsidó. Hagyjuk magára, most nagyon dühös.
Kétségb'esése csak nő, ha beszélünk.
2. Zsidó. Jerünk hát. Ám hidd el, hogy nyomorúság
Ilyen csapástól sújtva látni embert.
Ég áldjon, Barabás. *(El.)*
Barabás. Igen, ég áldjon. Együgyűek ez

Aljas rabok! Mert nékik nincs eszük,
Szemükben én is érzék nélküli
Agyag vagyok, mely egyesülve bármily
Vízzel, sár lesz. Jobb sorsot érdemeltem.
És finomabb anyagból is vagyok
Alkotva, mint közemberek, a kik
Mindent csak a jelen szerint itélnek.
Nagy gondolat mély lakhelyet keres,
Hol ügyesen bevárja a jövőt:
Mivel a rossz bármely napon kitörhet.
De merre mégy, szépséges Abigél?

(Jő Abigél, a zsidó lánya.)

Mi búsitott el, ó kedves leányom?
Eh lány, ne sírj, kicsiny a veszteség,
Számodra még atyádnak bőviben van.

Abigél. Nem magamért, miattad, agg atyám:
Miattad gyászol Abigél; de tán
Elfojthatom e hiú könnyeket
S fájdalmam is segítségemre lesz.
A tanácsházba rohanok, kiáltva,
Szidalmat szórok ott mindenkire,
Szívszaggatóan tépem majd hajam,
Míg jóvá nem teszik sérelmidet.

Barabás. Nem, Abigél, nem szerzi vissza sírás,
A mit reménytelenül elveszíténk.
Nyugodj leány, a szenvedés nyugalmat
Hoz és alkalmat is nyujt az idő,
Mely most veszett ügyünknek kedvező lesz.
S aztán, leány, ne higyj oly esztelennek,
Hogy hanyagul tán veszni engedek
Oly nagy vagyont s nem is gondoskodom
Magunkról. Tízezer aranyat, ékszert,
Sok gyöngyöt, drágakövet már előbb,
A rossztól félve, elrejték titokban.

Abigél. Hová, atyám?

Barabás. Házamba, gyermekem.

Abigél. Atyám, nem látod őket már soha.
Mert házad' és árúid' elkobozták.

Barabás. De egyszer csak megengedik talán még.
Hogy a házamba menjek?

ABIGÉL. Nem hiszem.
Midőn távoztam, akkor hoztak éppen
Apáczákat; kitettek engem is.
Mert lakhelyünk kolostor lesz, tilos hely
A más vallásunak.
BARABÁS. Ó aranyim!
Ó aranyim, elveszve mindenem!
Ó ég! Megérdemeltem e csapást?
Mit hoztok még, ti balcsillagzatok,
Hogy elcsüggeszszetek e siralomban?
Tudtátok, hogy nem bírom elviselni
A nyomort s oly őrültnek hittetek,
Hogy majd egy fára felkötöm magam,
S a légben tűnök el a föld felett,
Annak, hogy éltem, emlékét se hagyva?
Nem, élni akarok! Nem gyűlölöm
Ez életet s mivel az óceánban
Hagytak, hogy elsülyedjek, vagy hogy úszszam,
Bár vészbe döntöttek, hadd szedjem össze
Érzékimet s hadd rázzam fel magam.
Leány, megvan! — Te látod e siralmat,
A melybe e keresztények vetettek.
Kövesd vakon atyádat! Ily nyomorban
El ne riasszon semmi, bármitől.
ABIGÉL. Mit nem kisért meg Abigél, legyen
Az bármi, hogy azokra vészt zudítson,
Kik ily gazúl bántak velünk.
BARABÁS. Na jó.
Te mondtad, hogy a házamból kolostort
Csináltak s már van is ott pár apácza.
ABIGÉL. Igaz.
BARABÁS. Ugy Abigél, feladatod most,
Hogy az apátnő téged felvegyen.
ABIGÉL. Apáczának talán?
BARABÁS. Igen, a vallás
Sok gaztettről elvonja a gyanút.
ABIGÉL. Igen, atyám, de gyanusítanak majd.
BARABÁS. Hadd gyanusítsanak! Te tégy úgy,
Hogy azt higyjék, jámborságból teszed.
Kérd szépen őket és szólj nyájasan,
A mig nem nyertél bebocsáttatást,

Higyjék csak azt, hogy vétkeid nagyok.
ABIGÉL. A színlelést parancsolod reám.
BARABÁS. Hallgass és légy erős! Hitesd csak el
Magaddal, hogy igaz s szinleld utána,
Hogy a színlelt hitvallás többet ér, mint
Előre nem látott képmutatás.
ABIGÉL. Nos, és mi lesz aztán, ha bebocsátnak?
BARABÁS. Ez: elrejtettem a palánk alatt,
Mely a felső szoba mentén halad,
A néked szánt aranyakat s az ékszert.
De jönnek már, ügyes légy most leányom!
ABIGÉL. Úgy jer velem, atyám.
BARABÁS. Nem, Abigél.
Hogy engem lássanak, nincs arra szükség.
Mert én fogom a sértődöttet adni.
Vigyázz, ez hozza vissza kincsemet.

(Visszavonulnak.)

(Jön 2 szerzetes és 2 apácza.)

1. SZERZETES. Mindjárt az új kolostornál leszünk.
1. APÁCZA. Annál jobb, mert így nem lát senki sem.
Már harmincz éve, hogy utólszor igy
Bolyongtunk, messze, a tömeg között.
1. SZERZETES. Azt gondolom, e ház s az uj kolostor
Mesés vizc majd nagy gyönyört szerez.
APÁCZA. Lehet; de ki jön itt?

(Abigél előre jön.)

ABIGÉL. Ó jó apátnő
S szent szűzek őre te, ó szánjatok meg
Engem, szerencsétlent!
APÁTNŐ. Ki vagy te, lány?
ABIGÉL. Szegény zsidó boldogtalan leánya.
A máltai zsidóé, nyomorult
Barabásé. Szép ház volt egykor az
Övé, de most kolostor lett belőle.
APÁTNŐ. Nos, mit kívánsz tőlünk? Felelj!
ABIGÉL. Atyámra
— Félek — hitünk hiánya, vagy a bűn
Miatt zúdúlt a sok bú s szenvedés.
Szeretném bűnbánón leélni éltem.

Fogadjatok be körötökbe hát,
Hogy vezekeljek lelkem bűneért.

1. Szerzetes. Világos, hogy szívből ered beszéde.

2. Szerzetes. Igen, őszinte szívből; ámde jer,
Mindent kövessünk el, hogy felvegyék.

Apátnő. Nos, felveszünk apáczának, leány.

Abigél. Míg megtanúlom, hogy magános éltem
Szigorú törvénytek szerint miként
Vezessem, engedjétek meg nekem,
Hadd lakjam ott a megszokott helyen!
Bizton hiszem, hogy bölcs tanácstok és
Buzgalmam nagy sikert arat.

Barabás *(félre.)* Remélem,
Oly nagyra, mennyit rejtett kincsem ér!

Apátnő. Jer lány, kövess!

Barabás. Mit látok itt! E gyülölt
Keresztények között te mit csinálsz?

1. Szerzetes. Ne tartsd őt vissza, te hitetlen ember,
Mert már lemondott erről a világról.

Barabás. Lemondott!

2. Szerzetes. És az apáczák közt kapott helyet.

Barabás. Elkárhozott lány, atyád szégyene,
Mit vársz e gyülölt ellenség körében?
Ó áldva kérlek, hadd ez ördögi,
Gaz lényeket s átkos vallásukat.

Abigél. Engedd atyám, hogy . . .

(Odamegy hozzá.)

Barabás. Nem, csak vissza, lány *(súg neki.)*
(Gondolj az ékszerekre és aranyra,
E jel van a helyen, hol rejtve van.)
El, átkozott, atyád szeme elől!

1. Szerzetes. Ha már hitetlen vagy te s látni sem
Tudod nyomorodat, hát gyermeked
Vakságától ne vond meg a világot!

Barabás. Engem te nem győzöl meg, vak barát.
(E jel lesz a helyen, hol rejtve van)
Mert inkább meghalok, de így ne lássam!
Tévútra vitt leány, ó e nyomorban
Elhagysz hát már te is? (Menj s ne feledd el.)
Lehet-e ily hiszékeny egy zsidó?

(Holnap korán a kapunál leszek.)
Nem, menj! Ne jer közel; ha el akarsz
Kárhozni, menj, ne lásd s feledj is el!
(Isten veled, holnap reggel, tudod.)

(Mathias jő.)

MATHIAS. Ki volt ez? A gazdag zsidó leánya?
Szép Abigél apácza! Ennyire
Jutott s így sujtá atyja gyors bukása?
Alkalmasabb a szerelemre, mint
Imádkozással holtra fáradásra!
Nem jobban illik hozzá egy szerelmes
Ifjú keblén pihennl, mint sötét
Éjjel felkelni ünnepi misére?

(Lodovico jő.)

LODOVICO. Miért ily bánatosan, Mathias?
MATHIAS. Lodovico, szentül hiszem, soha
Gyötrelmesebb látványt nem néztem én még.
LODOVICO. Kérlek, beszélj, mondd el nekem, mi volt az?
MATHIAS. Szép ifjú lányból — tán nem is tizennégy —
Vénus kertjében a legszebb virág —
Korán eltépve földi gyönyöröktől,
Mi különös! Apácza lett belőle!
LODOVICO. De mondd, ki az?
MATHIAS. Hát a gazdag zsidó
Leánya!
LODOVICO. Mit, Barabásé, kinek
A vagyonát kobozták el? S valóban
Oly szép?
MATHIAS. Páratlanul szép, gyönyörű,
Megindult vón' szived, ha látod őt,
Védjen bár a szerelem ellen érczfal; —
De legalább megszántad volna őt!
LODOVICO. Ha tényleg oly szép, mint ahogy lefested,
Talán nem lenne rossz őt felkeresni?
Mit gondolsz, megtegyük-e, Mathias?
MATHIAS. Kell és akarom. Nincs ez ellen gyógyszer.
LODOVICO. Én is megyek. Isten veled, Mathias.
MATHIAS. Isten veled, Lodovico.

MÁSODIK FELVONÁS.

I. jelenet.

(Jő Barabás, égő gyertyával.)

BARABÁS. A mint a jós-holló gyász-feketén
A beteg ember végét hirdeti,
S a csendes éjjel árnyában sötét
Szárnyáról szerte pusztító ragályt szór,
Igy futkosom, én, meggyötört szegény,
Kereszténvekre szórva szörnyű átkot.
A gyorsszárnyú idő s bizonytalan
Örömim elszállottak s csüggedésben
Hagytak s a régi kincsekből mi sem
Maradt meg puszta emléknél egyéb,
Mint a nyomorék s vígasz nélküli
Harczos sebe. Ó Te, ki Izrael
Fiait a szörnyű sötéten át
Vezérelted lángoszlopoddal, ó
Segítsd meg most Ábrahám ivadékát
S vezesd ez éjjel Abigél kezét.
Avagy boruljon ezután a napra
Örök sötétség; őrködő szememre
Nem szállhat álom s nem jő nyugalom
Feldúlt agyamba, míg ő nincsen itt.

(Jő Abigél, fent.)

ABIGÉL. Találtam végre egy szerencsés perczet,
A kijelölt palánkot megkerestem
És senkitől nem látva, megtaláltam
A rejtett gyöngyöt, aranyat, meg ékszert.
BARABÁS. Eszembe jut vén asszonyok meséje,
Kik téli estén — míg jó módba' voltam —
Regéltek lelkekről és szellemekről,
Kik éjnek idején surrannak arra,
Hol kincsük rejtve van; úgy rémlik, én is
Ilyen szellem vagyok, hiszen mig élek,
Itt van lelkemnek egyetlen reménye,
S ha meghalok, lelkem bolyongjon épp így
E helyen.

Abigél. E boldog hely rejti hát
Atyám kincsét: nem oly boldog talán.
Mikor elváltunk, azt mondá nekem,
Hogy majd kora hajnalban várni fog.
Gyengéd szender, bárhol pihenjen is,
Mondd Morpheusnak, hogy rá boldog álmot
Bocsásson és ha majd felébred, itt
Ölébe hulljon boldogsága, kincse.
Barabás. Buena para todos mi ganado no era.
Megyek tovább, ily búsan mért ülök?
De várj, mi csillag gyúl ki keleten?
Ha Abigél: vezérlő csillagom.
Ki az?
Abigél. Ki az?
Barabás. Csend, lányom, én vagyok.
Abigél. Úgy hát atyám, fogadd ím üdvödet.
Barabás. Már megtaláltad?
Abigél. Nos, megkaptad őket?

(Ledobja a zsákokat.)

Van itt még több is, jóval több, atyám.
Barabás. Ó lányom, aranyom, vagyonom, üdvöm!
Te lelkem ereje és üldözőim
Halála! Üdv neked, te boldog éltem
Első sugára! Ó, ha te is újra
Enyém lehetnél, ó én Abigélem,
Szivemnek minden vágya teljesülne!
Szabad leszel, nem nyugszom addig én.
Te szépséges lány! Ó arany! Te üdvöm!

(Dédelgeti a zacskókat.)

Abigél. Atyám, az idő már éjfélre jár.
Ilyenkor már ébrednek az apáczák;
Nehogy gyanut keltsünk, váljunk el inkább.
Barabás. Isten veled, egyetlenem! Csak így
Fogadd csókom, szivemből száll feléd.

(Csókot vet. El Abigél fent.)

A nap szempilláit most nyisd ki Phoebus,
Holló helyett hozz hajnali pacsirtát,
Hogy véle én is a légben lebegjek

S miként dalolgat fiókáinak,
Aranyaimnak úgy daloljak én is.
Hermoso placer de los dîneros.

II. jelenet.

(Kormányzó és Martin del Bosco jönnek.)

Kormányzó. Mondd, kapitány, hová szól küldetésed?
Hová való itt horgonyzó hajód?
Mért jöttél partra? Nem volt engedélyed!

Martin del Bosco. Kormányzó, küldetésem ide szól.
Hajóm a Repülő Sárkány, spanyol
Honából jött, Del Boscoval, velem,
Hithű királya altengernagyával.

1. Lovag. Való igaz! Bánj hát szépen vele!

Martin del Bosco. A szállítmányunk afrikai mór,
Török s görög népségből áll. Imént
Corsica mentén, mert nem engedénk
A török flottának, üzőbe vettek
Gályáikkal. De íme, kedvező szél
Kerekedik. Megfordulunk tehát,
A harcz hevében többet elsülyesztünk
S felégetünk. Csak egy marad közűlük.
A kapitány halott, a többi foglyunk
S szeretnők itt vásárra vinni őket.

Kormányzó. Del Bosco, hallottam már híredet.
Légy üdvöz. Ám nem engedhetjük azt,
Hogy itt vásárt csaphass török rabokból.
Szövetség fűz bennünket a törökhöz,
S ezért mi néki adót fizetünk.

1. Lovag. Martin del Bosco, ha becsülsz s szeretsz,
Beszéld rá a törökök ellen őt,
Csak pénzt szerezve lesz fegyverszünet
S a kért összeg még arra is elég,
Hogy háborút viseljünk.

Martin del Bosco. A törökkel
Szövetkeztek s még pénzt is adtok érte?
Felejtitek, hogy őshazátok, Rhodes
Keresztyén szigete imént bukott el
Európa szégyenére? Nem, halálos
Ellenségtek legyen csak a török.

Kormányzó. Nagyon jól tudjuk, ám erőnk csekély.
Martin del Bosco. Calymas mily nagy összeget kíván?
Kormányzó. Százezer koronát.
Martin del Bosco. Nos, jog szerint
Királyomé e sziget s czélja is,
Hogy mint vihar kiűzzön bennetek.
Fogadjátok meg hát szavamat és
Tartsátok meg aranyaitokat.
Ő felségéhez írok majd segélyért,
S nem távozom, míg nem szabad e föld.
Kormányzó. Igy már vásárra vihetők a foglyok;
Tegyétek közszemlére, menjetek.
Bosco, Máltának légy parancsnoka,
A hitetlen török ellen mi mind
Ezer örömmel követünk a harczba.
Martin del Bosco. Elődeitek nyomdokába léptek.
Mert bár maroknyi hős védé a várat,
Midőn órjás sereg körülfogá
Rhodest, végigküzdték és nem maradt
Egy élő ember, ki e gyászesetről
Hirt hozhatott a keresztény világnak.
Kormányzó. Végigküzdjük mi is! El! Vakmerő,
Dölyfös Calymas, aranyak helyett
Fogadjanak tüzes ágyúgolyók!
Adót ne itt kérj, elszántak vagyunk mi,
Vér s nem arany lesz a becsület ára.
(Jönnek tisztek Ithamorral és a többi rabszolgával.)
1. Tiszt. Ez a vásár helye; itt álljanak.
Nyugton lehettek, elkelnek hamar.
2. Tiszt. A hátán ott van mindegyiknek ára,
Engednetek fillért se szabad abból.
1. Tiszt. Jön a zsidó. Ő készpénzt adna mindért,
Ha nem kobozták vón el vagyonát.
Barabás. Disznót-evő keresztények körűl nem
Metélt s ki nem választott népe, koldus
Gazok — a mig Vespasian s Titus
Nem hódított meg minket, senki sem
Vetett ügyet reátok, — mérgetekre
Dúsgazdag lettem újra, mint valék.
Vélték, hogy lányomból apácza lesz,
Pedig már hazatért. Új házamat

A kormányzó is irigyelheti;
Enyém Ferneze keze, bírni vágyom
Szivét s fiáét is; ha nem lehet,
Jőjj rombolás te! Nem a Lévi törzse
Az én fajom, sérelmet nem felejtek.
Ha akarunk, tudunk hizelgni mi
Zsidók, miként kutyák s midőn vigyorgunk,
Fogunk kész harapásra, de azért
Mint bárányé, szelid tekintetünk.
Kezem csókolni Flórenczben tanultam;
A görnyedést is, ha kutyának hívnak,
S miként hajlongjak, meztelen barátként,
Reményben élve, hogy majd láthatom
Egy istállóban éhen halni őket,
A mint zsinagógánkban gyüjtenek
Nekik; s ha majd a persely sorba jár,
Csak irgalomból is beléköpök.
A kormányzó fia, Lodovico jő.
Az atyja kedvéért mint szeretem!

(Lodovico jő.)

Lodovico. Mondják, hogy a zsidó épp erre járt.
Fel kell keresnem; hízelgés megejti
S tán Abigélre vethetem szemem.
Don Mathias meséli, szép leány.
Barabás. Hadd lássa meg, hogy több van bennem a
Mérges kígyóból, mint tűrő galambból.
Azaz inkább gaz, mint bolond vagyok.
Lodovico. Ah, ott megy a zsidó! Fel, Abigélért!
Barabás *(félre)*. Nyugodt lehetsz, parancsod várja csak.
Lodovico. Tudod, a kormányzó fia vagyok.
Barabás. Uram, bárcsak lehetnél atyja is.
Ez az a rossz, a mit neked kivánok.
(Félre). A gaznak mily disznópofája van.
Lodovico. Hová mégy, Barabás?
Barabás. Csak ide, mert nálunk ez a szokás:
Ha oly pogánynyal állunk szóba, mint te,
Hogy megtisztuljunk, hát a légbe tűnünk,
Mivel csak minket illet az igéret.
Lodovico. Egy gyémántot szeretnék; megszereznéd?
Barabás. Gyémántjaimat atyád bírja mind.

Enyém csak egy s az is szolgálni kész.
Leányom a gyémánt; *(félre)* de mielőtt
Övé lesz, máglyán áldozom fel őt.
A város mérge várja készen és
A bélpoklosság.

LODOVICO. Hogyha csiszolatlan,
Minő a fénye?

BARABÁS *(félre)*. Még so'sem csiszolták.
De ki hozzá ér, lángjától elég.
(Fenn.) Lodovico, szelíd és tiszta fényű.

LODOVICO. Mondd csak, milyen, kerek vagy négyszögű?

BARABÁS. Hegyes, uram. *(Félre.)* De nem neked.

LODOVICO. Jobban szeretem így.

BARABÁS. Én is.

LODOVICO. S éjjel milyen?

BARABÁS. Cynthia súgaránál fényesebb:
(Félre.) Sokkal jobban fogod szeretni őt
Éjjel, mint nappal.

LODOVICO. S mi az ára, szólj?

BARABÁS *(félre)*. Élted, habár tiéd. *(Fenn.)* Ó jó uram,
Czivódás nem lesz majd az ár miatt.
Jer hozzám, megkapod *(félre)* s pokolba visz.

LODOVICO. Előbb ki akarom őt érdemelni.

BARABÁS. Ó, jó uram, atyád kiérdemelte.
Ó, tiszta hitből s pusztán irgalomból,
Hogy vallásuknak tisztító malasztja
Érhessen, hogy tanulságként halálos
Sok bűnömet idézhessék eszembe,
Nem is kérdeztek, akaratom ellen,
A mi enyém volt, mindent elkoboztak,
És házam szűz apáczák lakhelyévé
Tették.

LODOVICO. Bizton learatod gyümölcsét.

BARABÁS. Igen, de messze még az aratás. —
S mégis tudom, hogy ott a szent barátok
S apáczák hő imái oly csodásak,
Sok pénzt sepernek fáradságukért be,
De tényleg nem használnak senkinek sem. —
S hogy nem henyélnek, látom, szorgosak.
Kellő időben jut majd nékik is
Az aratásból, ha a munka kész.

Lodovico. Ne kacsints szent apáczáinkra, te!

Barabás *(félre)*. Dehogy; — csakis hő vágyam késztet arra,
Remélve, hogy felgyujtom házukat
Minél előbb; csak gyarapodjanak még,
Nem számoltam le még kolostorukkal.
(Fenn.) Nos hát, a mi gyémántom illeti,
Csak jer hozzám, az ár miatt az alku
Szét nem megy, — már derék atyád miatt sem.
(Félre.) Nehéz lesz, de halálod szomjazom.
(Fenn.) Vásárlok egy rabszolgát, távozom.

Lodovico. Én is veled megyek, jó Barabás.

Barabás. Jerünk tehát. — Ez a vásár helye.
Hogy e rabszolga? Kétszáz korona?
Megér-e ennyit egy török?

Tiszt. Szabott ár.

Barabás. Tud lopni, hogy ennyit kivántok érte?
Tud uj fogást tán, mint lopjon ki erszényt?
Ha igen, úgy ér háromszázat is,
Kilopná akkor a város pecsétjét,
S örökre elkerülné a bitót.
Az országos törvénynap végzetes
A tolvajoknak s nincsenek sokan, kik
A véget, megtisztulva, elkerűlik.

Lodovico. E szerecsen kétszáz aranyat ér csak?

Barabás. Mért drágább e török a szerecsennél?

1. Tiszt. Mert fiatal és sokkal ügyesebb.

Barabás. Tied-e a bölcsek köve? ha igen, zúzd be fejemet, megbocsátok érte.

Rabszolga. Nem, uram, tudok vágni és beretválni.

Barabás. Vén róka vagy? Most kezdesz fehérre válni?

Rabszolga. Uram, egészen fiatal vagyok még.

Barabás. Fiatal? Megveszlek és összeházasitlak Hiúság aszszonysággal, ha jól végzed dolgodat.

Rabszolga. Örömest szolgállak, uram.

Barabás. Valami csinyben, úgy-e? Majd beretválás ürügye alatt bizonyára elvágod nyakamat, hogy vagyonomat szerezhessed meg. Mondd, egészséges vagy-e?

Rabszolga. Igen, eléggé.

Barabás. Annál rosszabb; olyanra van szükségem, ki beteges, hogy élelemben megtakarítsak: hisz, hogy ily bőrben megtartsanak, egy ökör sem lenne elég. Mutass egyet, a melyik soványabb.

1. Tiszt. Itt van ez, hogy tetszik neked?
Barabás. Hol született?
Ithamor. Thráciában s Arábiában nevelték.
Barabás. Annál jobb; te vagy az én emberem.
Az alku áll; nesze a száz arany.
1. Tiszt. Jegyezd meg hát, uram és vidd el innen.
Barabás *(félre)*. Igen, jó lesz, ha megjegyzed; mivel
Gaztetteimben czinkostársam ő lesz.
(Fenn.) Uram, ég áldjon; jer ficzkó, enyém vagy. —
S az a gyémánt legyen tied, uram.
Kérlek, ne légy házamnál idegen,
Hisz mindenem szolgálatodra kész.

(Jönnek Mathias és az anyja.)

Mathias. Lodovico mily jóba' van zsidónkkal!
Én attól tartok, Abigél miatt.
Barabás. Várj egy kicsit, ott jön Don Mathias.
Ő lányomat szereti s az is őt;
De eskü köt, hogy mindkettő reményét
Megölöm és a kormányzón boszút
Veszek.
Anya. Ugy-e, e mór csinos fiú?
Mathias. Nem, jobb ez itt, vedd csak szemügyre jobban.
Barabás. Ne tudja meg anyád, hogy engem ösmersz.
Nehogy gyanút ébreszszen, a mi készül:
Ha haza vitted, jer házamba aztán;
Atyádnak érezz, ég áldjon, fiam.
Mathias. De mért beszélt veled Don Lodovico?
Barabás. Eh, gyémántokról szólt s nem Abigélról.
Anya. Mondd Mathias, nem a zsidó az ott?
Barabás. A makkabeusok történetét
Kivántad: íme elhozám, parancsolj.
Mathias. Igen, anyám s beszédünk tárgya nem volt
Egyéb, mint hogy pár könyvet kölcsönöz.
Anya. Ne érintkezz vele, előtte zárva
Van a menyország. Itt a pénz, jerünk.
Mathias. Zsidó, el ne feledd a könyveket.
Barabás. Nyugodt lehetsz, uram.

(El Mathias és anyja.)

Tiszt. Távozhatunk már.
Tekintélyes vásárt csináltam itt.

Barabás. Mondd meg neved és azt is, hol születtél,
Mi hivatásod és foglalkozásod?

Ithamor. Uram, a származásom egészen alacsony, nevem Ithamor, hivatásom tetszés szerinti.

Barabás. Nincs hivatásod? Hallgass hát reám
S mire tanítlak, emlékedbe vésd!
Először irtsd ki ez érzéseket:
Részvét, szeretet és hiú remény,
Ne induljon meg semmin sem szived,
Ne félj, senkit se szánj s mosolygj magadban,
Ha egy keresztényt sóhajtozni látsz.

Ithamor. Ó ez derék! Mester, dicsérlek érte.

Barabás. Mi engem illet, én éjjel bolyongok
S megölöm a bástyák alatt nyöszörgő
Betegeket. Avagy megmérgezem
A kútakat és hébe-korba, hogy
Keresztény tolvajokat is neveljek,
Pár aranyat örömmel vesztek el,
Csak azért, hogy bilincsbe verve lássam
Kapúmnál őket; orvostudományt
Tanultam mint ifjú s az olaszoknál
Gyakorlám azt. Gazdaggá tettem ott
A papokat a sok temetkezéssel.
A sírások karját nem engedém
Pihenni s a halálharang kifáradt.
A mérnöki pályán működtem aztán,
S a német-franczia nagy háborúban
Olyan ürügy alatt, hogy ötödik
Károlyt segítem, ellent és barátot
Elpusztítottam sok hadi cselemmel.
Majd uzsorásként, turpisséggal és
Ravasz csalással, zsarolással és más
Az üzletághoz tartozó fogással
Egy év alatt megteltek zsúfolásig
A börtönök adósok tömegével
S a lelenczházak árvák seregével.
Alig volt hó, hogy egy pár meg ne őrült
S bújában ne kötötte vón magát fel,
Mellére felszegezve nagy irást,
Kamattal mennyire gyötörtem őket.
De hát van áldás érte! Annyi kincsem

Van már, hogy a várost is bevehetném.
De mondd csak el, mivel töltéd idődet?

ITHAMOR. Keresztény falvakat boríték lángba
És megkötöztem gályarabokat.
Szolgáltam egy korcsmában egykor, onnan
Titokban szöktem el éj idején,
S az utasoknak elvágtam nyakát.
Jeruzsálemben a márvány kövekre
— Oda térdelnek a zarándokok —
Lőport hintettem, úgy hogy térdeik
Meggyúltak! Ó, markomba is kaczagtam,
Midőn hazafelé biczegni láttam
Mankóikon a nyomorékokat.

BARABÁS. Ez már valami; társadnak tekints!
Gazok vagyunk s kereszténygyülölők.
Titoktartó s hű légy s nagy lesz jutalmad.
Allj félre kissé, jő Lodovico. *(Lodovico jő.)*

LODOVICO. Ó Barabás, mi jó, hogy itt talállak!
Nos, hol a gyémánt, melyet említettél?

BARABÁS. Számodra tartogatom, jó uram. *(Abigél jő.)*
Sétálj be, kérlek. Nyiss kaput, leány.

ABIGÉL. Atyám, jókor jössz, ím e levelek
Ormustól jöttek, benn vár a követ.

BARABÁS. Mutasd. Figyelj rám, Abigél! Mulattasd
A kormányzó fiát, Lodovicót.
Szived egész nyájasságát ragyogtasd,
De őrizd meg szivednek szűz szemérmét.
(Félre.) Úgy bánj vele, mint egy filiszteussal.
Szinlelj, esküdj és tiltakozz; szerelmet
Vallhatsz, — nem Ábrahámnak ivadéka.
(Fenn.) Szorgoskodom kissé, uram, bocsáss meg. —
A kedvemért légy nyájas.

ABIGÉL. Kedvedért
S ő érte is jó szívvel látom őt.

BARABÁS *(félre)*. Csak egy szót még. Tartsd csókkal s szép szavakkal,
Ravasz zsidóként intézd művedet,
Hogy mielőtt kijöttök, meglegyen már
A kölcsönös megértés köztetek.

ABIGÉL. Szerelmem hisz Mathias, ó atyám!

BARABÁS. Tudom; de csak szinlelj neki szerelmet.

Tedd meg, hisz a szükség parancsa ez.
Éltemre! Ez intézőm kézirása.
Csak menj, a számadást majd megcsinálom.
(El Abigél és Lodovico.)
A számadás kész, mert Lodovico
Halál fia. Intézőm értesít,
Hogy egy kalmár szökött meg, a ki száz
Hordó borért adósom. Eh, elég nagy
A vagyonom, hogy fittyet hányjak erre.
Most csókolá meg Abigélt s szerelmet
Egymásnak épp most vallanak. A mily
Igaz, hogy mannát hullajtott az ég,
Meghalnak Mathias s Lodovico.
Leggyűlöltebb ellenfelem az atyja. *(Mathias jő.)*
Hová sietsz, Don Mathias? Megállj!

MATHIAS. Legszebb szerelmem, Abigél elébe.

BARABÁS. Tudod s legyen tanúm az ég is arra,
Hogy lányomat csakis neked adom.

MATHIAS. Igen. Nagyon megbántanál különben.

BARABÁS. Ah, Isten őrizz, hogy ily gondolat
Foganjon bennem! Megbocsáss, ha sírok,
A kormányzó fia leányomért
Sóvárg s eped s szólj, mit tehetek itt:
Leveleket küld, ékszerrel, karékkel
S gyűrükkel elhalmozza.

MATHIAS. S elfogadja?

BARABÁS. Dehogy fogadja, visszaküldi őket,
S ha jő, erősen zárt ajtóra lel.
De ő a kulcslyukon is átbeszél.
A lány pedig az ablakhoz szalad,
S téged keres, hogy űzd el ajtajától.

MATHIAS. Ó áruló Lodovico!

BARABÁS. Megint
Besurrant épp, midőn megérkezém,
S fogadni mernék, lányommal van együtt.

MATHIAS. Kiűzöm onnan.

BARABÁS. Ah, jó Mathias,
Ne tedd! Egész Máltáért! Kardodat
Dugd vissza hát, házamban nincs helye
Verekedésnek. Kérlek, ha szeretsz, várj;
Lopózz be csak és tégy úgy, mintha nem

Látnád őt s én megértetem vele,
Hogy Abigélra nem lehet reménye.
Jer, ép itt jönnek is. *(Lodovico és Abigél jönnek.)*
MATHIAS. Mit! Kéz a kézben?
Nem tűrhetem.
BARABÁS. Egy szót se, ha szeretsz!
MATHIAS. Jó, menjenek. Találkozunk mi még.
LODOVICO. Mondd, ez volt az özvegy fia?
BARABÁS. Igen,
S vigyázz, esküt tett arra, hogy megöl.
LODOVICO. Engem, megöl? Őrült az a paraszt?
BARABÁS. Dehogy, hanem csak félti, a kire
Úgy gondolom, te nem is vetsz ügyet:
Igénytelen, szerény leányomat.
LODOVICO. Lányod szereti tán Don Mathiast?
BARABÁS. Nem volt felelet erre mosolya?
ABIGÉL *(félre)*. Szivem övé. Erőltetett mosoly volt.
LODOVICO. Tudod, hogy rég leányodé szivem.
BARABÁS. S már mint gyermek, tiéd volt csak szerelme.
LODOVICO. Érzelmemet tovább nem rejthetem.
BARABÁS. Én sem hozzád való vonzalmamat.
LODOVICO. Ez hát gyémántod? Mondd csak, s megkapom?
BARABÁS. Legyen tied, viseld, szeplőtelen még.
De én tudom jól, méltóságodon
Alúli az, hogy nőd zsidó legyen.
De itt adok néhány arany keresztet,
Keresztény bölcs mondásokkal beírva.
LODOVICO. Becsülésem csupán reád sugároz
S nem vagyonodra; s tőled kérem őt.
BARABÁS. Én néked adtam, ám hadd szóljak én is
Hozzá. *(Félre.)* E Kainsarj, e jebusíta,
Ez a passaht nem élvezé soha
És Kanaant sem látja meg soha,
Sem a megváltót, a ki jönni fog.
Cselünktől hulljon el e Lodovico.
Egyezz be abba, hogy övé leszel,
És szivedet tedd Mathiasnak el.
ABIGÉL. Lodovico menyasszonya legyek?
BARABÁS *(félre)*. Lányom, nem bűn megcsalni egy keresztényt;
Hiszen nekik is elvük, hogy hitet
Az eretnekkel nem kell tartani,

S mindenki eretnek, ki nem zsidó.
Úgy-e, helyes? Ne félj tehát, leányom.
(Fenn.) Esengtem hozzá s hallgat is szavamra.

LODOVICO. Esküdj hűséget nékem, Abigél.

ABIGÉL. Atyám parancsa; mit se szólhatok:
(Félre.) Csak a halál választ el kedvesemtől.

LODOVICO. A mire vágyódott szivem, elértem.

BARABÁS *(félre)*. Elmondhatom ezt én is nemsokára.

ABIGÉL *(félre)*. Mit tettél, ó szerencsétlen leány!

LODOVICO. Mért halványodtál el oly hirtelen?

ABIGÉL. Nem értem; távoznom kell. Ég veled.

BARABÁS. Csak csillapitsd le, ám szóhoz ne jusson.

LODOVICO. Egyszerre néma; mily gyors változás!

BARABÁS. Ő ne törődj vele, zsidó szokás ez,
Hogy a lány, ha menyasszony lesz, zokog;
Ne bántsd. Távozz, kedves Lodovico.
Ő hitvesed s te léssz örökösöm.

LODOVICO. Ha így szokás, megnyugszom benne, ám
Inkább boruljon el a ragyogó ég,
S a természet szépségét fojtsa el
Komor felhő, de bájos Abigélem
Ne vessen rám sötét tekintetet. *(Mathias jő.)*
Itt jő a gaz; véres boszút veszek!

BARABÁS. Lodovico, nyugodj. Legyen elég,
Hogy Abigélem már tiéd egészen.

LODOVICO. Hát jó, nem bántom őt. *(El.)*

BARABÁS. Midőn bementél, úgy-e nélkülem
Leszúrtak volna! De most ne beszéljünk
Erről; itt szó ne essék s kard ne vágjon.

MATHIAS. Kérlek Barabás, engedj, hadd kövessem.

BARABÁS. Ne távozz! Ha balvégzet ér, úgy én
Is tetteid bűnrészese leszek.
Halasszad el boszúdat jobb időkre.

MATHIAS. Szivét vágom ki én a tettiért.

BARABÁS. Állj csak szavadnak s Abigél tied lesz.

MATHIAS. Szegény Mathiast érheti nagyobb üdv?
És szép szerelmem ő rabolja el?
Abigélért én éltemet adom!

BARABÁS. Balsejtelem szorít; elment anyádhoz;
Talán szerelmed útját állja, menjünk
Utána.

MATHIAS. Mit, anyámhoz ment talán?
BARABÁS. Várd meg anyádat!
MATHIAS. Ah, nem várhatok.
Mert ha anyám jő, meghal bánatában. *(El.)*
ABIGÉL. Könyűm miatt búcsút se vehetek:
Miért bőszítéd egymás ellen őket?
BARABÁS. S mi bajod azzal?
ABIGÉL. Én őket megint
Barátokká teszem.
BARABÁS. Barátokká?
Hát nincs elég zsidó Máltában itt,
Hogy egy kereszténynyel szövetkezel?
ABIGÉL. Szerelmem Mathiasé, érte égek.
BARABÁS. Jó, megkapod. Kérlek, vezesd be őt.
ITHAMOR. Már megtörtént, uram. *(Bevezeti Abigélt.)*
BARABÁS. Nos, Ithamor,
Hogy tetszik e játék neked?
ITHAMOR. Valóban,
Azt gondolom, hogy éltüket veszítik.
BARABÁS. S mily ravaszúl űzöm halálba őket!
ITHAMOR. Ó mester, hadd segítsek benne én is!
BARABÁS. Legyen; a tettet véghez te viszed.
Nesze, siess azonnal Mathiashoz.
ITHAMOR. Ugy-e, ez méreggel van átitatva?
BARABÁS. Dehogy, habár nem sok hiányzik ahhoz.
Koholt kihívás ez Lodovicotól.
ITHAMOR. Szivét, ne félj, úgy tűzbe hozom én,
Még elhiszi, hogy tőle jött valóban.
BARABÁS. Dicsérem e készségedet; vigyázz csak,
El ne hamarkodd, óvatos s ravasz légy.
ITHAMOR. Ebből itéld meg, mennyit érek én. *(El.)*
BARABÁS. Eredj tehát. S most el Lodovicohoz;
Fő a fejem: koholok egy hazug hírt,
A mely egymásra hadd uszítsa őket.

HARMADIK FELVONÁS.

I. jelenet.

(Bellamira kéjhölgy jő.)

Bellamira. Mióta a várost megostromolták,
Bevételem apad. Volt már idő, hogy
Száz aranyat könnyen hozott egy éj.
S akaratomnak ellenére most
Szüz éltet élek, jól tudom pedig,
Hogy csorba nem esett szépségemen.
Velenczéből kalmárok jöttek egykor,
Nagyeszü férfiak meg Páduából,
Tudósok mind és bőkezüek is.
S most Pília Borsán kivül ki jön?
Ő ritkán hágy el engem, itt jön is már.

(Pilia Borsa jön.)

Pilia Borsa. Ne ringyó, ez tiéd.

Bellamira. Ezüst, azt megvetem.

Pilia Borsa. Igen, de van aranya a zsidónak,
S kerüljön bármibe, megszerzem én.

Bellamira. Mondd, hogy szerezted?

Pilia Borsa. Hitemre, midőn egy félreeső utczában sétáltam, több kerten áthaladtam, véletlenül a zsidó üzletébe tekintettem, a hol néhány zacskó pénzt pillantottam meg. Az éjjel felkapaszkodtam a hágcsómon s a mikor kiválogattam, hogy mit viszek el, zörgést hallottam a házban s csak ezt hozhattam magammal, mert elszaladtam: de itt van a zsidó embere.

Bellamira. Rejtsd el a zacskót. *(Ithamor jő.)*

Pilia Borsa. Ne nézz feléje, ördögbe is, gyere már; úgy nézel rá, hogy mindjárt elárulsz. *(Mindketten el.)*

Ithamor. A legédesebb arcz, a mit csak láttam. Tudom, hogy öltözete kéjhölgyre vall. Száz koronát adnék a zsidó pénzéből, ha ily kéjhölgy lehetne az enyém. Nos, a kihívást átadtam, ügyesen; találkoznak, vívnak s elesnek — nagyszerű játék! *(El.)*

II. jelenet.

(Mathias jő.)

MATHIAS. Ez itt a hely; hadd lássa Abigél,
Hogy Mathiasnak ő a mindene.

(Lodovico, levelet olvasva, jő.)

LODOVICO. Orczátlan gaz! Igy ír, ily aljasan?
MATHIAS. Én tettem, igen s végy boszút, ha mersz.

(Barabás jő fent.)

BARABÁS. Mesésen vívnak; most előnyomulnak,
Most Lodovico, no most Mathias.

(Mindkettő elesik.)

No ez derék volt, nagyszerű legények!
(Kiáltások benn: «Válaszszátok szét őket!»)
Tehát végük van. Most távozhatom.

(A kormányzó és Mathias anyja jönnek.)

KORMÁNYZÓ. Minő látvány! Lodovico megölve?
Ó, itt legyen a sírod, karjaimban!
ANYA. Ki fekszik itt? Mathiasom megölve?
KORMÁNYZÓ. Ha a török oltotta volna el
Élted lángját, fiam, halálodért
Szegény Fernéze boszut vehetett vón.
ANYA. Fiad megölte fiamat; boszut
Veszek haláláért!
KORMÁNYZÓ. Fiad ütötte
E tátongó sebeket Lodovicon.
ANYA. Óh, hadd zokogjak, van okom reá.
KORMÁNYZÓ. Lehellet mért nem válhat sóhajimból,
Könyűmből vér, hogy új életre keltsem!
ANYA. Egymásra ki haragította őket?
KORMÁNYZÓ. Hisz szívemet az marczangolja szét,
Hogy nem tudom.
ANYA. Szerette Mathiast
Lodovico.
KORMÁNYZÓ. Lodovico is őt.
ANYA. Add a gyilkot, mely Mathiast megölte.
Ha ő nem él már, öljön engem is meg!

Kormányzó. Várj csak, hiszen fiamé volt e kard,
S inkább haljon Fernéze általa.
Anya. Kutassuk ki haláluk okozóit,
Hogy az ontott vérért boszut vehessünk.
Kormányzó. Vigyétek el s tegyétek sírba őket.
Közös emlékjel álljon sírjukon!
S mindennap sóhajimmal s könnyeimmel
Fogok áldozni az oltáron én.
Az eget is indítsák meg imáim,
Hogy fedje fel, bűnkat ki okozá
És mi szakított szét két összeforrt
Baráti szívet. Jer, együtt veszíténk
S együtt kesergve osztozzunk a gyászban.

III. jelenet.

(Ithamor jő.)

Ithamor. Ily gaztett nem volt még a nap alatt.
Remek a terv és megvalósítása!
Megjárták szépen, mily hamar felültek!

(Abigél jő.)

Abigél. Mi az? Miért kaczagsz úgy, Ithamor?
Ithamor. Oh, úrnőm, ha! ha! ha!
Abigél. Mi a bajod?
Ithamor. Ó, az uram!
Abigél. Mi van vele?
Ithamor. Ó úrnőm, az én gazdám a legderekabb, legkomolyabb, legügyesebb, legértelmesebb, legfinomabb szimatú ficzkó, a ki valaha csak élt.
Abigél. Te szolga, gúnyt mért űzöl itt apámból?
Ithamor. Gazdám olyan mesés politikus!
Abigél. Miben?
Ithamor. Hogyan? Hát nem tudod?
Abigél. Bizony nem.
Ithamor. Hát nem tudsz Mathias és Lodovico balsorsáról?
Abigél. Beszélj, mi volt az?
Ithamor. Ej, hát az ördög egy kihívást talált ki, az uram leírta és én vittem el először Lodovicohoz és imprimis Mathiashoz.
Igy összejöttek s a rege szerint,
Ó jaj, leráztak minden földi kínt.

Abigél. S halálukat atyám elősegíté?

Ithamor. Úgy-e, én Ithamor vagyok?

Abigél. Igen.

Ithamor. Hát oly bizonyos lehetsz benne, hogy atyád írta és hogy én vittem el a kihívást.

Abigél. Helyes, s most kérlek, tedd meg ezt nekem:
Elmégy az uj kolostorba s nevemben
Hívj Szent Jakab barátai közül
Ide valakit, hogy vele beszéljek.

Ithamor. Kérlek úrnőm, felelj csak egy kérdésemre.

Abigél. Nos, mi az?

Ithamor. Nagyon érzékeny kérdés; nem enyelegnek az apáczák hébe-korba a barátokkal?

Abigél. Takarodj, szemtelen ficzkó, hát ez volt kérdésed? Menj már.

Ithamor. Igazán megyek, úrnőm. *(El.)*

Abigél. Kegyetlen atya, kőszivű szülőm,
Fondorkodásod hát ezt czélozá?
Nyájas mosolyt kell vetni mindegyikre,
Hogy nyájasságom éltüket vegye?
Értem, hogy nem szeretted Lodovicot
Atyjáért, ámde Mathias soha
Nem bántott semmivel. Csak bosszuvágyad
Sodort ily messzire s csakis fián
Vehettél bosszut, mert hisz vagyonodtól
A kormányzó fosztott meg egykoron, —
Fián is csak Mathias keze által —
És Mathiassal engem is megöltél,
Látom már, nincs szeretet itt a földön,
Törökben érzés, irgalom zsidóban.
A gaz Ithamor jő itt a baráttal.
(Ithamor és Jacomo jönnek.)

Jacomo. Virgo salve.

Ithamor. Mikor hajolsz meg?

Abigél. Üdvöz légy jó barát. Te már mehetsz. *(Ithamor el.)*
Egy kérésem van hozzád, szent atyám.

Jacomo. Nos?

Abigél. Hogy mint apácza éljek nálatok.

Jacomo. Leány, egyszer — nem is volt még olyan rég —
Az én szavamra vettek fel körünkbe.
S méltatlan lettél ott a szent életre.

Abigél. A lelkem akkor még oly ingatag
S törékeny volt! Világi dőreségek
Nyűgöztek le; de a keserveken vett
Tapasztalat már megmutatta nékem,
Hogy a dolgok milyen különbözők!
Ó mért hogy bűnös lelkem oly soká
Tévelygett a hitetlenségnek átkos
Útvesztőjében, távolan a naptól,
A melynek fénye örök éltet ád.
Jacomo. Ezekre ki tanított?
Abigél. Az apátnő.
S megszívlelem kegyes intéseit,
Jó Jacomó, bár méltatlan vagyok,
Ó hadd legyek én is nővéretek!
Jacomo. Jó, Abigél, de most már meg ne változz!
Vészt hozna rád, ha újra ingadoznál.
Abigél. Atyám hibája volt ez is.
Jacomo. Atyádé?
Abigél. Nem, nem, bocsáss meg. *(Félre.)* Ó atyám, habár
Nagyot vétkeztél ellenem, ez ajkak
Sohase' lesznek élted árulói.
Jacomo. Nos hát jerünk.
Abigél. Várom parancsodat.

IV. jelenet.

(Barabás levelet olvasva jő.)

Barabás. Nos, Abigél megint apácza lett!
Álnok gonosz! Atyádat elveszítéd!
S erőszak nélkül, csendesen, titokban
Megint zárdába ment. Im itten ír
És bűnbánatra int. Megbánni! Spurca,
Ez mit jelentsen? Attól tartok én
— Ez szent igaz — hogy tud gonosz cselemről,
A mellyel a két ifjút sírba döntém.
Jó lesz hát cselekedni idejében.
Mert a ki tőlem így eltér hitében,
Arról hihetem azt, hogy nem szeret.
Vagy ha igen, valami nincs ínyére,
A mi történt. De ki jön itt? *(Ithamor jő.)*
Ó Ithamor, jer közelebb.

Jer ide, kedves! Urad élete,
Hűséges szolgám, nem, nem, másik énem,
Mert kívüled most nincsen más reményem.
És e reményre boldogságom épül.
Mikor láttad utólszor Abigélt?

ITHAMOR. Ma.

BARABÁS. És ki volt vele?

ITHAMOR. Hát egy barát.

BARABÁS. Gonosz barát, ő tette bizonyára!

ITHAMOR. Mit, jó uram?

BARABÁS. Hát azt, hogy Abigél
Apácza lett.

ITHAMOR. Ez igaz, a barátért
Én mentem el.

BARABÁS. Ó átkozott e nap!
Ó állhatatlan, ingatag leány!
De menjenek. — Ithamor, a jövőben
Gyalázatával több bút ne okozzon!
Kitagadom, áldásom soh'se érje,
Kerülje házam! Veszszen el nehéz
Átkomtól görnyedezve, mint Ádámtól
A testvérgyilkos Kain.

ITHAMOR. Óh uram!

BARABÁS. Ne kérj, nem indítsz meg, csak ingerelsz.
Gyűlöletes nekem s lelkemnek ő.
S ha megtagadnád most, a mire kérlek,
Hitemre, gyűlölöd az éltemet.

ITHAMOR. Ki? Én, uram! Egy sziklához rohanjak
S vessem magam a tenger mélyibe?
Mit meg nem tennék érted, ó uram!

BARABÁS. Ó hű Ithamor, nem szolgám, barátom!
Egyedüli örökösöm te légy!
Ha meghaltam, tied lesz mindenem,
Élvezd felét, míg élek. Költekezz,
Akár csak én, vedd kulcsaimat is,
Azonnal átadom, szerezz magadnak
Ruhákat és ne szenvedj semmiben sem
Szükséget: ám vakon kövess. Eredj,
Hozd el a tűzről a vacsora-rízst.

ITHAMOR. Éltem tied. Rögtön megyek, uram. (*El.*)

BARABÁS. Minden gaz így szalad a kincs után,

Bár csak reményében lesz gazdagabb.
De csitt. *(Ithamor jő a fazékkal.)*

ITHAMOR. Mester, hozom.

BARABÁS. Jó Ithamorom!
De mondd, elhoztad a kanalat is?

ITHAMOR. Igen, uram, a közmondás azt tartja, hogy annak, a ki az ördöggel eszik, hosszú kanálra van szüksége. Hoztam egyet.

BARABÁS. No jó, de most ne járjon el a szád!
Kit úgy szeretek, érdeked kivánja,
Tanúja légy, mint hal meg Abigél.
S örökséged felől nyugodt lehetsz.

ITHAMOR. Ej mester, egy tál rizszsel akarod őt megmérgezni, a mitől életben marad s erősödik s meghízik: alig veszed észre.

BARABÁS. Igen, de látod Ithamor e port?
Sokat érő szer ez, én Anconában
Szereztem egy olasztól és hatása,
Ha megszilárdul, és a vérbe jut,
Fertőz, mérgez s csak negyven óra mulva
Mutatkozik eredmény.

ITHAMOR. De hogyan?

BARABÁS. Figyelj csak rám: szokás az itt, hogy a
Kolostorokba alamizsnát visznek,
Ha Szent Jakabnak ünnepét ülik.
Ma van a napja. Vidd a többihez
S helyezd el. Egy sötét bejáratot
Látsz, tedd oda; majd onnan elviszik;
Azt, hogy ki hozta, nem kell látniok,
És hogy ki küldte, nem is kérdezik.

ITHAMOR. Hogyan?

BARABÁS. Hát lesz valami czeremóniája.
Oda kell tenned ezt a fazekat,
De várj, hadd fűszerezzem meg előbb.

ITHAMOR. Tedd meg, segítek én is; ám előbb hadd
Izleljem meg.

BARABÁS. Kóstold meg. Nos, milyen?

ITHAMOR. Valóban fáj a szivem egy ilyen remek tál étel elromlásán.

BARABÁS. Csitt, jobb ez ám igy, mint megtakarítva.
Légy csak nyugodt. Meglesz majd mindened,
Kincsem tiéd, én is tied vagyok.

ITHAMOR. Már megyek.

BARABÁS. Várj, hadd kavarjam kissé, Ithamor.
Oly végzetes legyen ez néki, mint
Az ital, mely Nagy Sándort megölé.
Hasson reá, mint Borgia bora,
Melylyel megmérgezé urát, a pápát!
Hydrának vére csalmatok leve,
A Lerna mérge, Cocytus lehe
S a stygiai tónak mérge törjön
Ki a tüzes pokolból. Mérgetek
Okádjátok ki és belé löveljen,
Ki atyját mint ellenség hagyta el!

ITHAMOR. Micsoda áldást adott! Volt valaha rizs így fűszerezve? Mit tegyek vele?

BARABÁS. Jó, Ithamorom, menj, helyezd oda,
S ha meglesz, nyomban visszajössz ide;
Még sok teendő vár reád.

ITHAMOR. Itt van egy ital, mely megmérgezhet egy egész istálló flandriai lovat: ezt is elviszem az apáczákhoz a te poroddal együtt.

BARABÁS. S a ló-dögvészt is ráadásul; menj már.

ITHAMOR. Már nem vagyok itt; nem is voltam itt.
Munkám bevégzem, csak fizesd ki bérem. *(El)*

BARABÁS. Majd az ördög fizet ki, Ithamor. *(El.)*

(Jönnek kormányzó, Bosco, lovagok, basák.)

KORMÁNYZÓ. Nagy Bosco, üdv; hogy van dicső Selim?
Mi szél hoz Málta felé titeket?

BOSCO. A szél, mely átleng az egész világon,
A kincsvágy.

KORMÁNYZÓ. A kincsvágy hozott ide?
Kincset találtok Nyugat-Indiában.
Aranybányák Máltában nincsenek.

BOSCO. Ti néktek ezt üzeni Calymas:
Váltsátok is be az igéretet.
Lejárt a kért határidő, s azért
Találsz itt, hogy beszedjem az adót.

KORMÁNYZÓ. Hiába jöttél, — hogy rövid legyek.
Tőlünk rabolt kincsen pogány ne hízzon.
Először a város falát magunk
Döntjük le, azután a szigetet
Pusztítjuk el; lerontjuk templominkat,
Siciliába viszszük vagyonunkat,

A bősz tengernek utat engedünk,
S a várost hadd borítsa el a partján
Megtört habokoak visszaömlő árja.

Bosco. Helyes, kormányzó, megszegéd a békét,
Igért adótokat hát megtagadtad.
Felesleges gond, — mért is fáradozni —
Hogy várostok falát ledöntitek.
Selim Calymas eljön majd maga,
S porrá löveti váraitokat,
És büszke Máltát pusztává teszi
E vakmerő orczátlanságtokért.
S így ég veletek.

Kormányzó. Áldjon Isten. És most
Munkára fel, de gyorsan, híveim,
Méltó fogadtatásban részesítsük
Az ellenséget. Ha hibás, a fegyvert
Javítsátok ki mind, szorgos kezekkel.
Készítsetek el mindent gondosan.
Nem lesz hiába, ha kardot ragadtok;
Szövetségünknek véget vet e válasz,
Csak bátran szálljunk szembe majd velük.
Egyetlen gondunk most a háború
És üdvrivalgva kell is azt fogadnunk.

V. jelenet.

Jacomo. Ó testvér, testvér,
Nagybetegen feküsznek az apáczák,
És nincs segítség, meg kell halniok.

Barnardino. Gyónásra hivatott el az apátnő,
Ó mily szomorú gyónás lesz az ott!

Jacomo. Épp így küldött szép Mária is értem,
Valahol a közelbe' lakik erre. *(El.)*

(Abigél jő.)

Barnardino. Meghaltak mind, kivéve Abigél?

Abigél. Ó érzem, én is meghalok. De hol
Az a barát, kivel imént beszéltem?

Barnardino. Elment, hogy a többit meglátogassa.

Abigél. Érette küldtem, ám ha te vagy itt, légy
Te gyóntatóm; először tudd meg azt,
Vallásos és szűz éltet éltem eddig,
Jámborságban, gyászt öltve bűnömért.

De mielőtt beléptem vón! . . .

Barnardino. Nos, akkor . . .

Abigél. Oly súlyosan vétkeztem Isten ellen,
Hogy bűnöm majd kétségb'esésbe űz.
S mind közt egy bántja legjobban szivem.
Ösmerted-e Mathiast s Lodovicot?

Barnardino. Ösmertem őket; nos, mi van velük?

Abigél. Atyám eljegyzett mindkét ifjunak:
Lodovicot én soha nem szeretem,
De Mathias előttem drága volt.
Hiszen apácza is miatta lettem.

Barnardino. S hogyan veszíték éltüket? Beszélj!

Abigél. Féltékenyen szivemre, rút irigység
Ütött bennük tanyát. Atyám csele
Okozta, — itt van róla az írás — hogy
Egymást megölték,

Barnardino. Ó mi szörnyű gazság!

Abigél. Békém miatt gyónom meg ezt neked,
Ne áruld el, atyám halála lenne.

Barnardino. Elárulnunk a gyónást nem szabad,
Törvényünk tiltja s ha pap felfedi,
Először eltiltják e hivatástól,
Majd elitélik és máglyára küldik.

Abigél. Hallottam erről, kérlek, tartsd titokban.
Szivemre a halál nehezedik.
Hogy megmenthesse lelkét, jó barát,
Atyámat téritsd meg. Te légy tanúm,
Hogy mint kereszténynek láttál halni engem.

Barnardino. Igen s mint szűzt; nekem legjobban ez fáj.
De megyek a zsidóhoz, ráijesztek;
Hadd tudja meg, hogy tőlem félni kell.

Jacomo. Ó, mind meghaltak, jer, temessük el!

Barnardino. Először ezt; s jer azután velem,
Együtt emeljünk vádat a zsidó
Ellen.

Jacomo. Miért, mit követett el?

Barnardino. Ah, csak remegve fedhetem fel én.

Jacomo. Egy gyermeket keresztre feszített tán?

Barnardino. Rosszabbat tett; de gyónva mondta el,
S tudod, halál vár, ha elárulom.
Jer, menjünk. *(El.)*

NEGYEDIK FELVONÁS.

I. jelenet.

(Harangzúgás, Barabás és Ithamor jönnek.)

Barabás. Nincs édesebb zene, mint a keresztény
Halálharang; mi szépen hangzik az most.
Halottak az apáczák. Máskor úgyis
Olyan a hangja, mint egy üstdobé.
Féltem, hogy a méreg nem hat talán,
Vagy ha igen, hogy nem tett volna jót,
Mert minden évben megdagadnak így
És mégis élnek. Most mind sírba szállt.

Ithamor. Ez derék volt, mester, de azt hiszed, hogy nem fog kitudódni?

Barabás. Hogyan? Hacsak mi ketten nem beszélünk...

Ithamor. Mi engem illet, semmitől se tarts.

Barabás. El is vágnám nyakadat, ha kotyognál!

Ithamor. S joggal; van egy kolostor a közelben,
Hadd mérgezem meg a barátokat.

Barabás. Nincs arra szükség, hisz meghalnak úgyis, —
Bújokban, hogy nem élnek az apáczák.

Ithamor. Lányod halálát nem is gyászolod?

Barabás. Nem. Bánt, hogy ily soká élt; hogy zsidónak
Születve bár, keresztény hitre tért.

(Jön a két barát.)

Ithamor. Nézd, nézd, mester, itt jön két vallásos pondró.

Barabás. Megszagoltam őket, mielőtt jöttek.

Ithamor. Biz' Isten, mesés orrod van; jer, siessünk el.

Barnardino. Megállj, gonosz zsidó, megállj, ha mondom!
Sok bűnödért bűnbánón vezekelj.

Jacomo. Te vétkeztél s ezért hullsz kárhozatba.

Barabás. Attól tartok, hogy minden kitudódott.

Ithamor. Beszélj tehát szépen velük.

Barnardino. Barabás, neked sok —

Jacomo. Igen, neked sok —

Barabás. Igen, nekem sok pénzem van; no és —

Barnardino. Te vagy egy —

Jacomo. Igen, te vagy egy —

Barabás. Eh mit, tudom, hogy én zsidó vagyok.
Barnardino. Igen, a lányod —
Jacomo. Igen, a lányod —
Barabás. Ne is szólj róla, oh, megöl a bánat!
Barnardino. Emlékezz arra —
Jacomo. Igen, emlékezz arra —
Barabás. Hát bevallom,
Hogy nagy uzsorás voltam egykoron.
Barnardino. Te elkövettél —
Barabás. Hát egyszer kerítő
Voltam, de más országban és a lány
Különben is már rég halott.
Barnardino. Igen,
De Barabás, emlékezz Mathiasra
S Lodovicora.
Barabás. Nos, mi van velük?
Barnardino. Nem akarom mondani, hogy egy koholt kihívás hozta őket össze.
Barabás *(félre)*. Meggyónt. Végünk van. Ó csapás! de még
Nincs veszve minden. Itt színlelni kell —
(Fenn.) Ó szent barátok, lelkemet lenyomja
Ezer bűnömnek súlyos terhe, oh
Mondjátok, nem késő-e még, hogy én
Kitérjek? Buzgó voltam a zsidó
Hitben. Kegyetlen voltam a szegényhez,
Mint kapzsi féreg, ki a nyereségért
A lelkét is eladta volna, száz
Arany után százat szedett. Egész
Máltában nincsen hozzám fogható
Gazdag zsidó. De mi a kincs? Zsidó
Hitű, s így veszve vagyok. Bár lehetne
E bűnöm jóvá tenni, vezekelve,
Halálra ostoroznám magamat.
Ithamor. Én is, de itt nem használ a vezeklés.
Barabás. Imádkoznám, sajtolnék, hordanék
Szőrből csuhát, Jeruzsálembe térden
Csúsznám. Tudod, számos gabonaraktár
S borpincze az enyém, — sok, illatos
Fűszerrel telt árúház. Vert aranynyal
S rudakkal van megtömve sok szobám.
Nem is tudom, mily súlyu keleti

S kerek gyöngyök vannak lakásomon.
És rengeteg árúm vár eladásra
Alexandriában, s egy messze útra
Ép tegnap indult innen két hajóm,
Az útjuk tízezer aranyat ér majd.
Florenc, Velence, Antverpen, Sevilla,
London, Frankfurt, Lübeck és Moszkva, mind
Adósom, sok nagy összeget letétként
E városokban őrzenek a bankok.
Mindez legyen egy szent kolostoré,
A hol kitérve, élhetnék nyugodtan.

JACOMO. Jer a házunkba, ó jó Barabás!

BARNARDINO. Inkább hozzánk jer, ó jó Barabás!
És Barabás, tudod —

BARABÁS. Ó, jól tudom, nagyon bűnös vagyok,
De térits meg, s tiéd lesz vagyonom.

JACOMO. Szigoruak az ő törvényeik.

BARABÁS *(Jacomohoz).* Tudom, s ezért téged követlek én.

BARNARDINO. Mezitláb járnak, s nem viselnek inget.

BARABÁS *(Barnardinohoz).* Úgy nem nekem valók; és el vagyok
Tökélve, hogy te gyóntass meg, s tiéd
Legyen a vagyonom.

JACOMO. Úgy-e, velem jössz?

BARABÁS *(Barnardinohoz).* Látod, feleltem néki, s mégis itt áll,
Vidd el tehát és jer haza velem.

JACOMO. Nálad leszek ma éjjel.

BARABÁS *(Jacomohoz).* Légy a házamban egy órakor éjjel.

JACOMO. Hallottad a választ; mehetsz!

BARNARDINO. Tán kotródnál!

JACOMO. Mit? Érted menjek el?

BARNARDINO. Vigyázz, kirepülsz!

JACOMO. Gaznak mondasz engem?

(Egymásra rohannak.)

ITHAMOR. Uram, válaszd szét őket!

BARABÁS. Ily gyengeség! Nyugodjatok, barátok.
(Félre Barnardinohoz.) Barnardino, eredj te Ithamorral,
Hagyj itt vele, tudod, tied vagyok.

JACOMO. Házadba mért megy? Menjen a pokolba!

BARABÁS. Száját betömöm, egy konczot vetek
Neki.

(Ithamor és Barnardino el.)

Nem szidta még a jakobinus
Rendet más senki, csak az a barát.
De azt véled: hiszek szavainak?
Hiszen te téritéd meg Abigélt:
Már ezzel is hálára kötelezted.
Meg is hálálom, jöjj el biztosan.

JACOMO. De Barabás, ki lesz keresztapád?
Mert gyónnod is kell.

BARABÁS. Ej, hát a török
Lesz az egyik, de senki szerzetedből
Ne tudja meg.

JACOMO. Barabás, légy nyugodt. *(El.)*

BARABÁS. Igy nem kell félni már; nyugodt vagyok;
És ha megölném, míg Jacomo jön?
A kettő élte ellen terv szövődik,
Hozzá hasonlót nem látott keresztyén
Avagy zsidó. Az egyik, lányomat
Térité meg, s ezért kell halnia;
A másiknak kezében életem van, —
Tehát, hogy éljen, nem nagyon tanácsos.
Mi bölcsek! Azt hiszik, hogy elhagyom
Majd házam, birtokom és mindenem,
Böjtért, s hogy jól megostorozzanak!
Nem kérek abból; Barnardin, tehozzád
Jövök most, jól megvendégellek és szép
Szavakkal tartlak, aztán én s derék
Törököm — úgy lesz, meg kell lennie. *(El.)*

II. jelenet.

(Barabás és Ithamor jönnek.)

BARABÁS. Mondd, Ithamor, már alszik a barát?

ITHAMOR. Alszik; de nem tudom, mi az oka,
Nem vetkőzik le az egész világért,
S nem is fekszik le, mert ruháiban
Alszik. Talán sejt is valami rosszat.

BARABÁS. Dehogy. Igy szoktak tenni a barátok.
S ha tudja tervemet, se menekülhet!

ITHAMOR. Nem hallják, bármily hangosan kiált is.

BARABÁS. Igaz; azért helyeztem őt ide:
A többi szoba az utczára nyílik.

Ithamor. Te tétovázol? Mit várunk, uram?
Óh, mennyire vágyom, hogy lábait
Megrázhassam!
Barabás. Jerünk, köss övödön
Egy fínom hurkot! *(Ithamor hurkot köt az övön, a barát nyakára teszik.)* Ébredj már, barát!
Barnardino. Csak nem akartok most megfojtani?
Ithamor. De igen, mert hisz gyónni szoktál.
Barabás. Ne minket szidj, hanem a közmondást: gyónj meg és akaszszanak fel. Húzd meg szorosan!
Barnardino. Ti éltemet akarjátok tehát?
Barabás. Húzd meg, ha mondom, vagyonom tiéd!
Ithamor. Igen, de a miénket is. No rajta. *(Megfojtják.)*
Mesés, uram, még a nyoma se látszik.
Barabás. Igy rendbe' van, no most emeld fel őt!
Ithamor. Kérlek, uram, fogadj egy kissé szót nekem is. *(Felállítja a testet.)* Igy; most támaszd botjára. Kitünő! Úgy áll itt, mintha szalonnáért koldulna.
Barabás. Ki hinné azt, hogy e barát nem él?
Elmúlt már éjfél, kedves Ithamórom?
Ithamor. Egy óra.
Barabás. Mindjárt itt lesz Jacomo is.

III. jelenet.

(Jacomo jő.)

Jacomo. Eljött az óra, s művemet bevégzem.
Ó boldog óra, melyben egy hitetlent
Megtérítek, s megszerzem kincseit
Kincstárunknak. De csend. Barnardino ez?
Valóban, tudta, hogy ide jövök;
Valami rosszban törheti fejét,
Hogy a zsidóhoz az utat elállja.
Barnardin!
Hát nem beszélsz? Nem látlak, azt hiszed?
El innen, hallod, hadd menjek tovább.
Nem; nem akarsz? Erőszakkal megyek.
Nézd, itt e czélra jó erős botom:
S ha ezt óhajtod, tarts fel máskor is.
(Megüti, a test elesik.)
(Barabás és Ithamor jönnek.)

Barabás. Ej, mit követtél el most, Jacomo!

Jacomo. Engem akart megütni s én ütém meg.

Barabás. Ki ez? Barnardin? Vége már, szegény!

Ithamor. Igen, uram, megölve fekszik, nézd, hogy folyik ki agyveleje az orrán.

Jacomo. Jó urak, én tettem. De senki sem tudja kettőtökön kívül, — elmenekülhetek.

Barabás. Akkor szolgám és én veled együtt függhetünk.

Ithamor. Nem, vigyük a tanácshoz.

Jacomo. Jó Barabás, hadd menjek.

Barabás. Bocsáss meg, a törvény nem engedi.
Nekem ki kell tanúként mondanom,
Hogy e Barnardin folyton zaklatott,
Legyek keresztény: bár kizártam őt,
Ő ottan ült; s én, hogy szavamnak álljak
S mindenemet tinektek adjam át,
Korán felkeltem, s az volt czélom is, hogy
Hívó szavadra szerzetedbe menjek.

Ithamor. Mi szégyen ez, uram, keresztyén akarsz lenni, mikor szent barátok ördögökké válnak, s mikor egyik a másikát gyilkolja meg?

Barabás. Nem én, inkább zsidó maradok akkor;
Az ég áldjon meg, gyilkos egy barát?
Mikor vitt véghez ily tettet zsidó?

Ithamor. Többet még egy török se tehetett vón!

Barabás. Holnap van a törvénynap, oda viszszük.
Jer Ithamor, segíts, vigyük el innen.

Jacomo. Gazok, személyem szent, ne bántsatok!

Barabás. A törvény bántson, mi csak vezetünk.
Ó, sírni tudnék én nyomorodon!
Vidd e botot, meg kell mutatni ezt is,
Kis részletet is megkiván a törvény. *(El.)*

IV. jelenet.

(Bellamira és Pilia Borsa jönnek.)

Bellamira. Pilia Borsa, találkoztál Ithamorral?

Pilia Borsa. Találkoztam.

Bellamira. S átadtad neki levelemet?

Pilia Borsa. Átadtam.

Bellamira. S mit gondolsz, el fog jönni?

Pilia Borsa. Én azt hiszem; bár mégse mondhatom, mert mikor a levelet olvasta, olyan volt, mintha egy más világból való lenne.

Bellamira. Miért?

Pilia Borsa. Mert egy magafajtája aljas rabszolgának egy ily derék szál férfi vitt üdvözletet oly szép hölgytől, minő te vagy.

Bellamira. S mit felelt?

Pilia Borsa. Egy okos szót sem; csak épp bólintott, mintha azt mondaná: «így van ez»; s így hagytam el őt, oly pontig űzve, hogy képtelenség volt tovább mennie, mikor az én félelmetes arczomat megpillantotta.

Bellamira. Hol találkoztál vele?

Pilia Borsa. Saját birtokomon, a bitótól negyven lábon belül; épp bámészan nézte egy barát kivégzését, kit egy régi közmondással üdvözöltem: hodie tibi, cras mihi s ott hagytam őt, a hóhér irgalmára bízva: de úgy látszik, megtörtént, mert itt jön Ithamor. *(Ithamor jő.)*

Ithamor. Sohasem láttam még embert ily türelmesen meghalni; kész volt leugrani, mielőtt nyakán lett volna a hurok; s mikor a hóhér rátette a kötelet, oly gyorsan mormolta imáit mintha még valakinek lelkiüdvéről is kellett volna gondoskodnia. Eh, menjen, a hová akar, én nem sietek őt követni. S most gondolok csak rá; midőn a kivégzéshez mentem, találkoztam egy ifjúval. Olyan bajusza volt, mint a holló szárnya. Oly markolatú tőr volt kezében, mint egy melegítő serpenyő. Levelet adott Bellamira kisasszonytól; oly módon üdvözölt, mintha ajkával csizmámat akarná tisztítani; az volt a vége, hogy eljöttem hozzá; csodálkozom az okán. Lehet, hogy többet lát bennem, mint a mennyit én találok magamban: mert azt írja meg, hogy szeret, a mióta csak először meglátott s ki nem viszonozna ily szerelmet? Itt jön s most szeretnék menni; nem vagyok méltó, hogy ránézzek.

Pilia Borsa. Ez az az úr, a kinek írtál?

Ithamor. Úrnak csúfol; micsoda nemes rejtőzhetik egy szegény törökben, a kinek tíz garas a birtoka? Megyek.

Bellamira. Nem édes ifjú ez?

Ithamor *(félre)*. Megint édes ifjú. *(Fenn.)* Nem hoztál, uram, levelet ez édes ifjúnak?

Pilia Borsa. De vittem s még pedig ettől az úrhölgytől itt. Ő is, én és az egész család szolgálatodra készen állunk.

Bellamira. Bár vissza kellene hogy tartson a női szerénység, nem tarthatom magam tovább; üdvöz légy, szép szerelmem!

Ithamor. Így nem mutat külsőm valami sokat.

Bellamira. Hová oly gyorsan?

Ithamor *(félre)*. Megyek, hogy gazdámtól pénzt lopjak; hadd szépíthessem kissé magam. *(Fenn.)* Kérlek, bocsáss, mennem kell, hogy egy hajórakomány kiszállításáról gondoskodjam.

Bellamira. Hogy lehetsz ily szívtelen, hogy így elhagysz?

Pilia Borsa. S ha még hozzá tudnád, hogyan szeret.

Ithamor. Sőt, nem okoz gondot az, hogy mennyire szeret. Édes Bellamira, bár enyém lenne gazdám vagyona a te kedvedért.

Pilia Borsa. Tied lehet, uram, ha úgy tetszik neked.

Ithamor. Ha itt a földön lenne, bizony megszerezném; de elrejti s eltemeti a föld alá, mint a fogoly elrejti tojásait a föld alá.

Pilia Borsa. S nincs mód rája, hogy megtudd a helyet?

Ithamor. Ki van zárva.

Bellamira *(félre Pilia Borsahoz.)* Mit csináljunk akkor e gazzal?

Pilia Borsa *(félre Ithamorhoz)*. Hagyj egyedül vele s beszélj csak szépen hozzá. De talán tudod a zsidónak több titkát, melyeket ha elárulsz, bizonyára árthatnál neki.

Ithamor. Igen; mint például — eredj, ne többet. — Kényszerítem őt, hogy adja nekem vagyona felét s a mellett még örül, hogy így menekül. *(Téntát és tollat hoznak.)* Irunk neki s rögtön lesz pénzünk.

Pilia Borsa. Kérj legalább is száz koronát.

Ithamor *(ir)*. Tiz — száz — ezer korona. Barabás úr!

Pilia Borsa. Ne írj oly alázatosan, hanem fenyegetőn.

Ithamor. Barabás, küldj nekem száz koronát.

Pilia Borsa. Kérj legalább kétszázat.

Ithamor. Küldj nekem háromszáz aranyat e sorok átadójával, ő kezeskedjen értük; ha nem teszed, majd meglátod.

Pilia Borsa. Mondd neki, hogy mindent megvallsz.

Ithamor. Különben mindent megvallok. Menj s tüstént térj vissza.

Pilia Borsa. Bizd csak rám; majd a maga módja szerint bánok el vele. *(Pilia Borsa el.)*

Ithamor. Akaszd fel őt, zsidó!

Bellamira. Feküdj ölembe, kedves Ithamor.

A szolgálóknak serge merre van?
Csapjunk lakmát; küldj tüstént selyemért;
Szerelmem, ilyen rongyokban ne járj.

Ithamor. Az ékszerész is jöjjön el ide.

Bellamira. Nincs férjem, édes, én hozzád megyek.

Ithamor. Jó, de itthagyjuk ezt a szintelen
Földet s görög hazába elhajózunk.
Aranygyapjam légy s Jázonod leszek.
Ah, ott festett szőnyeg borul a rétre,
S mindenfelé Bachus szőlője látszik,
Erdő s berek szépséges zöldbe játszik.
Adoniszod leszek s a szerelem
Királynője te léssz; a réteken,
Kertekben és a kankallinsorokban
Nád s fű helyett czukornád díszlik ottan.
Zeusra, e berekben légy velem,
S éljünk együtt, szerelmem, mindenem!

Bellamira. Hová nem mennék kedves Ithamorral?

(Pilia Borsa jő.)

Ithamor. Nos, megkaptad az aranyakat?

Pilia Borsa. Meg.

Ithamor. De szivesen adta? Szivesen adta le a tehén a tejét?

Pilia Borsa. Mikor a levelet olvasta, maga elé meredt, lábával dobbantott és félre fordult. Megfogtam szakállánál s azt mondtam, hogy jól tenné, ha elküldené; erre gyengéden átölelt.

Ithamor. Inkább félelemből, mint szeretetből.

Pilia Borsa. Azután úgy nevetett és vigyorgott, mint egy zsidó. Azt mondta, hogy engem a te kedvedért szeret; téged nagyon felmagasztalt, mint hű szolgáját.

Ithamor. Annál nagyobb gazember, hogy így bánt velem. Szép összeget kaptál?

Pilia Borsa. Nem épen: tíz koronát adott.

Ithamor. Csak tizet? Nem hagyok meg neki egy fakó garast sem. Adj egy lap papirost, egy királyság aranya kárpótoljon minket.

Pilia Borsa. Kérj 500 koronát.

Ithamor *(ir)*. Barabás, zsidó, ha szereted az életedet, küldj nekem 500 aranyat és az átadónak százat. Mondd, hogy meg kell kapnom.

Pilia Borsa. Biztosítom nagyságodat, hogy megkapja.

Ithamor. S ha kérdezné, hogy minek kell annyi pénz, mondd, hogy méltóságomon aluli egy sort is írni száz koronán alul.

Pilia Borsa. Te nagy költő lennél, uram; megyek. *(El.)*

Ithamor. Vedd te a pénzt s használd fel bárhogyan.

Bellamira. A pénzed semmi, mindenem te vagy.
Nézd, ennyire becsülöm én a pénzt. *(Földre dobja.)*
És téged így szeretlek. *(Megcsókolja.)*

Ithamor. Ó, ez a csók, hogy fut végig egész testemen. Milyen tekintetet vet rám. Csillagként ragyog.

Bellamira. Jer, szép szerelmem, menjünk be s aludjunk együtt.

Ithamor. Ó, bár lehetne tízezer éjszakát egy éjbe szorítani, hogy hét évig aludhassunk, mielőtt felébredünk.

Bellamira. Jer, szerelmes gaz, először lakoma, azután alvás. *(El.)*

V. jelenet.

(Barabás, levelet olvasva, jő.)

Barabás. «Barabás, küldj háromszáz aranyat.»
Csak Barabás: oh, mire nem volt képes
Az átkozott kéjhölgy! Nem szokta meg,
Hogy így nevezzen. «Mert elárulok
Mindent, ha nem küldsz.» Ah, hát erre céloz!
Csak megkerítsem! Coupe de gorge jutalma!
Nyakamra zúdít egy bámész legényt,
Ki borzas, rongyos és ha szól, kihúzza
Szörnyű szakállát s többször is füle
Köré csavarja; kardok köszörűje
Volt arcza és csupa vágás a karja.
Több ujja is hiányzik, s ha beszél, mint
Sertés röfög s tekintete olyan, hogy
Piszkos mesterség vagy csalás szerinte
Bármily foglalkozás — s egy ily gazembert,
Száz ríma férjét küldi el ide:
S vele kell száz aranyat küldenem!
Az a reményem, nem marad soká ott,
És hogyha jön, — ó, bár itt lenne már!

(Pilia Borsa jő.)

Pilia Borsa. Zsidó, több pénz kell.

Barabás. Miért? Elszámítottad tán magad?

Pilia Borsa. Nem, de háromszázzal nem éri be.

Barabás. Nem elég, uram?

Pilia Borsa. Nem, uram s ezért még ötszázat kér.

Barabás. Inkább —

Pilia Borsa. Ó, uram, jól teszed, ha elküldöd, nézd, itt a levél. *(Levelet ad át.)*

Barabás. Nem jöhetett volna épp úgy ő maga, mint a hogy téged küldött? Mondd, jöjjön ő maga. Mit ír, hogy neked adjam — rögtön megkapod.

Pilia Borsa. Igen, s a többit is, különben —

Barabás *(félre)*. Ártalmatlanná kell tennem a gazembert. *(Fenn.)* Kérlek, ebédelj velem, uram. *(Félre.)* S egész kedélyesen meg foglak mérgezni.

Pilia Borsa. Nem, Isten ments! Megkapom az aranyakat?

Barabás. Nem adhatom, mert elveszítettem a kulcsokat.

Pilia Borsa. Ha ez az egész, ki tudom nyitni záraidat.

Barabás. Vagy felmászni az üzletem ablakáig: tudod, mire gondolok.

Pilia Borsa. Eleget tudok, tehát ne beszélj nekem üzletedről. Ide az aranyakkal, zsidó! Hatalmamban van téged felakasztatni.

Barabás. Elárultak. Nem az ötszáz arany bánt,
Mi az nekem? Csakis az fáj szivemnek,
Hogy ő, ki tudta, mennyire szerettem,
Mint enmagamat, — ily parancsolón ír!
Uram, tudod, nincs gyermekem s kire
Hagynék is mindent, ha nem Ithamorra!

Pilia Borsa. Ez sok szó, de semmi pénz. Nekem pénz kell.

Barabás. Ajánlj neki alázatosan figyelmébe, uram s ismeretlenül kedves úrnődnek is.

Pilia Borsa. Beszélj hát, megadod?

Barabás. Itt van, vigyed
Ó, hát megváljak ilyen sok aranytól?
Itt van, fiú; oly szívesen adom, *(félre)* mint
Mily szívesen látnálak függni. *(Fenn.)* Oh,
Elfojtja szómat is a szeretet:
Soha szolgát még nem szerettek úgy,
Mint én Ithamort.

Pilia Borsa. Ó, tudom, uram.

Barabás. Kérlek uram, hát megtisztelsz házamban?

Pilia Borsa. Minél előbb, a te költségedre, uram. Isten veled. *(El.)*

Barabás. Nem a tiedre, gazficzkó, ha jössz.
Gyötörtek-e zsidót valaha igy?
Im eljön egy szemenszedett gazember, —
Háromszáz s azután ötszáz arany!
Jó: majd találok én módot reá, hogy
Lerázzam őket s rögtön, — indulok már.
Gonoszságában mindent kifecseg még,
A mit csak tud s halál vár én reám.
Megvan: odalopódzom álruhában,

Hadd lássam, hogy mulat most pénzemen
A nyomorult. *(El.)*

(Bellamira, Ithamor és Pilia Borsa jönnek.)

Bellamira. Ezt rád iszom, fenékig ürítem hát.

Ithamor. Mit mondasz nekem? Itt van. S hallgass ide. *(Valamit súg.)*

Bellamira. Menj, meglesz.

Ithamor. Ily feltétellel már kiiszom; ezt neked.

Bellamira. Nem; vagy mindent, vagy semmit.

Ithamor. Ne hagyd meg egy cseppjét se, ha szeretsz.

Bellamira. Szeretlek; tölts három poharat.

Ithamor. Ötvenhárom tuczatot.

Pilia Borsa. Ezt úgy mondtad, mint gazember, ki fegyveres lovaghoz hasonló.

Ithamor. Hé, Rivo Castiliano! Szeretnek engem.

Bellamira. Most el a zsidóhoz.

Ithamor. Ha! a zsidóhoz. Legjobban teszi, ha pénzt küld.

Pilia Borsa. Mit csinálnál, ha nem küldene?

Ithamor. Semmit; de tudom azt, a mit tudok, hogy gyilkos.

Bellamira. Nem is hittem volna, hogy ily derék ember.

Ithamor. Ismerted Mathiast és a kormányzó fiát; én és ő, mi ketten megöltük őket, a nélkül, hogy újjal is érintettük volna.

Pilia Borsa. Ó, ez derék volt.

Ithamor. Itt vittem az italt, mely az apáczákat megmérgezte s én meg ő, mi ketten, ügyesen megfojtottunk hurokkal egy barátot.

Bellamira. Ti ketten, egyedül?

Ithamor. Mi ketten, és soha nem tudta meg senki s nem is fogja.

Pilia Borsa *(félre Bellamirához)*. Megyek s mindezt elmondom a kormányzónak.

Bellamira *(félre)*. Úgy illik is; de várj, legyen több aranyunk még.

Jer, ülj ölembe, kedves Ithamor.

Ithamor. Hadd szóljon a zene; szeress babám,
Mi jó itt; ó bájos, mosolygj reám!

(Barabás jő, álruhában, lanttal.)

Bellamira. Egy franczia muzsikus, jer, hallgassuk meg művészetét.

Barabás. Először meg kell hangolnom lantomat; twang, twang.

Ithamor. Akarsz inni, muzsikus? Itt van, ez tiéd! Az ördög bujt e kortyba.

Barabás. Köszönöm, uram.

Bellamira. Kérlek, mondd ennek a muzsikusnak, hogy adja ide kalapjáról azt a virágcsokrot.

Ithamor. Hé, ficzkó, add úrnőmnek azt a bokrétát.

Barabás. A votre commandement, Madame!

Bellamira. Mily édes illatu ez a virág!

Ithamor. Nincsen lehelletedhez fogható
Ibolya, szép szivem!

Bellamira. Fúj, mintha bűzlenék.

Barabás *(félre)*. Igy hát rajtuk megbosszultam magam.
Megmérgezém; halál volt illatuk.

Ithamor. Húzd, muzsikus, az áldóját! Rajta!

Barabás. Pardonnez-moi; még nincs felhangolva.

Ithamor. Adj egy koronát neki s tölts még bort nekem.

Pilia Borsa. Ne, itt van két arany, játszszál!

Barabás *(félre)*. Mily bőkezűen osztogatja a gazember az én aranyaimat.

Pilia Borsa. Azt hiszem, jól zenél s ujjai fürgék.

Barabás *(félre)*. Mint a tieid, mikor elloptad aranyaimat.

Pilia Borsa. Mily gyorsan fut végig rajta.

Barabás *(félre)*. Te gyorsabban futottál, mikor aranyaimat dobtad ki ablakomból.

Bellamira. Muzsikus, rég vagy már Máltában?

Barabás. Kettő-három-négy hónapja, asszonyom.

Ithamor. Nem ismersz egy zsidót, valami Barabást?

Barabás. Natyon is, vagy te nem az ő embere?

Pilia Borsa. Az ő embere.

Ithamor. Megvetem a parasztot: mondd ezt neki.

Barabás *(félre)*. Már tudja is.

Ithamor. Nem különös annál a zsidónál, hogy páczolt sáskát és gombamártást eszik?

Barabás *(félre)* Szemtelen gazember, a kormányzó sem táplálkozik jobban, mint én.

Ithamor. Mióta körülmetélték, sohasem vett fel tiszta inget.

Barabás *(félre)*. Ó, gazember, napjában kétszer váltok fehérneműt.

Ithamor. A kalapot, melyet hord, Júdás hagyta a fa alatt, melyre felakasztá magát.

Barabás *(félre)*. A nagy Cham küldte ajándékba.

Pilia Borsa. Kiállhatatlan ember ; hová mégy, muzsikus ?

Barabás. Pardonnez-moi monsieur, nekem van nem jól.

Pilia Borsa. Isten veled, muzsikus : egy levéllel több a zsidónak.

Bellamira. Kérlek szerelmem, még egyet, de az éles hangú legyen.

Ithamor. Nem, most szóbeli üzenetet küldök neki. Mondd, hogy küldjön ezer koronát oly jogczímen, melyen az apáczák szeretik a rizst, melyen Barnardin saját ruháiban aludt. Akármelyik elegendő.

Pilia Borsa. Hadd sürgetem meg magam ; tudom, mit jelent.

Ithamor. Jelent, a mit jelent ; menjünk be csak,
Kegyes tett, ha zsidót pusztitanak. *(Mind el.)*

ÖTÖDIK FELVONÁS.

I. jelenet.

(Kormányzó, Martin del Bosco és lovagok jönnek.)

Kormányzó. Ragadjatok mind fegyvert s városunkat
Erősítsük meg ! Ellenségeinkkel
Hozzátok méltón szálljatok a síkra.
A várást már megúnta Calymas,
S vagy győztesen szeretne bevonulni,
Vagy itten hull el a falak előtt.

Lovagok. Haljon meg akkor, mert nem engedünk.

(Bellamira és Pilia Borsa jönnek.)

Bellamira. Oh, vigyetek a kormányzó elé !

Kormányzó. Csak el vele ! Hisz rima ez a nő !

Bellamira. Hallgass meg engem, bárki legyek is,
Mert hirt hozok fiadnak gyilkosáról.
Nem Mathias volt a gyilkos, hanem
Az a zsidó.

Pilia Borsa. Ki nemcsak, hogy megölte
Ez ifjakat, hanem megmérgezé
Leányát is, az apáczákkal együtt ;
Megfojtott egy barátot s nem tudom még,
Mit vitt véghez, minő gaztetteket.

Kormányzó. Ha lenne rá bizonyitékunk !

Bellamira. Van ám uram s nyomós; lakásomon
Találod szolgáját; mindent bevall.
Kormányzó. Hozzátok ide rögtön. *(El tisztek.)*
Én mindig féltem attól a zsidótól.

(Jönnek a tisztek Barabással és Ithamorral.)

Barabás. Ne húzzatok, kutyák; megyek magamtól.
Ithamor. Engem sem, nem tudok veletek szaladni: ó a hasam.
Barabás. Csak egy porszem még és némák örökre!
Én nyomorúlt!
Kormányzó. Készítsetek elő
Mindent: tüzet, vasat és kínpadot.
Lovagok. Várj még, uram, tán vallani fog igy is.
Barabás. Mit vallani? Ki valljon, uraim?
Kormányzó. Ti ketten hát. Te ölted meg fiam.
Ithamor. Bűnös vagyok, uram, megvallok mindent: úgy Mathias, mint fiad el voltak jegyezve Abigélnek s a zsidó egy kihívást koholt.
Barabás. Ki vitte el azt a kihívást?
Ithamor. Bevallom, én vittem, de ki írta? De mit, hisz ő fojtotta meg Barnardinot, ő mérgezte meg az apáczákat és Abigélt.
Kormányzó. Vigyétek el; látása már halálom!
Barabás. Mért, máltaiak? Csak hallgassatok meg.
E nő itt ríma és e férfi tolvaj,
E férfi meg szolgám. Itéljetek
Törvény szerint, mit árthat ez a három?
Kormányzó. Még egyszer, el! Ne félj, törvényt ülünk.
Barabás *(félre)*. Bármit csináltok, élve maradok.
(Fenn.) Lelkükre szálljon az, a mit beszéltek.
(Félre.) Azonnal hat a mérgezett virág. *(Mind el.)*

(Mathias anyja jő.)

Anya. A zsidó volt Mathias gyilkosa?
Fernéze, a fiad gyilkolta meg.
Kormányzó. Légy csak kis türelemmel.
Barabás írta meg a kihivást,
Mely egymás ellen uszította őket.
Anya. Hol van a gyilkos, hol van a zsidó?
Kormányzó. Börtönbe', míg törvényt ülünk fölötte.

(Tiszt jő.)

Tiszt. Uram, meghalt a kéjhölgy s kedvese,
A török és Barabás, a zsidó is.
Kormányzó. Meghaltak!
Tiszt. Halottak, uram, íme testeik.
Bosco. Nagyon gyanús e hirtelen halál.

(Visszajönnek tisztek, Barabás holttestét hozzák.)

Kormányzó. Nem is csoda. Igaz bíró az ég,
Olyan volt éltük is, minő haláluk.
Fátyolt reá. Meghaltak, eltemetjük.
De a zsidó testét dobjátok által
A falakon, prédául a vadaknak
S a keselyüknek. Máltát védni, fel!

(Mind el. Barabást kiviszik s kidobják a várból.)

Barabás *(felemelkedik.)* Mit, egyedül? El, bóditó ital!
Boszút veszek ez átkos városon!
Én általam jöjjön be Calymas!
Nőt, gyermeket megölni én segítek.
Lángok borítsák templomaikat!
Tanyáikat földig lerontatom,
Vagyonomat meg újra visszaszerzem.
Bár láthatnám már rabgályán evezni
A kormányzót, halálra ostorozva.

(Calymas, basák és törökök jönnek.)

Calymas. Ki ez az ember? Tán valami kém.
Barabás. Az, kém, uram, ki nektek oly helyet
Kémlel ki, a melyen Máltába jöttök.
Barabás vagyok, a zsidó.
Calymas. Te vagy talán az, a kinek adóra
Kobozták el vagyonát?
Barabás. Az vagyok.
S azóta felbéreltek egy gazembert:
Szolgámat rávették, hogy számtalan
Gaztettel vádoljon; börtönbe is
Vetettek, ámde én kimenekültem
Kezük közül.
Calymas. Kiszöktél börtönödből?
Barabás. Nem. Mákból és hideg nadragulyából
Kevert ital okozta, hogy halottnak
Véltek, pedig csak mély álomba estem

S igy kivetettek a falon. De mindegy;
Itt a zsidó s parancsaidra vár.
CALYMAS. No, ez derék. De mondd csak, Barabás,
Valóban meg tudnád szerezni Máltát?
BARABÁS. Ne félj, uram; hisz itten e zsilipnél
Szándékosan ki van a szikla vájva,
Hogy a folyóviz és közös csatorna
A városból utat találjanak:
Ha hozzáfogsz a város ostromához,
Ötszáz harczost vezetek át ez úton,
S velök a város közepére érek.
Kinyitjuk a kapukat és bejöttök.
Igy játszom a várost kezeitekre.
CALYMAS. Kormányzóvá teszlek, ha igazat szólsz.
BARABÁS. S megölhettek, ha nem valót beszéltem.
CALYMAS. Magad itéltél. Most ostromra, fel! *(Mind el.)*

II. jelenet.

(Harczi zaj. Jönnek törökök, Barabás stb. Kormányzó és lovagok mint foglyok.)

CALYMAS. Keresztények, most félre büszkeséggel,
És térden állva kérjetek kegyelmet
A győztes ellenségtől. Nos, merész
Reményetek' hová rejté Spanyolhon?
Hát nem lett volna jobb beváltani
Adott szavad, mint igy elbukni? Szólj!
KORMÁNYZÓ. Szavam nincs. Tűrni kell; foglyok vagyunk.
CALYMAS. Igen, gazok, kell tűrnötök s török
Iga alatt sóhajtva nyögni terhét
Haragunknak; beváltjuk, mit igértünk.
Te léssz kormányzó érdemeidért.
Bánhatsz velük kedved szerint, zsidó!
BARABÁS. Köszönöm, jó uram.
KORMÁNYZÓ. Ó végzetes nap!
Ily áruló s szentségtelen zsidó
Kezébe estünk! Ó, nagyobb csapást
Nem küldhetett az ég!
CALYMAS. Parancsom ez:
E janicsárok őrzik majd személyed.
Veled jól bántunk, hát gondod legyen

Reájuk is; basák, járjuk körül
A romokat s tekintsük meg a kárt,
Melyet okoztunk. Ég áldjon, derék
Zsidó, Isten veled, nagy Barabás. *(Mind el.)*

BARABÁS. Kisérjen jó szerencse, Calymas.
Börtönbe most a kormányzóval és
Minden vezérrel, híveikkel együtt.
Biztonságunk miatt történik ez.

KORMÁNYZÓ. Elér az ég boszúja, ó gonosz. *(El.)*

BARABÁS. Csak el vele! Látása ne zavarjon.
Fortélyod által mily ranghoz jutottál!
A hatalom magas polczára értél;
Most Málta kormányzója is vagyok.
Igaz; de gyülölnek s így életem
Veszélyben forg. S mit ér e hatalom,
Ha életem az ő kezükbe' van?
Igy nem maradhat; itt segítni kell.
Gaztett szerezte méltóságodat
S szilárdan tartsd is fenn politikáddal.
De legalább ne hadd ott semmiért:
Mert az, ki a tetőn áll hatalomban,
Barátot nem szerez s nem tölti meg
Tarisznyáját, — úgy él, miként Aesop
Szamara, mely izzadva hordja terhét,
Kenyeret és bort, míg maga bogáncsot
Eszik. De Barabás körültekintőbb.
Kezdd idejében; gyorsan tovasurran
Az alkalom, ragadd meg a kedvező
Perczet, nehogy, midőn késő, belásd,
Sokat akartál, de erőd kicsiny volt.
Hozzátok ide őt.

(Kormányzó és egy őr jönnek.)

KORMÁNYZÓ. Uram?

BARABÁS. Igen, urad; igy kell tanulni rabnak.
Most jer ide, kormányzó. Várj te benn. *(Őr el.)*
Halld meg tehát, miért hivattalak.
Látod, hogy élted s Málta java is
Éntőlem függ; Barabás mind a kettőt
Intézheti, mint kénye-kedve tartja.
Mondd csak nekem, de őszintén beszélj,
Mit gondolsz, mi lesz Máltával s veled?

KORMÁNYZÓ. Ez, Barabás: tiéd a hatalom;
Nem látok egyebet, mint pusztulást;
Csak vérontást remélek tőled én.
Ne várj hízelgést, én bátran halok meg.
BARABÁS. Csak szép szavakat adj! Ily bősz ne légy!
Nem élted kell: mire jó az nekem?
Sőt, élj! Az én számomra élj! S a mi
Máltának pusztulását illeti,
Hiszed, hogy Barabás oly esztelen
S magát megfosztaná ilyen mesés
Helytől? Tudod, — te mondottad magad,
E szigeten szereztem kincseket,
A sok sikert Máltában értem el
S most végre kormányzótok is vagyok.
Lásd meg te is, hogy ezt eszembe tartom,
És mint barát, kit búban ismerünk meg,
Reménytelen Máltát megmentem én.
KORMÁNYZÓ. Te, Barabás, Máltát megmentenéd?
S keresztényekhez nem lennél kegyetlen?
BARABÁS. Kormányzó, mily jutalmat várhatok, ha
Máltát kimenteném a szolgaságból,
Melynek igáját a török veté rá?
Mit adsz nekem, ha én kezedbe játszom
Calymast és összes vitézeit?
Bezárnám mind a városon kivűl
Egy épűletbe s rájuk gyújtanám azt?
Mit adsz nekem, ha mindezt megteszem?
KORMÁNYZÓ. Ha képes vagy szót tettre váltani,
S véghez viszed, a mit imént jeleztél,
Titokban a polgárokat levélben
Felkérem, hogy tetted jutalmaképp
Teremtsenek elő nagy összegű pénzt.
Sőt, tedd meg csak s kormányzó is maradhatsz.
BARABÁS. Nem, Ferneze. Váltsd be igéreted
És légy szabad; im nézd, én elbocsátlak,
Élj itt velem. Barátidat keresd fel,
Ne írást küldj nékik, hanem magad menj.
S hadd lássam a kincset, mit egybegyűjtesz.
Itt a kezem, hogy a várost szabaddá
Teszem. A tervem az, hogy meghivom
Az ifjú Calymast nagy ünnepi

Lakmára. Ott te is légy majd jelen.
Lásd meg te is, hálómba hogyan esnek,
Majd megtudod a módját. Nincs veszélyben
Élted s szavamra, Málta is szabad lesz.

KORMÁNYZÓ. Fogadd kezem s hitemre, ott leszek.
A mint kívánod, úgy cselekszem. És
Mondd csak, mikor lesz az?

BARABÁS. Mindjárt, uram.
Mert Calymas, ha mindent megtekintett,
Búcsút vesz és hazafelé hajózik.

KORMÁNYZÓ. Akkor megyek, hogy a pénzt összegyűjtsem,
S estére ide elhozom magammal.

BARABÁS. Helyes, de jól intézd el! Ég veled. *(Kormányzó el.)*
Az ügy idáig kedvező nagyon:
Mind gyűlölöm és mindegyikkel élek.
Politikám csak hasznomat növelje.
A ki javamra legtöbbet tehet
S legtöbbet nyújt, barátom az legyen.
Ez éltet szoktuk élni, mi zsidók,
S méltán, hisz a keresztények is így
Teszik. Fogjunk hozzá a kivitelhez.
Először a nagy Selim harczosit
Lepjük meg; aztán még a lakomához
Mindent elő is kell teremteni.
Óvóintézkedésnek nem vagyok
Barátja; titkos czélom, jól tudom,
Hová vezet s éltük legyen tanú rá. *(El.)*

III. jelenet.

(Jönnek Calymas és a basák.)

CALYMAS. Igy hát a várost megtekintve, láttuk
A rombolást s intézkedénk, hogy újra
Felépítsék a romokat; midőn
Bevonultunk, erősen pusztítottak
Az ágyúink. Most látom a sziget
Fekvését is, milyen szilárdan áll.
A Földközi tenger veszi körül,
Több más apró sziget között terül el,
Calabria felé tekint s mögötte
Sicilia, hol syracusai

Dionysius uralkodott; a város
Fölé kevélyen két magas torony
Emelkedik; csoda, hogy bevehettük.

(Jön egy követ.)

Követ. A máltai kormányzótól hozok
Üzenetet, Barabástól hatalmas
Calymasnak. Hallotta, hogy királya
Tengerre száll s hazafelé, dicső
Török honába készül. Arra kéri
Alázattal felségedet, szerény
Várában hogy tisztelje meg s legyen
Vendége, mielőtt eltávozik.

Calymas. Hogy a várában étkezzem vele?
Tudod, én félek, lakomára menni
Kiséretemmel e városba, hol
Mindent kifosztva jártunk az imént.
Nagyon költséges lenne az nekünk;
De Barabást örömmel felkeresném,
Mert hálánkat bizony kiérdemelte.

Követ. A kormányzó válasza erre ez:
Van egy szép s értékes keleti gyöngye,
Mely testvérek között is annyit ér,
Hogy árából kitarthat téged, úgy
Mint sergedet egy hónapon keresztül.
Alázattal kér hát, ne távozz addig,
Míg nem vendégelt meg.

Calymas. Hová vihetném
Én sergemet Máltába lakomára,
Hacsak az utczán nem kapunk helyet?

Követ. Tudd meg, Selim, van egy üres kolostor
A városon kivűl; a sereg ott
Időzhet és te meg házába szállj,
Basáiddal s kíséreteddel együtt.

Calymas. Jól van; menj s mondd uradnak, teljesítjük
Kérését és vendégei leszünk.

Követ. Ez izenettel távozom, uram. *(El.)*

Calymas. Vonuljunk sátrainkba most, basáim,
Gondolkodjunk, mily díszt öltsünk magunkra
E pompás lakmát méltón ünnepelni. *(Mind el.)*

IV. jelenet.

(Jönnek kormányzó, lovagok, del Bosco.)

KORMÁNYZÓ. Ebben kövessetek, jó híveim.
Vigyázzatok, hogy ki ne törjön egy se,
A míg a durranás nem hangzik el,
Ha meggyújták a löveget kanócczal.
De aztán jöjjetek és váltsatok meg,
Mert úgy lehet, szorongató veszély
Nehezedik ránk, vagy pedig lerázzuk
A szolgaságot.

1. LOVAG. Mit meg nem teszünk
Inkább, mint nyögni a török igát?

KORMÁNYZÓ. Távozhattok.

LOVAGOK. Kormányzó, ég veled. *(El.)*

(Jönnek fent Barabás és ácsok kalapácscsal szorgosan.)

BARABÁS. Mi van a kötelekkel? Hát a sarkok
Szilárdak-e? Csavar s kerék erős?

1. ÁCS. Minden szilárdan áll.

BARABÁS. Nehogy lazuljon!
Utasításomat követnetek kell
Mindenben. Jó. Nos, mesterségteket,
Úgy látom, értitek. Ez a tiétek.
Osszátok szét egymás között e pénzt.
Eredjetek már; pinczém nyitva áll,
Izleljétek meg minden boromat.

ÁCSOK. Megteszszük, jó uram, szépen köszönjük.

BARABÁS. S ha izlik, igyatok a pukkadásig
S miattam meghalhattok azután.
Mert én, ha élek, veszhet az egész
Világ is. S most, Selim, csak azt üzend meg,
Hogy eljössz és akkor vágyam betelt.
Nos, eljön-e? *(Követ jő.)*

KÖVET. El s katonái mind
Parancsából már partra szállnak is,
Hogy részt vehessenek a lakomán.

BARABÁS. Igy hát minden kívánságom szerint megy,
Csak a kormányzó pénze késik egyre.
De hozza már. *(Kormányzó jő.)*
Nos kormányzó, az összeg?

Kormányzó. Közös határozatból százezer font.
Barabás. Fontot mondtál, kormányzó? Nos, ha nem több,
Beérem ennyivel, de tartsd magadnál,
A míg beváltom az igéretet.
S most, kormányzó, hallgass meg, mi a tervem.
Szállást adott a kolostor Selim
Sergének; mélyen, lenn a föld alatt
Petárdák, bombák s hordók puskaporral
Várják a jelt, a melyre romboló
Munkájuk kőt kövön ne hagyjon ott,
S nem menekülhet élve senki onnan.
Tekints ide: Selim s kisérete
Számára van e mozgó padozat.
Ha e kötelet elvágod, bedől
S mind mélybe hullnak menthetetlenül.
Im tartsd e kést: ha látod jönni őt
S vidáman ül le majd basáival,
Ha el kell vágni majd a kötelet,
A várból sortűz jelzi, egyidőben
A házat is felgyújtják. Úgy-e, fényes?
Kormányzó. Ó, kitünő! Barabás, ez tiéd.
Bizom szavadban, vedd, a mit igértem.
Barabás. Nem úgy; előbb hadd végezzem be munkám,
Kétséged ne maradjon semmiről.
Állj félre, jönnek. *(Kormányzó félrevonul.)*
Az üzérkedésnek
Hát nem királyi módja ez talán,
Egy várost igy megvenni árulással
S csalással meg eladni? Láttatok
Nagyobb gazságot már a nap alatt?

(Jönnek Calymas és a basák.)

Calymas. Nézzétek csak, mily szorgos Barabás.
Méltó fogadtatást készit elő
Számunkra ott fenn. Üdvözöljük őt.
Üdv, Barabás!
Barabás. Üdv néked, nagy Selim!
Kormányzó *(félre)*. Nézd csak a gazt! Miként vigyorg reá!
Barabás. Kegyeskedjél, hatalmas Calymas
Feljönni s megtisztelni otthonunkban.
Calymas. Igen; basák, jertek velem!

KORMÁNYZÓ. Megállj!
Lovagiasb tettet mutatok én,
Mint a minőt Barabás nyújthatott vón'!
1. LOVAG *(benn.)* Adjátok meg a jelt!
(Sortűz, a kötelet elvágják s egy üst tünik fel, melybe Barabás esik.)
(Jönnek Calymas és a basák.)
CALYMAS. Mi történt? Mit jelent ez? Szóljatok!
BARABÁS. Segítség, ó keresztények, segítség!
KORMÁNYZÓ. Nézd, Calymas, neked volt szánva ez!
CALYMAS. Hah, árulás, meneküljünk, basák!
KORMÁNYZÓ. Selim, ne fuss még; nézd előbb, hogyan
Múlik ki s aztán menekülj, ha tudsz.
BARABÁS. Keresztények, Selim, segítsetek!
Nincs semmi irgalom sem bennetek?
KORMÁNYZÓ. Miért inditsanak meg jajjaid?
Gonosz zsidó, nem szánlak sorsodért.
Nem! Árulásod így nyeri jutalmát.
Viselkedtél vón bár másképen eddig!
BARABÁS. Hát nem segíttek rajtam?
KORMÁNYZÓ. Nem, nem, gonosz.
BARABÁS. Tudjátok meg, gazok, hát
Nem is tudnátok most segítni rajtam.
Gyülölséged végső lehelletét
Bocsásd hát útnak Barabás s nehéz
Gyötrelmeid között maradj erős,
Hogy elszántan fejezd be éltedet:
Kormányzó, én öltem meg fiadat;
Hogy összehozzam őket, én koholtam
A kihivást. Tudd meg Calymas, én
Munkálkodám romlásodon s ha e
Hálóba nem esem, romlást hozok
Mindnyájatokra, átkozott keresztény
Kutyák s török hitetlenek. De most, ah,
Ez a pokoli hőség tűrhetetlen
Gyötrelmekkel szorítja keblemet.
Lét, múlj el, lélek, szállj el és te nyelv, szórj
Atkot rájuk s így távozz e világból. *(Meghal.)*
CALYMAS. Keresztények, mi volt ez, szóljatok?
KORMÁNYZÓ. Neked volt szánva ez a csapda; nézd,
Selim, minő gaztetteket követnek

El a zsidók. E sors várt volna rád,
De én inkább megmentém éltedet.
CALYMAS. E lakomát készíté hát nekünk?
Távozzunk, hogy nagyobb bajt elkerüljünk.
KORMÁNYZÓ. Selim, maradj. Ha már itt vagy közöttünk,
Távozni oly gyorsan nem engedünk.
S különben, ha engednénk, sem mehetnél
Gályáiddal tovább, hacsak előbb
Új emberekkel el nem látod őket.
CALYMAS. Kormányzó, arra gondod ne legyen.
Vitézeim mind parton vannak és
Megérkezésemet várják be csak.
KORMÁNYZÓ. Nem hallottál harsogni trombitákat?
CALYMAS. Nos és?
KORMÁNYZÓ. Hát akkor gyújták fel a házat
S kardélre hányták harczosaidat.
CALYMAS. Ó szörnyű árulás!
KORMÁNYZÓ. Ezt tette szívességből egy zsidó.
Romlásba döntött minket árulással,
S most meg titeket árúlt el nekünk.
Tudd meg tehát, nem távozol el addig,
Míg mind a kárt, mit Máltának s nekünk
Okoztál, jóvá nem teszi atyád.
Szabad lesz Málta vagy Selim se tér
Török honába vissza soha többé.
CALYMAS. Keresztények, inkább bocsássatok,
Hadd járjak el magam békétekért.
Mi hasznotok, ha foglyotok vagyok?
KORMÁNYZÓ. Meg kell nyugodnod sorsodban; közöttünk,
Foglyunk maradsz, jöhet egész világ
Kimenteni, mi mind talpon leszünk.
S előbb szárítják ki az óczeánt,
De Máltát s minket nem hódítanak meg.
Vonuljunk el s hangozzék hálaének,
Nem sorsnak, véletlennek, de az égnek.

ARANY BIRÁLATA ÁCS ZSIGMOND SHAKESPEARE-FORDÍTÁSÁRÓL.

Kiadja RADÓ ANTAL.

A Kisfaludy-Társaság első Shakespeare-kiadásának olyan szerkesztője volt, a minővel eddig a világirodalom semmiféle ily gyüjteménye nem dicsekedhetett: egy nagy költő, a ki egyúttal nagy műfordító is volt, s a ki — hisz ez utóbbi kiválósága ezt magától értetődővé teszi — részben költői intuitiójánál, részben erős filologiai képzettségénél fogva be tudott hatolni az idegen szöveg értelmének minden rejtekébe. Hogy Arany milyen aprólékos gondossággal, milyen csudás pedánssággal végezte mindennemű hivatalos dolgát, tehát a szerkesztőit is, tudvalévő. Mily kár, hogy nem maradtak meg a *Koszorú* és a *Figyelő* kéziratai, főleg a versek! Mennyit lehetne az azokon (legalább nagy részükön) végbevitt javításokból tanulni! De hát az Aranytól javított kéziratok közül csak nagyon kevés jutott el hozzánk; a legértékesebb, Madách munkája, nem igen szolgálhat mértékéül Arany effajta munkásságának, mert hisz a nagy költőtárs iránt érzett tisztelete bizonnyal fékezte javító tollát. Sokkal tanulságosabbak volnának a kisebb írók művein végzett módosításai, melyeknél a jogos érzékenységre való tekintet nem feszélyezte, sőt tudhatta, hogy fáradságáért az illetők csak mélységes hálával fognak adózni. Efféle munkái közül való az, melyet ezúttal a Kisfaludy-Társaság levéltárából bemutatni szerencsém van s mely nemcsak első Shakespeare-fordításunk történetének egyik becses adaléka, hanem magában véve, mint fordítási birálat is, értékes pótléka Arany kisebb prózai munkáinak.

Ács Zsigmond *Velenczei kalmár*-fordítása 1853-ban jelent meg először ezzel a czímlappal: «Ujabb Szinműtár. | Kiadja | Horváth Döme. — | Negyedik Füzet. | A' Velencei Kalmár, | Drama forditva Shakspeare után. — | Kecskeméten. | Nyomatott Szilády Károlynál. | 1853.» A belső czimlap igy szól: «A' Velencei Kalmár, | Drama öt felvonásban. | Shakspeare után | angolból fordítá | Ács Zsigmond.» A fordító, nagykőrösi gimnáziumi tanár,

1861 elején nyujtotta be a Kisfaludy-Társasághoz a kinyomtatott fordítást, melyet a Nemzeti Színház előadásra nem fogadott el, hanem 1855 végén a régi Lukács-féle fordítást a Tóth Józseféval helyettesítette. Arany János még nagykőrösi tanár korából jól ismerte és becsülte Ács Zsigmondot, és már csak ezért is nagy figyelemmel foglalkozott e Shakespeare-fordítással, sőt tán nem merész az a föltevés sem, hogy Ács egyenest Arany biztatására nyujtotta be munkáját a Kisfaludy-Társasághoz. A munka az 1861 juliusi havi ülésen birálatra Arany Jánosnak és Lukács Móricznak adatott ki; Arany 1862 áprilisában terjesztette be jelentését, melynek alapján a munka javítás végett visszaadatott a fordítónak. Ez hamar elkészült az átdolgozással, melyet Arany az 1862-iki novemberi ülésben mutatott be s kijelentette: «nem tartja szükségesnek, hogy e fordítás, mely most már *sokkal inkább* megfelel az æstheticai igényeknek s *több helyt* sikerültnek is mondható, ujolag birálat alá bocsáttassék s azt hiszi, hogy a Shakespeare-kiadásba felvehető». (L. mindezekről bővebben Bayer könyvét: Shakespeare drámái hazánkban, II. köt.)

Aranynak e föntebb idézett, igen mérsékelt dicséretéből nyilvánvaló, hogy nem volt nagyon megelégedve Ács Zsigmond átdolgozásával. Ő bizonyára úgy gondolta, hogy a birálata bevezető részében foglalt általános észrevételek és utasítások nyomán a fordító gyökeresen végig fogja simítani a Velenczei Kalmár-t. Arany elég nyomatékosan utalt a fordítás főhibájára: «az irodalmi nyelv keresésére», melyet «sokszor a feszességig visz». Minden színdarabfordítónak arany szabályul kell hogy szolgáljon, a mit e részben oly találóan mond: «a drámai nyelv az *élet nyelve* ... egy-egy csak könyvben található fordulat, erőltetett, nehézkes, irodalmi szórend, conventionált csonkítás vagy toldalék mindenkor *folt* a dráma nyelvén».

Hogy miként kivánta e tanácsot értetni, azt elég bőven magyarázta Arany a birálatokhoz csatolt mintegy háromszázra menő jegyzetben, melyek nagy része azt mondja: kissé *nehéz*, kissé *feszes* s jobbára folyékonyabb, természetesebb nyelvű tolmácsolást javasol. Ács mind e javasolt módosításokat természetesen belevette fordításába. Akad ugyan egy-két kivétel, a hol, tán figyelmetlenségből, megmaradt a régi szöveg (pl. a 15. lapon «begyakorlottabb rossz szokása» maradt az Arany proponálta «rögzöttebb szokása» helyett), de ismétlem, ott is, a hol Arany kész új szöveget ajánlott, ott is, a hol csak ráutalt a régi szöveg hibás voltára, Acs igyekezett birálója szava után indulni. Csakhogy persze ez

nem volt elég; egyfelől Arany bírálata, bármily alapos és terjedelmes is, nem ölelhette fel Ács fordításának összes gyengéit (pl. hogy egyébre ne utaljak, meg sem említette, hogy Ács a rímes verssorokat majdnem mindenütt rímtelenül fordította), másfelől a stílus nehézkességének csak nehány legkiválóbb *példáját* hozhatta fel, abban a hiszemben, hogy Ács ez intelem szellemében fogja a többi ily helyet is kiigazítani. De ez alig történt meg. Az első hetven sorban pl. Arany nem kevesebb mint húsz javítást proponált; Ács ezek mellett csak egyet végzett: «földképeken» helyett «térképeken». De megmaradtak az ily igazán «nehéz» és «feszes» sorok, mint ez: «... minden tárgy, mely veszélyt | *képes leendne vonni* kincseimre, | Leverne». Vagy ez: «*erre gondoló* eszmém ha van», vagy ez: «ti kaptok a bucsúzhatás ürügyén». S mert az egész darabon végig így van ez, Ács fordításában csak itt-ott villan ki egy-egy fényes sor, melyre vaktában rá lehet mondani, hogy Aranyé, s e fényes sorok mellett annál kellemetlenebb a sok nehézkes, a sok mesterkélt, a sok dagályos frázis. Valóban, ha Arany az új formában benyujtott fordítást most már «több helyt sikerült»-nek mondta, ez a «*több hely*» nagyobbára az ő javításaiból került ki.

Arany kritikájában van egy-két oly passus, melyekre nézve tévedett (pl. lásd a 40. lapról való idézetet, vagy a 97. lapról valót: «hát tartozom kedved szerint felelni?»), de egészében oly nagy tudással, oly csudás lelkiösmeretességgel végzett munka, mely bárcsak lelne méltó követőre!

Arany Bírálata.

Tisztelt Társaság!

Shakespeare «Velenczei kalmár»-jának fordítását Ács Zsigmondtól, a Horváth Döme-féle kecskeméti kiadásban elolvasván s az eredetivel sorról-sorra összevetvén, általános véleményem felőle az, hogy e fordítás gyüjteményünkbe fölvehető; de csak miután a fordító még egyszer végig ment rajta, simogatva és javítva a kevésbbé sikerült helyeket. Mert igaz ugyan, hogy e darab fordítója mind az angol nyelvben alapos jártasságot tanusít, mind a magyar nyelvet, irodalmi s népi használatában jól érti, a verselésben is gyakorlott és szabályszerű: mindazáltal vagy siető kéz, vagy nem elég gond, vagy a mindenkivel közös tévedhetés okozta-e, fordításában itt-ott vannak helyek, a miket, mai nyelvünk határai közt is, jobban lehetett volna visszaadni, erősebben, vagy sajá-

tabbul, vagy természetesebben fejezni ki. Én az egész munkából, lapról lapra, kijegyeztem azon sorokat, mondatokat, szavakat, melyeket szerettem volna, ha máskép fejez ki a fordító; sőt többnyire megkisértém magam is az ily helyek lefordítását. Jegyzeteim számosabbak, részletekbe, árnyalatokba menők, hogysem itt azokat felolvasni szükségesnek, vagy épületesnek tartanám; de a fordító, úgy gondolom, hasznukat veheti; annálfogva, ide külön mellékelve, kérem neki elküldetni. A mit e jegyzetekből, a fordítás hiányainak jellemzésére, eredményként összevonhatok: im ez. Fordítót nyűgzi sok helyt s nyelvét feszessé teszi e kettő: *szigorú metrumot* akar és minden közönségesektől ment *irodalmi nyelvet*. Az elsőben oda törekszik, hogy a jámbust *tisztán* írja, minél kevesb spondeussal, sőt a nélkül, a *tilos* helyeken. De jámbusai mégsem folynak könnyen, mert az anapestussal igen bőkezű, noha ezt már Kazinczy sem szerette. Ajánlanám tehát neki, hagyjon fel a túlszigorral, anapestusait írtsa ki: azt hiszem, mindjárt könnyebben mozogna. Másik érdeme, mi hibává lesz, az irodalmi nyelv keresése. Ezt sokszor a feszességig viszi. Vannak esetek, hogy Shakespeare egyszerű mondatát pompázó szavakkal váltja fel. Van úgy, hogy némi oly erőszakot tesz a nyelven, a mi nem szabálytalan; irodalmi nyelvben *általában* nem lehet kárhoztatni, de *drámai* nyelvben kissé nehézkes, roszúl szavalható s a tárgy természetével nem egyez. Értem, némely szó-összetételeit, flexióit, szókötését, periodicusabb fűzést, hol az nem jól áll, passivák használatát s több efféléket. A drámai nyelv az élet nyelve, a szinpadon élő embereket akarunk látni; mi nem azt teszi, hogy a dráma közönséges prózában szóljon, de még is az élet nyelvén, a szenvedélyes, mozgalmas életén. Egy-egy csak könyvben található fordulat, erőltetett, nehézkes irodalmi szórend, conventionált csonkítás vagy toldalék mindenkor folt a dráma nyelvén. Fordító azt nem találta el mindenütt, hogyan fejezze ki magát, ne feszesebben, ne magasb lenni akaró hangon, mint eredetije. Ő a nép nyelvét birja, sok helyt a magyar élő nyelv fordulatait nagy sikerrel alkalmazza is: de olykor vagy nem találja meg a kellő kifejezést, vagy mint póriast lenézi, s magasb irodalmi phrasis után törekszik. Ezt tekintetbe venni annál szükségesb, ha meggondoljuk, hogy a «Merchant of Venice» sajátkép *vígjáték*, magasabb és komolyba játszó ugyan, de alapjában, nyelvezetében stb. még is vígjáték. Nem tudom, tette-e már más ez észrevételt, nem is keresem, de én úgy látom, hogy kiesik a támasz azok alól, kik e shakespeari színművet az úgynevezett dráma, a polgári, ijesztgetős

dráma, a sem sült, sem főtt, se tragédia, se komédiaféle, örvendetes kifejlésű színjáték igazolására szokták felhozogatni. Igen, daczára, hogy a nyelv benne sokszor emelkedett — s melyik shakespeari vígjátékban nem az? — daczára, hogy Antonio sorsa, a zsidó bünhődése elég komoly fordulat; véleményem szerint a Velenczei Kalmár nem egyéb komoly vígjátéknál. Antonio sorsában — a legkomolyabb fordulatkor is, van némi comicum, vagy legalább bizarr a kötelezvény bizarr volta miatt; a zsidó büntetése pedig, hogy elébb majd életét és minden vagyonát veszti s az utóbbiakat csak részben és föltételesen nyeri vissza, az akkori zsidó-gyűlölő fogalmak szerint, nem tartatott nagyobbnak komikai bünhődésnél. Hogy a háttér, Portia, Nerissa, Jessica szerelme egészen komikai rugókon perdül le, azt mindenki látja. És így a fordítónak arra kell törekedni, hogy ne téveszsze el a magasb komikai nyelvet, hogy ne vegyítsen *lyrai, ódai* hangokat Shakespeare bár sokszor emelkedett, de «familiaris» lenni meg nem szünő nyelvébe.

Fordítónk ezt néhol nem érzi vagy nem találja el; megelégszik, ha eredetije gondolatját vissza birja adni, akárminő irodalmi nyelven. Sokszor egy vonás: «hogy mondják ezt a társalgás nyelvén?» segítene rajta — a mint talán jegyzeteim itt-ott bizonyítják.

Kevés helyet találtam, hol fel lehetne tenni, hogy fordító az eredetit nem értette; de még is találtam, hol nem egész híven adta vissza.

A párbeszédben hiba, hogy majd *ön*, majd *te*-vel szólítják egymást a személyek. Itt egyformaság lesz szükséges: véleményem, a föntebbiek után az, hogy kövesse fordító a magyar társalgás nyelvét — mint vígjátékban kell — azaz barátok, jegyesek stb. szólítsák egymást *tegezve*, az úr inasát szintén (itt hiba volna az angol *you*) — idegenek használják az *ön*-t. Vagy, ha mint régi történetben, mind *te*-re változik, sem nagy baj; noha így «tragikaibb» lesz a nyelv.

Németesség vagy ángolosságnak nem sok példáját leltem; de mégis egy-kettő ki van jegyezve. Felemlítem különösen a *well!* szótskát, mely igen gyakran *jó*-nak van fordítva, ott is, hol más magyar particula fejezné ki a stíl árnyalatot. A jó! magyarban *megnyugvást*, beleegyezést jelent; s visszatetszik, midőn például Shylock, Bassanio kérelmére, folyvást ismételgeti:

Három ezer arany — *jó!*
Három hónapra — *jó!*
Antonio lesz a kezes — *jó!*

s még azután kétkedik: adjon-e pénzt kölcsön vagy ne? Magyar ember kétségkívül így fejezné ki magát e helyzetben:

Három ezer arany — *értem!*
Három hónapra — *értem!*
Antonio a kezes — *értem!*

De elég is immár fárasztanom a tisztelt Társaság figyelmét; csupán azt teszem még hozzá, hogy Ács Zsigmond úr ezeket most már hihetőleg magától is kijavította volna. Erre őt én képesnek hiszem s óhajtom, minél nagyobb részt venne Shakspeare-fordításinkban.

Pest, apr. 23. 1862.

Arany János.

Jegyzetek.

A fordító szövege.	*Észrevétel vagy igazítás.*
4. l. «Boldizsár» (a «személyek» közt) — — —	Ez egy magyar név az olasz nevek közt. Szerző is *Balthasárnak* írja későbbb.
5. l. «Én nem tudom, kedvem mért oly borus.»	«Én nem tudom, mért kedvem oly borús.»
— «Ott, hol kevély vitorlás gályaid» —	Erőszak a nyelven a metrumért.
— «Vagy, mint a tenger *bámulványai*» —	Nehéz szó.
— «Hajlongva üdvözölvék általuk —»	Nehézkes a sok egyforma többes miatt e hely.
6. l. «*Fű tépve* lesném, merre tart a szél —»	Szórul szóra helyes — de érthetőbb lenne *fű szórva* —
— «*Éthűtő* lehellet» . . .	Szorúl a rövid miatt.
— «Zúgó habokba szórnám fűszereim.» —	«Fűszerim» is lehet, s akkor nem rímel oly erősen a következő sorral.
— «S habokkal öltetnék fel selymeim» —	«És selymeimmel a habot ruháznák» —
— «Szóval ki imént mérhetlen kincs ura —»	Erős κακοφονία.
7. l. «Ne szóljatok. Antonio tudom, Árúi végett nyugtalankodik»	«Ne mondja senki, én tudom, hiába, Árúi sorsán agg Antonio».
— «Nem, higy szavamnak» —	«Hidd el, nem úgy van».
— «Nem egy vidékre» . . .	«*Sem* egy vidékre» tán jobb volna.

— «Tehát szeretsz?»	«Tehát szerelmes vagy?
Ant. Ments isten a gonosztól.	Ant. Ugyan! ugyan! (Dehogy! dehogy!) (No még! no még!)
— Sol. Az sem?	Sol. *Az* sem?
— «... szintoly könnyű *lesz*»	... szintoly könnyü *volna*.
— «... *S én* esküszöm.»	... *No*, esküszöm.
— «S látsz oly eczettekintetűeket,	«*A másik* oly eczettekintetű,
Kik nem vonítják ajkukat mosolyra,	*Hogy* nem vonítná ajkát egy mosolyra,
Bár a tréfán még Nesztor is nevet»	Habár a tréfán Nesztor is nevet*ne*».
8. l. «Nem feledem» ...	«Minden bizonynyal»
9. l. «Mely szándokos komoly csendes követ»	Nehéz, feszes.
— «S érdem *ruháját* adja az reá» (opinion)	«S érdemnek adja rája *látszatát*».
10. l. «Kik csak azért *nézetnek* bölcsekül» —	«Kit csak azért *néz bölcsnek a világ*» —
— «*Külszín*, ama bohó köviponty után» —	«E *vélemény*, e köviponty után» —
— ... «kissé *távozzunk*» ...	«kissé távozunk.»
— «Jó, délutánig válunk tőletek» —	«Jó; délutánig elválunk tehát.»
— «Menj, *kedvedért* még csevegő leszek» —	«Eredj! bizony még csevegő leszek!»
— «Hát van ebben valami?» —	«Hát már beszéd ez»?
11. l. «ha megtaláltad, *kár a fáradságért*»	«kár volt utána fáradni» (amaz németes)
— «*Jó; fejtsd meg* most, *mily nember* az»	«*De* mondsza csak, miféle hölgy, kihez» ...
— «*Nincs rejtve tőled óh.*» (feszes dolgok ezek)	«Hisz ösmered te is Antonio» —
— «Szűk *eszközim* folyvást *megbirhatandnák*».	«Szűk *vagyonom* folyvást *kiállaná*».
12. l. «Koczkázva, kettőt leltem néha meg» —	«Koczkázva *mindakettőt* meglelém»
— «E gyermek *érvből*»	(nehéz)
— «Vagy visszahozhatom *végtételed*, Az előbbiért hálás adós maradván.»	kissé nehéz.
13. l. «Portia *nevű*, de nem kisebb *becsű*» —	feszes, rímes.

— «Mert mind a négy földsarki szél hozott Hires kérőket.»
— «Hitelem Velencze *földén*» (in Venice)
14. l. «a mennyire lát*hattam*» . . .
— «ki *tultölti* magát»
— «a túlbőség hamarább őszül *meg*, az *elég* pedig tovább él» —
— «mi legyen a legjobb teendő»
— «Eszeveszettség, e suhancz oly nyúl, mely átugorja a jó tanács, e béna váz hálóit.»
— «Szent emberek a halál órájában *jó ihletet kapnak*.»
— «ki az ő véleményét *választja*»
— «*mint* csak azért» . . .
— «kérlek, *nevezd meg őket* s a mint *meg*nevezed, én *le*irom.»
— «itt van — a pfalzi gróf» . . .

15. l. «— Síró b*öcselővé*» . . .
— «illetlen komorság»

— «készebb lennék férjhez menni *halálfőhöz*»
— «begyakorlottabb rosz szokása» —
— «ha a rigó fütyöl» . . .
— «saját árnyával víni kezd» —

— «*s* törvényszék elé *lép*hetsz» — — —
— «egy fillér áru *ángolt* sem értek»
17. l. «sipkáját néme*tekről*»
— «szomszédi buzgalom»: (charity)

— «kívül e kisér*téssel*»

«Mert mind a négy szél hordta néki a Hires kérőket.»
Annál inkább, mert *víz*.

«látom én» . . .
«ki *eltelik* a *sokkal*.»
«a túlbőség hamarabb őszül, *de* az *elég* tovább él».

«mit legjobb tenni» —
«*Ifju* bolondság oly nyúl, mely átugorja az *aggastyán* jó tanács hálóit.

«szent embereket a halál óráján *megszáll* az ihlet».
«*eltalálja*»

«csak azért» (*mint* nem kell oda).
«kérlek, mondd sorra nevöket, s a mint nevezed, én *írom*.

Eredetiben *county* nem *count*, tréfásan tehát *grófság* (mit ez a bikficz képvisel).
«bölcscsé»
«*hozzá* nem illő komorság» — (mert a komorság átalában nem *illetlen*).
— «*egy* halálfőhöz» — (itt nincs miért kerülni az *egy*-et).
«rögzöttebb szokása» —

«*egy* rigó» —
«*megvina* saját árnyékával» (will, would).

«*pedig* törvényszék elé *állhatsz*»

«egy fillér árút sem *tudok* ángolul» —
«sipkáját német*földön* —»
«szeretet» (ironice, t. i. nyaklevesért nyaklevessel fizet, *jóért jóval*).
«kívül meg e kisértés (t. i. volna).

— «szeretem, hogy e nehány kérő oly *józan*» —	«szeretem, hogy ... ... *úgy eszire tért.*»
19. l. ... «ura *az éjjel* itt lesz.»	«ma este, v. *estére* itt lesz» (a night nem mindig fordítandó *éj*-nek).
— «*mint* a másik négytől búcsút veszek» —	«minővel v. a milyennel a másik négytől búcsút veszek».
— «Míg egy kérő után bezárjuk a kaputt» —	«Alig teszszük be egy kérő után a kaput, másik kopogtat az ajtón».
	A *jó* magyarban *helybenhagyást* jelent. — Fordítanám így:
— «Három ezer arany — *jó!* Három hónapra — *jó!* Antonio lesz kezes — *jó!*	Három ezer arany — *értem!* Három hónapra — *értem!* Antonio lesz a kezes — *értem* well!
— «Hallott ön valami vádat az ellenkezőről?»	«hallott ön valami ellenkezőt róla?»
20. l. «*ő* jó ember — *ő* jól áll»	Az *ő* bizvást elmaradhat. «hogy elég jól áll.»
— «vagyona *reménybeli*» (ez virtualitás) — —	«vagyona *koczkán.*»
— «Angliába» (stricte).	«Anglia felé» —
— «De a hajók csak deszkák» — — —	«*Már pedig* a hajók csak deszkák» (magyarázza a föntebbit, hogy vagyona koczkán)
— «Mind a mellett az ember jól áll» —	«elég jól áll» —
21. l. «Rég fojtva tartott mérgemet kiontom»	(talán) «kitöltöm *rajta* régi bosszumat.»
— «Shylock, hallod-e?» (szórul szóra jó; de tán jobb volna:)	«Shylock, mit *csinálsz?*» (v. mit *beszélsz*) arra felel aztán: «*Gondolkozom*» stb.
— «Tubál, ama gazdag zsidó nememből» (tán így:)	«Tubál, ama gazdag hitsorsosom»
— Hány havat mondtál csak	Egyszer per *te*, másszor *ön* beszélnek a személyek.
22. l. «Három havig mondád? feledtem ezt».	«Igen, feledtem: három hónapig»
— «*De jó*, kezes lészsz» ...	«*Aztán* kezes lészsz.»
23. l. «Pálczát» (bibliai kifejezéssel tán:)	«vesszőt»
— «Szerencse volt, Jákob jutalmaul» —	«Szerencse volt s Jákob *megérdemelte*».
— «Tán a kamat *védtére*»	(Nehéz drámai nyelvben)

24. l. »Háromezer arany, szép pénz, kerek szám» (egy sor kimaradt:)	«Három hónapra: hadd lám: mi esik» ?
— «Csak azért, hogy *en*pénzem forog*tatom*» —	«Csak, mert tulajdon pénzem *forgatom*.»
— Jó, most *kitün*, hogy **ön** reám szorúl —	«Hagyján! ihol most *ön* reám szorúl».
25. l. «*Szép* úr, *utolsó* szerdán rám köpött» —	«No, *drága* úr, *múlt* szerdán rám köpött».
(e jelenetben az *ön* és *te* különösen kevert)	
26. l. «Látandod magad» (feszes)	«Meglátod, hogy az».
— «Készebb leszek tovább *szorongani*»	(van egy jó erdélyi szó: «*szigorgani*»)
— «... *három annyiszor Három becsü* vagyont várok haza».	(kifejezi-e ez a $3 \times 3 = 9$-et ?)
27. l. «S egy gaz fiú kétes vigyázatára Bizott lakomban kissé betekintve»	(kissé feszes, nehéz)
— «Keresztyénné leszen: mert jóra tér.»	«Keresztyénné lesz; mert jó szíve van».
— «Szép szó, hamis szív: sohsem kenyerem» —	«Szép szó, hamis szív: nem hiszek neki».
28. l. «*Jövel:* ne félj, nem lappang itt veszély»	«*Hagyján!* ne félj» stb. ...
30. l. *Szerencse föl!* (Glück auf! germanism.)	
— «öntudatom megengedi»	«lelkiösmeretem» — (az *öntudat* nem egészen synonym).
— «*a* zsidóval elszökjem»	«*e* zsidóval elszökjem»
31. l. «az ördög könyökön lök» (sok *ö* is)	«az ördög rángatja könyököm».
— «óvakodjál sarkaidhoz folyamodni»	(take to heels: igen ángolos): «óvakodjál *elinalni*»
— «*Jó*, a módnélkül bátor ellenség» —	(a *jó* megint *rosz* itt)
— «*Jó*, öntudatom szivem nyakán függne»	
— «atyám egy kicsit kormos, egy kicsit *eczetre hajlandó volt*» ...	? ?
32. l. «parancsolj *sarkaimmal*» (ángolos)	«*inaimmal*»
— «jobb *kézre*, bal *kézre*»	«jobb*ra*, bal*ra*»

— «a *legközelebbi* szögletnél»	«ott mindjárt a szögletnél»
— «figyelem! most zavarom a vizet» —	«*Megálljunk!* most zavarom» stb.
33. l. «*Jó*, legyen apja *a minek tetszik*»	«*Nem bánom*, legyen apja *akármilyen*»
35. l. «*Hozzá*, atyám!»	«Rajta! atyám»
— «Isten áldja meg... *Nagyon köszönöm*»	(Magyarban nem így fogadjuk a köszönést)
36. l. «Nagy infectioja volna» ...	(elmaradt:) «a szolgálatra»
— «*szegény* ember fructificalni fogja» —	(old man) *szegény öreg*
— «a kérelem reám *impertineat*»	(nem fejezi ki az *impertineat* impertinens értelmét.
— «Ez a tárgy defectusa»	«*Épen* ez a tárgy defectusa» —
— «*fölebb emelt*, ha ugyan *fölebbi fok*»	Nem értjük, hogyan *emelte fölebb* a zsidó szökött szolgáját. *Preferd* kettőt tesz: előhozott s előmozdított. Tán így lehet adni: *Magasztalt*, ha ugyan *magasztalás*.
37. l. «Házamat — *kérdezd ki!*»	(Ez azt tenné, vallasd ki házamat, háznépemet). «Kérdezd *meg*».
— «Silány életvonal» —(simple)	Érti az *egyszerű vonalat* a tenyérben
— «dunnás ágy *szögleténél*» (edge)	*Edge* nemcsak szögletet, de *élt*, s itt *szélt*, az *ágy szélét* teszi. «Alig ül az ágy szélére» —
— «*Jó*, ha a szerencse asszony» stb....	(A *jó* megint nem jó.)
— «ez egyszer jó *házi bútor*» —	A *házi bútor* magyaros szólás — de itt alig érti meg az ember az eredeti szöveg nélkül. Jobb volna a *wenchet* ez esetben másképp fordítani, «ez egyszer *derék személy*.»
38. l. «mert *szerettimet*» (ezen rokonságot értünk inkább) —	«barátimat.»
— «Urad *hová tünt?*»	(Gratiano nem látta még Bassaniot, csak kérdezi *hol van?* hol találhatná meg —)
— «kivánatom van» (feszes ez) —	«Egy kérésem» (vagy ilyesmi, ha jobb metrum akad).
— «S szemekben, mint enyéim, nem hibák»	(Nagyon feszes, lyrai nyelv.) «S oly szemben nem hibák, mint az enyém.»

39. l. «Ha testemen *nem függ tisztes ruha*». (Majd úgy látszik, mintha nem *tropus* volna, pedig az eredeti *az.*)	«Ha józanúl *nem* viselem magam S *nem* néha jő csak számon egy szitok, Képem komoly, zsebemben imakönyv *Nem* lesz» stb. . . . a *nem*-et mindig megtartva: mert akkor mondhatja végül: *Ne higy* nekem soha! *(«Akármivé legyek»!)*
— «*Jó*, majd kitűnik . . .»	«No, majd meglássuk» — (Tudom, a szabályosság okozza ezt — *2-ik láb jambus!* De Sh. fordításban megengedhető ennyi szabadság.)
40. l. «ha nem valami keresztyén hamiskodott s *adott lételt neked*» (nem prefectumok)	«Ha valami keresztyény *gazemberré nem válik érted*, s el nem lop: nagyon csalatkozom».
43. l. «S a szép szűzet, ha balsors sujtaná, Csak azon ürügygyel mentené magát».	Úgy érti az ember, hogy a *szép szűz* magát, pedig a *balsors*. — «S a balsors, e szűzet ha sujtaná, Csak azon ürügygyel *mentené* magát.»
— «Hortyogva nem heversz»: *(szaggatsz ruhát)*. (Hortyogva nem lehet ruhát szaggatni.)	«S hortyogni *vagy* szaggatni a ruhát.»
44. l. «*Im* kulcsaim. — De hisz *miért* megyek?»	— «*Ne* kulcsaim. — De hisz mért *is* megyek?
— «Mult éjjel is *tárczákkal* álmodtam»—(tárcza bankjegyre emlékeztet) —	«Mult éjjel is *zacskókkal* . . .
— «Összeesküdtek *egymással*»	«Összeesküdtek *valamennyien*» (itt azt teszi a *together)*
45. l. «S a *tört* nyakú síp» (azt tenné, el van *törve* — az értelem az, hogy *nyakó*, félre áll a nyaka — tehát:	«És a *nyakó* síp» (vagy ha ez tájszó:) «S *tekert* nyakú síp —
— «Ne mászsz legott fel ablakodra», *(se)*	
— «Nincs kedvem *künn lakozni* át az éjt» — (a *lakoz* szó megtéveszt)	«Nincs kedvem *eldőzsölni* künn az éjt.»
— «Mondd, hogy *jövök*» (Ich komme)	(A magyar nem szól így.) «Mondd, ott leszek.»
— (Lancelot beszéde *próza* az eredetiben)	

— «Élj boldogul»-t kivánt és semmi mást».	(Nehéz.) «Azt mondta: «áldja isten» — semmi mást».
— «Dologra *csigarest*»	(nehéz) «Rest, mint csiga.
46. l. «*Jó,* menj be a szobába Jessica» (a legfelső sor 6 láb).	«*Te* menj be a szobába Jessica. —
48. l. «E ház zsidó *atyámé:* Hej! ki vagy?»	«E ház zsidó *apósomé.* — Ki vagy? hejh!»
49. l. «Hisz fölfödözne e *tiszt:* (offizierre gondolunk. Nehéz az egész hely.) Talán így:	«Fáklyával az jár, ki nyomoz; nekem Pedig rejtőzni kell.» —
— «E kedves öltönyödben is». (csonka is)	(Lor.) «*Hisz* rejtve vagy E kedves *gyermek*-öltönyödben is» —
50. l. (Ant.) «Ki *van* itt?»	«Ki *jár* itt?»
52. l. «Rá érdemes *szerencsém,* ős nemem»	(Fortunes, vagyon, birtok; így homályos.) «Rá érdemes nagy *birtokom,* nemem».
— «Csókolni e *halandó* szent ereklyét» —	«Csókolni ezt az *élő* szent ereklyét» — (Így tán világosb)
— «Az ég *színére* köp: (elvész a tropus)	— Az ég *arczába* köp».
— «A messze *szellemek*nek» (itt inkább *vágy*)	
— «Mint *csermelyen*»	(Nem fejezi ki az eredeti gondolatot, hogy a tengeren úgy jőnek *át,* mint egy patakon *keresztül.*) «Mint *hidon* át»
— «Puszta kárhozat»	(káromlás volna) «*Hah, káromkodás* E póri eszme»
53. l. «Nem tétetett silányabb foglalatba» (ki kell valahogy tenni: *aranynál*)	«Nem tűrt *aranynál durvább* foglalót.»
— «Volna elméd, mint *szived,* nagy».	A *nagy* szivet nem értjük *dőre merészségnek,* itt azt fejez ki a *bold.*
54. l. «Szép vég! Le a függönynyel, és jerünk Hason szinűt hason siker kövessen» — (feszes, nehéz, homályos, idegen).	«Ez jól ütött ki! Függönyt rá, s jerünk; Ily színű *kérő* mind így boldogúljon».
— «A gaz zsidó a Dogét fölveré, Ki véle ment *átnézni* a hajót».	(Tán így:) «A gaz zsidó a Dogét fölveré S az elment véle a hajót kutatni.

— «Egy gondolában láttatott együtt» (nehéz passiva, versben kivált)	«Egy gondolában együtt szöktek el»
55. l. «Oly *zagyva szenvedélyt*» stb.	«Nem láttam én oly zagyva *kitörést!*»
56. l. «Titkon kivántam, bár övé ne lenne».	«Titkon ohajtám, ne övé legyen».
— «S a gaz zsidó *kicsalt* kötlevele»	(Erősebben szines, mint az eredeti, pedig még nem tudni, mit akar a zsidó a kötlevéllel.)
— «Légy víg: ne járjon *eszmesereged*»	(feszes az eredeti «chiefest toughts» helyett.) «Légy víg: ne járjon elméd más ügyön, Csak a szerelmi hódolat körül».
— «Megrázta *volt*»	(nincs helye plusq. perfectumnak),
57. l. «*El*, jerünk.»	— «*Hát* jerünk!»
— «Im, herczeg, a szekrények itt *feküsznek*.»	(Liegen, holott az angol *stand*) «Im herczeg, itt van a három *fiók*» (vagy ilyesmi)
58. l. Nem hat be mélyen, *sőt* — — ∪ ∪ – ∪ ∪∪	A *sőt* helyett *csak* v. *csupán* kellene
59. l. «Az idők romaiból»	(mindenesetre jobb) «S *idők romjából*, új diszben» stb.
— «A mit lelsz *ily kérést* nem érdemel».	(nehéz) «A mit lelsz, *ennyi szót* nem érdemel.»
61. l. *Eretnek*-é az *ősök mondata* tehát, a régi szó?	— «Eretnek-é a *köz példaszó*»:
— «Mit akar *ön?*»	(Már megjegyeztem az *ön* és *te* keverését)
63. l. «*Szó*hihető személy»	«Szavahihető» (annál inkább, mert próza).
— «hadd mondjak *jókor ament*»	«Ament jókor, mielőtt» —
— «ő jő itt zsidó alakba öltözve» (feszes)	«zsidó képiben» —
— «ismertem a szabót, ki a szárnyakat készíté, melyekkel *ő* (a szabó?) elrepült»:	«melyekkel lyányod elrepült». *Szárnyak* lehet *egyes is*.
64. l. «S Shylock részéről tudta» —	(Shylock*nak* részéről.) — «Shylock *pedig* tudta.» A *pedig* itt a *S* Shylock roszhangzást is megorvosolja, az idegen magyarságot és kétértelműséget is. —

— «jó lenne boszum *táplálására*» (a hal?)	«Halat horgásznék vele: *vagy* ha semmi hasznát nem vennék, jól tartanám vele boszúmat.» —
65. l. «Mintegy fél millióig *hátráltatott*».	Aligha kifejezi az eredeti gondolatját. Tán: «visszavetett mintegy fél millióig.»
— «ha bántotok, *nem* áll*unk-e* boszút?» (shall we not revenge?)	«*ne* áll*junk* boszút?» (Ez ellentétben a föntebbiekkel, nem folytatás simplán.)
66. l. «Gyakran *jöttem* oly helyekre»	(germanism.) «Gyakran *jártam* oly helyeken»
— «de *őt* fel nem találhattam»	(*őt* nem kell.)
— «gyászpadon fek*üdne*»	*(ik)*
— «*hej te veszteség!*»	(nem a veszteséghez szól itt, hanem *leányához akar*, de megint a pénz jut eszébe. Nálam így van: (Why thou — loss upon loss [?]
67. l. «ki a hajótörésből *ki*menekült» (a *ki* széphangzásért elmaradhat)	«ki a hajótörésből menekült».
— «Te kinz*ol*, Tubal.»	(nem *ik*es)
— «erdő majomért» . . .	(igen jól találva! de «*egy* erdő majomért» —)
68. l. «...én *megsúghatandnám*» [?]	Monstrum ez a szó.
69. l. «Óh mért vet e rút kor *tulajdona* *S jogai közé* záró korlátokat *Tiéd és nem tiéd.*»	Mind ez nehéz, homályos.
70. l. «Míg ő határoz, zene játszadozzék» (kissé feszes)	«Míg ő határoz, szóljon a zene».
— «költözzön» *(ik)*	
72. l. «. . . font számra *méretik*»	. . . «*mérik azt*» —
73. l. «Hogy törbe vonjon férfisziveket»	(utána egy sor kimaradt. Pedig az átmenet a *szemekre* abban van).
75. l. «De teljes összegem csak *valami*» (nothing)	(Egy német fordítás *valami*-t ír, de tán jobb volna: «semmiség», mely szintén jelent *valamit* kicsinyítő értelemben). —
— «Nem túl öreg (csak *so old* van)	«Nem *oly* öreg.»
— «Hozzád s sajátaidhoz *fordulunk*» (egészen hibás értelmet ad)	«Tied s tieiddé *válunk* tehát» Ezennel én, s a mim van» (ezt teszi a *turn*)
76. l. «Koszorúzza minden vágyatok siker»	(igen frázisos az eredeti egyszerű mondat helyett)

78. l. «fogadtunk az első szülöttre» . . .	«első *fi* szülöttre» (boy)
— «fektetni» és «feküdni» azért sántít, mivel a pénzt jószágba *fektetjük* ugyan, de *fogadásba* nem.	
— «E helyt *tekintet*emnek ifjusága.» (Nem értjük, hogy a tekintet *tekintély* akar lenni.)	«Tekin*tély*emnek ifjusága *itt*».
— «Itt látni téged» . . .	«Meglátogatni nem volt szándokom» —
— «*Úgy tevék*, uram» (I did, egészen ángolos)	«Bátor valék, uram.»
79. l. «A gyapjat új Jáson*ként* elnyerők»	Az eredetiben élesebb a figura. «Jáson vagyunk, a gyapjat elnyerők».
81. l. «Úgy látszik el nem *fogná*»	(*fogadná* helyett, máshol is; de balértelmet okoz.)
— «A zúzásra szomj*u*zót»	«szomj*a*zót» szebb hang.
— «Nagyságok és *húsz dús* kereske*dők*» —	rosz hang, hibás nyelv. «Nagyságok és *vagy húsz* kereske*dő*»
82. l. «Jer velem»	(Come, away! Portia mondja férjének, midőn *küldi*, hogy *menjen* Velenczébe. A *come* nem tesz *mindig jöj*-t; *s az avagy mutatja* itten az értelmet . . .) «*Hát csak el.*»
— «Násznapodon» stb.	«*Násznapodon, im, utra*»
— «Köszöntsd barátid: *légy derült szivü.*»	(feszes) «*légy vigan velök.*»
— «Drágán vevélek» stb.	«Kincsem vagy (oh), mert drágán vettelek» —
83. l. «Ha *szerelmed* rá nem beszél» —	(férfinél *szeretet*, annál inkább, mert *próza*).
— «*Egy ágy se* légyen» stb.	Nem érthető tisztán a fordítás.
84. l. «De mióta eb vagyok, *vigyázz* fogamtól.»	«Most eb vagyok: őrizkedj hát fogamtól.»
86. l. «És egy szerelmi jármot»	(férfiról ismét)
— «De ez tán öndicséret-szint visel.»	(nehéz)
87. l. «No, *Balthazár*.»	(És így nem *Boldizsár.*)
90. l. «*Jó*, ön mind két úton el van veszve . . .»	(*No*, ön stb.)
91. l. «Hogy tud minden *bohó szavakkal*»	. . . «bohó *a* szavakkal». (szükséges)

92. l. «Csupán *terítésről* lehet szó»	(kimaradt egy kevés, így lehetne folytatni a szójátékot: Lanc. Az is megtörtént, uram, csak fel kell adni (t. i. az ételt). Lov. A feladás te dolgod. Lanc. Isten mentsen, hogy *feladó* legyek. Nem kötelességem. Lov. Lesz még több? Máskorra hagyd stb.
— «*Most* mondd ki véleményed» stb.	«*No*, mondd ki» stb.
93. l. . . . «mert szegény *nyers* földtekénk»	. . . «szegény otromba földünk» (jobban hangzik).
— Mindjárt, elébb *fogjunk ebédeléshez*» (feszül).	«Mingyárt, előbb (együnk ebédet ám!) *ebédeljünk is.*»
95. l. «Helyet, hadd álljon *szembe én velem.*»	. . . «*színünk elé*» (a szembeállás inkább visszafelelgetés).
— «Mint volt kegyetlenséged *színlete.*»	. . . «látszata.»
96. l. «Szent szombatunkra esküvém» (4 láb).	«mondék nagy hitet.»
— «De mondd, szeszélyem! — Nos, jó válasz ez!»	«Azt mondom: «úgy tetszik.» — Nincs megfelelve?
— «Nem képesek megfogni *húgyokat.*» (tán illőbb):	«Nem birnak ilyenkor vizeletökkel.»
— «Szoktak gyönyör s undorra hajtani» (nehéz).	«A mint gyönyör vagy undor készteti.»
— «Hogy sértsen illemet, mint sértetett» (feszes).	«Hogy sértsen illemet, ki sértve van.»
97. l. «Kárral jogom. No ez már válasz-e?»	. . . «No hát nincs megfelelve?»
— «E válasz, érzéketlen *férfiú*» (igen *personátus*).	«Nincs, érzéketlen ember, ily beszéd.»
— «Hát tartozom *kedved szerint* felelni?»	«*Neked* felelni én nem tartozom.» (T. i. Shylock a Dogehoz beszél s Bassanio belevág).
— «A *sérelem* (offensa) nem mindjárt gyűlölet,» (*Sértés* volna kihatólag) tán tehetné így:	*Sértő beszéd* nem mindjárt gyülölet. (T. i. a zsidó Antoniotól vett sértésekre céloz, melyért joga van megölni, mint a kígyót, nem várva, hogy ismét csípjen.)
— «*De* inkább farkast vonnál számadásra.»	«Vagy inkább . . .» (t. i. folytatja a képsorozatot.)

98. l. «A legkeményebbekbe *vágjatok.*»
— «Végy háromezer zecchinedért hatot.»
99. l. «Ha csak ... Bellario ... nem *érkezik ma meg.*»
— «Ne buslakodj, barátom, *légy nyugodt!*»
— «Vigye a zsidó hús-csont-vér-mindenem —»
102. l. «Kinek eljárása legjobb ajánló levél» stb.
— «S itt jő az ifju túdor, *úgy hiszem.*»
— Portia. «Igen.» (Ja.)
103. l. «Neved Shylock? — Igen, nevem Shylock.»
— «S téged *fenyit* részéről nemde vész?»
— Ant. «Mint ő beszél, *igen.*» Port. *S* (and) elismered.
104. l. «Trónjában ülő fejedelmet» *(csonka): ez,* Pálczája földi kényerőt mutat» *(nehéz).*
— «De *a* pálczás erőnél *(this).*
— «Hogy szelidítsed *jogkívánatod*» (kissé feszül).
— «Fejemre minden tetteim! Jogom, kötvényszerinti zálogom kivánom» *(nehéz).*
105. l. «Nem képes *ő* fizetni *ennyi pénzt?*» «De igen ...»
— «Hogy itt gazság akar elnyomni *rényt*».

(Talán itt még a *you önt* tesz, *egyest.)*
«Im hatezer zecchin a háromért.»
«Ma meg nem érkezik.» (Syntaxis csavart).
(courage yet!) többet jelent. «*Végy szivet*» mondanám, ha ez jó magyarul volna, «*éledezz!*»
(Nehéz az ilyen színpadi nyelvben!)
(Talán hozzáteendő): kinek *ottani* eljárása (t. i. a mint majd az ügyet végzi.)
«S úgy sejtem, itt jő a túdor maga.» v. ... «az ifjú túdor».
«Öné, jó herczegem», v. «nagy herczegem.»
(Ez azt tenné föl, hogy Silokknak kell ejteni e szót; pedig *Sájlakk.* A színész úgy fogja ejteni *Schilokk.)*
«S te vagy, kit e pör vésze *fenyeget?*»
Ant. «Én, őszerinte.» Port. *Hát* elismered.
«Pálczája földi kényszer', hatalom', Fenség' s dicső méltóság küljele.»
«De *e* pálczás erőnél ...»
«Hogy enyhitsd jogszerű kivánatod.»
«Fejemre szálljon tettem! Én jogot kívánok és a kötlevél csomóját» (vinculum).
«Pénzül fizetni nem bir az adós?»
«De bír» —
(elavult és rosz új szó.) «Hogy gazság nyom el *való erényt.*»

— «*Tekintélyteknek* (you) és törvényeitek.»

(Egy a sok *tek*, más, hogy *egyesben* szól vagy Portiához, vagy a Dogéhoz, kinek autoritása oldozhatná talán fel Antoniót.)
«Tekintélyedre a törvények, és
Egy kis hibát tevén nagy jó miatt»
stb.

110. l. «Várj egy kissé; van még egy más bajunk» (feszes).
— «Igaz biró! *Vigyázz*, zsidó» (merk', Jude!)

«Várj egy kevéssé; más baj is van itt.»
«*hallod*, zsidó?»

111. l. «*Vigyázz*, zsidó . . .»
— «Ugy elveszem, *mit* ád. *Nyújts* három *ennyit*» (feszes).
— «Fordúljon el, meghalsz s *a honra* száll javad» — (feszeske).

(«*no lám*, zsidó, v. *hallod*, zsidó»).
«No fölveszem hát;
adjon három annyit.»

«Vagy *mérlegét* csak egy hajszálnyira
Lenyomja, meghalsz, s *dobra kél* javad.»

112. l. «Tőkémet add *ki*, aztán távozom.»
— «Köszönöm zsidó, hogy *erre oktatál*» (feszül).
— «Ezt is saját vesztedre, *oh* zsidó!»
— «Ám adjon áldást a sátán reá» (nehézkes).

«Hadd lássam a tőkét;
aztán megyek.»
«hogy erre *meg*tanítál.»

113. l. «A *párt*, mely ellen fondor cselt szöve.»

(az *oh* igen csizmadiás itt.) «vesztedre *már*, zsidó».
«{No / Úgy} hát az ördög áldja meg vele.»
(A *party* nem párt, hanem *fél* volna itt; de sok *fél* következik, valahogy segítni kell.) «*Az, a ki ellen* fondor cselt szövél».

— «Hogy *egyenes*, mint *görbe útakon*» (ez mást tesz)
— «Igy jött fejedre a mondott veszély»
— «S államteher lesz felkötésed is» . . . *(feszül)*.
— «Hogy *szellemünk különbségét* belásd»

«Hogy mind közvetve, mind közvetlenül» —
«Ezért lakolsz, mint elmondám fölebb.»
«Akaszszanak fel, nem bánom, közösből»
(Nehéz, nem fordítanám *szellemnek*, hanem ilyenformán.)
«Hogy lásd, *mi máskép szoktunk érzeni*. —

114. l. «Elvéve *élettartó eszközim*» (peczkes)

«Elvéve, a miből megélhetek.»

— «Antonio, *érette* mit tehetsz ?» (feszül).
— «Ingyen kötélt» (erőltetett)—
116. l. «*Fáj*, hogy körünkben nem maradsz tovább» (a *fáj* erős, udvari nyelvnek)
— «Én nyugtot érzek, s *bennetek* (in vobis) megóva»
117. l. «Jó úr, e gyűrűt — ah ez *tréfaság !*»
— «Ezt adni néked *hisz'* szégyelleném.»
— «Inkább Velencze *legbecsesbjét* (t. i. gyűrűjét) adom *át* Kinyomozva *azt ki*hirdetések utján». — (nehéz, erőltetett)
— «Hogy azt sohsem veszítem s adom *át*» (kinek ?)
118. l. «Hogy nékem adtad. (well !) *Jó ;* isten veled» —
— ... «*hozd* őt, ha lehet» —
— «Antonio lakába. *El*, siess».
120. l. «*Suhan* lebegve» (sajtóhiba lehet)
121. l. «*Megéjjeleznélek*, csak egyedül» stb.

122. l. (legfelső sor) «*Solanio*»
— «Hahó *láttátok-e (you ?)*

123. l. Hagyd el a hahózást ficzkó ! *itt ! itt !*
Lanc. Hahó ! hol ? hol ?
Lor. *itt ! itt !* (ez nincs magyarul)
— Mily édesen szenderg a *dombon* a hold
124. l. «Habár csak egynéhány perczekre is». (a pluralis bánt, feszes)

— «Antonio, mit adnál néki vissza ? ... Mi jót tehetsz vele ?
«Egy kötelet ...»
«*Sajnálom*, hogy *nem érsz rá* itt maradni»
(ez közelebb is jár az eredetihez)

«Én nyugtot érzek és *téged* (you) megóva.
... ah, ez *semmiség !*

«Ezt adni néked szégyelném bi- (zonnyal).»
«Inkább Velencze legbecsesb *gyűrűjét* *Megszerzem* hirdetés útján *neked*.

«El nem veszítni és nem adni *másnak*» —
... *Most* isten veled (*jóra* semmi szükség.)
... «*hivd*» (a magyar csak ölében hozhat)
... *menj*, siess.
... Suha*nt* ...

«Kitennék rajtad «*éj*»-*jel*, csak magunk.»
(Én az eredetibe szójátékot, *czélzást* is sejtek, mit e magyar vissza ad.)
... «*Lorenzo*»
«Hahó, nem látta ? v. nem látta *valaki ?*» —
... *erre ! erre !*

Lanc. ... de *merre ?*
Lorenz. ... *erre*, erre !

(tán szebb hang: *halmon ;* bár így is jól hangzik)
«Habár csupán kevés időre is» —

125. l. Kétségkívül *verébnél* jobb zenész

Úgy emlékszem a *wren* ökörszemet, vagy valami kis *éneklő* madarat tesz, mely a fülmilénél csekélyebb, de mégis nem *veréb*.— A *veréb* vastag vonás itt.

126. l. Megjöttek *ők* már.

(az *ők* egészen fölösleges, rontja a magyar ízt. «Megjöttek-é ?»

— «Nerissa *jer* be!» (*Go* in):

«Menj be!» Portia künn marad, csak Nerissát *küldi*, hogy rendezkedjék odabenn.

127. l. «Mindannyiból szépen *kiváltatám*».

(Nehéz passiva ez itt. A passiva elmegy periodusokban, de költői (hát még drámai) nyelvben szenvedhetetlen.) —

128. l. «*Részemről* ám bénuljon érte meg» —

(A *részemről* nem magyar: («tőlem, felőlem volna; *miattam* már német; vagy *nem bánom*». —) «Tőlem törjék ki inkább a keze — «Törjék ki, tőlem inkább a keze»

— «*Bióri* irnok»... (rosz hang, hiatus, nehéz)

«Egy irnok, ugy-e ?»

129. l. «*E kézre !*»

(nincs benne semmi magyarság)

— «Történne rajtam.» *(ik)*

130. l. «Tán csak nem a tőlem *vett* zálogon»

— «*nyert*»

— «Nincs a gyűrű; már annak vége van»

«Nincs a gyűrű már; a gyűrű oda!»

(Ez is jó, de élesb volna:)

131. l. «S hogy mit sem *vőnek* el, csak e gyűrűt»

(Magyaros volna, mégsem az itt a *vőnek*)

«S hogy *semmit el* nem *vőn*, csak a gyürűt»

— «Veszszek, ha nem nő *kapta el* gyürűmet» —

«Veszszek, ha nem *nőé lett* a gyürű.«

— «Ki nem fogott el»

(s ismételve *fogadott* helyen. Ez nem megy élő nyelvben, a dráma nyelve pedig élő nyelv).

— «Esküm tanúi *a* szent éji lámpák» —

«*e* szent éji lámpák» (a *csillagokra*)

133. l. Kettős magadra s *elhiszem*

(positiv *elhivésnek* hangzik, nem iróniának) «kettős magadra: *majd* hiszem!»

135. l. Szép nők ! az *útban* mannát hintetek —

Szép nők ! *ti* mannát szórtok *mindenütt.*

136. l. *Jó!* életemben semmit oly
nagyon
Nem őrizek, mint hölgyem
gyűrűjét. —

(A magyar, mikor valamit feltesz magában, így szól: «*No*, sohsem cselekszem azt többé» stb. — Itt is:

«*No*, életemben semmit oly nagyon
Nem őrizek, mint hölgyem gyűrűjét!

ROMEO ÉS JULIA TÖRTÉNETE.

Fordította FERENCZI ZOLTÁN.

Nem itt a helye, hogy e történet összes elágazásaival beszámoljunk.[1] Csak röviden említjük meg tehát, hogy alapja e történetnek egy V. századi görög elbeszélés, melynek Veronába helyezése csak utóbb történt, úgyhogy bárha több későbbi olasz novellának tárgya ugyanez a történet, a Romeo és Julia név először 1530 körül került bele Luigi da Porto *Historia novellamente retrovata di due nobili amante* cz. elbeszélésébe, ki, mint egy szerelmi betegségben szenvedő zsoldos, hallotta ezt kedvelt íjászától, a veronai Peregrinotól, a mint magánosan lovagoltak Gradiscából Udine felé. Peregrino a maga elbeszélését hihetőleg a salernoi Masuccio 50 novellájából vette, melyek először Nápolyban jelentek meg 1476-ban. Da Porto novellája népszerű lett s több más változat készült belőle, legnevezetesebb a Bandello Matthiasé (1554), melyet Boisteau Pierre több lényeges s az egésznek tragikus kimenetelére jellemző változtatással franciára átdolgozott s fölvette *Histoires tragiques* cz., Belle Foreste-tel együtt kiadott művébe (1559). Ebből két angol fordítás keletkezett: Brooke Arthur költeménye 1562) *Romeus and Juliet* és Paynter (Painter) William prózafordítása a *Palace of Pleasure* cz. novellagyüjteményben (1567). A cselekményt Veronába először Bandello helyezi s az ő nyomán mondja ugyanezt Verona történetírója, Girolamo della Corte 1594-ben, ki az esemény idejét 1303-ba helyezi. A Montecchiek és Capelletti-ek ismert családok voltak Veronában, de nem ellenségek, hanem mindketten Ghibellinek s így említi őket Dante is pár évvel 1303 után a *Purgatorio* VI. 106—108. sorában:

> Vieni a veder Montecchi e Capelletti,
> Monaldi e Filippeschi, nom senza cura:
> Color gia tristi, e questi con sospetti.

De Benvenuto a két családot így is ellenségeknek mondja.[2]

A novellának tehát történeti alapja nincs. Shakespeare úgy a Brooke, mint a Paynter szövegét használta, de Brooke volt fő forrása, mit egyebek mellett több párhuzamos hely is tanusít; de drámailag

[1] L. Schulze: *Entwickelung der Sage von R. u. J.*

[2] V. ö. Scartazzinit és Philalethes jegyzeteit.

dolgozta fel több lényeges változtatással: a 4—5 hóra terjedő cselekvényt összevonta ugyanannyi napra, megalkotta Mercutio alakját s Párist Julia sírjánál Romeo által párbajban öleti meg, továbbá a dajkát élő, szereplő alakká teszi, az egész történetet a szerelmi szenvedély nagyszerű, egyetlen tragikus rajzává emeli s csodálatos helyi színezetet ad neki. Shakespearenél a szerelmesek vasárnap találkoznak, hétfőn megesküsznek, kedden elválnak s csütörtökön egyesülnek a halálban. Az említetteken kívül Shakespeare még csak Luigi Groto, a vak költő és színész *Hadriana* (1578) tragédiáját ismerte, ha ugyan ismerte, mely Angliába is eljutott, de ezt a hatást méltán kétségbe vonják. Mi itt a Paynter szövegét adjuk a Hazlitt *Shakespeare's library* nyomán (2. ed. London. 1875. I. 205—260. l.), mely hű fordítása ugyan a Boisteau szövegének, de nem kisebb eltérések nélkül, mint ez a két szöveg összevetéséből kitűnik. Teljesen hívek akarván lenni, kerültük az összevonásokat s a gyakran különben kínálkozó rövidséget: ez által is meg akartuk hagyni az elbeszélés régies színezetét.

Romeus és Julietta hű és állhatatos szerelmének szép története.[1]

A huszonötödik elbeszélés.

Rhomeo és Julietta közti hű és kitartó szerelem szép története, a kik közül egyik méreg miatt s a másik bánatában és keservében halt meg: melyben elő van adva számos szerelmi kaland s más ezt érintő szerelmi cselszövények.

A XXV-ik

Biztos vagyok benne, hogy azok, kik Isten műveinek nagyságát a maguk éretlen és egyszerű felfogásának képességéhez mérik, nem könnyen fognak hitelt adni ennek a történetnek, ép úgy a benne leírt különös események változatossága, mint az oly ritka és tökéletes szerelem újsága és szokatlan volta miatt. De azok, kik olvasták Pliniust, Valerius Maximust, Plutarchost és különböző más írókat, azt találják, hogy régi időben nagyszámú férfi és nő halt meg, sokan a túlságos öröm, sokan a túltengő bánat és sokan más szenvedély miatt; és hogy ezek közt a szerelem nem a legkisebb, mely ha valami szelid és kedves egyénbe fészket üt s nem talál ellenállásra, mely gátul szolgál rohanása hevességének feltartóztására, lassankint aláaknázza, elolvasztja és fölemészti a természeti erők jótulajdonait, úgy hogy a lélek lerogyván a teher alatt,

[1] Paynter *Palace of Pleasure*. II. köt. 1567.

elhagyja az élet terét. Ezt igazolja két szerelmesnek szánalmas és keserves halála, kik utolsó lehelletüket egy sírboltban adták ki Veronában, Itália egyik városában, hol mai napig nyugszanak (nagy csodaként) egykori szerető testök csontjai és maradványai. Egy nem kevésbbé csodálatos és igaz történet.

Ha a sajátos vonzalom, melylyel teljes joggal kell viseltetnie mindenkinek szülőföldje iránt, nem csalja meg az utazókat, akkor azt hiszem, hogy ezek egyetértenek velem abban, hogy Itáliában kevés város birja meghaladni az említett Veronát, éppen úgy az Adisse nevezetű hajózható folyam miatt, mely úgyszólva a város közepén megy át s a melyen nagy kereskedés foly Németországba, mint nemkülönben a termékeny hegyekre és gyönyörködtető völgyekre való kilátás miatt, melyek környezik nagyszámú igen tiszta és eleven forrással, melyek a helynek kedvességére és kényelmére szolgálnak. Mellőzzük (több más érdekességeken kívül) a négy hidat és más tiszteletreméltó régiségek végetlen sorát, melyek naprólnapra feltárulnak azok előtt, kik megtekintésökre kíváncsiak. Ezeket a helyeket némileg csak azért érintettem, mert ez a teljesen igaz történet, melyet a következőkben szándékom előadni, ezeken alapul, melynek emlékezete még ma is annyira élénk Veronában hogy alig száradtak meg könnyes szemei azoknak, kik látták és tanui voltak e szánalmas éleménynek.

Midőn az agg Escala [1] volt Verona ura, volt a városban két család, jóval előbbkelőek a többieknél mind vagyonban, mind nemességben: egyikét Monteschieknek, másikát Capuleteknek hívták; de a mint hogy leggyakrabban viszály van azok közt, a kik a tisztesség egyenlő fokán állanak, akként valami ellenségeskedés állt elő köztük s a mennyire ennek kezdete törvénytelen és alap nélküli volt, azonkép idő folytán akkora lángra gyuladt, hogy különböző és számos kihágások alkalmával, melyeket mindkét részről elkövettek, többen életöket vesztették. Escala Bertalan úr, (a kiről már szóltunk) Verona ura levén s látván ily rendetlenséget köztársaságában, különböző és sokféle módon próbálta kibékíteni e két házat; de mind hiában; mert gyülöletök annyira meggyökerezett, hogy semmi bölcs eszély vagy tanács nem mérsékelhette; úgy hogy nem csinálhatott köztök más egyességet, minthogy egyelőre leteszik a pánczélt és fegyvert, várva valami alkalmasabb időt, melyben jobban ráér, hogy végleg lecsillapítsa őket. Abban az idő-

[1] Escala, t. i. Scala (Della) v. Scaligieri Bartolomeo, Verona ura, megh. 1304., csak 29 hónapig uralkodott.

ben, míg ezek történtek, a Monteschiek egyike, kinek neve Rhomeo volt, mintegy húsz-huszonegy éves, a legszebb és legjobb testalkatú nemes Verona egész ifjú nemzedékében, belészeretett egy veronai ifjú nemes hölgybe s nehány nap alatt annyira megszerette az ő illedelmes és jó modorát, hogy minden más dolgával és kötelességével felhagyott, hogy szolgálja és tisztelje őt. És több levél, izenet s ajándék után végre elhatározta, hogy szól neki s kitárja előtte szenvedélyét, a mit megtett minden kerülő nélkül. Ámde a leány, ki erényesnek volt nevelve, tudott neki oly jó választ adni szerelmi vonzalmának visszautasítására, hogy nem volt többé kedve hozzá visszatérni, továbbá oly megközelíthetetlennek és éles szavúnak mutatta magát, hogy még egy pillantásra sem méltatta. De az ifjú nemes, minél nyugodtabbnak és szótlanabbnak látta, annál tüzesebb lett; s megmaradván így nehány hónapig e szolgaságban, a nélkül, hogy bánatára írt talált volna, végre elhatározta, hogy távozik Veronából megpróbálni, hogy ha helyet cserél, érzelmei talán megváltoznak s így szólt magában: «Mi értelme van olyat szeretnem, ki oly barátságtalan és annyira megvet engem? Én teljesen övé vagyok s ő kerül engem. Nem élhetek tovább, ha nem élvezem jelenlétét; és ő nem boldog, ha nincs a lehető legtávolabb tőlem. Tehát mától fogva eltávozom tőle, mert úgy lehet, hogy nem látva többet őt, ez a tűz, mely növekedik s tápot nyer szép szemeitől, lassankint kihal és elalszik». De meg akarván próbálni, a mit tervezett, egy pillanat alatt az ellenkezőre kényszerült, úgy hogy nem tudván mire szánni magát, nappalait és éjjeleit csodálatos jajgatásokban és panaszokban töltötte. Ugyanis a szerelem annyira szorongatta és e hölgy szépsége annyira be volt vésve szive és lelke belsejébe, hogy ellentállni nem birván, leroskadt a teher alatt s lassanként olvadozni kezdett, mint a hó a napon. Ezen szülei és rokonai nagyon csodálkoztak, keseregvén szerencsétlensége miatt; de különösen barátai közül egy, a ki korosabb és érettebb volt, elkezdte keményen szidni. Mert iránta érzett barátsága oly nagy volt, hogy mélyen érezte vértanuságát, s részt vett szenvedésében; ez volt az oka, hogy gyakran látván barátjának szerelmi kinjában való hánykódását, így szólt hozzá: «Rhomeo, én nagyon csodálkozom, hogy te így emészted korod legjavát oly dolog elérésére, a melyből látod, hogy megvetés és elüzetés hárul reád, a nélkül, hogy ő tekintettel volna akár a te pazarlásodra, akár becsületedre, akár könnyeidre, sőt akár nyomorult életedre, mely a legkeményebb szivet is szánalomra indítná. Ezért kérlek a mi régi barátságunk szeretetére és saját jóllétedre, hogy tanulj meg

önmagadé lenni és ne add el szabadságodat egy oly hálátlannak, mint ő; mert a mennyire azokból következtethetem, mik köztetek történtek, ő vagy másba szerelmes, vagy elhatározta senkit sem szeretni. Te ifjú vagy, gazdag javakban és vagyonban s szépségben kiválóbb, mint bármely nemes e városban; te tanult vagy és annak a háznak, melyből származol, egyetlen fia. Mily fájdalom az a te szegény öreg atyádnak és többi rokonaidnak, látva téged így elmerülve a vész örvényében, kivált ebben a korban, a melyben neked inkább erényed iránt kellene őket reményben ringatnod. Tehát mostantól kezdd el beismerni hibádat, a melyben eddig éltél, dobd el ezt a szerelmi fátylat vagy kötést, mely elvakította szemeidet s hadd követned a helyes utat, melyen elődeid jártak: vagy ha másként annyira akaratodnak rabja vagy, add másfelé szived, válassz saját értékednek megfelelő szeretőt s ezentúl ne vesd kínjaidat egy oly terméketlen talajba, melyből termést nem kapsz; az idő közelg, midőn a város összes hölgyei összegyülnek, a hol láthatsz olyat, ki el fogja veled felejtetni előbbi bánataidat».

Ez az ifjú nemes figyelmesen meghallgatván barátjának összes meggyőző okait, elkezdte némileg korlátozni hevét s elismerni összes intéseit, melyeket az ő javára mondott. Ekkor elhatározta, hogy kisérletet tesz velök s hogy közönynyel részt vesz a város összes ünnepein és gyülekezésein, a nélkül, hogy egyik nő iránt nagyobb vonzalommal viseltetnék, mint a másik iránt. És folytatta életét e módon két vagy három hónapig, gondolván, hogy ekképen kioltja régi lángjai szikráit. Történt ekkor néhány nappal később, karácson körül, mikor ünnepélyek és lakomák a legszokottabbak s álarczos bálok a divat szerint, nagyon látogatottak, hogy mivel ez a Capellet Antal a család feje volt s a város legfőbb urainak egyike, egy lakomát adott és ennek a legteljesebb ünnepélyessége végett meghítta az összes nemeseket és nemes hölgyeket, köztük ebben az időben Verona ifjuságának legnagyobb részét is. A Capelletek családja (a mint említettük e történet elején) egyenetlenségben élt a Monteschiekkel, a mi okozta, hogy e családból senki sem jelent meg a lakomán, csak egyedül az ifju nemes, Rhomeo, a ki álarczosan ment oda vacsora után nehány más ifjú nemessel. És miután egy ideig álarczaikat fentartották, végre levették s Rhomeo nagyon szégyenkezve, visszavonult a csarnok egyik szögletébe; de a fáklyák fénye miatt, melyek nagy lánggal égtek, lassanként fölismerték s az egész társaság őt nézte, de kivált a hölgyek: mert születésével nyert szépségén kivül, melylyel a természet felékesítette, bámulták merészségét, hogy miként bátorkodott

belépni ily rejtőzve azoknak házába, kiknek kevés okuk volt vele valami jót tenni. Mindemellett a Capelletek elnyomván gyülöletöket, már akár a társaság iránti tiszteletből, akár kora iránti okból, nem bántották sem szóval, sem tettel: a miért is egész szabadon nézhette és szemlélhette a hölgyeket tetszése szerint, a mit oly jól és oly bájjal tett, hogy egy sem volt, a kinek nem nagyon tetszett volna az ő jelenléte. És miután mindegyiknek kiválóságáról megalkotta ítéletét, a mint érzett, egy az összest meghaladó szépségü nemes hölgyet pillantott meg a többi között, a ki (bár azelőtt sohasem látta) mindenek fölött megtetszett neki s szivében a szépség minden tökélyére nézve a legfőbb fokra helyezte. És szünetlenül keserves pillantásokat vetvén rá, azt a szerelmet, melyet az első nemes hölgy iránt érzett, legyőzte ez az uj láng, a mely szivében oly tápot és erőt nyert, hogy ezt nem birta soha kiirtani, csak halálával: a mint ezt megérthetitek e legcsodálatosabb elbeszélések egyikéből, minőt csak halandó valaha kigondolt. Ekkor az ifjú Rhomeo magát így fölindulva érezvén ez uj szenvedély által, nem tudta, hogyan viselkedjék, mert annyira meglepte és megváltoztatta ez a legutóbbi föllángolás, hogy majdnem elfeledkezett magáról annyira, hogy nem volt bátorsága a hölgy kilétét megkérdezni és teljesen arra adta magát, hogy szemeit a lány nézésével legeltesse, a mivel föláztatta az édes szerelmi mérget, mely oly mértékben megrontotta őt, hogy napjait a legkegyetlenebb halállal fejezte be. A nemes hölgynek, a ki Rhomeonak ekkora kínt okozott, Julietta volt a neve és Capellet leánya volt, a ház uráé, a hol az ünnepély tartatott, a ki mialatt tekintetét ide-oda jártatta, véletlenül észrevette Rhomeot, a ki előtte a legszebb nemes ifjúnak tetszett, a kit csak valaha látott. És a szerelem, mely ez ideig lesben sohasem állt, ostromolván ez ifjú nemes hölgy gyöngéd szivét, egyszerre annyira megsebezte, hogy az a kevés ellentállás, mire képes volt, nem birta elhárítani támadását s ekkor elkezdte semmibe venni az ünnepély pompáit és nem érzett szivében gyönyört, csak ha Rhomeo pár pillantását, vagy nézését egy szempillanatra visszaadta vagy felfogta. És azután kölcsönösen kielégítvén megzavart szivöket a szerelmes pillantások milliói által, melyek gyakran egymást kicserélve találkoztak és egyesültek, ezek az égő sugarak elég bizonyságát adták a szerelem titkos támadásainak.

A szerelem e két szerelmes szivén oly rést ütvén, hogy mindketten módot kerestek a beszélgetésre, a szerencse erre nekik egy nagyon találó és megfelelő alkalmat adott. Egy ur ebből a cso-

portból és társaságból Juliettát kézen fogva tánczra vitte, a melyben oly jól és oly kiváló bájjal viselkedett, hogy e napon elnyerte Verona minden leánya elől a becsület díját. Rhomeo előre látván a helyet, a hová vissza szándékolt vonulni, oda közeledik s oly diszkréten csinálta a dolgát, hogy módját ejtette a lány visszatértekor annak, hogy melléje kerüljön. Julietta, mikor a tánczknak vége volt, visszatért ugyanazon helyre, hol előbb ült s Rhomeo és egy más, Mercutio nevű nemes közé került, a ki egy előkelő modorú nemes volt, kit mindenki nagyon szeretett s kedveltető és udvarias fellépése miatt minden társaságban szívesen látták. Mercutio, a ki merész volt a leányok körül, mint oroszlán a bárányok közt, azonnal megragadta Julietta kezét, de amannak kezei természetnél fogva télen és nyáron egyaránt oly hidegek voltak, mint a hegyeken levő jég, habár a tűz heve melegítette is. Rhomeo, a ki Julietta balján ült, látván, hogy Mercutio a jobb kezét fogja, megfogta másik kezét, nehogy czéljától elessék, s minthogy kezét a leány egy kissé megszorította, ettől az uj kegytől oly meghatódást érzett, hogy néma lett, nem birván felelni. De a leány, arczszine változásáról észrevevén, hogy a baj a nagyon heves szerelemtől van, beszélni óhajtván vele, feléje fordult és a szüzi szeméremtől remegő hangon, vegyülve egy bizonyos szégyenkezéssel, így szólt hozzá: «Áldott legyen az ön hozzám közeledése», aztán gondolván, hogy tovább folytatja, a szerelem úgy becsukta száját, hogy nem birta mondandóját befejezni.

Erre az ifjú nemes az örömtől és megelégedéstől elragadtatva, sóhajtva kérdezte tőle, hogy mi az oka ennek az igazán szerencsés áldásnak? Julietta, némileg neki bátorodva, könyörgő szemmel és mosolygó arczczal felelte: «Uram, ne csodálkozzék, hogy áldom az ön idejöttét, mert Mercutio ur már jó ideje hideg kezével egészen fagyossá tette az enyémet és udvariasságával ön azt ujra megmelegítette.» Mire Rhomeo tüstént így válaszolt: «Urnőm, ha az egek oly kegyesek voltak, hogy engem igénybe vettek némi kellemes szolgálatot tenni az által, hogy a többi nemes közt itt megjelentem, én azt hiszem, az jól történt, nem kivánván nagyobb jutalmat mindazon vágyaim kielégítésére, melyek e világban rám várnak, mint önnek szolgálni, engedelmeskedni és tisztelkedni, a míg életem tart, a mint a tapasztalat ennek teljesebb bizonyítékát fogja adni, ha önnek tetszeni fog ezt további próbára tenni. Továbbá, ha ön kezem érintése által némi meleget kapott, legyen biztos benne, hogy ezek a lángok halottak azokhoz az élő szikrákhoz és ahhoz a heves tűzhöz mérve, melyek az ön szép szeméből

áradnak, a mely tűz oly nagy mértékben felgyujtotta testem összes legérzékenyebb részeit, hogy ha nem segít rajtam az ön isteni bájainak kedvezése, csak azt az időt várom, hogy porrá emésztessem.» Alig fejezte be utolsó szavait, midőn a fáklyatáncz véget ért. E miatt Juliettának, a ki teljesen lángolt a szerelemtől, összekulcsolván kezét az övével, nem volt ideje mást felelni, csak halkan mondani: «Kedves uram, én nem tudom, hogy ön a szerelemnek mi más biztos jelét kivánja, mint azt, hogy én biztosíthatom róla, mely szerint ön nem inkább önmagáé, mint én az öné, kész és hajlandó levén önnek annyira engedelmeskedni, mint a tisztesség megengedi, kérve önt, hogy jelenleg elégedjék meg e válaszszal, a míg más kedvezőbb alkalom akad, hogy ügyeinkről titkosabban beszéljünk.» Rhomeo sürgetve látván magát, hogy a társaságból távozzék és mert nem tudta, hogy őt miként láthatná ujra, a mi élete és halála volt, megkérdezte egyik barátját, hogy ki ez a hölgy, mire ez azt felelte, hogy Capelletnek, a ház urának és az azon napi ünnepély adójának leánya. (Min mértéken túl boszankodott, hogy a sors őt ily szeszélyes helyre küldte, s lehetetlennek gondolta kezdett tervének véghez vitelét.) Más oldalról Julietta sóvárgva megtudni, hogy ki volt ez az ifjú nemes, a ki oly udvariasan társalgott vele ez éjszaka, s a ki miatt szivében uj sebet érzett, megszólított egy idős tisztes nemes hölgyet, a ki őt dajkálta és felnevelte, a kinek vállára támaszkodva így szólt: «Anyó, ki az a két nemes, kik ott elől két fáklyával magok előtt távoznak?» Erre az idős nemes nő megmondta a ház nevét, melyből származtak. Ekkor ujra kérdezte, ki az az ifjú nemes, a ki álarczát kezében tartja, damaszk köpenyeggel vállán? «Ez (mondá a nő) Montesche Rhomeo, atyád fő ellenségének fia és halálos ellene egész nemednek.» De a leány már csak a Montesche névre is teljesen megütődött, örökre kétségbeesvén, hogy férjéül kapja az ő nagyon szeretett kedvesét, Rhomeot, a két család közti régi gyülölködések miatt. Mégis oly jól értett hozzá, hogy elrejtse bánatát és elégedetlenségét, hogy az öreg nemesnő semmit sem vett észre, a ki elkezdte biztatni, hogy térjen szobájába, minek engedelmeskedett; és midőn ágyában feküdt s azt gondolta, hogy szokott nyugalmát megleli, a különböző gondolatok nagy vihara kezdte megrohanni és zavarni elméjét, úgy hogy mivel szemeit nem birta becsukni, ide-oda hánykódva, különböző dolgok felől képzelődött agyában, most föltevén, hogy elvágja ennek a szerelmi kisérletnek egész próbáját, majd meg hogy folytatja. Így gyötré a szegény szüzet e két ellentét, az egyik megerősítette, hogy tervét folytassa, a másik

föltárta a fenyegető veszélyt, melybe gondatlanul hanyatthomlok rohant; és miután hosszasan bolyongott e szerelmi labirintban, nem birta mire szánja el magát, hanem szüntelen könnyezett s vádolta önmagát, ezt mondván: «Ah nyomorult és szerencsétlen teremtés, honnan származnak e szokatlan gyötrelmek, melyeket lelkemben érzek, kényszerítve engem, hogy elveszítsem nyugalmam; de oh, én boldogtalan teremtés, hogy tudjam, vajon ez az ifjú nemes úgy szeret-e, a mint állítja? Lehet, hogy a mézes szók leplében becsületem elrablásán töri fejét, hogy szüleimen boszút álljon, kik az ő szüleit megsértették s e módon az én örök gyalázatomra engem Verona népe beszédtárgyává tegyen.»

Ezután hirtelen megvetéssel illetvén azt, a mit kezdetben gyanított, így szólt: «Lehetséges-e, hogy ily szépség és ritka nyájasság alatt hitetlenség és árulás lakhassék és rejtőzhessék? Ha igaz, hogy az arcz hű követe a lélek gondolatának, biztos lehetek, hogy szeret; mert annyi színváltozást láttam arczán, míg velem beszélt és annyira elragadtatva s magánkívül láttam őt, hogy szerelmének nem kívánhatom más biztosabb jelét, a miben változatlanul megmaradok utolsó lehelletemig, arra törekedvén, hogy ő férjem legyen. Mert meglehet, hogy ez az új kötés állandó békét és barátságot teremt az ő és az én családom között». Megállapodván tehát ez elhatározásban, mindig, ha Rhomeot apja kapuja előtt elmenni látta, vidám arczot öltött s addig követte szemeivel, a míg csak eltünt. És ezt az életmódot követvén több napon át, Rhomeo nem bírván megelégedni a pillantásokkal, naponként vizsgálta és megjegyezte a ház helyzetét s egy nap a többi közt kileste Juliettát szobája ablakánál, mely egy szűk utczára nézett, a mely szobával épen átellenben volt egy kert, a mi oka volt annak, hogy Rhomeo szerelmük fölfedezésétől tartván, elkezdte azt, hogy nappal nem ment el többet a kapu előtt, hanem mihelyt az éj barna palástjával befödte a földet, egyedül fel és alá sétált e kis utczán. És miután többször volt már ott, nem látva jövetele főokát, Julietta a maga szenvedésében türelmetlenül, egy éjjel megjelent ablakánál s a hold fényénél megpillantotta Rhomeot épen ablaka előtt, a ki nem kevésbbé volt várt, mint váró. Ekkor a lány titkon, szemében könnyel, és sóhajoktól megszakított hangon szólt: «Rhomeo uram, nekem úgy rémlik, hogy túlságosan koczkáztatod életedet, és nagy veszélynek teszed ki így éj idején, magad azok kénye-kedvére bízva, kik kevés jóval viseltetnek irántad. Ezek ha megleptek volna, darabokra vágtak volna, s becsületem (melyet életemnél többre tartok) megtámadtatnék s örökre

gyanunak volna kitéve». «Úrnőm, felelé Rhomeo, életem Isten kezében, ki egyedül rendelkezhetik vele; azonban ha bárki módot keresett volna, hogy megfosszon életemtől, megmutattam volna neki (szemed előtt), hogy mint tudtam volna azt védeni. Mindazáltal életem nem oly kedves s nem becsülöm annyira, hogy ne kívánnám érted feláldozni; és bár balsorsom akkora lett volna, hogy e helyen öltek volna meg, nem lett volna okom búsulni rajta, csupán csak azért, mert elvesztettem volna az alkalmat, le kellvén mondani róla, hogy megértessem veled, jó szándékomat és szolgálatomat irántad; nem kívánván megőrizni ezt valami jóért, melyet általa reméllek, sem valami más okból, csak hogy szeresselek, szolgáljalak és tiszteljelek, a míg csak lehellek». Azonnal, mihelyt befejezte szavait, szerelem és szánalom kezdte megragadni Julietta szívét s fejét kezére hajtván, arczát egészen elöntvén a könnyek, így szólt Rhomeonak: «Rhomeo uram, kérlek, ne újítsd meg bánatomat; mert e szerencsétlenségnek csak elgondolása is élet és halál közt hánykódtat, szívem annyira egy levén tiéddel, hogy te nem szenvedhetsz e világon a legkisebb bántalmat sem, melyben ne volna éppen oly részem, mint magadnak; végül arra kérlek téged, hogy ha kívánod a saját és az én javamat, add tudtomra pár szóban, hogy jövőre mi a terved; mert ha valami más titkos valamire törekszel rám nézve, mi több, mint tisztességemmel jól összefér, rendkívül csalódol; de ha istenesen akarsz eljárni s a szerelem, melylyel állítólag hozzám viseltetel, az erényen alapszik, és házasság a czélja, nődül és törvényes hitvesül vévén el engem, oly párthíved leszek, hogy bármi tekintet nélkül a szüleimnek tartozó engedelmességre és tiszteletre, vagy családaink régi ellenségeskedésére, téged teszlek magam és mindenem felett egyedüli urammá és parancsolómmá, kész és elszánt levén mindenben rendeletedet követni; de ha czélod más és elrabolni vágyol szűzességem gyümölcsét kicsapongó szerelem ürügye alatt, nagyon csalódol s kérlek, kerülj engem és hagyj ezentúl nyugalomban élnem enyéim között.» Rhomeo, ki nem akart egyebet, égre emelvén kezeit, hihetetlen örömmel s megelégedéssel szólt: «Úrnőm, mivel tetszett neked megadni nekem a tisztességet, hogy elfogadj engem annak, megnyugszom s beleegyezem kérésedbe, s neked ajánlom szívem legjobb részét, a mely, szavam zálogául és biztos tanujaként, nálad marad, a míg az Isten megengedi nekem, hogy téged ennek egész tulajdonosává és birtokosává tegyelek. És a végre, hogy belefogjak vállalkozásomba, holnap elmegyek Lőrincz (Laurence) szerzeteshez tanácskozni ez ügyben, a ki azon kívül,

hogy lelki atyám, nekem tanácsot szokott adni minden más magánügyemben s nem fogok késni (tetszéseddel) megjelenni újra éppen ebben az órában e helyen, a végre hogy tudtodra adjam, a miben megegyeztem vele». Ez a lánynak nagyon tetszett s beszédök most véget ért, Rhomeo nem nyervén ez éjjel tőle más kegyet, mint szavakat.

Ez a Lőrincz szerzetes, kiről ezután bővebben kell szólanunk, egy régi theologiai doktor volt a minorita szerzetes rendből, a ki boldog foglalkozásán kívül, melyet a szentírás tanulmányozásában tett, nagyon jártas volt a bölcseletben s a természet titkainak nagy kutatója, rendkívül híres a mágia ismeretében s más rejtett és titkos ismeretekben, a mi semmit nem vont le hírnevéből, mert nem élt vissza velök. Ez a szerzetes erényével és kegyességével annyira megnyerte Verona polgárainak szivét, hogy majdnem a legtöbbjüknek ő volt a gyóntatója s általában mindenki tisztelte és szerette, és nagy okossága miatt a város urai nagyon gyakran magokhoz hívták a város nagysúlyú ügyeiben. S a többi között nagy kegyben állt Escala úr előtt, ki ekkor Verona főkormányzója volt, valamint a Monteschiek és Capelletek egész családja és sok mások előtt. Az ifjú Rhomeo (mint már említettük) zsenge kora óta bizonyos különös barátságot érzett Lőrincz barát iránt, vele közölte titkait s ezért mihelyt Juliettától távozott, egyenesen a Franciskánus baráthoz ment, a hol a jó szerzetesnek pontról pontra előadta szerelme sikerét, valamint a tervezett házasságot közte és Julietta közt, hozzáadván előadása végén, hogy inkább választja a szégyenteljes halált, mint igérete megszegését. Erre a jó szerzetes, miután több ellenvetést tett s előadta e titkos házasság minden nehézségeit, őt a dolog érettebb megfontolására intette; azonban az összes felhozott ellenvetések sem bírták rá igérete visszavonására. Ezért a barát, makacsságától legyőzetve s azt is meghányva elméjében, hogy ez a házasság talán eszköz lehet a két ház kibékítésében, végre beleegyezett kérésébe azon feltétellel, hogy egy napot kötött ki magának a legjobb mód kieszelésére.

De ha Rhomeo a maga részéről gondos volt ügyei előkészítésében, Julietta is megtette a magáét. Mert látván, hogy senkije sincs, kinek szenvedélyét fölfedezze, elhatározta, hogy az egészet elmondja dajkájának, ki szobájában aludt, megbízva azzal, hogy neki szolgáljon, a kivel közölte az ő és Rhomeo közti szerelem egész titkát. S bár kezdetben az öreg nő ellentállott Julietta szándékának, végre annyira meg tudta győzni és megnyerni, hogy megigérte mindenben annak megtevését, mit csak bír, hogy szolgála-

tára legyen. S ekkor gyorsan elküldte az asszonyt, hogy Rhomeoval beszéljen s megtudja tőle, hogy miként kelhetnének össze és hogy adja neki tudtára a Lőrincz baráttal történt megállapodásukat. Rhomeo elmondta neki, hogy miként értesítette a megelőző napon Lőrincz barátot a dologról, és hogy válaszát a nevezett barát a következő napra halasztotta, mely éppen ez a nap s alig egy órája, hogy visszatért ennek végső elhatározásával s a barát és ő elhatározták, hogy a lány a következő szombaton kívánjon anyjától kimenőt gyónásra menés végett s jelenjék meg Szent Ferencz templomában, hol egy bizonyos kápolnában meg fognak esküdni, kérvén őt, hogy semmi módon el ne maradjon. Ezt a dolgot a lány oly előrelátással vitte véghez, hogy anyja engedett kérésének: s csupán dajkája és egy ifjú leány kíséretében megjelent a meghatározott napon és időben. Mihelyt belépett a templomba, küldött a jó doktor Lőrinczért, mire neki azt felelték, hogy a gyóntató kápolnában van, mire azonnal értesítették őt jöveteléről. Mihelyt Lőrincz barát meghallotta Julietta megérkezését, a templom hajójába jött s elküldte a vén asszonyt és ifjú leányt misét hallgatni azzal, hogyha meggyónta Juliettát, majd újra értök küld, hogy elkísérjék őt. Julietta belépvén Lőrincz baráttal egy kis czellába, emez jól becsukta az ajtót, mint szokása volt, a hová ő és Rhomeo együtt voltak bezárkózva már egy egész órával azelőtt. Ekkor Lőrincz barát, miután meggyóntatta őket, így szólt Juliettához: «Leányom, a mint az itt jelenlevő Rhomeo biztosított róla, te megegyeztél és belenyugodtál, hogy őt férjedül fogadd s ő szintén, hogy te nője és felesége légy. Megmaradtok és megálltok most is ebben az elhatározásotokban?» A szerelmesek azt felelték, hogy nincs más vágyuk. A barát látván megfelelő és egyező akaratukat, miután egynémit szólt a házasság méltóságának dícséretéről, elmondta az egyház szokásos mondásait s a nő elfogadván Rhomeo gyűrűjét, felálltak mindketten a barát előtt, ki így szólt nekik: «Ha van valami más elintézni valótok, végezzétek gyorsan; mert tervem, hogy Rhomeo innen oly titokban távozzék, mint a hogy csak lehet». Rhomeo sajnálva távozását Juliettától, titkon azt mondta neki, hogy küldje ebéd után hozzá a vén asszonyt s hogy ő készíttet egy kötélhágcsót aznap estére, melyen felmászik szobája ablakába, hol kényelmesebben beszélhetnek ügyeikről. Megbeszélvén ezeket, mindketten hihetetlen megelégedéssel visszatértek lakásukra, várván házasságuk befejezésének boldog óráját.

Mikor Rhomeo haza ért, mindent elbeszélt, mi közte és Julietta

közt történt, egy Pietro nevű szolgájának, kinek hűségét annyira kipróbálta, hogy rá bízta volna életét s meghagyta neki, hogy szerezzen egy kötélhágcsót két erős vashoroggal a két végére erősítve, a mit ez könnyen megtett, mivel ezeket nagyon használták Itáliában. Julietta nem feledte el este öt óra körül elküldeni a vén asszonyt Rhomeohoz, a ki minden szükségest előkészítve, neki átadatta a kötélhágcsót s megkérte, mondja meg Juliettának, hogy este ne mulassza el megjelenni a szokott helyen. De hogy a nap hosszúnak tetszett e szenvedélyes szerelmeseknek, megitélhetik azok, kik máskor ezt már megpróbálták; mert az óra minden percze ezer évnek tetszett nekik, úgy hogy ha hatalmuk lett volna parancsolni az égnek (mint Jozsué a napnak), a földet azonnal beárnyazták volna a legsötétebb felhők. A megszabott óra eljött, Rhomeo felvette legdrágább öltönyét s jószerencséje kísérvén ahhoz a helyhez, honnan szíve életet vett, terve annyira teljesen áthatotta, hogy könnyen átmászott a kert falán. Elérkezvén éppen az ablakhoz, meglátta Juliettát, a ki már oly jól megerősítette a kötélhágcsót, melyen őt felhúzza, hogy amaz minden veszély nélkül egyszerre szobájába lépett, mely oly világos volt, mint nappal, a fehér viaszgyertyáktól, melyeket Julietta a végett gyujtatott meg, hogy jobban láthassa az ő Rhomeoját. A mi Juliettát illeti, csak éji fejkötőben volt; a ki is mihelyt megpillantotta az ifiút, nyakába csimpalykozott s miután milliomszor megcsókolta és újra megcsókolta, elkezdte őt karjaiba ölelni, nem tudván szólni hozzá, csak sóhajokkal, száját az övéhez tapasztva s ebben az elragadtatásában nézte őt síró szemeivel, a mi egyszerre élet és halál volt az ifjúnak. Ekkor aztán némikép magához térve, így szólt szíve mélyéből fakadt sóhajok közt: «Ah Rhomeo, minden erény és nemesség példánya, légy a legnagyobb mértékben istenhozott e helyen, a hol a te hiányod és távolléted miatt s a te személyedet féltve, annyi könnyet ontottam, hogy forrásuk majdnem kiszáradt; de most, hogy karjaim közt tartlak, ám tegye a halál és sors, a mit tervelt, mert minden mult bánatomért jobban, mint kárpótolva érzem magam csupán jelenléted kedvezése által». Erre Rhomeo könnyes szemmel, felhagyva a némasággal szólt: «Úrnőm, mivelhogy én sohasem részesültem a sors azon kegyében, hogy élő tapasztalat alapján éreztessem veled, mekkora felettem hatalmad és a nap minden perczének kínját, melyet miattad szenvedtem, biztosítlak róla, hogy a legkisebb, mi gyötrött távolléted miatt, ezerszer kínosabb volt, mint a halál, mely régóta elvágta volna életem fonalát, ha e boldog nap reménye nincsen, a mely most jogos

adóját róván le nekem az én siralmas multamért, engem megelégedettebbé és vidámabbá tett, mintha az egész világ parancsomra állna, kérvén téged (a régi búra való további emlékezés nélkül), tanácskozzunk a jövőre nézve, miként elégíthessük ki szenvedélyes szívünket és vigyük ügyünket oly okosan és hallgatagon, hogy ellenségeink semmi előnyt nem nyerve rajtunk, hagyják folytatni életünk napjait csendben és nyugalomban». És hogy Julietta felelni akart, az öreg asszony közbelépett s így szólt nekik: «Az, a ki szóval vesztegeti idejét, igen későn kapja ezt vissza. De mivelhogy mindegyitek annyi kínt szenvedett, ime (szólt ő) a fekvőhely, melyet készítettem», (rámutatván a tábori ágyra, melyet előkészített és felszerelt). Ebbe ők készséggel beléegyeztek és ekkor magányos ágyuk leplei közt levén, miután magokat felvidámították és dédelgették a gyöngéd ölelkezések mindazon nemeivel, miket a szerelem sugallni bírt, Rhomeo feloldván a szűzesség szent kötelékeit, birtokba vette azt a helyet, mely még nem volt megszállva, akkora örömmel és megelégedéssel, miről ítélhetnek azok, kik ily gyönyöröket megpróbáltak.

Házasságukat ekkép befejezvén, Rhomeo észrevevén, hogy a hajnal gyorsan közeledik, búcsút vett, igérvén, hogy nem fogja elmulasztani egy vagy két napon belől megjelenni újra e helyen, hasonló módon és időben, míg a szerencse nem ad biztos alkalmat, hogy házasságukat félelem nélkül az egész világ előtt kijelentsék. És így egy vagy két hónapig töltötték gyönyörrel teljes kedvöket hihetetlen megelégedésökre, míg Szerencse istenasszony, szerencséjöket megirigyelve, megfordította kerekét, hogy oly feneketlen mélységbe dobja őket, hogy uzsorát fizettek neki elmult gyönyörükért, legkegyetlenebb és szánalomra méltó haláluk által, a mint megértitek az ezután itt következő elbeszélésből. Ugyanis, mint föntebb mondtuk, a Capelleteket és Monteschieket Verona úra nem békítette ki annyira, hogy ne maradtak volna bennök a régi meghasonlásnak némely szikrái, úgyhogy mindkét párt csak valami könnyű alkalmat várt az összetűzésre, melyet elő is idéztek ők a húsvéti szent napokban (t. i. vérszomjas emberek általában a leghajlandóbbak egy jó lakoma után elkövetni valami gonosz tettet); a Boursari kapu mellett, mely Verona régi várkastélyához vezet, a Capelletek egy csapata találkozott a Monteschiek közül némelyekkel s minden szó nélkül nekik esett. És a Capelletek feje ebben a dicső vállalkozásban egy Thibault nevű volt, Juliettának első unokafivére, egy erős testű ember s fegyverhordásban gyakorlott, ki intette társait, hogy elszántan nyomják

el a Monteschiek vakmerőségét, hogy ez időn túl egyáltalán ne maradjon róluk emlékezet. És e csetepaté zaja úgy elterjedt egész Verona minden zugában, hogy a város minden részéből segítségnek kellett jönni szétválasztásukra. Erről Rhomeo értesülvén, a ki a városban néhány barátjával fel s alá sétált, gyorsan odasietett, a hol rokonai és szövetségesei lemészárlása folyt; és miután jól látott és megfigyelt több sebesültet és vágottat mindkét oldalról, így szólt társaihoz: «Barátim, válaszszuk szét őket, mert úgy neki estek egymásnak, hogy mind darabokra vágatnak, mielőtt a dolog véget ér». És így szólván, a csapatok közé rohant, s nem tett mást, mint védte a vágásokat mindkét részről, hangosan kiáltva: «Barátim, ne tovább, már itt az ideje, hogy abba hagyjuk a küzdelmet. Mert az istenek jogos haragjának kihívásán kívül, a mi családaink az egész világ előtt gyalázatos hírű s ezt a köztársaságot felforgatjuk». De ezek oly dühösek és felbőszültek voltak egymás ellen, hogy nem hallgattak Rhomeo tanácsára s egymást megölni, szétszedni, darabokra tépni törekedtek. S a küzdelem oly kegyetlen és dühös volt köztök, hogy a nézők meg voltak döbbenve, látva, hogy ily vágásokat kibirnak, mert a föld karokkal, lábakkal, lábszárakkal és vérrel volt borítva, a nélkül, hogy a gyávaságnak nyoma lett volna s addig tartottak ki, hogy senki sem itélhette meg, melyik áll jobban, míg ez a Thibault, Julietta unokafivére, haragtól és dühtől felgyúlva, Rhomeohoz fordult, azt hívén, hogy egy vívótőrrel átdöfi. De ez oly jól fel volt fegyverezve és védve egy alsókabáttal, melyet ő rendesen hordott a Capelletek miatti bizonytalanságában, hogy a szúrás visszapattant. Ennek Rhomeo így felelt: «Thibault, te láthatod türelmemből, melyet eddig mutattam, hogy nem vívni jöttem ide veled vagy tieiddel, hanem békét és engesztelődést keresni köztünk, s ha te bátorság hiányának veszed, hogy kötelességemet mellőztem, nagyon igaztalan vagy becsületem iránt. S tulajdonítsd e türelmemet valami más különös oknak inkább, mint bátorsághiánynak. Ezért ne élj vissza ezzel, hanem légy megelégedve a vér e nagy ömlésével s a már elkövetett gyilkolással s ne hívj ki engem, kérlek, hogy átlépjem jóakaratom és szándékom korlátait». «Ah te áruló, szólt Thibault, te azt hiszed, hogy megmenekülsz a te kedveskedő nyelved cselével, de láss neki, hogy védd magad, különben tüstént éreztetem veled, hogy nyelved nem óvja meg testedet, sem nem lesz pajzszsá, hogy megvédje a rögtöni haláltól». És ekkép szólva egy csapást mért rá oly dühvel, hogyha a másik ki nem védte volna, vállairól levágta volna fejét. És amaz nem volt készebb

támadni, mint a hogy ez a másik birt tüstént visszavágni, mert nemcsak fel lévén dühödve a csapás miatt, melyet kapott, hanem meg is lévén sértve a másiktól kapott bántalom miatt, elkezdte tehát ellenét oly bátran és hévvel támadni, hogy kardjának harmadik csapása őt egész holtan hátrabuktatta a földre egy heves szúrással torkában, mely tovább haladt, míg a kard ugyanott hátul jött ki, a miért aztán a csata megszünt. Mert azonkívül, hogy Thibault saját csapatának feje, egyszersmind a város egyik legnemesebb házának sarja volt, mi azt okozta, hogy a podesta szorgosan összehívta katonáit Rhomeo elfogatása és bezárása végett, a ki látván a gyors veszélyt, titokban Lőrincz baráthoz menekült a Franciskánusokhoz. S a barát értesülvén tettéről, zárdájának egy rejtekében tartotta őt, míg a szerencse valamikép kedvez, hogy külföldre meneküljön. A Thibault úrral történt esemény híre elterjedvén az egész városban, a Capelletek gyászruhába öltözve elvitették a holttestet Verona tanácsa elé, egyfelől azért, hogy részvétre indítsák, másfelől hogy itéletet kérjenek a gyilkosra; ez elé odajárultak a Monteschiek is, bizonyítván Rhomeo ártatlanságát s a másik makacs támadását. A tanács összeülvén s kihallgatván mindkét fél tanuit, a város feje tüstént rendeletet adott ki, hogy tegyék le fegyvereiket s mi Rhomeo bűnét illeti, mivel a másikat saját védelmében ölte meg, örökre száműzetett Veronából.

E közös szerencsétlenségen, miután kihirdették a városban, széltében búsúltak és panaszkodtak. Többen sajnálták Thibault úr halálát, részint a fegyverforgatásban való jártassága, részint tőle a jövőben várható nagy jó szolgálatainak reménye miatt, ha őt nem előzi meg ebben ily kegyetlen halála. Mások (kivált a hölgyek és nemes asszonyok) az ifjú Rhomeo romlását siratták, a ki szépségén és kellemességén kívül, melyekben gazdag volt, bizonyos természetes vonzóerővel rendelkezett, a mivel magához vonzotta mindenki szívét, mint a kemény mágneskő a rozsdás vasat, úgy hogy Verona egész népe és nemzete siratta szerencsétlenségét; de mindenek felett a boldogtalan Julietta, a ki értesülvén úgy Thibault unokafivére haláláról, mint férje száműzetéséről, hangossá tette a levegőt gyászos panaszainak és siralmas kesergéseinek végtelenségével. Ekkor túlontúl elgyötörve érezvén magát végső szenvedésében, szobájába vonult s a bánat erőt vevén rajta, ágyára dobta magát, a hol elkezdette fokozni fájdalmát oly különös módon, hogy a legkeményebb ember is szánalomra indult volna. Ekkor, mint ki magán kívül van, hol ide, hol oda nézett, s véletlenül megpillantván az ablakot, melyen át Rhomeo szokott szobájába lépni, fel-

kiáltott: «Oh szerencsétlen ablak, oh leggyászosabb bejárat, melyben szövődtek az én korábbi szerencsétlenségeim hálói, ha máskor általad némi könnyű örömet és muló kielégülést nyertem, most oly kegyetlen és kínos adót fizettetsz velem, hogy gyönge testem ezt nem bírván tovább elviselni, megnyitja életemnek kapuját, hogy ez a halálos tehertől megszabadított lélek valahol másutt keressen biztosabb pihenőt. Oh Rhomeo, Rhomeo, midőn ismeretségünk először kezdődött és én füleimet a te csábító igéreteidnek átengedtem, melyeket annyi esküvel erősítettél, sohasem hittem volna, hogy a mi állandó barátságunk és házaink gyűlölködésének lecsillapítása helyett, te keresni fogod ennek megtörését oly gyalázatos és szégyenletes tettel, a mely miatt fejedre örök gyalázat száll s én nyomorult megfosztatom férjemtől és társamtól. De ha te annyira sóvárogtál a Capelletek vérére, miért kímélted az én saját szívem drága vérét, midőn annyiszor, oly titkos helyeken ez a te kegyetlen kezed rendelkezésére állott? A győzelem, melyet rajtam nyertél volna, nem lett volna elég dicső a te nagyravágyó lelkednek, hanem ennek nagyobb dicsősége tiszteletére meg kellett azt koronáznod legkedvesebb rokonom vérével? Most menj innen valamerre máshová, hogy csalj meg mást, oly szerencsétlent, mint én. Soha se térj meg oda, hol én vagyok, mert semmi mentség nem lesz elég lecsöndesítni sértett lelkemet. Ez alatt én elsírom nehéz éltem maradékát annyi könnyárral, hogy testem minden nedvétől kiszáradva, rövid időn a földben keres megkönnyebbülést.» És végét vetvén e szavaknak, szíve annyira elszorult, hogy nem bírt sem sírni, sem szólni s oly mozdulatlan állt, mintha magán kívül lett volna. Ekkor némileg újra magához térvén, gyönge hangon így szólt: «Oh más emberek becsületét gyilkoló nyelv, hogy mersz róla oly hitetlenül beszélni, a kit még ellenségei is magasztalnak és dicsérnek? Hogy merészled te vádolni Rhomeot, kinek büntelenségét és ártatlanságát mindenki elismeri? Hol lesz ezentúl menedéke? ha az, a kinek az ő egyedüli támaszának és szerencsétlenségében biztos védfalának kellene lenni, üldözi és szidalmazza? Fogadd, oh fogadd hát Rhomeo, hálátlanságom elégtételét azon áldozatban, melyet életemmel adok és így a hiba, melyet a te hűséged ellen elkövettem, legyen föltárva a világ előtt, te így meg levén boszúlva és én megbüntetve». S tovább szándékozván még szólni, testének minden ereje elhagyta a hirteleni halál jeleivel. De a jó öregasszony, ki nem bírta elgondolni Julietta hosszú elmaradásának okát, mindjárt gyanította, hogy valami nagy szenvedés érte s ke-

reste őt apja palotájában fel és le mindenütt, a míg megtalált hosszan elterülve ágyán, testének egész külsején oly hidegen, mint a márvány. Ekkor a jó öregasszony, ki őt halottnak vélte, kiáltani kezdett, mint egy eszeveszett, szólván: «Ah kedves leány, kit szoptattam, halálod mennyire gyötri most szívemet!» És a mint megtapogatta egész testét, észrevette, hogy van még benne némi életjel, ezért többször nevén kiáltotta, míg végre felélesztette ájulásából. Ekkor így szólt hozzá: «Ej Julietta, kedves drágám, mit akarsz e magad gyötrésével? Nem tudom, honnan van e magadviselete és e mértékentúli gyengeséged, de azt mondhatom, hogy egy óra óta azt hiszem, hogy sírodba kísértelek.» «Oh jaj, jó anyám, (felelt elkeseredve Julietta), nem veszed észre és nem látod mindennél tisztábban bánatomnak és fájdalmamnak igazi okát, egyszerre vesztvén el két személyt, kiket a világon legjobban szerettem?» «Nekem úgy tetszik, felelt a jó asszony, hogy az nem illik a hozzád hasonló nemes hölgyhöz ily túlzásokba esni: mert a baj idején kell a megfontolásnak leginkább uralkodni. És ha Thibault úr halott, azt hiszed, könnyeiddel újra feltámasztod? Ki az, ki nem vádolja az ő túlzott önhittségét? azt kívánnád, hogy Rhomeo eltűrte volna, hogy sértsék ekképen őt és házát, hagyván, hogy őt bántalmazza és megtámadja oly valaki, kinél férfiasságban és vitézségben nem alábbvaló? Elégedjél meg, hogy Rhomeo él s dolgai úgy állanak, hogy egy idő mulva a száműzetésből visszahívják, mert ő nagy úr s a mint tudod, jó összeköttetései vannak és mindenki szereti, ezért fegyverezd fel magad mostantól fogva türelemmel. Mert ámbár a sors egy időre megfoszt is tőle, ám biztos vagyok benne, hogy azután visszaadja őt neked nagyobb gyönyörre és megelégedésre, mint előbb. És ezért, hogy helyzetéről biztosabbat tudjunk, ha megigéred, hogy gyengeségeden uralkodol, ma megkérdem Lőrincz baráttól, hogy hová ment?» Ebben Julietta megnyugodott s ekkor a jó asszony elment a szent Ferenczrendiekhez, megkereste Lőrincz barátot, ki elmondta neki, hogy Rhomeo ezen az éjen nem fog késni a szokott módon felkeresni Juliettát s akkor elmondani neki, hogy jövőben mit szándéka tenni.

Ez a nap tehát úgy telt el, mint a hajósok utazása, a kik miután nagy és veszélyes vihar hányta-vetette őket, látván, hogy némi napsugár tör át az égen megvilágítni a szárazföldet, újra biztosságot éreznek, és azt hivén, hogy kikerülték a hajótörést, íme hirtelen a tenger háborogni kezd, a hullámok oly dühvel és lármával ordítnak, hogy ők újra még nagyobb veszélybe jutnak,

mint előbb. A kijelölt óra eljött, Rhomeo nem késett ígérete szerint a kertben megjelenni, a hol készen találta a szerszámot, hogy Julietta szobájába másszék, a ki tárt karokkal elkezdte őt oly erősen ölelni, hogy úgy látszék, mintha lelke testét elhagyná. És mindketten tovább egy jó negyedóránál voltak ebben a vergődésben, úgy hogy egy szóra sem voltak képesek s arczukat versenyezve egymáshoz szorítván, könnyeik oly bőven omlottak alá, hogy egészen benne fürödni látszottak. Ezt Rhomeo észrevevén és erőlködvén elállítni e mértéktelen könnyezést, így szólt: «Legdrágább kedvesem, Julietta, nem szándékom most neked elsorolni a törékeny és állhatatlan szerencse különös változatainak részleteit, a mely egy pillanat alatt fellöki az embert kerekének legmagasabb fokára, majd pedig kisebb idő alatt egy szempillantásnál újra oly mélyre dobja le, hogy egy nap alatt több nyomor éri, mint jó száz esztendő alatt; ez az, mit én most érzek és tapasztalok magamon, a ki gyöngéden nevelkedtem barátaim között s oly szerencsében éltem, a mint alig tudhatod, (reménykedve boldogságom teljességében) házasságunk által kibékítni szüleinket és rokonainkat, és folytatni életem hátralevő részét a mindenható Isten rendelete és parancsa szerint: és mégis minden összes terveim hátra vettettek s minden szándékaim éppen az ellenkezőre fordultak annyira, hogy mostantól fogva vándorolnom kell a különböző tartományokban, mint egy hazátlannak, megfosztva barátaimtól, tartózkodásom biztos helye nélkül, a mit azért akartam tudtodra adni, hogy bird a jövőben oly türelmesen elhordozni távollétemet, mint a hogy ez Istennek rendelése.» Ámde Julietta könnyek és halálos rettegés közt nem tűrte, hogy tovább folytassa, hanem őt félbeszakítva szólt: «Rhomeo, hogy lehetsz oly keményszívű és szánalom nélkül való, hogy itt hagyj egyedül, annyi halálos szerencsétlenség közepette? Nincs sem óra, sem percz, melyben a halál ezerszer ne lépne elém; és mégis szerencsétlenségem olyas, hogy nem halhatok meg s ezért világosan látható, hogy ez a halál csak a végre tartja meg életemet, hogy kínjaimban gyönyörködjék s győzedelmet üljön szenvedéseimen. És te, mint az ő kegyetlenségének végrehajtója és zsarnoka, nem csinálsz belőle lelkiismereti kérdést (a mint láthatom), elérvén vágyaidnak tetőpontját, hogy mellőzz és elhagyj engem. Ebből jól látom, hogy a szerelem összes törvényei meghaltak s teljesen ki vannak oltva, minthogy éppen az, kiben legfőbb reményemet és hitemet helyeztem, s a kiért önmagam ellenségévé lettem, néz le és vet meg engem. Nem, nem Rhomeo, neked teljesen el kell szánnod magad rám nézve e kettő

közül egyikre, hogy vagy lásd engem tüstént leugrani fejjel lefelé utánad ebből az ablakból; vagy aztán engedj elkísérnem téged arra a vidékre vagy helyre, hová a sors visz téged; mert szívem annyira egy lett a tiéddel, hogy mihelyt meghallom távozásod, életem tüstént elhagyja szenvedő testemet, melynek folytatását nem óhajtom másért, csakhogy élvezzem jelenléted s részese legyek balszerencsédnek. S ezért ha egy nemes ifjúnak valaha volt szánalom szívében, kérlek teljes alázattal Rhomeo, hogy ez találjon helyet benned és hogy kegyeskedjél szolgálóddá és szerencsétlenséged hű társául fogadni engem. És ha azt hiszed, hogy nem fogadhatsz el czélszerűen asszonyi állapotban és öltözetben, ki fog visszatartani, hogy külsőm átalakítsam? Én leszek-e az első talán, ki hasonló cselt használt, hogy szülői zsarnokságától meneküljön? Kételkedel-e, hogy szolgálatom nem lesz-e oly jó neked, mint Pietro szolgádé? Az én odaadásom és hűségem kisebb lesz-e az övénél? Szépségemet, melyet máskor oly nagyon magasztaltál, már nem becsülöd? Könnyeim, szerelmem s a régi élvek és gyönyörök, melyeket tőlem nyerél, már feledve vannak?»

Rhomeo így felizgatva látván őt, félvén, hogy valami rosszabb fog történni, újra megölelte s szerelmesen megcsókolva szólt: «Julietta, szívem egyetlen úrnője, az Isten nevére kérlek, arra az égő szerelemre, melyet irántam érzesz, irtsd ki és dobd el e hiábavaló gondolatokat, ha csak nem akarod mindkettőnk romlását keresni és koczkáztatni; mert ha megmaradsz e szándékodban, akkor nincs menedék, mindkettőnknek veszni kell; mert mihelyt távozásodat megtudják, atyád oly komolyan fog üldözni minket, hogy okvetetlenül fölfedeznek s elfognak és végre keményen megbüntetnek, engem mint a te elrablódat és elragadódat s téged mint atyád iránt engedetlen leányt és így kellemes és nyugodt élet helyett napjainkat megrövidíti a legszégyenletesebb halál. De ha a józan észre hallgatsz, (mely az emberi élet igazi vezére) s egyidőre lemondasz kölcsönös gyönyörünkről, száműzetésem alatt úgy fogom elrendezni a dolgot, hogy három vagy négy hónapon belől minden késedelem nélkül vissza fognak hívni. De ha másként ütne ki (a mit nem hiszek), bármint essék is, újra visszatérek hozzád s barátaim segítségével erős kézzel elviszlek Veronából, nem álöltözetben, mint egy idegent, hanem mint feleségemet és örök társamat. Eközben nyugtasd meg magad s légy biztos benne, hogy csak a halál választhat és szakíthat el.» Rhomeo okai annyira meggyőzték Juliettát, hogy így felelt: «Drága kedvesem, nem teszek semmit akaratod és kedved ellenére. És akárhová is méssz

szívem éppenúgy tiéd lesz, mint a hogy te átadtad nekem szívedet. Közben, kérlek, ne mulaszd el, hogy gyakran tudósíts engem Lőrincz barát útján, ügyeid állásáról, s legkivált tartózkódásod helyéről.» Igy töltötte a két szegény szerelmes az éjet, míg a nap hajnalodni kezdett, mely legnagyobb bánatukra és keservökre elválasztotta őket.

Rhomeo elbúcsúzván Juliettától, a szt. Ferenczrendiekhez ment, s miután ügyeiről értesítette Lőrincz barátot, egy idegen kereskedőnek öltözve eltávozott Veronából s oly ügyesen járt el, hogy baj nélkül Mantuába ért (csak szolgája, Pietro kíséretében, a kit gyorsan visszaküldött apja szolgálatára Veronába), a hol egy házat bérelt ki; s tisztes társaságban megpróbálta pár hónapig lerázni bánatát, mely annyira kinozta. De távolléte alatt a szerencsétlen Julietta nem tudta oly jól elrejteni bánatát, hanem arczának halványsága elárulta belső szenvedését. Ezért anyja, ki őt gyakran sóhajtozni és szünetlen panaszkodni hallotta, nem állhatta meg, hogy így ne szóljon neki: «Leányom, ha sokáig így folytatod, siettetni fogod jó atyád és az én halálomat, a kiknek te oly drága vagy, mint saját életünk; ezért ezután mérsékeld búbánatod, s igyekezzél vidám lenni; ne gondolj többé Thibault unokafivéred halálára, a kiről (ha már Istennek tetszett őt magához venni) tán azt hiszed, hogy könnyeiddel visszahozhatod s ellentállhatsz mindenható akaratának?» De a szegény nemes hölgy nem tudván fájdalmát leplezni, szólt: «Asszonyom, rég ideje, hogy Thibaultért elfogytak utolsó könnyeim, s azt hiszem, hogy forrásuk annyira elapadt és kiszáradt, hogy helyökön új nem fakad.»

Az anya, a ki nem tudta megérteni, hogy mit jelentenek e szavak, hallgatott, félve, hogy csak gyötörné leányát: és egy napon, miután látta, hogy megmarad bánatában és állandó szomorúságában, megpróbálta minden módon kitudni úgy tőle, mint a házi cselédektől bújának okát, de mindhiában; erre a szegény anya, mértéken túl aggódva, elhatározta, hogy tudtára adja urának, Antonio úrnak, leánya dolgát. És egy napon kellő nyugalmában látván őt, így szólt neki: «Uram, ha te megjegyezted leányunk kinézését és magaviseletét unokafivérének, Thibault úrnak halála óta, bizonyára észrevettél benne valami oly különös változást, hogy az csodálatba ejthet; mert nem elégszik meg azzal, hogy kerül ételt, italt és álmot, de nem tölti egyébbel idejét, mint sírással és jajgatással, abban gyönyörködve, hogy egyedül ül szobájában, a hol magát oly rendkívül gyötri, hogy ha nem vigyázunk, halálától kell tartanunk s mert nem birom kitudni bajának eredetét, annál

nehezebb lesz az orvossága; mert bár a legvégsőig kutattam, nem tudtam meg betegségének okát. S bármennyire hittem kezdetben, hogy ennek oka unokafivérének halála, most világosan látom ennek ellenkezőjét, különösen hogy ő maga biztosított róla, hogy elsírta és elhullatta érte utolsó könnyeit, a mint szándéka volt. S nem tudván miben állapodjam meg, igazában azt vélem, hogy őt némileg az bántja, hogy látja leánytársainak nagy részét férjhez menve s ő még hajadon, magában azt gondolván (talán), hogy mi, szülei, nem gondolunk vele. Ezért, drága férjem, szívemből kérlek a mi nyugalmunk és az ő megnyugtatása végett, hogy ezután gondosan járj valami oly férjhezadásban, mely méltó állásunkhoz.» Ebbe Antonio úr készséggel beleegyezett, így szólván: «Nőm, én sokszor gondoltam arra, miről beszélsz, ámbár mivel még nem töltötte be a 18 évet, gondoltam, hogy lesz időm neki férjet keresni. Mindazonáltal mert a dolog így áll, s tudván, hogy a szűzi tisztaság veszélyes kincs, gondolni fogok rá a te megelégedésedre és az ő férjhezadására úgy, hogy azt fogja hinni, hogy az eddigi halogatás czélszerű volt. Eközben figyeld meg gondosan, vajon nem szerelmes-e valakibe, avégre, hogy ne tekintsünk annyira a nagy vagyonra vagy a ház előkelőségére, hová el akarjuk helyezni, mint inkább leányunk életére és egészségére, ki nekem oly drága, hogy inkább halnék meg koldusként birtok és vagyon nélkül, minthogy olyannak adjam, a ki rosszul bánik és él vele.»

Nehány nap mulva, hogy Antonio úr leánya férjhezadását elhiresztelte, több nemes lépett fel kérőnek, éppen úgy a leány kiváló szépsége, mint nagy vagyona és jövedelme miatt. De legkivált tetszett Antonio úrnak ez a házasság egy ifjú gróffal, kinek neve Páris, Lodronne grófja volt; ennek készséggel adta beleegyezését s megnevezte nejének a férjet, kihez gondolta leányát adni. Az anya nagy örömében, hogy oly derék nemest találtak leányuknak, őt titkon magához hivatta, tudtára adván, hogy mi történt atyja és Páris gróf közt, előadván neki ez ifjú grófnak szépségét és jó modorát, erényeit, melyek miatt mindenki dicséri, hozzátevén befejezésül nagy vagyonát és a kegyet, melyet élvezett a szerencse avaiban, melyek miatt lánya és hozzátartozói állandó tiszteletben fognak élni. De Julietta, ki inkább kivánt volna feldaraboltatni, mint e házasságba beleegyezni, anyjának több, mint szokott dacczal, így felelt: «Asszonyom, nagyon csodálkozom és egyszersmind meg vagyok ütődve, hogy meggondolt és tisztes nő létére oly szabadon rendelkezik leánya felett, hogy átadja egy másnak a tetszésére és akaratára, mielőtt megtudná lelkének hajlamát; ön tehet

tetszése szerint, de egy dologról egészen biztosíthatom, hogy ha ezt teszi, akaratom ellen cselekszik. És Páris gróf tekintélyét s becsét illetőleg, elébb vesztem el életemet, mielőtt jogot nyer, hogy testem valamely részét érintse; ezt megtevén, ön fog gyilkos számba menni az által, hogy kezébe szolgáltatott annak, kit nem birok, nem akarok vagy tudok bármi módon szeretni. Ezért kérem önt, engedjen ezután így élnem, a nélkül, hogy tovább gondolna velem, mindaddig, míg kegyetlen sorsom másként rendelkezik velem.»

A fájdalmas anya, ki nem tudta, miként ítéljen leánya válaszáról, mint egy zavarba jött s magán kívüli nő, fölkereste Antonio urat, kinek a nélkül, hogy bármit eltitkolt volna leánya válaszából, az egészet előadta. A jó öreg ember mértéken túl fölindulva, tüstént parancsolta nejének, hogy erővel hozza a leányt eléje, ha jószántából nem akarna jönni. Mihelyt atyja elé ért, könnyes szemekkel lábaihoz borult, ezeket meleg könnycseppekkel öntözte, melyek nagyon bőven hullottak szemeiből s száját ki akarván nyitni, hogy kegyelemért esdekeljen, a zokogás és nyögések ismételten elfojtották szavát, úgy hogy néma maradt, egy szót sem bírva ejteni. De az öreg ember semmit sem indulva meg leánya könnyein, nagy haraggal szólt hozzá: «Jer, te hálátlan és engedetlen leány, már elfeledted-e, hányszor hallottad az asztalnál, hogy a régi római atyáknak mily hatalma és tekintélye volt gyermekeiken? kiknek nem csak törvényes joguk volt eladni, zálogba vetni, vagy másként rendelkezni róluk (ha a szükség kívánta) tetszésök szerint, hanem a mi több, korlátlan hatalmuk volt haláluk és életük felett? Milyen békókkal, milyen kínzásokkal, milyen kínzópadon fognának ezek a jó atyák megbüntetni és megjavítni téged, ha újra életben volnának, látva e hálátlanságot, rossz magaviseletet és engedetlenséget, melyet mutatsz atyád iránt, a ki sok imádkozással és utánajárással gondoskodott róla, hogy e tartomány egyik legnagyobb urát férjedül nyerje meg, egy legjobb hírben álló s minden erénynyel bíró nemest, kihez te és én méltatlanok vagyunk, úgy a javak nagy tömege és minősége tekintetében, melyekben oly gazdag, mint annak a háznak tisztességére és nemességére nézve, melyből származott s te mégis egy makacs és lázadó gyermek szerepét veszed fel atyád akaratával szemben. A mindenható Isten végtelen hatalma legyen tanúm, a kinek tetszett, hogy téged a világra nemzzelek, hogy ha a jövő keddre késni fogsz megjelenni az én Villafrancoi kastélyomban, a hol Páris grófnak terve meglátogatni minket, s nem fogod beleegyezésed adni ahhoz, miben

anyád és én megegyeztünk, nemcsak megfosztalak világi javaimtól, hanem eljegyzek és férjül adok neked egy oly szűk és kemény börtönt, hogy ezerszer megátkozod a napot és órát, melyben világra jöttél. Ezért mostantól fogva gondold meg, mit téssz, mert kivéve azt, ha megtartod az igéretet, melyet Páris grófnak tettem, éreztetni fogom veled, hogy mekkora egy megsértett atyának jogos haragja a hálátlan gyermek ellen.» És a nélkül, hogy más feleletre várna leányától, az öreg eltávozott a szobából s térden állva hagyta őt.

Julietta ismervén apja indulatosságát, félvén magára venni haragját vagy őt még jobban ingerelni, visszatért e napra szobájába s az egész éjszakát inkább könnyekben, mint álomban töltötte. Másnap reggel azon ürügy alatt, hogy misére megy, elment szobalányával a szerzetesekhez, a hol magához hivatta Lőrincz barátot s kérte őt, hogy gyóntassa meg. S midőn előtte térdelt, elkezdte könnyek közt gyónását, előadván neki a nagy csapást, melyet rá akarnak mérni, az atyja és Páris gróf között megegyezésre jutott házassággal, s végül így szólt neki: «Uram, úgy a mint tudod, hogy Isten törvényénél fogva kétszer nem mehetek férjhez, s csak egy Istenem, egy férjem, egy hitem van, akkép el vagyok szánva, (ha innen elmegyek) hogy e két kezemmel, melyeket magad előtt összekulcsolva látsz, véget vetek bánatos életemnek, hogy lelkem tegyen tanuságot az egekben s vérem a földön megtartott hitemről és hűségemről.» Ekkor bevégezvén szavait, körülnézett s látszott vad tekintetéből, hogy valami sötét elhatározás fogamzott meg benne. E miatt Lőrincz barát mértéken túl megdöbbenve, félvén, nehogy végrehajtsa, mire elszánta magát, így szólt hozzá: «Julietta kisasszony, Isten nevére kérlek, egy kevéssé mérsékeld terhes bánatodat, s nyugtasd meg magad, míg itt vagy, a meddig kigondolom, mi rád nézve a legjobb, mert mielőtt innen távozol, oly vigaszt és orvosszert adok keserveidre, hogy meg leszel elégedve és megnyugszol.» E jószándékkal eltelve, a templomból gyorsan szobájába ment, hol egy s másról kezdett elmélkedni, lelkiismereti kérdés levén, hogy megakadályozza a Páris gróffal való egybekelést, tudván, hogy ő volt eszköze mással való házasságának és emlékébe idézvén, hogy minő veszélyes vállalatra adta magát, kitévén magát egy egyszerű leány könyörületének s ha a leány nem lesz bölcs és titoktartó, minden tettök napfényre jut, akkor ő, a barát, rossz hírbe kerül s a férjet, Rhomeot, megbüntetik. Ekkor, miután végtelen számú lehetőséget meghányt-vetett, végre erőt vett rajta a szánalom s elhatározta, inkább koczkáztatni becsületét,

mint eltűrni Páris gróf házasságtörését Juliettával. Erre elszánván magát, kinyitotta szekrényét s kezébe vevén egy üvegcsét, megint visszatért Juliettához, kit úgy talált, mint ki magánkívül van, várván életről vagy halálról való tudósítást. Most a jó öreg atya azt kérdezte tőle, hogy mely napra van házassága kitűzve. «Az első napja a megbeszélésnek (mondá ő) szerda, a mely az én beleegyezésem napja ahhoz a házassághoz, melyben atyám és Páris gróf megegyeztek, de a lakodalmi szertartás nem lesz előbb szept. 10-ikénél.» «Hát jó (szólt az egyházi atya), légy jó reménynyel, leányom, mert urunk Isten utat mutatott nekem, hogy mindkettőtöket, téged és Rhomeot, megmentselek a tervezett szolgaságtól. Férjedet ismerem bölcsőjétől fogva, s ő naponként rám bízta lelkiismeretének legfőbb titkait s én szintén annyira szerettem őt, mintha saját fiam volt volna. Ezért szívem nem tűrheti, hogy bárki bánthassa őt, kivált itt, hol tanácsom segíthet rajta. És a mennyiben te az ő neje vagy, téged is szeretnem kell s módot kell keresnem, hogy megmentselek a vértanúságtól és gyötrelemtől, melytől szívedet megszállva látom. Tudj meg tehát (jó leányom) egy titkot, melyet szándékom feltárni neked, s mindenek felett vigyázz, hogy élőlénynek el ne mondd, mert ettől függ életed és halálod. Előtted nem ismeretlen e város polgárainak közbeszédéből s ugyanezeknek rólam való hireszteléséből, hogy én beutaztam a lakható föld minden tartományát, miközben húsz évnek egész ideje alatt nem kerestem pihenőt fáradt testemnek, de sőt sokszor ezt kitettem a vadonokban a vadállatok zsákmányául és sokszor a tengerek könyörtelen hullámainak is, valamint a közönséges tengeri rablók szánakozásának, ezekkel együtt ezer más veszélynek, hajótöréseknek szárazon és tengeren. Innen az, jó leány, hogy minde vándor utazásaim nem voltak teljesen eredménytelenek. Mert a hihetetlen megelégedésen kívül, melyet ez rendszerint lelkemnek adott, egynémi más hasznot is szereztem, melynek Isten kegyelméből rövid időn használt veszed. Kikutattam a kövek, növények, érczek és más, a föld gyomrában elrejtett holmik titkos sajátságait, a mivel magamat az emberi köztörvényeken túltehetem, ha a szükség kívánja, kivált oly dolgokban, melyekről tudom, hogy Istent legkevésbbé sem bántom meg. Mert a mint tudod, úgy szólván közeledvén magához, sírom széléhez, s már-már itt az óra, megtennem számadásomat a bírák bírája előtt, az Isten ítélete iránt valami mélyebb ismeretet és felfogást kell ápolnom, mint ápoltam, mikor a megfontolatlan ifjúság heve forrott erős testemben. Tudd meg tehát, jó leányom, hogy ily adományokkal és kegyekkel, melyekkel

az egek bőven megáldottak, régi idő óta kitanultam és kisérletet tettem egy bizonyos pépnek összetételével, melyet különböző altató gyógyfűvekből készítek; ezt aztán porrá törvén s egy kevés vízzel megíván, egy negyedóra múlva azt, a ki beveszi, oly álomba meríti és olyan mélyen elbódítja az érzékeket s az élet más szellemeit, hogy a legtudósabb orvos is az illetőt halottnak mondja; de a mellett a legcsodásabb hatású, mert az, a ki ezt beveszi, nem érez semmi fájdalmat, s az adag mennyiségének megfelelően, a beteg édes álomban marad, de mikor hatását teljesítette és befejezte, az illető előbbi állapotára ébred. Most hát, Julietta, hallgasd meg utasításomat s tégy le minden női gyengeséget, férfi bátorságot vevén magadra, mert egyedül a te lelked bátorságától függ dolgunk sikere vagy sikertelensége. Tekints ide, átadok neked egy üvegcsét, melyet úgy őrizz, mint szívedet, s a házasságod előtti éjszaka vagy pitymallatkor ezt töltsd tele vízzel és tartalmát egészen idd ki, s ekkor valami kellemes álmosságot érzesz, mely lassanként testednek minden részét áthatván, ezeket annyira legyőzi, hogy mozdulatlanokká válnak, és nem teljesítvén szokott feladatukat, elvesztik természetes érzékenységöket s te ebben az önkívüllétben maradsz legalább is 40 óra hosszat, ütőered minden ütése vagy más észrevehető mozgás nélkül, mi annyira megdöbbenti azokat, kik látásodra jönnek, hogy halottnak ítélnek és városunk szokása szerint, kihoznak a temetőbe közvetetlenül templomunk mellett, a hol elhelyeznek a Capelletek, a te elődeid közös sírboltjába; és ekközben egy külön követ által izenetet küldünk Rhomeo urnak a mi tervünk módja felől, ki most Mantuában tartózkodik. S a következő éjjel, biztos vagyok benne, nem késik idejönni, akkor ketten együtt felnyitjuk a sírboltot, s kihozzuk testedet s miután a por hatása megszűnt, elvisz magával titkon Mantuába, rokonaid s barátaid tudtán kívül. Azután (úgy lehet) az idő, az igazság anyja, békét szerez a megsértett Verona városa és Rhomeo között, a mikor is a ti közös ügyeteket nyilvánossá tehetjük az összes hozzádtartozók általános megelégedésére.»

A jó atya befejezvén szavait, új öröm szállta meg Julietta szívét, a ki oly figyelmesen hallgatott beszédére, hogy tanításából semmit el nem felejtett. Ekkor így szólt hozzá: «Atyám, semmi kétség ne bántson, hogy szívem nem fog késni a te rendeleted végrehajtásában; mert ha a legerősebb méreg vagy döghalált okozó szer volna is az, mégis inkább bevenném, hogysem belenyugodjam, hogy annak kezére jussak, kit annyira utálok; tehát a legerősebb okom van rá, hogy elszánjam magam s felajánljam teste-

met bármily halálos veszélyre, hogy közelebb jussak ahhoz, a kitől életem és minden örömöm függ ezen a világon.» «Menj hát el, leányom, (szólt a barát) Isten erős karja védjen s az ő mindenek felett álló hatalma oltalmazzon s erősítsen meg ebben az akaratodban és jó elszánásodban ennek a tettnek végrehajtására.»

Julietta elhagyta Lőrincz barátot s hazatért apja palotájába tizenegy óra körül, a hol anyját a kapuban találta várva őt és buzgalommal kérdezte, hogy még mindig megmarad-e előbbi balgaságában? De Julietta a szokottnál vidámabb hangulatban, nem tűrve anyja ujabb kérdését, így szólt: «Asszonyom, a Szt. Ferencz templomából jövök, a hol talán tovább időztem, mint kötelességem kívánta, mindazonáltal ez nem történt az én lesujtott lelkiismeretemre nézve haszon és nagy megnyugvás nélkül, a mi lelki atyánk, Lőrincz barát meggyőző szavai miatt, a kinek részletesen feltártam életemet. És főleg gyónásomban közöltem vele, hogy mi történt apám uram s ön között, a Páris gróf és köztem kötendő házasságra nézve. Ám a jó atya szent szavaival és dicséretes intéseivel megnyugtatott, hogy bárha szándékom volt soha férjhez nem menni, most kész vagyok tetszésöknek és parancsuknak engedelmeskedni. Ezért kérem, Asszonyom, szerezze vissza nekem atyám kegyét és jóakaratát, kérjen bocsánatot nevemben s mondja meg neki (legyen oly jó), hogy apai parancsának engedelmeskedve, kész vagyok találkozni Páris gróffal Villafrancoban s ott önök előtt elfogadni uramúl és férjeműl; ennek bizonyítása végett, az ön engedelmével, szobámba szándékozom menni, hogy kiválaszszam legbecsesebb ékszereimet, hogy pompásan levén fölékítve és fölöltözve, az ő tiszteletére és kedvére kellemesebben jelenhessek meg előtte.» A jó anya, a túlságos nagy örömtől elragadtatva, egy szót sem bírt kiejteni, hanem inkább sietett felkeresni férjét, Antonio urat, kinek hírűl adta leánya jó szándékát s hogy Lőrincz barát miként változtatta meg elhatározását. Ezen a jó öreg rendkívűl felvidúlván, szívében áldotta Istent, mondá: «Asszony, ez nem az első jó szolgálat, melyet e szent embertől kaptunk, kinek e köztársaság minden polgára nagyon le van kötelezve. Adná az Isten, hogy vagyonom egy harmadával 20 évet bírnék éveiből megváltani, annyira bánt engem végső öregsége.»

Ugyanabban az órában Antonio úr elment fölkeresni Páris grófot, mert azt tervezte, hogy rábeszéli a Villafrancoba menetelre. De a gróf viszont azt felelte, hogy a költség igen nagy volna s jobb lenne ezt az összeget a menyekző napjára tenni el, hogy azt szebben lehessen megülni. Mindamellett ha neki kedvére

volna, ő szeretné meglátogatni Juliettát; így tehát együtt mentek. Az anya értesülvén a gróf jöttéről, meghagyta leányának, hogy készüljön fel s hogy ne kímélje a drága ékszereket szépsége feldiszítése végett a gróf jövetelére, a miket ő személye felékesítésére oly jól felhasznált, hogy mielőtt a gróf a háztól hazament, a leány annyira ellopta a szivét, hogy ettől fogva csak a leány szépségéről való elmélkedésnek élt s nem mulasztott időt a menyekzői nap sürgetésére, nem szűnvén meg ostromolni az apát és anyát, hogy e házasság megtörténjék és befejeztessék. És így elég örömben telt el a nap és több más nap a menyekző előtt, melynek idejére Julietta anyja annyira előkészült, hogy semmi sem hiányzott házuk pompájának és nemességének bemutatására. Villafranco, melyről szóltunk, egy üdülő lak volt, egy vagy két mértföldre Veronától, hol Antonio úr szokásba vette gyakran kipihenni magát; ott volt tervezve az ebéd, bárha a szükséges szokott szertartásnak Veronában kellett megtörténnie. Julietta látván az idő közeledtét, színlelte a dolgot, a hogy csak tudta; és mikor az óra kényszerítette, hogy szobájába vonuljon vissza, dajkája szolgálni kívánt neki és szobájában akart alunni, mint szokása volt. De Julietta így szólt hozzá: «Drága és hűséges anyácskám, te tudod, hogy holnap lesz menyekzőm napja s ezért az éj legnagyobb részét imádkozásban akarnám tölteni, kérlek hát, ez időre hagyj magamra s holnap reggel hat óra körül jer ismét hozzám segíteni, hogy elkészüljek.» A jó öreg nő készen követni akaratát, egyedül hagyta és sejtelme sem volt róla, hogy mit szándékozik tenni. Julietta szobájában maradván, egy palaczk víz lévén az asztalon, megtöltötte az üvegcsét s miután elkészítette a keveréket, melyet a barát adott neki, ágya mellé tette és lefeküdt. Midőn már feküdt, új gondolatok szállották meg a szomorú halálról való elmélkedésben, mely őt oly helyzetbe hozta, hogy nem tudta, mit tegyen, hanem folyton sírva, szólt: «Nem vagyok-e én a legszerencsétlenebb és legboldogtalanabb teremtés, kit valaha anya szült? Számomra nincs más e nyomorúlt világon, mint szerencsétlenség, nyomorúság és halálos bánat; az én keserves helyzetem oly végzetre vitt, hogy becsületem és lelkiismeretem megmentése végett kényszerítve vagyok lehajtani ezt az italt, melynek erejét nem ismerem; mert hát mit tudom én (szólt), hogy e por hatása nem lesz-e igen korai vagy igen késői vagy nem felelvén meg a kellő időnek és hibám fölfedeztetvén, a nép mendemondájának tárgya leszek? Mit tudom én, mi több, hogy a kigyók s más mérges és csúszó-mászó férgek, melyek általában a sirokat s a föld üregeit lakják, nem fognak-e nekem esni, halott-

nak vélvén engemet? De miként fogom elbirni elődeim annyi holttestének és csontjának bűzét, kik a sírboltban nyugszanak, ha esetleg korábban ébredek fel, mint Rhomeo és Lőrincz barát segítségemre érkeznek?»

És a mint így el volt merűlve a dolgok mély látomásában, úgy rémlett neki, hogy Thibaultnak, unokafivérének, valami szelleme vagy látománya jelent meg előtte, éppen úgy, mint a hogy megsebesítve és vérben ázva látta s elgondolván, hogy talán élve eltemetve nyugszik annyi holttest és halálosan meztelen-csont között, ekkor gyönge és törékeny teste elkezdett remegni és reszketni, szőke haja égnek állni a félelemtől, úgyhogy rémülettől megragadva, hideg izzadtság kezdett kiütni testéből s ellepte minden tagját, annyira, hogy ezer halállal vélte magát körűlvéve, szakgatván őt mindenfelől s tépvén darabokra őt. És érezvén, hogy ereje rendre fogy, félvén, hogy e nagy gyöngeségben nem tudja szándékát végrehajtani, mintegy nekidühödt és őrűlt nő, egyébre nem eszmélve, lenyelte a vizet az üvegcséből, aztán karjait mellén keresztbe tevén, egy pillanat alatt elvesztette testének minden képességét s ájulásban maradt. És mire a hajnali fény keletről kidugta fejét, szobaasszonya, ki kulcscsal bezárta őt, kinyitotta az ajtót s gondolván, hogy felébredt, néhányszor szólította és mondta neki: «Kisasszony, ön igen soká alszik s Páris gróf megjön, hogy felköltse önt.» A szegény öreg nő a falaknak beszélt és süketnek énekelt. Mert ha a világnak legszörnyűbb és legzajosabb hangjait ágyúzták volna ki a legnagyobb ágyúkból s ezek hangzottak volna gyöngéd füleibe, életének szellemei oly erősen voltak lekötve és lezárva, hogy semmi módon föl nem ébredtek volna; erre a szegény öreg nő elámulva, elkezdte rázni őt karjánál és kezénél fogva, melyeket oly hidegeknek talált, mint a márvány. Ekkor kezét szájára tévén, tüstént észrevette, hogy meghalt, mert leheletét nem érezte. Ekkor mint egy eszét vesztett nő, elfutott az anyának ezt elmondani, ki oly dühösen, mint egy tigris, melynek elrabolták kölykeit, leánya szobájába sietett s e szánalmas helyzetben látva őt, halottnak vélve, kiáltotta: «Ah, kegyetlen halál, ki elvetted minden örömömet és gyönyörűségemet, mérd rám dühödt haragod végső csapását, nehogy keserves napjaim hátralevő részét leélve, gyötrelmem növekedjék.» Ekkor oly keserveseket sóhajtott, hogy szíve darabokra szakadni látszott. És hogy jajjai növekedni kezdtek, ime az atya, Páris gróf s a nemes urak és hölgyek nagy csoportja, kik az ünnep tiszteletére jöttek, mihelyt meghallották, hogy mi történt, oly búbánatos keservbe

merültek, hogy a ki arczukra nézett, könnyen elgondolta, hogy ez a nap a harag és szánalom napja. De különösen Antonio úr, kinek szívét oly rendkívüli gyász érte, hogy sem könnyezni, sem szólni nem bírt, nem tudván, mitevő legyen, azonnal elküldött a város legjelesebb orvosaiért, kik Julietta előbbi életét megértvén, közmegegyezéssel azt mondták, hogy búkór volt e hirtelen halál oka s ekkor bánatuk megújulni kezdett. És ha volt valaha siralmas, szánalmas, boldogtalan és végzetes nap, bizonyára ilyen volt az, melyen Julietta halála elterjedt Veronában; mert őt kicsi és nagy annyira siratta, hogy a közkeserv miatt a köztársaság veszélyeztetve látszott, s nem ok nélkül, mert természetes szépsége mellett, (melyhez több erény társult, melyekkel a természet megáldotta) oly alázatos, okos és jószívű volt, hogy ezzel az alázattal és nyájassággal mindenkinek megnyerte szívét és nem volt ott senki, csak olyan, a ki siratta szerencsétlenségét.

És míg a dolgok e siralmas állapotban voltak, Lőrincz barát gondosan elküldött egy szerzetest a zárdából, névszerint Anzelm barátot, kiben úgy bízott mint önmagában s átadott neki egy saját kezével írt levelet, meghagyván szigorúan neki, hogy másnak ne, csak Rhomeonak adja kezébe, mely tartalmazta a megállapodást közte és Julietta között, kivált pedig a por tulajdonságát s meghagyta Rhomeonak, hogy a következő éjjel siessen Veronába, mert a por hatása ekkor végződik s neki Mantuába vissza kell vinnie szeretett Juliettáját álruhában, míg a sors másként intézkedik rólok. A barát annyira sietett, hogy (jó későn) megérkezett Mantuába kevéssel utóbb. S mivel Italiában az a szokás, hogy ha egy barát külföldre utazik, a saját zárdájából egy kisérőt kell maga mellé vennie, hogy a városban ügyeiben eljárjon, tehát a barát a saját zárdájába ment, de minthogy belépett oda, törvény szerint nem volt szabad aznap kijönnie, mert nehány nappal azelőtt, mint mondták, egy szerzetes pestisben meghalt. Ezért az egészségre és a járvány felügyeletére megbízott hivatal megparancsolta a rendház felügyelőjének, hogy egy barát se menjen ki a városba, vagy polgárral beszéljen, mielőtt erre szabadalmat nem kap az ezzel megbízott tisztviselőktől, a mi nagy szerencsétlenség oka lett, mint ez után megtudjátok. A barát nagy zavarban levén, nem tudván kimenni s nem ismervén a levél tartalmát, útját e napról elhalasztotta. Míg a dolgok ebben az állapotban voltak, Veronában előkészültek Julietta temetésére. Ott is szokás (a mi közszokás Italiában), hogy egy ág és család legjobbjait egy sírboltba helyezik, tehát Juliettát a Capelletek rendes sírboltjába

helyezték egy temetőbe, közvetetlen a barátok temploma mellett, a hol volt tehát Thibault úr is eltemetve. És temetését illőn elvégezvén, mindenki hazatért, kik közt jelen volt Pietro is, Rhomeo szolgája. Mert a mint föntebb említettük, ura őt megint visszaküldte volt Mantuából Veronába, hogy atyjának szolgáljon s hírt adjon neki arról, mi távollétében ott történik; ez látván Julietta holttestét a sírboltba zárva, azt gondolván a többivel, hogy valóban meghalt, azonnal postalovat bérelt s gyorsan Mantuába lovagolt, hol urát szokott házában találta, kihez könnyekkel telt szemekkel így szólt: «Uram, rád nézve oly különös valami történt, hogyha nem fegyverzed föl magad szilárdsággal, félek, hogy halálodnak kegyetlen okozója leszek. Tudd meg uram, hogy tegnap reggel Julietta úrnőm elhagyta e világban életét, hogy egy másikban keressen nyugalmat s ezekkel a szemekkel láttam őt eltemettetni a Szt. Ferencz-temetőben.» Ennek a súlyos izenetnek hallatára Rhomeo elkezdett oly keservesen jajgatni, mintha szellemei elgyötörve szenvedésének kínjától, ebben a perczben akarták volna testét elhagyni. De az erős szerelem, mely nem akarta tűrni, hogy e végletig jusson, azt a gondolatot érlelte meg képzeletében, hogy ha lehető volna neki Julietta mellett halni meg, halála dicsőbb lesz s Julietta (mint ő vélte) jobban meg lesz elégedve. Ezért, miután megmosta arczát, félvén, nehogy meglássák rajta bánatát, kisietett szobájából s megrendelte szolgájának, hogy várja meg őt, mert szeretné bejárni a város minden részét, hogy megtalálja (ha lehet) fájdalma gyógyszerét. S a többi közt megpillantván egy gyógyszerész-boltot szegényes berendezéssel és kis számú dobozzal s más dolgokkal, melyek e tudományhoz kellenek, azt gondolta, hogy a gyógyszerész-mester nagy szegénysége készséggel szolgál neki azzal, a mit kérni szándékozott. S miután félrehívta őt, titkon így szólt neki: «Uram, ha te vagy a ház ura, a mint gondolom, ime itt van 50 arany, a mit neked szántam a végre, hogy adj nekem valami erős és hathatós mérget, mely képes egy negyedóra alatt halálát okozni annak, ki beveszi.» A kapzsi gyógyszerész nyereségvágytól csábítva beleegyezett kivánatába, s azt színlelvén az emberek előtt, hogy neki valami más gyógyszert ad, gyorsan elkészített valami erős és kegyetlen mérget, aztán halkan ezt mondta neki: «Uram, többet adok neked, mint kell, mert fele is egy óra alatt képes elpusztítani a világ legerősebb emberét.» Rhomeo megkapván a mérget, haza ment, ott meghagyta szolgájának, hogy gyorsan térjen vissza Veronába, készítsen elő gyer-

tyákat, egy gyújtódobozt[1] s más szükséges eszközöket Julietta sírboltjának felnyitására s mindenek felett ne mulaszsza el az ő jövetelét a Szt. Ferencz-temető mellett várni be s ha életét szereti, titokban tartani tervét. Pietro engedelmeskedett oly módon, mint ura megrendelte és oly szorgalmat fejtett ki, hogy korán megérkezett Veronába, intézkedvén mindarról, miket neki meghagytak.

Rhomeo eközben halálos gondolatoktól gyötörve, tintát és papirt hozatott s kevés szóval leírta szerelme egész történetét, házasságát Juliettával, a módot, a mint ezt befejezte, Lőrincz barát segítségét, a méreg vásárlását s végre halálát. Miután befejezte szomorú tragédiáját, bezárta a levelet, lepecsételte saját pecsétjével és apjának czímezte; ekkor erszényébe tévén a levelet, lóhátra ült s oly gyorsan haladt, hogy sötét estére megérkezett Verona városába, mielőtt a kapukat bezárták, a hol ráakadt szolgájára, várván őt lámpával s az előbb említett eszközökkel, melyek alkalmasak voltak a sírbolt felnyitására, kihez így szólt: «Segíts Pietro, fölnyitni ezt a sírt és mihelyt nyitva áll, parancsolom halálos büntetésedre, hogy ne közeledj hozzám s várj rám, míg befejezem, mit tenni szándékozom. Ime, itt egy levél, melyet holnap reggel átadsz atyámnak felkelésekor, mely talán jobban fog neki tetszeni, mint gondolod». Pietro nem bírván elképzelni gazdája szándékát, egy kissé félreállt nézni gazdája mozdulatait és arczát. S mikor kinyitották a boltozatot, Rhomeo lement a lépcsőfokokon, a gyertyát kezében tartván s elkezdte szánó tekintettel szemlélni Julietta testét, ki életének szerves része volt s szemei könnyével áztatta őt és gyöngéden megcsókolta, szorosan karjaiba fogván, s nem bírván betelni nézésével, remegő kezeit Julietta hideg mellére tette. S miután sok helyen megtapogatta és nem bírt érezni benne semmi életjelt, kivette a mérget dobozából s lenyelve belőle egy jó adagot, így kiáltott fel: «Oh Julietta, a kire a világ méltatlan volt, milyen halált választhatott volna ki szívem kellemesebbet, mint ezt, melyet közel hozzád szenvedek el? Mely dicsőségesebb sírt, mint sírodba eltemetve lennem? Minő méltóbb vagy kiválóbb síriratot szentelhettem volna emlékezetül, mint életünk e kölcsönös és szánalmas feláldozását?» S bánatát megújítni szándékozott, de szíve elkezdett remegni a méreg ereje miatt, mely ezt lassan-lassan áthatotta s körültekintvén, megpillantotta Thibault testét Julietta mellett feküve, mely még eddig nem rothadt el teljesen s beszélvén

[1] Tinder-boxe = gyújtódoboz, azaz melyben együtt volt aczél, kova, tapló.

a testhez, mintha élő volna, így szólt: «Bármely helyen is vagy te (oh Thibault rokon), egész szívemből bocsánatot kérek a neked okozott sérelemért, hogy elvettem életedet; és ha lelked boszúért sóvárgna vagy kiáltana rám, mi nagyobb és kegyetlenebb elégtételt kívánhatnál vagy remélhetnél, mint látva azt, ki téged megölt, saját kezétől mérgezve meg s oldalad mellé temetve?» Ekkor befejezvén szavait, érezvén, hogy lassanként az élet kezdi elhagyni, térdre esve, gyenge hangon így szólt: «Oh uram, Istenem, a ki az én megváltásomra leszálltál Atyád öléből s a szűznek méhében emberi testet öltöttél, tudom és vallom, hogy testem semmi más, mint föld és por». Ekkor kétségbeesett szenvedés fogván el, ráesett Julietta testére oly erővel, hogy elgyengült és összeaszott szívét, mely az igen nagy kín miatt nem bírt el oly nagy erőszakot, elhagyták összes érzékei és természetes erői, úgy hogy lelkének székhelye egy pillanat alatt megállott, tagjai elnyúltak hidegen és meredten.

Lőrincz barát, a ki a por hatásának pontos időpontját tudta, csodálkozván, hogy nem kapott az ő társa, Anzelm által Rhomeohoz küldött levelére választ, elindult a Szt. Ferencz-szerzetből a szükséges szerszámokkal avégre, hogy felnyissa a sírboltot s levegőt bocsásson be Juliettának, ki felébredőben volt; és közeledvén a helyhez, világot látott benn, a mi megrémítette, míg Pietro, ki közel volt, megmondta neki, hogy Rhomeo van bent, ki nem szünt meg sírni és jajgatni már félóra óta. S mikor ketten beléptek a sírboltba s Rhomeot élettelenül találták, oly sírást vittek véghez, mit elgondolhatnak, kik barátjokat hasonló mértékben szeretik. És míg ők ott keseregtek, Julietta felébredvén ájulásából s világot látván a sírboltban, kétségben az iránt, hogy álom vagy képzelet az, mi szeme előtt van, újra magához térvén, megismerte Lőrincz barátot s így szólt hozzá: «Atyám, Isten nevére kérlek, tedd meg, mit igértél, mert majdnem halott vagyok». S ekkor Lőrincz barát semmit el nem titkolva, (mert félt, hogy meglepik, ha igen soká marad e helyen), mindent híven elmondott neki, hogy miként küldte Anzelm barátot Rhomeohoz Mantuába, kitől eddig nem kapott választ. Mindazáltal Rhomeot holtan találta a sírboltban, kinek megmutatta holttestét, mely éppen mellette feküdt, kérve őt, hogy mivel ez így történt, hordja türelmesen e hirteleni csapást s ha úgy akarja, elkíséri őt valami női zárdába, hol idővel lecsillapíthatja bánatát s lelkét megnyugtatja. Julietta alig pillantotta meg Rhomeo holttestét, megnyitotta omló könnyei csatornáit, melyek nagy bőséggel ömlöttek, és mivel nem bírta elhordani fájdalma

nagyságát, szünet nélkül Rhomeo szájára lehelt s aztán holttestére dobván magát s erősen megölelvén, úgy látszott, mintha a sóhaj és zokogás által őt újra föl kellene élesztenie és életre hoznia és miután milliószor megcsókolta és újra csókolta, így kiáltott fel: «Ah, gondjaim édes nyugvóhelye s gyönyöreim és mulatásaim egyetlen révpartja, csakugyan oly elhatározott volt-e szíved, hogy e helyet választottad temetődül tökéletes szeretőd karjában s hogy értem befejezted életed folyamát ifjúságod virágjában, midőn neked az élet legdrágább és legkedvesebb lett volna? Hogyan bírta e gyöngéd testi erő kitenni magát a halál dühödt támadásának, midőn maga a halál van itt? Hogy birta a te gyenge és gyöngéd ifjúságod oly készen megengedni, hogy ide közelíthess erre a szennyes és fertőzött helyre, hol ezután a rád méltatlan férgek táplálékává kell válnod? Oh jaj, jaj, milyen eszközökkel újítom én meg kínjaimat, melyeket csak idő és hosszú tűrés bírt volna eltemetni s egészen eltörölni! Ah, én nyomorult és szánalmas teremtés, ki búbánatomra orvosságot találni vélvén, élesebbé tettem a kést, mely e kegyetlen csapást mérte rám, melytől halálos sebet kapok. Ah, boldog és szerencsés sírbolt, mely a jövő időnek a legtökéletesebb egyesülés tanuja leszel, mely csak valaha kötődött két legszerencsétlenebb szerető közt, fogadd most a haragnak és halálnak kegyetlen áldozatai közül a legnagyobbnak utolsó zokogó sóhajait és hozzádjárulásomat». És mivel panaszait folytatni akarta, Pietro tudatta Lőrincz baráttal, hogy zajt hall a vár felől, mitől megijedve, gyorsan távoztak, nehogy meglepjék őket. Ekkor Julietta egyedül s teljesen szabadon látván magát, újra karjaiba ölelte Rhomeot, oly hévvel csókolván őt, hogy inkább látszott a szerelem, mint halál hatalmában s kirántván a tőrt, melyet Rhomeo az övében hordott, saját szíve táján több szúrást ejtett, gyenge és fájdalmas hangon mondván: «Oh, halál, te bánat vége s boldogság kezdete, légy szívből üdvözölve; ne félj most döfésedet veszélyessé tenni; ne kíméld tovább életemet, mert félek, hogy lelkem nem találja meg Rhomeoét ennyi holttest között. És te, drága uram és hű férjem, Rhomeo, ha van itt benned valami öntudat, fogadd azt, kit oly híven szerettél, erőszakos halálod egyetlen okozóját, a ki szabadon áldozza fel lelkét, hogy csak te örvendj annak a szerelemnek, melyet oly jogosan szereztél meg s hogy lelkeink eltávozva e világból, örökre együtt éljenek az örök boldogság terén». És mikor e szókat befejezte, lelkét kiadta.

Míg ezek így történtek, a város gárdája és őrsége véletlenül ott haladt el s a sírboltban világot látván, tüstént azt hitték, hogy

ott varázslók járnak, kik felnyitották a sírboltot, hogy a halottakkal mesterségök hasznára visszaéljenek; s meg akarván tudni a dolgot, leszálltak a sírboltba, hol megtalálták Rhomeot és Juliettát, egymás nyakát átölelve, mintha még valami élet volna bennök. S midőn pontosan megnézték őket, fölismerték a helyzetet. S ekkor elámulva, keresték a rablókat, kik (mint gondolták) elkövették a gyilkosságot s végre megtalálták a jó barátot, Lőrinczet és Pietrot, a halott Rhomeo szolgáját (kik elrejtőztek egy faállvány alá), őket börtönbe hurczolták s értesítették Escala urat s Verona főhivatalnokait az iszonyú gyilkosságról, a mi lassanként elterjedt az egész városban. Ekkor összefutottak az összes polgárok nejeikkel és gyermekeikkel, elhagyván házaikat, hogy lássák e szánalmas eseményt; és avégett, hogy az egész város előtt a gyilkosságot ismertté tegyék, a tisztviselők elrendelték, hogy a két holttestet fektessék egy emelvényre az egész világ szeme és színe elé oly módon és helyzetben, a hogy a sírboltban találtattak, s Pietrot és Lőrincz barátot nyilvánosan vallassák ki, hogy később a nemtudás miatt ne legyen zúgás vagy más előadott ok. És ez a jó öreg szerzetes az emelvényen állva, fehér szakállával nedvesen a lefolyó könnyektől, a bírák megparancsolták, hogy mondja el nekik, kik voltak e gyilkosság szerzői, mivel őt szokatlan időben fogták el a sírbolt mellett nehány vaseszközzel együtt.

Lőrincz barát, egy nyílt és őszinte beszédű ember, nem indulva meg e vád miatt, határozott és bátor hangon így szólt: «Uraim, nincs senki közületek (ha tisztelitek mult életemet s előrehaladt éveimet s egyszersmind tekintettel vagytok e szomorú látványra, melybe most szerencsétlenségem sodort), ki ne csodálkoznék egy ily hirtelen változáson és előre nem látott helyzeten, minthogy e hetven- vagy hetvenkét év alatt, mióta világra jöttem s kezdtem ennek hívságát tapasztalni, sohasem gyanusítottak, vádoltak vagy találtak bűnösnek bármiben is, mi engem pirúlni, arczomat elrejteni késztetett volna, ámbár (Isten előtt) megvallom, hogy én a legnagyobb, legelvetemedettebb bűnfia vagyok Krisztus egész megváltott nyájának. Mégis igaz az, hogy mivel sürgetnek engem s én kész is vagyok számot adni és a halál, a sír s a férgek is naponként felhívják ezt az összeroncsolt testet, hogy jelenjék meg Isten ítélőszéke előtt, mindig várván és vágyván arra, hogy óhajtott síromba térjek, ez az óra az, mondom, a mint ti szintén gondolhatjátok, a melyben életemnek és tisztes magamviseletének legnagyobb kárára és a balítélet szerint elbuktam és azok, a mik e balvéleményt fogamztatták meg rólam, talán azok

a nagy könnycseppek, melyek bőven peregnek le arczomon, mintha a szent könyvek nem tanuskodnának arról, hogy Jézus Krisztus emberi szánalomtól és megindulástól késztetve, sírt és könnyeket ontott s hogy sokszor a könnyek hű követei az ember ártatlanságának. Egyébaránt a legnagyobb valószínűség és föltevés a gyanus óra, mely (mint a hatóság állítja,) engem a gyilkossággal terhel, mintha az órákat nem megkülönböztetés nélkül egyenlőknek alkotta volna Isten, ezek teremtője, ki saját maga személyében kijelentette nekünk, hogy tizenkét óra van a napban, jelezvén ezzel, hogy nincs kivétel órákban és perczekben, hanem hogy valaki tehet jót vagy rosszat közönyösen az idő iránt, a mint az illetőt az Isten lelke vezeti vagy elhagyja. A mi a nálam talált vaseszközöket illeti, nem szükséges most megmagyaráznom, hogy kezdetben a vas mire volt alkotva és hogy önmagában véve nem bírja az emberben sem a jót, sem a rosszat gyarapítni, kivéve annak gonosz szándékát, ki visszaél vele. Ennyit gondoltam jónak előrebocsátni számotokra, avégre, hogy sem könnyek, sem vas, sem még a gyanus óra sem bírnak engem a gyilkosságban bűnösnek mutatni, vagy mássá tenni, mint mi vagyok, csak saját lelkiismeretem tanuskodása, mely, ha bűnös volnék, egyedül lehetne vádlóm, a tanú és hóhérom, mely lelkiismeret, tekintve koromat, a becsülést, melyben nálatok állok s a kevés időt, mely még hátra van nekem e világon, jobban gyötörne engem, mint az összes rám kigondolt halálos kínzások. De (hála légyen az én örökkévaló Istenemnek) nem érzek egyetlen férget sem, mely rajtam rág, sem oly lelkiismereti furdalást, mely gyötör e tett miatt, mely miatt titeket mind megzavarva és megdöbbenve látlak. S hogy szíveteket megnyugtassam és elhárítsam a kételyt, mely ezután gyötrené öntudatotokat, esküszöm nektek az összes mennyei jogomra, miben reméllek, hogy ezennel fölfedem eleitől végig ennek a szánalmas tragédiának egész lefolyását, a mely talán nem kevésbbé fog csodálatba és bámulatba ejteni, mint a mily mértékben volt e két szenvedélyes szerető erős és tűrni tudó, hogy elszánták magokat a halálra a köztök levő égő és feloldhatatlan szerelem miatt».

Ekkor a szerzetes atya elkezdte előadni a szerelem keletkezését Julietta és Rhomeo közt, mely egy bizonyos idő alatt megszilárdult; ezt előbb igéretek, majd kölcsönös házassági fogadalmak követték a világ tudta nélkül. És aztán, hogy nehány nap mulva a két szerelmes erősebb szenvedélytől érezvén magát fölindítva és izgatva, megjelent nála gyónás ürügye alatt, esküvel erősítvén, hogy ők házasok s ha ő nem akarná az egyház színe előtt meg-

kötni e házasságot, kénytelenek volnának Istent megsértve, házasságon kívül élni. Ennek tekintetbe vételével s főkép látva, hogy egyesülésök jó és megegyező mindkét fél részéről méltóságban, gazdagságban és nemességben egyaránt, remélvén, hogy e módon talán kibékíti a Monteschieket és Capulleteket és hogy ez eljárásával Istennek tetsző dolgot mível, rájok adta az egyház áldását a barátok templomának egyik kápolnájában, mire az ezt követő éjen befejezték a házasságot a Capelletek palotájában. Erről a házasságról tanuságot bír tenni Julietta szobaasszonya is. Hozzáadta ezután Thibault megöletését, ki Julietta unokafivére volt; mely miatt Rhomeo száműzetése következett be, és hogy a nevezett Rhomeo távollétében házasságuk titokban tartatván, miként volt új házasság tervbe véve Páris gróffal Julietta ellenére, ki a Szent-Ferencz templomának egyik kápolnájában az ő lábaihoz borult azzal a végső elhatározással, hogy saját kezével öli meg magát, ha nem ad neki tanácsot, hogy miként kerülje ki az atyja és Páris gróf közt már megállapított házasságot. Végezetül előadta, hogy ámbár kora és közeli halála miatt elhatározta kerülni minden titkos tudományt, melyekben ifjú korában gyönyört talált, mindazáltal a sürgetéstől kényszerítve és szánalomtól indíttatva, legalább is félve, hogy Julietta valami végzetest tesz maga ellen, erőszakot tett lelkiismeretén és inkább azt választotta, hogy saját lelkének okozzon valami kis gyötrelmet, mintsem eltűrje, hogy az ifjú nemes nő testében kárt tegyen és koczkára tegye lelkét. És ezért kitárta régi tudásának egy részét s egy bizonyos port adott neki, mely álomba merítse, a miért halottnak vélték. Aztán elbeszélte nekik, hogy miként küldte el levéllel Anzelm barátot Rhomeohoz, leírva terveket, a melyre eddig választ nem kapott. Most aztán röviden befejezte azzal, hogy miként találta Rhomeot a sirboltban halottan, ki a legvalószínűbben megmérgezte magát vagy valami más módon a bú fojtotta és ölte meg, Juliettát e helyen látván s halottnak gondolván. Előadta aztán, hogy Julietta miként ölte meg magát Rhomeo tőrével, hogy egyesüljön vele a halálban s miként volt nekik lehetetlen megmenteni őt az őrség lármája miatt, mely kényszerítette, hogy onnan elmeneküljenek. S előadásának nagyobb bizonyságára alázattal megkérte Verona urát s a hatóságot, hogy küldjenek Mantuába Anzelm barátért, hogy késedelmes visszatérésének okát megtudják s hogy meglát-hassák a Rhomeonak küldött levél tartalmát; kérdezzék ki Julietta szobaasszonyát és Rhomeo szolgáját, ki nem várva be a további kérdést, így szólt: «Uraim, mikor Rhomeo a sírboltba lépett, e

csomagot bízta rám, melyet, mint hiszem, saját kezével írt, ki határozottan meghagyta, hogy atyjának adjam át».

Kinyitván a csomagot, megtalálták benne a történet egész tartalmát, különösen pedig a gyógyszerész nevét, ki neki a mérget eladta, az árát s a czélt, melyre szánta, s minden oly világosnak és nyilvánvalónak látszott, hogy ennek további igazolására semmi szükség nem volt, hacsak nem az ő jelenlétök a részletek végrehajtásánál, mert az egész a maga rendjén annyira fel volt fejtve, hogy kétség nem volt ennek hitele iránt. És ekkor Escala Bartholomeus úr, miután megbeszélte az esetet a hatósággal, elrendelte, hogy Julietta szobaasszonya száműzessék, mert Rhomeo atyja előtt eltitkolta e titkos házasságot, mely ha a maga idejében köztudomású lett volna, az egész városnak nagy hasznára vált volna, Pietrot, mivel ura rendeletének engedelmeskedett s megőrzötte a rábízott titkot, a mint ez megegyező a hű szolga jól felfogott tulajdonságával, szabadon engedték. A gyógyszerészt elfogták, kínpadra vonták s bűnösnek találtatván, felakasztották. A jó öreg Lőrincz barátot úgy régi szolgálataira, melyeket Verona köztársaságának tett, mint erényes életére tekintettel (a melyért különösen tisztelték), békében hagyták, minden megbélyegzés nélkül. Mindazáltal kora miatt önkényt elhagyta a világot s egy remetelakba zárkozott Veronától két mértföldnyire, hol öt vagy hat évet élt s idejét folytonos imádkozásban töltötte, a míg elhivatott mulandó világból az örök örömnek boldog helyére. És az ily katlan gyász miatti bánatban a Monteschiek és Capulletek oly bőven öntötték könnyeiket, hogy ezzel kiadták régi gyűlöletöket s haragjukat, minél fogva ekkor kibékültek. És azok, kiket semmi bölcsesség vagy emberi tanács ki nem engesztelhetett, végre legyőzettek s barátokká lettek a szánalom által. És ennek az oly teljes és tökéletes szerelemnek halhatatlanná tevésére Verona ura elrendelte, hogy e csodálatos szeretők testét temessék együtt el abba a sírboltba, hol életöket bevégezték, a hol egy magas márványoszlopot emeltek, megtisztelve számtalan sírfelirattal, mi ma is látható oly nemes emlékezetül, hogy az összes jeles ritkaságok közt, melyekkel a város dicsekszik, nincs nevezetesebb, mint Rhomeo és Julietta emlékoszlopa.

SHAKESPEARE ELŐZŐI.

Írta RÓZSA DEZSŐ.

III.

Greene mint regényíró.

(Első rész.)

Azok az első kisérletek, melyek a verses forma helyett prózában elégítették ki a középkori közönség mohó vágyát a történetek után, csak tapogatódzások; az igazi regény első mintáit az Erzsébet-kor nyujtotta. Ezek jelezték a visszahatást a középkori elbeszélő-cyclusok ellen. Az addig megjelent középkori regényekben nem találunk sehol komolyabb törekvést jellemzésre vagy az élet való ábrázolására s e tekintetben Sidney sem áll magasabban.

A regény Erzsébet korában az volt, a mivé a dráma lett a restauratio korában: az arisztokraták szórakozása. A következő fejlődés alapjául azonban nem az udvari, hanem a népies elemek szolgáltak s bár az Erzsébet-kori regény a Chaucerrel kezdődő olasz irány diadalát jelenti és a módosító befolyások mind külföldiek, a nemzeti hagyomány szelleme adta az irányító erőt. Shakespeare korában a regénynek hatalmas vetélytársa volt a dráma, mely különösen anyagra éhesen, a regénytől sokat kölcsönzött — s így a regény mint Shakespeare-forrás is gyakran jön tekintetbe. A drámát továbbá mindenki láthatta, de olvasni kevesebben tudtak. Shakespeare elhomályosította a XVI-ik század különböző typusokat feltüntető regényeit, a melyeket előbb fordítottak le idegen nyelvekre, mint magát Shakespearet. Az angol regény Shakespeare korában szorosan összefügg Shakespeare előzőivel. Bár Shakespeare mindegyik előzője hozzájárult valamivel az angol dráma hatalmas fellendüléséhez, kétségtelen, hogy köztük azok, a kik a regényt előbbre vitték, a drámában

jelentéktelenebbek, kivéve Marlowet, az egyetlen igazi nagy drámaírót. Greene úgy a drámában, mint a regényben jelentős szerepre volt hivatva, de munkásságának súlypontja a regényen van.

Az Erzsébet korabeli regényekben is a kornak hű tükrét találjuk; mindaz a fantasztikus és különös, a mit észlelhetünk a szokásokban, életmódban, viseletben, érintkezésben, minden visszatükröződik a regényben is. A regényírók egyik csoportja udvari ember volt. Sidney és Lyly az udvari ízlést követik. Lylyvel a szalónok költészete kezdődik; ő lett a précieuse-ök királya (Jusserand); Sidney vegyíti a pásztori és a lovagi divatot. A másik csoport küzdő, nyomorgó kalandorok csoportja; körükben születik meg a tapasztalatból kiinduló, igazi realistikus regény. Az író Greene és a tengerész Lodge romantikus elbeszéléseket írnak; Greene, főleg önéletrajzi keretben, az élet realitásaival is foglalkozik. Nashe a főképviselője az úgynevezett picaresque regénynek, mely spanyol eredetű (Lazarillo de Tormes) és kalandok halmozódását nyujtotta realistikusan; nem a jellemzés a fő, hanem hajmeresztő s borzalmas események leírása. Ha elfogadjuk Jusserand hasonlatát, Lyly és Sidney Richardsonra, Nashe Fieldingre emlékeztet. Nashetől azonban a legnagyobb regényírók is tanultak: Defoe Nashenek egyenes követője. Nashehez kapcsolódik a fejlődés következő foka, a XVIII. század regénye belőle indul ki.

*

Greene munkássága — regényei révén — a legterjedelmesebb az Erzsébet-korabeli írók között. Poétikus szerelmi, pásztori vagy erkölcsi történeteket írt, többször önéletrajzi kerettel, hol víg, hol szomorú hangon, az emberi szív rejtelmeinek vizsgálása nélkül; czélja csak az, hogy épületes, érdekes olvasmányt nyujtson korának. Ezt el is érte azzal, hogy népszerűségre törekedve, mindig a divatot, a közönség pillanatnyi ízlését követte s így egyike lett a legolvasottabb íróknak. A jellemzés mélységének rovására az események jutnak nagyobb fontossághoz, szerkesztő ereje nincs, lélektani oldala sem a legerősebb; ennek ellenében Greene kitünő mesemondó. Bár szörnyű bűnbánása főleg e szerelmi törté-

netek megírása miatt gyötörte, épp erkölcsi czélzatukkal Richardson előfutárai gyanánt tűnnek fel: tiszta szerelemre int, óv a mértéktelenségtől és a dölyftől s valamennyi műve egy nemesebb élet álmát mutatja.

Fő mestere Lyly, de művei nagy olvasottságról tesznek tanúságot. A klasszikus írókon kívül ismerte Dantet, Ariostot, Erasmust, a történetíró Paulus Joviust, merített Boccaccioból, Sannazzaroból, Montemayorból, Castiglioneból s felhasználta korának számos népszerű munkáját. Rendkívül fontos nála a görög hatás; munkásságának egyik legjelentősebb tényezője.[1] Azzal kezdődik nála, hogy átír egyes részeket Achilles Tatiusból, kivel megegyezik több tulajdonságban, főleg a mesemondás előtérbe helyezésében. Majd többet vesz át Heliodorustól, de még nem strukturális elemeket. A görög hatás tetőpontja Pandosto; itt úgy a strukturális elemeket, mint az anyagot Heliodor szolgáltatja; Achilles Tatiusból csak keveset találunk, a diszítő járulékok Longustól valók. Greenenél is, mint Heliodornál a legtöbb női alak szenved és hű. De ezeket az elemeket nem assimilálta, úgy, mint az euphuismust, melyet Greene önállóan fejlesztett tovább, sokkal kidolgozottabb is homeophoniája, mint Lylyé, — valószínű, hogy Greenenek más mintái is voltak.

Forrásai többnyire olasz novellák; Boccacciotól sokat vett át s még többet tanult. Amellett, hogy az elbeszélő irodalom középkori örökségéből számos motivumot, elemet s egyes vonásokat átvett s bár az egész elbeszélő irodalom akkor élte gyermekkorát, Greenenek több műve még ma is becses s regényei, különösen azok, melyeket a való életből merített, az angol regény fejlődésére nagy hatással voltak. Páratlan és Shakespeare-en kívül utól nem ért Greenenél a női lélek bája, az a finomság, melylyel a nemesebb alakokat körülveszi. Greene egész tevékenységében határozottan meg lehet különböztetni a fejlődési fokozatokat, szerkezetben, jellemzésben, mélységben. Stílusa is egyszerűbbé és természetesebbé válik, míg az euphuismus egészen eltűnik, mely

[1] L. Wolff: The Greek Romances in Elizabethan Prose Fiction. Ismertetése a M. Shakespeare-Tár VI. kötetében, 283—286. l.

többé-kevésbbé végigvonul egész munkásságán, kivéve szatirikus műveit, melyekben szerelmi történeteivel ellentétben korát is visszatükröztető, realistikus elemeket és élénk korrajzot találunk.

Greene minden munkáját — saját kijelentése szerint[1] — még szerelmi regényeit is — bizonyos erkölcsi czélzattal írta. Az érzékiség és értelem,[2] a természet és a szükség[3] küzdelmével mindig erkölcsi erők csatáját s a győzelem boldogító érzését példázza. Óriási csatatér az élet, melyen mindenki bizalmatlansággal tekintse felebarátját: az emberekben nem érdemes bízni,[4] nem egy férfialakja ezért vonul vissza a világtól; mint Bohan lovag a James IV.-ban, úgy itt Gradasso; de jobb bízni a nyilt ellenségben, mint a kibékült barátban. Bármily légkör veszi körül regényeit, a régi Egyiptomban is a jelenre gondol: nyugalom helyett irígység, derű helyett mélabú, mértékletességgel szemben a félénkség túlzásai és a pusztító betegségek lepik el e siralomvölgyet,[5] a pillanatnyi kéjvágy gyönyöréért hányszor fizet az ember egész életével![6] Az erkölcsi igazságszolgáltatás mindenütt működik, bünhődését minden bűn elnyeri, leginkább a házasságtörés.[7] Ostorozza a bírói hatalom visszaéléseit, mint a Myrrour of Modestieben is elrettentő példának mutatja Rascianus történetét arra, hogy a megvesztegetések az állam bukását okozzák.[8]

S mégis szeretik ezt az életet. «Jobb hosszú életet élni nyomorban, mint irgalom nélkül gyors halált halni, jobb bánatban élni, mint kegyelem nélkül kétségbeesve meghalni».[9] Megelégedettségre int, óv a túlzásoktól; fő a nyugodt lelkiismeret[10] s nincs nagyobb kincs, mint a nyugalom és megelégedettség.[11] A magas méltóságok nehéz gondokat okoznak;[12]

[1] Francesco's Fortune.
[2] Menaphon.
[3] Carde of Fancie.
[4] Perimedes.
[5] Perimedes.
[6] Euphues his Censure to Philautus (Modena).
[7] Euphues his Censure to Philautus (Vortymis).
[8] Euphues his Censure to Philautus.
[9] Carde of Fancie.
[10] Perimedes.
[11] Mourning Garment (Philador).
[12] Perimedes.

legnagyobb gond a korona: halandók a királyok is és a szerencsének vannak ők is alávetve;[1] annyian vágyódnak utána, kevés kapja meg s a ki elnyeri, majd mind tehernek érzi.[2] Meghatóan nyilvánul ez a gondolat mindannyiszor, ha boldog pásztorok vagy szegény emberek szerelmét dicsőíti,[3] vagy ha az udvari élet hiú gyönyöreitől riaszt vissza.[4] A dicsvágy és a szédítő magasság mindig megrontják az embert, ha a lélek nemesebb tulajdonságai nem segítik a meredek utakon; így tette Clerophontest a harczi dicsőség zsarnokká és büszkévé s a szépség Greenenek annyi nőalakját kegyetlenné és dölyfössé. A nagyok pompája sokszor takar belső nyomorúságot;[5] restség és ledérség éktelenítik el a trónust is. «A legszebb rózsának is lehet szúja; a szépség nem egyéb, mint festék, mely minden lehelletre megváltozik, virág, melyet minden fagy tönkre tesz».[6] Múló a szépség, mielőtt megérik, már tűnni kezd, alig virágzik, már hervad.[7] «De jaj a virágnak, melyet letépnek, jaj a kéznek, mely durván elszakítja körétől: fájdalom, átok és harag hull a szentségtelen fejére, ki a lélek erejét gyalázatba fojtani akarta. A rózsa szebb, ha a tőn haldoklik, mint ha elhervad leszakítva».[8] Óv a gonoszoktól, kik az ember előtt jobban szégyenkeznek, mint Isten előtt.[9] S hányszor semmisítik meg barátaikat, az irígy emberek, csak azért, mert jobbak, szerencsésebbek és bölcsebbek, mint ők; ezt látjuk Roxander történetében.[10] Akad-e párja ennek a nemesnek, ki daczára annak, hogy száműzték, irígységből, igazságtalanul, mikor szorongó helyzetükben visszahívják, eljön hazája megmentésére, hogy volt ellenségeit vezesse győzelemre!

Greene szerint csak az lehet valóban boldog, «kit nem

[1] Francesco's Fortune (Vadislaus).
[2] Euphues his C. to Phil. (Ebritius).
[3] Mourning Garment.
[4] Mamillia.
[5] Penelope's Web.
[6] Mourning Garment.
[7] Orpharion.
[8] Mamillia.
[9] Myrrour of Modestie.
[10] Enph. Cens. to Phil. (Achilles története.)

a szerencse állhatatlan kegye tett boldoggá»,[1] mert a szerencsében bíznunk nem lehet:[2] a februárban virágzó fák elpusztulnak májusban . . .[3] De az életben el kell tűrni nemcsak a kellemest, hanem a kellemetlent is[4] s nem is érdemli az édeset az, a ki a savanyút még nem izlelte. Bár Greene ideálja az ember, kinek nincs szükséglete és a ki a balszerencsében is türelmet tanusít,[5] csak azt tartja igazán értékesnek, a mit veszély által érünk el;[6] «a ki minden vihartól fél, nem érdemes arra, hogy vándor legyen».[7] A gyávának nem kedvez a sors,[8] de «csak a czédrust dönti le a vihar, a kis bokrokat a szél sem bántja»,[9] a becsvágyó úgy, mint a szenvedélytől vakított, rohan vesztébe, ha tudja is, hogy romlását okozza: Pharicles érzi az ellentétet szerelme és csapodársága között, de nincs ereje ahhoz, hogy igazi férfi módjára állja meg helyét. A szeszélyes sors nem igazságos: a derék Perimedes nyomorog, a nemes Mariana ok nélkül szenved. De a sors nem egyszer gondoskodik a szerencsétlenekről: Mariana nem vész el éhen, a sors még királyi társaságot is juttat neki. A vihart többnyire a boldogság tetőpontján küldi: «a boldogság tengerén nyugodtan hajózva jönnek a csapások és a dühöngő hullámok».[10] De erővel és állhatatossággal megakaszthatjuk romboló munkáját.[11] A bátor embert néha a sors is segíti: Frontinus, testvérei ármánykodása, nagyravágyása és irígysége ellen erővel és férfias bátorsággal győz.

Greene valóságos rabja a Szerencsének, a Sorsnak és a Véletlennek. Oki lánczolatok legegyszerűbb és legtermészetesebb következményeit, melyekben a véletlennek semmi nyoma nincs, ő a Véletlennek tulajdonítja. Nála a «Szerencse» sokszor valóságos vera causa, mely bevezeti, irányítja és befejezi a történteket. Ez a «Sors» vagy «Szerencse» oly eseményeket és alakokat szeret összehozni, melyek egymástól a leg-

[1] Arbasto.
[2] Mariana, Vadislaus.
[3] Never too late.
[4] Francesco's Fortune.
[5] Perimedes.
[6] Mamillia, Carde of Fancie.
[7] Carde of Fancie.
[8] Mamillia.
[9] Pandosto.
[10] Mamillia.
[11] Mariana, Constancia.

távolabb állanak s őket a legváratlanabb kapcsolatba hozza egymással. A Szerencsét felváltva használja Végzet, Isten, Gondviselés, Természet, Idő, Szükségszerűség stb. értelmében, neki tulajdonítja pl. a természet adományait, mint Ariamenes legidősebb fia (Penelope's Web) neje ritka tulajdonságait. Mélyebbre hat Greene ott, a hol az ember személyiségét, jellemét és környezetét küzdelemre szólítja a Sors ellen, melynek legnagyobb öröme, ha elnyomott rabjai jajgatnak, de bánkódik, ha türelemmel, megvető némaságban viselik el csapásait. Greene a pásztori egyszerű élet szeretetében azt hirdeti, hogy a Szerencsével daczolni csak úgy lehet, ha nyugodtan tűrünk.

Greene a legtávolabbi országoknál is megemlékszik hazájáról s mindig dicsőítve. «Európa virágjának» nevezi[1] s hazaszeretetre buzdít. A tudomány embere, majdnem minden munkájában hirdeti fontosságát; az igazi tudást ifjúkorunkban szerezzük meg.[2] A szellem adja az ember értékét. Jellemző az, a mit a szegényről, gazdagról és a vén emberről mond: a szegény ne legyen büszke, a gazdag ne legyen hazug s a vén ember ne legyen kéjencz, ez a boldogságuk első feltétele.

*

Mamillia, a myrrour of looking glasse for the Ladies of Englande, Greene első regényének cselekménye Páduában a polgárháborúk és idegen betörések korában játszik. Pharicles szerelemre gyuladását és ingadozását mutatja be Greene. A tökéletes Mamillia, bár szintén szerelmet érez Pharicles iránt, ennek vallomását színleg hidegen utasítja vissza, bizalmatlanságában hideg közönyösséget erőszakol viselkedésére, mert a látszatban nem hisz. A sebzett szívű Phariclest majdnem őrültté teszi a kétség; küzdeni szeretne, hogy szerelmét kiérdemelje, de alig hogy czéljához ér, a szép Publiának vall szerelmet s elfojtja érzését, lelkifurdalását, szerelem és hűség csatája lelkében még az isteneket is felidézi, kik nem egyszer kedveztek a hűtlenségnek is. Megint ingadozik; visszatér Mamilliához, majd Publiára gondol s

[1] Alcida. [2] Carde of Fancie.

leveleit olvasva, csaknem összeroskasztja az árulás vádja, melylyel Mamillia szerelmét sárba rántotta. Nem bírja el e bizonytalanságot, e lelki küzdelmet; zarándokruhát ölt s titkon Siciliába megy, senkitől fel nem ismerve. Pharicles távozásával kiderül a két nő szerelme. Publia nem szünt meg szeretni Phariclest, bármennyire igyekeztek is rá hatni tanáccsal és fenyegetéssel; sőt atyja halála után zárdába vonult s Phariclesre hagyta vagyonát. Mamillia szintén megőrizte szerelmét; kétségbeesve várta az alkalmat, hogy sorsát jobbra fordíthassa s Phariclessel egyesüljön. Pharicles ezalatt szerényen, vezeklésben élt s megkedvelték egyszerű, kedves modora miatt. Clarynda kéjhölgy kivetette hálóját a szép ifjúra, de Pharicles szilárdan ellenállt s megvetéssel utasította vissza a szerelmi ajánlkozást. A megvetett nő gyűlöletében bevádolta Phariclest, hogy kém s Pharicles börtönbe került. Mamillia nem törődik vészszel, kitagadással: mikor meghallja egy honfitársától, milyen sors várja Phariclesét, útnak indul megmentésére s éppen idejében érkezik, hogy megmentse a szeretett ifjú életét.

Hosszú út vezet Mamilliától Greene nagyszámú műveinek során át a leszűrődött, megnemesített, művészi munkáig, melynek néhány példáját még nyujthatta Greene, hozzáadva hányatott életének keserű tapasztalatait, körülvonva azokat fájdalmas bűnbánásának haldoklásszerű, sápadt fényével. Azonban részben már itt találjuk későbbi állandó alakjait: a jószívű, de gyenge férfit, a büszkének látszó nőt s a csábító kéjhölgyet. Függelék gyanánt kapjuk Mamilliának és barátnőjének levelezését a férfiak hízelgéséről, a két barátnő vitatkozását arról, hogy a házasságban a pénz vagy a szerelem vezet-e boldogsághoz — Lyly mintájára — s három kérő történetét, kik közül az lesz boldog, a ki szerény, rideg külső mellett bölcs és ragyogó tulajdonságokkal ékes szellemet mondhatott magáénak. Az egész mű a nők védelmére készült: Mamillia és Publia hűsége, Pharicles árulása ezt igazolják s ezt az *Anatomie of Louers*, mely Ovid támadásaira készült felelet gyanánt.

A *Carde of Fancie* Cupidótól óvja az ifjúságot s a szikláktra mutat rá, melyek veszedelmeit el kell kerülnie, ha

biztos, nyugodt révbe óhajt érni. Gwydoniust kicsapongó élete miatt útra küldi atyja, Clerophontes király. Sok viszontagság után Alexandriában, Orlanio király szolgálatában megkedvelik s szerelemre lobban a királylány, Castania iránt. A királylány eleinte vonakodik bevallani szerelmét, mert nem ismeri Gwydonius származását, sőt ismételten visszautasítja, de szerelme ellen nem képes küzdeni. Clerophontes háborút izen Orlanionak s Gwydonius ijedten látja a nagy veszedelmet, mely atyja által boldogságát fenyegeti. Egy vetélytársa kihallgatja tépelődését s börtönbe juttatja, de Castania testvére, Thersandro, Gwydonius testvére iránt érzett szerelme kedvéért, kiszabadítja. Castania nem hiszi a rágalmakat, melyeket Gwydonius ellen felhoztak, nem hiszi, hogy áruló s rendületlenül kitart mellette, míg Gwydonius párviadalban le nem győzi saját atyját, ki nem ismeri fel; a két testvérpár egymásé lesz.

A vetélytárs általa kedvelt motivumát először alkalmazza a *Ciceronis Amor Tullies Loue*-ben, melyben a diadalmas hadvezér, Lentulus lesz a gyönyörű Terentia rabja, a kit nem indít meg semmi, könyörtelenül taszítja el magától azt, a kit egész Róma ünnepel. Tully, Lentulus barátja vállalta a közvetítést barátja és Terentia közt; úgy beszél barátjáért, mintha saját magáról lenne szó. Tully szintén szerelemre lobbant a hideg Terentia iránt, de elfojtotta érzését barátja miatt, sőt minden képességét tovább is barátja érdekében használja fel, de hiába. Lentulus meggyógyul, de most Cicerót teszi beteggé szerelme. Terentia is megírja, hogy szereti s a szerelem és barátság küzdelme addig tart, míg Lentulus megtudja, mi epeszti barátját: egyesítve a kettőt, ő Terentia egyik barátnőjével vigasztalódik s Terentia másik kérője számára is akad egy őt meghallgatni kész női szív.

A bűnbánás útján írja meg a *Farewell to Folly*-t. Búcsút mond itt a «dőreségeknek», melyek hiú gyönyörökhöz vezetik az ifjúságot s csak arra jók, hogy a vezeklés idején remegésben tartsák a lelket. Dőreségeknek nevezi addig írt regényeit, mert a felszínen mozgott tárgykörük s szerelmi czélzatuak voltak. «Gyászruhá»-ja után ebben mond végleges búcsút minden ifjúi balgaságnak, ebben veti félre az édes

mérget, mely a szerelmet dőreségnek és nemes emberhez méltatlannak mutatta s megfogadja, hogy nem ad ki többet régi felületes munkásságának gyümölcseiből. A guelphek és ghibellinek harczai folyamán több flórenci férfi és nő családostul egy békés helyre vonulnak vissza, a hol idejüket azzal töltik, hogy csevegnek és vitatkoznak az emberi gyengeségekről és dőreségekről, bűnökről és szenvedélyekről, azok különböző megnyilvánulásáról s mindegyikre mondanak — olasz mintára — egy-egy történetet. A büszkeséget és büntetését példázza a gőgös Vadislaus magyar király története, a szerelemre a hű Semyramis igazságos bosszúját mondják el, a mértéktelenség bünhödését látjuk a zsarnok és iszákos kormányzó megszégyenítésében.

Az ifjúkor botorságait, a szerelem kudarczát, az esztelen gyönyörök keserű gyümölcseit írja le a *Never too late*-ben, bűnbánása első irodalmi termékében. Greene az a bánatos zarándok, a ki az ifjúság körébe megy, hogy megmutassa, mily hamar nyűgözik le az ifjú szivét a dőreségek s zarándokol azért, hogy másokat visszatartson életének ballépéseitől s így vezekeljen ifjúkori szerelmi szenvedélyeiért, melyek letiporták s a mélybe rántották. A zarándok mondja el Francesco és Izabella történetét, kik csak annyi viszontagság után lehettek egymáséi. A nemes, de szegény Francescot nem szívesen látja Izabella kapzsi, öreg atyja. A világtól elzárja leányát, de Francesconak sikerül csellel megszöktetnie. Az atya nyomukra jön, börtönbe kerülnek, de a rideg, búskomor Fregoso később kibékül velük, miután boldogságukról és békés együttélésükről tudomást szerez. Történt azonban, hogy Francesconak üzleti ügyben el kellett utaznia. Az idegenben szemet vetett rá Infida, tökéletesen meghódította és elcsábította; kiszipolyozta, majd midőn elfogyott Francesco pénze, kitette az utczára. Most ébredt tudatára annak, mennyire vétkezett szegény nejével szemben, ki mindenét neki adta s hű maradt hozzá. De a tisztalelkű nőhöz nem mert hazamenni. Színészek közé vetődik s tanultságát arra használja fel, hogy színdarabokat ír, melyekkel nagy sikert arat. Végül mégis hazatér Izabellához, ki megtört, bűnbánó férjét a régi szeretettel fogadja.

Érdekes, Chaucerre emlékeztető keretet adott az «*Orpharion*»-nak, a mely szintén bűnbánása idejéből való. A költő elmondja benne, hogy a szerelemtől ejtett sebe kigyógyításáért Venushoz fordul. Venus várához ér, hol Renyheség volt az álmos portás a bejáratnál s a ki mindenkit beengedett; a kijáratnál ostorral állt a Koldulás, megfenyegetve a bűnbánás ostorával a foglyokat, kik között királyok, nagy urak és pórok is voltak. Mind meg volt lánczolva, egyik a fülénél, másik a szeménél s csak nagyon kevesen a szívüknél fogva: ezeket Venus mint a világ csodáit tartogatja. Innen Venus templomába ment, a hol nagy tömeg zarándok volt esküdözni, fogadalmat tenni. De mindnyájan azt találták, hogy zarándoklásukkal nem vásároltak egyebet, mint füstöt, szétfoszló semmiséget, sok veszedelemmel együtt. De mindez nem tarthatta vissza attól, hogy oda ne menjen. Az ember olyan, hogy Venust igazságtalannak kiáltja ki és mégis áldoz neki, előre látja a balsorsot és mégis hanyatt homlok rohan a szerencsétlenségbe. Így történt vele is; mások balsorsa nem tartotta vissza: Paphosból tovább megy Alcidalion forrásához, a hol Venusnak sok alattvalója tanyázott, a szép nők, a kik a férfiak balgaságán nevettek. De Venus nem volt sehol sem. Találkozik egy pásztorral, a ki óvja őt, hogy ne vakíttassa el magát, mert későn jön a megbánás. Hány van, kinek sok szeme, sok szíve, sok szerelme van s a gyanutlan szívet örvénybe fullasztja. A költő erre elalszik s álomlátásban az istenek csarnokába kerül, a hol Apollo az istenek előtt felidézi Orpheust és Arion, hogy daloljanak a nők szerelméről. Orpheus gyönyörű dalt énekel Eurydicéről s a szépséget veszedelemnek, a nőket kegyetleneknek tartja s igazolásául elmondja a szívtelen Lidia történetét, mire Arion a nők védelmére a hű Argentina sorsának elbeszélésével felel.

Élete végéről való a «*Greene's Vision*», mely szintén tollának dőreségein érez bűnbánást s az «erény visióját nyujtja annyi bűn után»; halála előtt visióban ébred esztelen ifjúkori életének tudatára. Most beteg és bánatos, homokba vetett s tüskét és bogáncsot aratott, dőre szenvedélyek ragályával mérgezte meg a férfiak szemét és szellemét. Az irgalom atyjához könyörögve, álomban egy szép mezőn Chau-

cerrel és Gowerrel találkozik s beszélgetni kezdenek. Párbeszédeikben kitünő jellemzését kapjuk a két költőnek. Chaucer védelmébe veszi a költőt: fulánkja volt, de édes mézet készített. Feltárta a szerelem dőreségeit, az ifjúság könnyelműségeit, a csapásokat, melyeket a nők csábjai okoznak, csalfaságukkal, megrontó hízelgésükkel. Eddig Chaucert követte Greene, ezentúl pedig bűnbánóan Gower híve lesz s jobb, értékesebb munkákra fordítja majd fáradságát. Közben Chaucer és Gower egy-egy rájuk jellemző történetet mondanak el. Chaucer az egyszerű Tomkins ifjú feleségéről, kire a férj szörnyen féltékeny volt; pajkos diákok, hogy kigyógyítsák, megtréfálják: leitatták s elhitették vele, hogy álmában látta neje hűtlen ölelkezését, melyet ők rendeztek erre a czélra, tehát csupán agyrém volt féltékenykedése. Gower a hű Theodora történetét mondja el, ki a féltékenység áldozata lett.

A költészetnek egyik legősibb motivumát találjuk a *Mourning Garment*ben, mely Greene «tisztább szenvedélyeinek» egyik első hirnöke; a bűnbánat adja rá a gyászruhát. Eddigi élete és szerelmei együtt tűntek el s e megható történetben őszinte érzéssel, sok helyütt a legnemesebb hangon és bibliai egyszerűséggel tesz róla tanúságot. A szép Philadort nyugtalan és magasra vágyó lelke a távolba űzte. Hiába tartotta vissza atyja s a távol veszedelmeivel szemben hiába dícséri az otthoni élet nyugalmát; az ifjú elindul. Az apa különösen a nőktől óvta s ő már a legelső városban, a hol letelepedett, Saraguntában, hálójukba esett. Három ifjú testvértől óvták őt különösen s ő épp azokhoz szállt, a kik minden alkalmat megragadtak, hogy kifoszszák az ifjút; mind mélyebbre rántották s ő eszeveszett módon követte őket a csillogó úton, melynek végén siralom és bűnbánat várták. Éhinség tört ki az országban, de ő a nagy nyomor jajszavára nem hallgatott, mert csak az élet gyönyöreire gondolt. Közben elfogyott a pénze s hogy a három kedves kívánságainak eleget tehessen, eladta lovát, ékszereit, köntöseit, végül mikor nem volt már semmije, elvették utolsó ruháját s keserű szemrehányásaira az volt a felelet, hogy meztelenül kitették az utczára s nevetve csapták be mögötte az ajtót. Napokig bujdosott éhezve, míg valaki megszánta; alantas munkát

végzett, míg hosszas bánkódás után, habozva, hogy merészelhet-e újra atyja szeme elé kerülni, mégis bocsánatot remélt s hazafelé indult, a hol bűnbánata megindította atyja szívét.

Nincsenek királyok, nincsenek csaták e történetben. Semmi lehetetlenség, vagy hatásvadászat nincs benne, szívből szólt, szívhez szólt. Mily megkapó az ellentét a Philador útjába eső pásztorok boldogító szerelme és az érzés között, mely a szerelem hiúságát láttatja vele, hogy a nők igéretei légbe írt szavak, hízelgésük a hóba rajzolt alakok, melyeket elfú a szél vagy elolvaszt a nap. Gyönyörű az a Faustra emlékeztető rész, melyben Philador a lejtőn rohanásában egy perczre megáll, midőn egyik agg szolgája emlékezetébe idézi atyja tanácsait, esengve kéri, hogy ne engedje magát kifosztani oly nőktől, a milyenektől atyja óvta. Philadort első pillanatra meghökkentették a szavak, de hiába, meg nem állíthatták. S mikor a balsors letiporja, akkor látja, hogy nem szerelem volt képzelt boldogsága, hanem a szépség káprázata, kéjvágy, a melybe vakon rohant, bár tudhatta, hogy vesztét okozza. S Greene-re kell gondolnunk, midőn annyi viszontagság után Philador atyja elé borul, a ki látva őszinte bűnbánását, könnyekre fakadva bocsát meg neki. Greene szintén követte az ifjúkor könnyelmű vágyait, szárnyat adott ledér óhajainak s gyönyörök észbontó árjába fullasztotta földi édent kereső kívánságait. Fáradt, sebzett, megcsalt lelke talán ekkor érezte már, hogy neki is a legfőbb bíró elé kell borulnia, kitől vezekléssel megkapja a nyugalmat és a bocsánatot az őt megkövezni vágyó, kőszívű emberek ellenére is.

SHAKESPEARE SIREMLÉKE ÉS ARCZKÉPEI.

Írta KROPF LAJOS.

A drámaíró 1616-ban halt meg Stratford-on-Avonban s az ottani templomban temették el. Hét évvel később, 1623-ban jelent meg Londonban összegyűjtött munkáinak első folio-kiadása a Droeshout-féle arczképpel, mely teljesen más férfit ábrázol, mint az a mellszobor, mely síremlékét ma díszíti. Mint tudjuk, e mellszobor és metszet körül már hosszú idő óta vita folyt, nemcsak a Stratford pártiak és Baconisták két ellenséges táborának képviselői közt, de még a stratfordi ember, «the man from Stratford» hívei közt is. Ez a belharcz persze a Baconisták malmára hajtja a vizet, mert a stratfordi párt híveinek meghasonlása az ő logikájuk szerint további fényes bizonyíték a mellett, hogy az említett folióban közölt színdarabokat nem a «stratfordi durva kamasz», hanem más valaki írta és a Droeshout-féle arczkép nem az ő arczvonásait örökítette meg.

A nemrég elhalt Sir Edwin Durning-Lawrence, ki mint tudjuk, Shakespearenek elkeseredett ellensége volt és sokat kutatott és írt annak bebizonyítására, hogy az illető színdarabokat stb. csakugyan Bacon írta, keményen nekiront az első folióban közölt arczképnek, melyet «the ridiculous dummy of a portrait»-nek (nevetséges bábalak arczképnek) nevez, de azért nem fogadja el Bacon arczképének sem, mert szerinte az ott ábrázolt férfi álarczot visel, mely mögött az ő embere lappang. Még a szabóknak szaklapjait, a *Tailor and Cutter*-t és *Gentleman's Tailor Magazine*-t is idézi annak bebizonyítására, hogy a metsző, Martin Droeshout, egy csöppet sem értett a szabómesterséghez; különben a mi baronetünk szerint a művész csak 15 éves volt, midőn Shakespeare meghalt és azért valószínűleg nem is látta őt soha. Idézi továbbá a híres Gainsborough kifakadását 1768-ban, melyet jónak tart eredeti zamatos angolban közölni: «Damn the original picture of him .... for I think a stupider face I never beheld except D ... k's .... it is impossible that such a mind and ray of heaven, could shine with such a face and pair of eyes». Annyit meg kell engednünk Sir Edwinnek, hogy Droeshout metszete

kontár munka és hogy az arcz oly rosszul van rajzolva, hogy álarcznak jobban beválna mint arczképnek. Lásd különösen a XII. táblát *Bacon is Shakespeare* czímű munkájában (1910).

A mi a mell- illetőleg félszobrot illeti a stratford-on-avoni templom síremlékén, Leonard Digges az 1623-i folióban az elhunyt költőhöz írt magasztaló verseiben említi sírját (thy tombe) és síremlékét (thy Stratford monument). Tehát hét évvel halála után már volt síremléke, de már igen heves vita folyt azon kérdés körül, hogy a mai nap látható mellszobrot már eredetileg állították föl vagy pedig csak később. Az e kérdést megvilágító adatok gyűjtésében legújabban Mrs. Charlotte C. Stopes, egy szorgalmas Shakespeare kutató hölgy, tett több fölfedezést, melyeket a *Monthly Review* 1904 áprilisi füzetében és a *Pall-Mall Gazette*-ben (november 1910) közölt. A hölgy az említett *Review*-ban közli a síremlék fényképét és öt más metszetet, melyek mind a stratfordi emlék másolatainak voltak szánva. A legrégibb Sir William Dugdale *History of the Antiquities of Warwickshire* czímű munkájában jelent meg 1656-ban, de melyhez az anyagot a szerző Mrs. Stopes szerint még 1636-ban gyűjtötte a helyszinén; az időközben kitört polgárháború miatt ugyanis kénytelen volt a könyv megjelenését húsz évig elhalasztani. A dátum, mint meglátjuk, nem döntő semmiben. A többi négy metszet a következő évekből való: 1709 (az összes munkáknak Rowe-féle kiadásában), 1725 (a Pope-féle kiadásban), 1744 (Gravelot metszete a Hanmer-féle kiadásban) és 1786 (Grignion metszete). Az öt metszet és a mai síremlék fényképe közt van némi családi hasonlatosság (family likeness), de lényegesen különböznek egymástól nemcsak egyes részletekben, hanem még a költő arczképét illetőleg is. Mrs. Stopes és más szerzők kutatásai nyomán tudjuk, hogy a XVIII. század közepe táján a síremlék nagyon meg volt rongálva és midőn 1746-ban John Ward igazgató, a híres Mrs. Siddons nagyapja, színész társaságával Stratfordban járt, az *Othello*-nak egy előadásából befolyt egész összeget (12½ font sterlinget) a síremlék kijavítására ajánlotta föl s a pénzt az egyik egyházatya (churchwarden), egy kovácsmester (blacksmith) átvette tőle és «kellemetlenkedett» (was troublesome). Az ügy tovább húzódott, míg végre 1748 november 20. elkészült egy okmány, melyben utasítást adtak egy bizonyos Mr. Hall nevű «local limner or painter»-nek, «to take care, according to his ability, that the monument shall become as like as possible to what it was when first erected»; tehát, hogy állítsa helyre az emléket, a mennyire tőle telt, eredeti formájában. Ezt az okmányt

azonban valami okból nem írták alá. Utóbb egy másik iratban utasítást kapott Mr. Hall, «to repair and beautify, or to have the direction of repairing and beautifyng (ha t. i. ő maga nem értett hozzá) the original monument of Shakespeare the poet», tehát, hogy javitsa és szépitse ki a költő síremlékét. Wheler (*History and Antiquities of Stratford-on-Avon*, 1806.) szerint Hall ezt a munkát hiven el is végezte. Malonenak azonban a színezés nem tetszett és azért a mellszobrot Wheler szerint fehérre (helyesebben kőszínűre) festtette, a miért egy vele egykorú poéta átkát vonta magára, és a mellszoborról ugyanakkor egy öntvényt készíttetett. Végre 1861-ben a fehér vagy kőszínű festéket vegyi szerekkel leáztatták, Hall színezését ismét helyreállították és megújították. Ilyen maradt a mellszobor napjainkig, a mint ez a Sidney Lee-féle életrajz elején adott színezett képen látható. (Illustrated Library edition, 1899.) Mrs. Stopes úgy véli, hogy Hall az eredeti szoborra köpönyeget csinált és a költő jobb kezébe tollat adott, bal keze alá pedig egy papirlapot helyezett, tehát a Gravelot-féle metszvény után dolgozott, mert a kapott 300 osztrák-magyar koronát tevő tiszteletdíjért kevesebbet nem is tehetett. *Risum teneatis amici!* Az urhölgy, mint látjuk, nem ért a szobrászathoz, vagy pedig azt kellene vitatnia, hogy Hall az eredeti szobrot eltávolította és teljesen újat készített, mely azonban még így sem hasonlít a Gravelot-féle képen ábrázolt alakhoz. Az eredeti (1623. előtti) szobrot Sir William Dugdale szerint egy Londonban (Southwarkban) letelepedett Gerard Jansen vagy Garret Johnson nevű flamandi síremlék-csináló (tomb-maker) készítette; ez a Shakespeare halálát megelőző évben egy Nicholas Stone nevű mesterrel egy más hasonló síremléken dolgozott. (Spielmann alább idézett értekezése szerint.) De a legújabb kutatások (1914) eredménye szerint Garret Johnnsonnak hasonló nevű fia volt tulajdonképen az, a ki a síremléket csinálta, mert apja már akkor nem élt.

A Baconisták már most azt vitatják, hogy az eredeti szobrot híven adja Dugdale munkája. Némely túlzó író szerint Sir William oly lelkiismeretes író, hogy könyve adatait bármely törvényszék is hiteles tanúbizonyságnak fogadná el. Sir Edwin Durning-Lawrence már idézett munkájában két egymással szemközti lapon bemutatja a Dugdale-féle rajzot és a mai síremlék fényképét, melyeknek összehasonlításából az olvasó saját véleményt alkothat. Mindenekelőtt fölhivom figyelmét a Dugdale-féle rajzon látható «lyukas krumplira», (a minek Andrew Lang elnevezte,) a síremlék tetején, mely halálfőnek van szánva, továbbá a két fiúcskára a

párkányzat szélén, az egyik ásóval, a másik homokórával, kik lábaikat lelógatják a semmibe. Ez nem szobrászat! Az oszlopok tetején látható oroszlán-vagy párduczfejek szintén eltüntek az idők folyamán. A költő bajusza pedig megnyúlt és lekonyult, szakálla ellepi nemcsak az állát, hanem két pofáját is. Tűzdelt (quilted) zeke van rajta, fölötte mellény. De a *pièce de résistance* az a vánkos, melyet két kezével a testéhez szorít, mintha meleg borogatásnak használná hasfájás ellen. A Baconisták szerint ez egy «woolsack», mely egy «lord chancellor» jelvénye, a mely hivatalt Francis Bacon viselte, de Shakespeare nem. (Lásd az V. táblát Sir Edwin könyvében). A mai síremléken látható irótoll és papirlap nincsenek meg Dugdalenél; az előbbi ez előtt ólomból volt, de elveszett; manapság minden évben egy új lúdtollat helyeznek a költő ujjai közé. A mai síremlék minden izében elárulja a korát; I. Jakab idejéből való és hasonlít jellegében, conceptiójában az ugyanazon korból reánk maradt más hasonló síremlékekhez. Dugdale metszvénye ellenben csunya kontár munka és nem szerez becsületet Hollár Venczel, a híres cseh metsző tanítványának, kinek állítólag munkája.

Bacon 1626-ban halt meg, és saját kivánsága szerint édes anyja mellé temették St. Albansban a Szt. Mihály templomába, hol szép fehér márványból készült síremléket állítottak tiszteletére Sir Thomas Meautys rajza után, egy latin sírirattal Sir Henry Wotton-tól. Azt tudtommal még senki sem tagadta, hogy Shakespearet Stratford-on-Avonban temették el, ámbár sokan nem hiszik, hogy a sírkövén (nem a síremléken) olvasható átkozódó verseket ő írta volna csontjai netaláni megbolygatóinak elriasztására. Andrew Lang szerint (*Shakespeare, Bacon and the great Unknown*, 1912) 1694 táján egy más Mr. Hall, egy oxfordi ember, meglátogatta a sírt és ott úgy értesült, hogy az átkozó verseket maga a költő írta, de ezt már csak 80 évvel a költő halála után hallotta, midőn mindazok, kik a költőt személyesen ismerték, már mind nem éltek.

Sir Edwin Durning-Lawrence szerint «the false bust in the existing monument was substituted for the old bust for the purpose of fraudulently supporting the Stratford myth», hogy t. i. állítólag a színész írta volna a színdarabokat. Szerinte «the present monument was not put up till about 120 years after Shakespeare's death», tehát 1736 körül, és tíz év mulva (1746-ban) már meg volt rongálva!! «As a matter of fact», irja tovább, «the real Stratford monument was first engraved in Dugdale's *Warwickshire*

of 1656». Arra nézve azonban, hogy a Sir William Dugdale könyvében közölt képek mennyire eltorzítva ábrázolják az eredeti síremlékeket, Andrew Lang idézett könyvében közli a Carew-féle síremlék képét úgy, a mint az Sir William vagy pedig rajzolója képzeletében élt és evvel szemben bemutatja a Stratford-on-avoni templomban mai nap is látható Carew síremlék hű ábrázolását. Bajos elképzelni, hogy mi indította a XVII. századi rajzolót arra, hogy a képet szántszándékosan annyira eltorzítsa. Sir Edwin tudtommal adós marad a fölvilágosítással, hogy a Carew síremlékkel miféle czigánykodás történt a századok alatt és Lang könyvének ismertetője (W. T. Smedley) a *Baconiana* (a Bacon Society negyedéves folyóiratának) 1913 januári számában nem érinti e kényes pontot. Lang egész könyve továbbá G. G. Greenwood könyvének részletes birálata (*The Shakespeare problem restated*, 1908), de tudtommal a megtámadt szerző nem felelt még reá és talán nem is fog, hogy Andrew Lang már meghalt.

*

Shakespeare arczképei körül már egész irodalom keletkezett. Az a bibliographia, melyet E. T. Craig még 1864-ben összeállított és J. Parker Norris, egy amerikai búvár, a kellő pótlásokkal 1875-ben Philadelphiában újra kiadott, összesen 44 czímből állott, de persze az anyag azóta hatalmasan megnőtt. Legújabban és legkimerítőbben M. H. Spielmann írt e tárgyról a stratford-on-avoni «Shakespeare Head» nyomdából kikerült összes kiadás X. kötetében (1907) és az *Encyclopaedia Britannica* legújabb kiadásában (1911), hol 20 képen a valódi és ál-arczképek némelyike, a mell- és más szobrok és az úgynevezett darmstadti death-mask (halotti álarcz) képei láthatók kis méretben. Ennek az álarcznak története mutatja, mily könnyen készülnek Shakespeare ereklyék. 1849-ben egy magán egyénnek (Kesselstadt grófnak) gyűjteményét eladták Mainzban és dr. Becker Lajos megvett egy gypsz álarczot, melyen e dátum állt: A. D. 1616. Az arcz egy csöppet sem hasonlított sem a Droeshout-féle metszethez, sem a stratfordi síremlékhez, de Skakespeare 1616-ban halt meg, *ergo* az álarcz az ő arczáról készült. A véletlen játéka, hogy a darmstadti álarcz, hol azt ma is őrzik, és a stratfordi mellszobor főbb méreteikben teljesen megegyeznek, csak a homlok domborodik vissza más szög alatt. Spielmann szerint különben ez egy valódi álarcznak csak a másolata.

A mi az arczképeket illeti, midőn Angliában a Shakespeare-cultus a XVIII. század vége felé föllendült és a közönség kezdett

a költő iránt mindinkább érdeklődni, elkezdődött a «felfedezések korszaka» és a hamisítók s ereklye-gyártók tevékenysége. A hirhedt Ireland ebben az időben gyártotta halomszámra az akkor «felfedezett» Shakespeare kéziratokat; itt-ott föl-fölbukkant egy-egy régi könyv, melybe állítólag a költő sajátkezűleg belejegyezte nevét és ebbe az időszakba esik egy hamisító párnak, egy bizonyos Zinckenek és Holdernek virágzása is, kik számtalan addig lappangó «Shakespeare arczképet» födöztek föl és adtak el jó pénzen bő erszénynyel megáldott gyűjtőknek. Akit ez élelmes pár viselt dolgai érdekelnek, bőven olvashat róluk James Boaden (1824.) és Abraham Wivell (1827) munkáiban, melyeknek példányai azonban ma már ritkán fordulnak meg a könyvpiaczon és a képek rendesen mind hiányzanak belőlük. Eljárásuk fölötte egyszerű volt. A hamisítók vettek egy régi arczképet, akár ábrázolt ez egy öreg asszonyságot, akár egy hollandi admirálist, mert nekik csak egy szú-ette, kormos, füstös fatáblára volt szükségük. Erre azután ráfestették az új arczot, megváltoztatták a ruházatot, néha ellátták a képet a szükséges hamis fölirással is, azután egy külön e czélra készült kemenczében megsütötték és megfüstölték az ekkép megbabonázott képet. Midőn később kiderült a csalás és maguk a hamisítók is bevallották bűnüket, a «westminsteri kemenczék» nagy hírnévre vergődtek és a közönség gyanakodólag fogadott minden újabb fölfödözést, melyek körül azután rögtön megindult és folyik még most is a tollharcz.

Bennünket e helyen főleg azok az arczképek érdekelnek, melyek után állítólag a Droeshout-féle metszvény készült és első sorban az a kép, mely a «Droeshout Original» neve alatt szerepel az irodalomban. Ennek történetéből csak annyit tudunk, hogy valamikor egy Sydenhamban lakott Mr. H. C. Clements hagyatékából került piaczra és hogy később megvette s a stratfordi Shakespeare Memorial Gallerynek ajándékozta egy hölgy, néhai Mr. Charles Flowernek, egy jól ismert Shakespeare kiadónak özvegye, a miért a «Flower» kép neve alatt is ismeretes. Egy régi fatáblára van festve és Spielmann szerint eredetileg egy nőt ábrázolt magas, fodros gallérral, vörös ruhában, melyeknek nyomai még tisztán láthatók. A fölírás rajta «*Wllm Shakespeare 1609*» kurziv betűkkel és a kabát rajza nagyon hasonló a Droeshout-féle metszvényen láthatóhoz, sok tekintetben azonban mégis nagyon eltér ettől. Már régebben, még mielőtt e festmény a közönség elé került, Halliwell-Phillips, az ismert Shakespeare kutató, fölfedezte a Droeshout-féle metszetnek egy próbanyomatát, mely azóta

Amerikába került. E próbanyomat bizonyos lényeges részletekben eltér az 1623-iki folióban látható metszettől és inkább hasonlít a Flower-féle képhez, mint a könyvben megjelent metszet. Ezért Spielmann helyesen azt vitatja, hogy a festmény a próbanyomat után készült és nem a folió képe után. A kép angol szilfából készült táblára van festve és határozottan régi munka, de mint látjuk, fölötte gyanús.

Egy másik képre térve át, 1903-ban egy amerikai író, John Corbin, egy kis kötetet írt e hosszú czím alatt: *A new portrait of Shakespeare. The Case of the Ely Palace painting as against that of the so-called Droeshout Original*, melyben a szerző azt igyekezik bebizonyítani, hogy a Flower-kép valószínűleg hamisítvány, és hogy az Ely Palace képet valószínűleg még Shakespeare életében festették élet után. E képet még 1846-ban födözték föl és az elyi püspök (Bishop of Ely) palotájában őrizték ennek haláláig 1864-ig. Ekkor megtisztítván, a következő fölirás került napvilágra: Aet. 39—1603. A püspök hagyatékából Mr. Graves megvásárolta a képet száz fonton és Shakespeare szülőhelye múzeumának ajándékozta, melynek ő gondnoka (trustee) volt. Másolata megvan Sidney Leenek fönnebb idézett életrajzában. Az arcz hasonlít a folió metszetéhez és kivitele sokkal művészibb. Spielmann megvizsgálta s szerinte határozottan régi festménnyel van dolgunk. Ezen és a Flower-képen is a bajusz fölfelé görbül.

Van továbbá a londoni National Portrait Galleryben a költőnek egy állítólagos arczképe, mely «the Chandos portrait» néven ismeretes, mert valamikor egy Duke of Chandos birtokában volt. Ez egy sötét arczszínű férfiút ábrázol, kissé fölfelé görbülő bajusszal, körszakállal és fülbevalókkal. Úgy látszik, valami olasz ember arczképe, de a szerfölött magas homlok és a gallérra omló sűrű hajfürtök miatt ezt is az angol drámaíró arczképei közé sorozták. A kép történetéről és a róla készült másolatokról bővebb fölvilágosítást ad Sidney Lee már idézett munkája.

A Felton-féle képet csak azért érdemes itt megemlíteni, mert valamikor ezt tartották a Droeshout metszet eredetijének. 1792-ben födözték föl és 1907-ben az időközben elhalt Burdett-Coutts gazdag bárónőé volt. Ennek a képnek a története nagyon gyanús körülmények között kezdődik. Legelőször az European Museumban volt kiállítva és a múzeum birtokosa hosszú faggatás után sok mindenféle mesét beszélt el, hogy mily módon jutott a kép birtokába. Végre három havi kiállítás után egy bizonyos Samuel Felton vásárolta meg 5 guineaért s azóta többször cserélt gazdát. Fuseli

szerint eredetileg valami flamandi mester munkája volt. A kép hátán a következő fölirás van: «Gul. Shakespear 1597. R. B.» E kezdőbetűkben némely írók Richard Burbage nevét vélték fölismerni, a ki szintén festőművész volt; de 1870. április havában egy árverés alkalmával csak 50 guineáért vásárolták vissza, a mi potom ár volna egy valódi Burbage képért. E kép még arról is nevezetes, hogy valamikor W. Richardson metszetárús hamisított metszetet adott ki róla, a mi nagy botrányt okozott. Ő t. i. a Felton-képről másolt főt a Droeshout-féle metszeten ábrázolt ruhába öltöztetett férfi vállaira helyezte s az ekkép összetákolt képet, mint az eredeti Felton kép hű másolatát bocsátotta árúba.

Talán érdemes lesz még megemlíteni az ú. n. Janssen-féle arczképet is, melyet azonban Janssen nem festhetett az élet után. E képnek van háromféle története is, s valószínűleg mind a három hamis. Jó volna azt Jennens után elkeresztelni, mert valamikor az ő birtokában volt. Jennens a *King Lear*-nek excentricus amateur kiadója volt, (1770) és midőn fölszólították, hogy mondja el, mint jutott a képhez, megtagadott minden fölvilágosítást. A képen e fölirás áll: Aet. 46—1610; de Spielmann szerint a 46-as szám eredetileg úgy látszik 40 volt, tehát hamisított dátummal van dolgunk.

Nem akarom az olvasót a többi Shakespeare arczképre vonatkozó részletekkel untatni. Már a mondottakból is látható, mily lelkiismeretlenül gyártották a nagy költő arczképeit. Nálunk Bethlen Gábor arczképeivel űztek ilyen csalárd mesterséget, még pedig még a fejedelem életében. Bethlen Gábornak nagy volt a híre széles Európában és azért minden áron elő kellett teremteni valahonnan az arczképeit. A *Magyar történeti életrajzok*-féle sorozatban megjelent Gindely-Acsády-féle életrajzban hat arczkép van közölve, melyek közül kettő «fictiv»-nek van bélyegezve, az egyik nem tudom miért, mert nagyon hasonlít egy másikhoz ugyancsak 1620-ból, melyet az országos képtárban őriznek és mely nincs «fictiv»-nek mondva. A másik az 1595-dik évszámmal van megjelölve és már előbb mint Báthory Zsigmond arczképe szerepelt. A törlés, névhelyettesítés és czímpótlás tisztán kivehetők a hamisított metszvényen.

Spielmann az *Encyclopaedia Britannicában* (1911) említ még számos más Shakespeare arczképet, miniaturet, metszetet, régi és újabb időkből, köztük a londoni Garrick Club-ban őrzött ú. n. D'Avenant-féle mellszobrot és a Westminsteri apátságban látható emléket is, mely utóbbit Peter Scheemakers véste 1740-ben.

Az ugyanazon munkában közölt 20 kép megszemlélése után arra a következtetésre jutunk, hogy e sok mindenféle arcz közül csak kevés közelítheti meg Shakespeare arczvonásait. Mindenesetre a stratfordi félszobor a leghitelesebb, mert a költő özvegye 1623-ban halt meg, tehát minden esetre látta e szobrot és nem tehetjük fel róla, hogy akármilyen baba-alakot elfogadott volna férje arczképe gyanánt. A folióban látható metszet valószínűleg csak emlékezet után készült és fiatalabb arcz mint a stratford-on-avoni szobor. A metszetet ajánló verseket, melyek alatt B. I. betűk állnak (állítólag Ben Jonson nevének kezdőbetűi) csendes satyrának is lehet tartani. Jó lesz az ajánló tanácsát elfogadnunk, még pedig a költőnek saját érdekében.

. . . . Reader, look
Not on his Picture, but his Booke.

A NÉMET SHAKESPEARE-TÁRSASÁG ALAPÍTÁSÁNAK ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN.

(Jelentés a Kisfaludy-Társaság 1914. június 3-iki ülésén.)

Írta ALEXANDER BERNÁT.

A német Shakespeare-társaság ez év április 23-án, Shakespeare születésének háromszázötvenedik fordulóján, ünnepelhette alapításának ötvenéves jubileumát. Ez alkalommal kilépett működésének rendes nemzeti keretéből és vendégül hívta a rokonirányú külföldi társaságokat és testületeket, a mi társaságunkat és a kebelében működő Shakespeare-bizottságot is. Társaságunk engem tisztelt meg azzal a megbízással, hogy képviselője legyek azon a szép ünnepen és én örömmel vállaltam e kedves tisztséget. Az ünnepről és küldetésemről már beszámoltam a nyilvánosság előtt (l. Budapesti Hirlap, április 28.) és (május 8.) a Shakespeare-bizottságban. Így rövidre foghatom jelentésem epikus részét és beleszőhetek néhány általános elmélkedést, mely az alkalomnak megfelel.

Mindenekelőtt hadd szóljak néhány szót magáról a német Shakespeare-társaságról, melynek történetét *Albert Ludwig* a Jahrbuch negyvenkilenczedik kötetében vonzó módon megírta. A német Shakespeare-irodalom a társaság alapításának korszakában már gazdagon virágzott, midőn *Oechelhäuser* fejében megfogamzott a Shakespeare-társaság alapításának gondolata. Oechelhäuser nem volt tudós; mint papirgyáros fia tizennégyéves korában belépett atyja üzletébe, hogy később mint nagyiparos és a közélet férfia tiszteltté tegye nevét. A gyakorlati élet küzdelmei közt Shakespeare költészetében találta meg az ideális élet ama forrását, mely harmonikussá tette lelkét és mint a közhasznú tettek embere, ezt a forrást gazdagon buzogóvá akarta tenni egész nemzete számára. A társaság megalapításának története azonban igen tanulságos. Ha valaki azt hiszi, hogy Németországban, a Shakespeare-cultus hazájában, ez az alapítás könnyű szerrel ment végbe, nagyon csalódik. A legélénkebb agitáczió igen sovány gyümölcsöket termett. Nem megyek bele a részletekbe. De ha a weimari Zsófia nagyherczegné nem pártolja és támogatja az eszmét, az bizony halvaszületett volna. Így is 1864. április 23-án mindössze harmincz tagja volt a

társaságnak és igen sok kiváló ember, kikre ez az eszme joggal számíthatott, távol maradt tőle. Azóta az idők mégis nevezetes módon változtak, ma hétszáz tagja van a társaságnak és oly tisztes vagyona, hogy a deficzit rémét, mely eleinte sokat háborgatta, tán örökre kiűzte hajlékából. Most már fontosabb tudományos és irodalmi vállalkozásokba bocsátkozhatik. De úgy látszik, Weimar az egyetlen hely, a hol a társaság leküzdhette a kezdet bajait és oly talajra talált, melynek titkos életerői felvirágoztatják. Nemcsak a nagyherczegi család ápolja még ma is és az ünnepi ülés az idén is a nagyherczeg jelenlétében folyt le, ki a társaság vezető elemeit kastélyában vendégeiül fogadta; a hagyományok légköre itt olyan, hogy egyetlen a maga nemében. A társaság, alapszabályai szerint, minden év közülésén megállapítja a következő évi közülés helyét, de ötven életéve alatt csak egyszer ülésezett Berlinben és egyszer Drezdában és most már 42 év óta nem is gondolnak rá, hogy másutt gyüljenek össze, mint Weimarban. Weimar kis város, de emlékei szellemi nagyvárossá avatják. A nagy városokban a gyülésezők mulatni vagy érvényesülni mennek; ide: szellemileg üdülni. A kik nem ismerik egymást, itt nem ismerkednek, hanem barátkoznak. Sehol ilyet nem látni. Ebben természetesen Shakespearenek is része van; a nagy varázsmester hiába dobta bűvészvesszejét a tengerbe, az nem merült el; a hol emberek az ő nevében találkoznak, azt a helyet ő megáldja. De megáldotta ezt a helyet az ő legközelebbi rokona is, Goethe és megáldották Schiller, Herder és még sokan. Itt a tudomány nem hivalkodik és az irodalom nem különködik. És tudomány vagy irodalom kilépnek a nagy közélet friss levegőáradatába, hogy erőt merítsenek belőle és erőt adjanak neki. A német Shakespeare-társaság sohasem volt puszta szaktársaság, mindig az lebegett szeme előtt, hogy Shakespearet közkincscsé tegye, a tudomány eszközeivel, de az eleven érzés erejével. Midőn az idei jubiláris ülésen az elnöklő Brandl, maga is szigorúan szakszerű filologus, az alapítóknak ezt a szándékát idézte, kitünt, hogy ez a szándék ma is oly időszerű, mint volt akkor, mert az igazi igazságok soha egy csöppet sem avulnak. Ma az anglisztika virágzik Németországban, az anglisták szigorú tudományosságban a klasszikus filologusokkal vetekednek és az anglisták dominálnak a Shakespeare-társaságban, de a társaság nem vesztette el az eleven érintkezést a közműveltséggel, az élettel, az eleven irodalommal. És ebben Weimarnak van nagy része. Itt nem savanyodhatik el a tudomány, itt nem merevedhetik meg a szakértelem. Weimar az a hely a világon, a hol a német

lélek tradicziói beleolvadnak a tisztán emberinek örök életébe. Ez teszi ezeket a gyüléseket itt oly meghittekké, oly szabadokká, oly egyetemesekké. Itt erősebb az, mi az embereket egyesíti, mint a mi elkülöníti őket egymástól.

A társaság működésének részleteit mellőzöm. Elég említenem, hogy az az ötven kötet évkönyv, mely megjelent, gazdag tárháza a Shakespeare-tudomány és esztetika érett gyümölcseinek, hogy a társaság a continensen páratlanul álló gazdag Shakespeare-könyvtárral rendelkezik, hogy egyéb tudományos kiadványai is vannak, bár csekély számmal, hogy Oechelhäuser az ő egisze alatt adta ki az olcsó Shakespearet (3 márka) és hogy a Schlegel-Tieck fordítás revizióját nagy gonddal és tudással végezte. Mindez számot tesz, sőt fölötte fontos. Fontosabbak azonban ebben az esetben is az imponderabiliák. A Shakespeare-társaság centruma a Shakespeare-cultusnak és tudománynak, községgé egyesíti a hasonló gondolkodásúakat, ezzel minden egyes tagjának erejét növeli. Shakespeare nem hajléktalan Németországban. A szívekben lakik, de van külön hajléka is, a honnét fénye mindenfelé árad, a hol mindig meg lehet őt találni, a hol a neki legkedvesebb áldozatokat gyujtják oltárain. Ez jelentősége Weimarnak és a német Shakespeare-társaságnak. A társaságnak nagy életereje van. Csekély kezdetekből nőtt nagyra és nagyszerűen tudja a filologiai és esztetikai, a szaktudományi és egyetemes szempontokat kibékíteni egymással és egyesíteni. A Shakespeare-társaság bizonyára legjobban tudja Shakespearet, de elevenen érzi is. Az ünnepi ülésein professzorok, írók, költők, színészek, a gyakorlati élet művelt emberei testvériesen találkoznak és tanulnak egymástól. Ezt a csodát Weimar művelte, de Shakespeare jegyében.

*

Az idei ünnepi összejövetel különösen népes volt, vagy százötvenen találkoztak, több idegen, dán, franczia, angol, svájczi, amerikai, a Times tudósítója, a német ujságírók stb. Hogy a személyes mozzanatokkal röviden végezzek: a Kisfaludy-Társaság képviselőjét nagy kitüntetéssel fogadták és Magyarország iránt való rokonérzésének a társaság azzal adott fényes kifejezést, hogy bizottságunk elnökét, Berzeviczy Albertet, mint több igen érdekes és értékes, finom elméjű Shakespeare-dolgozat szerzőjét, melyeket franczia és német fordításban ismertek és mint bizottságunk elnökét tiszteletbeli tagjának választotta. Ezzel a kitüntetéssel a társaság nagyon takarékoskodik. Eddig mindössze hat tiszteleti tagja volt, *Roosevelt*, *Konstantinovits Konstantin*, orosz főherczeg,

Schmidt Klára, a cambridgei *Ward*, a híres amerikai *White* és a cambridgei *Wright*. Most a nagy alkalommal még hetet választottak, a belga *Bang*ot, (a ki a társaság könyvtárát értékes ajándékokkal gazdagította), a franczia *Jusserand*ot, az angol *Haldane* lord-kanczellárt, az angol dráma történetíróját, a drezdai *Creuzenach*ot, *Baumeister*t, a nagy bécsi színészt és *Schelling*et, az amerikai Shakespeare-társaság személyesen megjelent elnökét. Ezekhez csatlakozik *Berzeviczy* Albert, a kinek megtisztelésében mindnyájan megtisztelve érezzük magunkat. A szónokok sorában is, a kiket a díszülésen szóhoz juttattak, a magyart az elsők sorába tették.

*

A tudományos előadást már szeptember 22-én délután tartotta *Köster*, a lipcsei egyetemen a német nyelv tanára, *A színpad berendezéséről Shakespeare korában*. E czím után ítélve, az előadás nem látszik ünnepi előadásnak való, de Köster nagy tudós, ki épp a színház történetének terén végzett mélyreható kutatásokat és nagy előadó, ki a nagy közönséget épp úgy el tudja ragadni, mint egyetemi hallgatóit. Köster nem érte be szóval vagy rajzzal; ő maga kis modelleket konstruált, melyeket leírások és rajzok után a legelmésebben kigondolt. Egészen átlátszóvá tette a probléma megoldását, majdnem szemfényvesztően meg tudta győzni a hallgatóságot, miután hihetetlen módon föl tudta kelteni érdeklődését, holott pusztán technikai kérdésekről volt szó. Quæ mutatio temporum! Ha legalább e technikai kérdéseknek dramaturgiaiakkal való kapcsolatára is rátért volna! De Köster szinte kaczérkodott témájának szárazságával, melyből mégis fénylő szikrákat tudott kicsalni. Mégis nincs okunk szomorkodni e változáson. Épp a német Shakespeare-irodalom nagyon is a két szélsőség gerinczén járt: vagy fellengzően esztetizált vagy a végsőig a betűt rágta. A filologia szigorúsága reakczió a spekuláczió elburjánzása ellen és a legjobb filologusok az ellentétek megszüntetésére adnak példát.

*

Április 23-án volt az igazi ünnepi ülés, melyen *Brandl*, berlini egyetemi tanár, a társaság elnöke fényes gyülekezet előtt mondotta az ünnepi beszédet. Megtudtuk belőle, hogy királyunk, az angol király és Weimar városa beléptek a társaságba mint tagok. Érdekes, hogy a fejedelmek mennyire érdeklődnek a társaság iránt, valószínűleg a weimari nagyherczeg révén. A német császár, a szász király, a badeni nagyherczeg, a szász-weimari nagyherczegné,

az oldenburgi herczeg stb., stb. tagjai a társaságnak; a társaság nehány tagja a társaság körén kívül gyüjtést rendezett és az aranylakodalomra vagy 13.000 márkát hozott össze nászajándékul. Az elnök beszéde folyamán felhívta egymás után az idegenből jött képviselőket, hogy beszéljenek, így jutott szóhoz a magyar képviselő, a ki körülbelül ezeket mondotta:

A Kisfaludy-Társaság, mely a maga kebelén belül külön Shakespeare-bizottságot szervezett, általam küldi a német Shakespeare-társaságnak üdvözletét és szíves köszöntését alapítása ötvenedik évfordulójának nagy ünnepén. Ez az üdvözlet nem puszta szertartásos udvariasság nyilatkozata. A Kisfaludy-Társaság és a Shakespeare-bizottság mély hálájuknak és igaz csodálatuknak adnak kifejezést ama társaság iránt, mely Shakespeare művészetét az emberiség eleven lelki erejévé tette. Mi közvetetlenül éreztük a németeknek ebbeli jótékony hatását; a német szellemnek, és mióta a Shakespeare-társaság van, e társaságnak nagy része van benne, hogy Shakespearet ma a magunkénak is mondhatjuk. Ők vezettek, kalauzoltak bennünket Shakespearehez. Midőn a XVIII. század hetvenes éveiben a német színpad az első nagy kisérleteket tette, hogy Shakespearet a német színpadon meghonosítsa, — és ez volt a döntő kisérlet, mert a drámai költőnek az élete a színpadon van és csak a színpadról hódíthatja meg azután az olvasóközönséget is — mi magyarok nyomban követtük a német példát és Kazinczynk Hamlet-fordítása már 1790-ben jelent meg. De a mag nem hullott kopár földre. Csakhamar mi a magunk erejéből is kezdtünk dolgozni és az eredmény az, a mi talán némelyeket e díszes társaságban meg fog lepni, hogy ma Magyarország az egész világon a nem angol országok közt az, mely Németország után a legintenzivebb módon ismeri, játszsza, olvassa, élvezi, szereti Shakespearet. Épp ötven éve annak, hogy a magyar Shakespeare kiadása megindult és legjobb költőink, Petőfi, Arany, Vörösmarty, Szász Károly stb. fordították Shakespeare műveit magyarra; e fordítás sok kiadást ért és tömérdek példányban elterjedt az országban. A Nemzeti színház állandóan játszsza Shakespearet és a mi az előadások számát, a közönség érdeklődését illeti, bármely más várossal versenyezhetünk. Két év előtt egy Shakespeare-cziklust rendezett a Nemzeti színház, tizenhárom előadásban, mely anyagilag is a legfényesebb eredményeket hozta, a mi mindenesetre a közönség érdeklődésének csalhatatlan fokmérője. A vidéki színpadokon a Shakespeare-előadások valóságos ünnepek és Kolozsvár derék Nemzeti színházában az idén is igen érdekes Shakespeare-cziklus

volt. Megjegyzem, hogy minden rendezői trükk nélkül, pusztán csak a drámai művészettel érjük el ezeket az eredményeket. Nagy színészeink mindig Shakespeare-szerepekben nőttek nagyra és egyesek oly magasra emelkedtek, hogy igazi Shakespeare-színészeknek mondhatjuk őket, nagystílű művészeknek; hogy csak egyet említsek a még élők közül, legnagyobb tragikus művésznőnket, Jászai Marit. Shakespeare-irodalmunk is számot tesz. Kritikánk és esztétikánk ugyancsak Shakespeare-en nevelődött és ha finomítani tudta a nemzet ízlését, nemesíteni lelkét, gazdagítani kulturáját, azt első sorban Shakespearenek köszöni. Bizottságunk, melynek nevében szólok, matinéekon igyekszik Shakespeare szellemét feltárni, évkönyvet ad ki és igen fogékony közönséget talál, mely őt munkájában támogatja. Újabban arra vállalkozott, hogy a magyar Shakespearet újból kiadja átdolgozott vagy új fordításokban, jegyzetekkel és magyarázó utbaigazító bevezetésekkel. És mint ünnepi alkalommal a szülők elhozzák a nagyszülőknek gyermekeiket, hogy szerencsét kívánjanak, mi is elhozzuk a friss erőben levő nagyszülőknek, a német Shakespeare-társaságnak, aranyünnepén, a legkisebb magzatot, az új magyar Shakespeare-kiadás első három kötetét, azzal a kívánsággal, hogy a társaság lássa mindenütt nagy munkásságának ép gyümölcsét és legyen nagy feladatának, mint eddig, úgy mindenkor nagy munkása. Vivat, floreat.

A beszédnek, mint általában mondták és látszott is, nagy hatása volt, melyet nem az előadás művészetének, hanem annak köszönt, hogy meglepte a hallgatóságot. Oly kevéssé ismernek még bennünket külföldön, hogy szinte mesének tetszett, a mit a magyar Shakespeare-cultusról természetesen igen vázlatosan mondhattunk. De ez a hatás hasson vissza reánk és buzdítson bennünket, hogy el ne lankadjunk munkánkban, mert ily munkának az a természete, hogy örökkön örökké kell tartania, mint ama nagy értékeknek, melyeknek érdekében foly.

MACBETH A SZINPADON.

Irta IVÁNFI JENŐ.

Shakespeare *Macbeth*-jének szinpadi előadása nemcsak igen bonyolult teknikai fölszerelést követel, hanem szükségessé teszi a legteljesebb művészi készültséget is. A hogyan ez a remekmű előttünk áll, a maga emberi gazdagságában, a transcendentálishoz való kapcsolatában és az egész koncepció széles arányaiban, előadása a legsúlyosabb szinpadművészeti problémák közé tartozik. És az ilyen problémák megoldásához nem elég az elhatározás bátorsága, a becsvágy, sőt maga a művészi tudás sem elég, mint a hogy nem elég idegen országok művészi kulturájának kölcsönhatása sem, ha magának a szinháznak nincsenek történeti multon kialakult törvényei, ha nincsenek művészi erkölcsei, ha nincs művészi hitvallása, a melyet képes volt megőrizni változó időkön keresztül, a frivol jelszavak romboló hadjáratától és a divatos áramlatok sorvasztó hatásától.

Macbeth előadásánál nem lehet a szinpad üres sablonjaival dolgozni. A ki fáradt kézzel akarja megépíteni e remekmű külső kereteit, az eltorzítja a nagyszerű arkitektura monumentális arányait; a ki bágyadt szárnyakon repked a csúcsok felé, a hová egy rendkivüli művész helyezte teremtő erejének legpompásabb virágait, az soha sem fogja nekünk elhozni e virágoknak sem szinét, sem illatát.

Minden előkelő, irodalmi szinháznak álma: a lehető leggazdagabb *Macbeth*-előadás; minden igaz művészemberben forrón és izzón ég a vágy, életre kelteni a skót legenda véres hősét úgy, hogy — a ki látja — megdöbbenjen a fönséges tragédia perzselő közelségétől.

És nemcsak a szinházi szakembereket izgatja Macbeth, kiváló költők, nagytehetségű képzőművészek, érezve a feladat szokatlan nagyságát, a legkülönbözőbb *Macbeth*-előadások tervével foglalkoznak. Hogy többet ne említsünk, csak legutóbb Jean Richepin franczia költő és az angol Gordon Craig készítettek igen eredeti Macbeth-mise-en-scèneket, a melyek — ha a tudományos kritika

szempontjából nem is állhatnak meg — minden különösségük, vagy mondjuk, minden furcsaságuk mellett is, művészi szempontból érdekesek és fölöttébb tanulságosak.

De a legkülönösebb, a legmerészebb, a legfantasztikusabb valamennyi között a Maurice Maeterlinck próbálkozása, a ki — nem tudom — talán a művészi rajongás egy pillanatában, arra gondolt, hogy Shakespeare nagyszerű tragédiáját kiszakítsa a színpad megszokott kereteiből és előadatta a st. vendrillei apátság sok száz esztendős romjai között, évszázados erdők misztikus csöndjében.

Néhány évvel ezelőtt láttam ezt az előadást, a melyben legimponálóbb volt a gondolat vakmerősége. De — bár végeredményében a vállalkozás művészi tévedésnek bizonyult — mégis igen tanulságos volt, hiszen végre is a Maeterlinck lelkén és az ő elképzelésén szűrődött keresztül.

Egészen röviden beszámolok erről az előadásról.

Szinte érintetlen elhagyottságban, évszázados fák között áll a st. vendrillei apátság — Normandiában. A beomlott ívű, hosszú folyosók homályában valamikor — sok-sok emberi generáczió előtt, — harczos lovagok, az egyház fanatizmusának keresztért küzdő katonái, sötét barátok hallgatták hangtalan estszürkületben a templom harangjának szomorú kongását. Az apátság nagy része ma már romokban hever és a gyönyörü kőhalmaz ragyogó összevisszaságban hirdeti különféle korszakok különböző építészeti stíljét. Az egyik udvaron templom áll a XIII. századból, oszlopai a fűbe omlottak, ívei üresen ásítanak az égre, falain az eleven folyondár szomorúan ölelkezik a faragott repkénynyel, ablakainak üvegét már régen eltemette hétszáz esztendő lombhullása. A templom mellett kolostor emelkedik a XIV. század arkitekturájában Köveire zöld csíkokat festett a nedves, penészlő moha, szobrait eltorzította az esőlé. A kolostorban kápolnák, hosszú folyosók, üres, lakatlan termek, szúette faburkolatokkal. Egy rengeteg refektórium, a mely épen maradt meg a XII. századból, barbár pompájában csudálatos hangulatot kelt.

Ime, ez St. Vendrille. Itt lakik Maurice Maeterlinck.

És el tudom képzelni, hogy ebben a gyönyörű elvonultságban, a hol a fű növése, virágok illatozása, régi kövek zord némasága barbár idők borzalmait temeti, ez a nagy művészember, csillagos éjszakákon, elgondolkozva a skót őslegendáról, megelevenedni látta maga előtt azt a történetet, melyet a krónika és Shakespeare költészete ránk örökül hagyott. Bolyongva ezekben az

üres termekben, évszázados fák árnyában, holdvilágos háttérbe rajzolódó puszta, idomtalan épületromok előtt, melyekről elfelejtett bűnök, emberi nyomorúságok emléke vigyorog le, mint valami szertelen halálfő, ezt gondolhatta magában: Invernessben vagyok . . . . a skót thánnak, — Glamis thánjának várában. A szél, a mint elsivít a régi falak fölött, ismeretlen hangokat hoz az erdőből. A puszta oszlopok, — kísértetek a holdvilágban, — élettől melegszenek át és megmozdúlnak . . . Macbeth boszorkányai azok . . . Ni, hogy himbálják bozontos fejüket az éjszakában . . . Nyilik a kapu . . . ott jön az ősz Duncan . . . Macbeth lesegíti lováról . . . és a lady mélyen meghajol a koronás vendég előtt. Vörös ruhája pirosabb a fáklyák fényénél és jobban világít az éjszakában, mint a tűz . . . Tűz . . . vér . . . piros vér van a király nyomában, a mint felhalad a széles lépcsőkön . . . A korona, a melyet a fején visel, — a korona, az kell a ladynak, a ragyogó, a sugárzó — a véres korona.

— Vedd le onnan, — sikoltja Macbeth fülébe, — vedd le és tedd a homlokodra! . . . a tiéd . . . csak egy mozdulat . . . csak egy kézszorítás — és a tiéd.

Macbeth riadtan tántorodik ki a sötétbe . . . kergeti a gondolata, a vágya, melyet el akar rejteni a látó csillagoktól, a lába alatt dobogó földtől, — önmagától.

Most megjelenik a lépcsőn egy vörös árny: a lady . . . Tompa rikácsolás tör ki melléből, mint valami beteg varjúkárogás:

— Macbeth! thán! . . . király! . . . hol vagy! . . . jer . . . ! *Ő* . . . már . . . alszik . . .

És Macbeth megy . . . Láthatatlan szörnyek vigyorognak elébe, sötét szellemek húzzák, kergetik az öreg király hálószobájába.

És Maeterlinck látta *ezt* a Macbethet, meg a ladyt, összeroppanva véres tettük bűntudatától. Sötét, hűvös éjszakákon látta ezt a két szenvedő embert, a kiknek ajkát jéghideg ujjával zárta le a bűn, a kiknek lelkében megfagyott az élet jósága. Látta ezt a két véres árnyat ide-oda bújdosni, hangtalanul a hangtalan termekben, álmatlanul az álmos éjszakákban . . . Látta, mint viselik a véres emlék terhét szótlanul, szenvedve és pusztulva, reménytelen félelemben, kiszakadva az emberiségből, magukra és borzasztó bűntudatukra hagyva . . .

Ez a látomány sokáig élhetett a Maeterlinck lelkében . . . Sokáig kereshette a módját, hogy annak kifejezést adjon.

Azt hiszem, így született meg a st. vendrillei Macbeth-előadás gondolata.

Kétségtelen, a vállalkozás új volt és nem mindennapi; a gondolat merész, talán művészi is, de épen művészi jelentősége szempontjából kivihetetlennek bizonyult. Mert bármennyire csábító legyen is a gondolat, szakítani a régi szinpadi sablonokkal és merész, grandiózus keretet, a vakmerőségig hű valóságot adni a költő elképzelésének, olyan arányokra bontva az eddig szűk falak közé, néhány lépésnyi területre szorított szinpadi előadást, a melyet a drámai akczió élethűsége megkiván: ezeket az arányokat az emberi kifejezőképesség nem bírja meg. A szabad ég alatt kimondott szónak nincs színe, nincs ereje. Már pedig minden komoly szinjátszás első feltétele a kimondott szó művészi értéke.

És azután, az olyan előadás, mely széles keretekben eleven valóságot akar adni a drámának, sok mindenre kötelez. Mindenekelőtt olyan szinészeket követel, a kik képesek megtagadni mesterségüknek — tehát mozdulataiknak és dikcziójuknak minden hazugságát. Rendkívüli művészi képességeik mellett bírniok kell a kifejezés egyszerüségének azzal a szűztisztaságával, a mi egészen eltakarja őket az akczió mögött. Nem ők élnek, hanem a régi legenda alakjai, ugyanazokban a szobákban, udvarokon, kerti és erdei utakon, a hol valósággal jártak-keltek, gyilkoltak és szenvedtek. Ha vannak szinészek, a kik erre képesek, akkor a legenda csakugyan eleven valóság lesz, a melynek inkább véletlen tanúi, mint nézői vagyunk. A st. vendrillei előadás nem tudott eljutni erre a magaslatra, mert — fájdalom — ilyen szinészek nincsenek és a szinjátszásnak ez a módja lehetetlen.

De lássuk magát az előadást. Hűvös, holdvilágos augusztusi este van. Macbeth korának ruháiba öltözött cselédek szótlanul vezetnek bennünket egy karzatra, a honnan bizonyos távolságban látjuk a boszorkányokat, ingoványos nádas szélén, a melyből vörös tűzben égő füstoszlopok szállanak föl.

A boszorkányok a tragédia első verseit tisztán és élesen mondják. Most messze a nádason túl, egy erdőszélen fáklyák világítanak. Két sötét alak közeledik felénk, lépteik alatt meg-megropog az erdei út. Macbeth és Banquo jönnek Fife-ból, a csatatérről és titokzatosan zúg felénk az első szó a messzeségből:

— Mily messze van Forres még?

Ez első, meglepő pillanatokban olyasvalamit érzünk, mintha álmodnánk. A két ember riadtan áll meg a boszorkányok láttára. A különös világításban a két marczona fej gyönyörüen érvényesül. Macbeth alakjának körvonalai szétfolynak a nádasban, csak

az arcza világít . . . még ott ragyog rajta az imént kivívott diadal végzetes öntudata. A jelenet külső képe brilliáns, festői, de minden drámaiság kihullott belőle.

Macbeth töprengő elmélyedése — a boszorkányok jóslása után — elveszti minden finomságát, minden árnyalatát. Ennek a belső vivódásnak nincsen ereje, messze van tőlünk, nincs, a min megálljon, a miről visszahulljon hozzánk, hogy belekapcsolódjék az érdeklődésünkbe. Szertehull, szétfoszlik, anélkül, hogy elérne bennüket.

De a mint a két ember felénk közeledik, az utolsó szavak ereje megnő és mikor közvetetlen közelünkben elhaladnak, egy pillanatra végig fut bennünk az érzés, hogy — igen — ez Macbeth volt!

A szolgák némán intve, vezetnek bennünket egyik helyről a másikra és változó hangulatokkal, változó szerencsével folyik tovább az előadás. Vannak pillanatok, mikor egészen megfeledkezünk e különös vállalkozás minden fogyatkozásáról és azt hisszük, hogy csakugyan Macbeth várában vagyunk.

Most elvezetnek bennünket egy hosszú oszlopsor mögé, a melynek magas ívei a díszudvarra nyílnak. Látjuk Duncan érkezését a várba. Száz meg száz fáklya fénye lobog a távoli erdő felől. Halljuk a közeledő lovak dobogását, patkóik csörrenését a kövön. Halljuk ritmikus lépését egy egész hadseregnek, mely a királyt kíséri. Dobok, kürtök, jeladó kiáltások hangzanak az erdőből, paripák nyerítenek a távolban és ez a hadi lárma betölti az egész vidéket, fölveri az éjszaka csöndjét.

Végül látjuk az egész sűrű fekete tömeget, a mint megérkezik és elönti a nagy udvart. A fáklyák tüzében sisakok, páncélok, lándzsák fénylenek. Elől van Duncan, lóháton, Macbeth hozzámegy, lesegíti lováról, a lady skarlát-piros ruhában mozdulatlan áll a vár bejáratához vezető lépcsők magaslatán.

Szó sincs róla, mindez gyönyörű látványosság és teljes illuziót kelt, de — csak látványosság.

A királygyilkosság, egy magasan fekvő karzatra nyiló szobában, Macbeth habozása a küszöbön, miközben a boltozatról lecsüngő éjjeli mécs alakjának hosszú árnyékát a király hófehér ágyára veti, a vár ébredése a gyilkosság után, a tömegek izgató összevisszasága, harangok zúgása, mindez gyönyörüen kigondolt és mesterien megcsinált képcsoportozat.

Az a jelenet, mikor Macbeth fölbéreli Banquo gyilkosait, ugyanazzal a festői szépséggel hat. Az alakok el-eltünnek a homály-

ban, azután megint visszamennek egy kis lámpa világító körébe, egymáshoz bujnak, suttognak — ; látjuk őket a holdfényben, romok mellett huzódó erdei úton, a melyen Banquo érkezik, látjuk Banquo megöletését, a haramiák menekülését vissza a várba, a hol egy homályos ablakzugban Macbeth várja és fogadja őket.

De e sok dekorativ külsőség mellett az előadásnak csak itt-ott voltak pillanatai, a melyek drámai erővel is hatottak. Ilyen volt a vacsorát követő jelenet, a harmadik felvonás végén. A vendégek távoztak, Banquo véres árnya eltünt. A terem üres, csak Macbeth és a lady állanak egymás mellett. Macbeth fáradt mozdulattal veszi le koronáját és a földre ejti. A nehéz aranyabroncs nagyot kong, a mint a padlóra zuhan és ez a hang még sokáig zúg a boltivek alatt. A lady fölveszi a koronát és viszi — fáradtan, görnyedten a rettenetes súlyú királyi díszt. Macbeth utána tántorog . . . nem mernek szólni egymáshoz, nem mernek ránézni egymásra. Ez művészi volt és drámai.

De legmélyebben hatott a lady jelenete az utolsó felvonásban, mikor álomban, önkivületben megy teremről-teremre, folyosóról-folyosóra. Ez a fehér árny elvonul előttünk, közvetetlen közelünkben, végig lopózik a hosszú karzatokon és eltünik az ablaktalan falak homályában . . , Most bent állunk egy negyven méter hosszú teremben, a hol nincs semmi más világitás, mint a keskeny, magas ablakokon beömlő holdfény. Szemben velünk, a terem tulsó végén, egy végtelennek látszó lépcsősor szinte szédítő magasságában, megjelenik a fehér árny. Alig láthatjuk, csak sejtjük, hogy ott fönt van a homályban. Hangtalan lépésekkel jön és összehull a lépcső alján, mint valami testetlen sóhajtás. Majd föláll, megindul megáll. Csukott szemére ijesztő világot vet a hold, hosszú, csontos ujjai mereven nyulnak ki a fényes éjszakába. Ott áll mozdulatlan a keskeny, magas ablak előtt és tompa, mély nyögések hörögnek ki a melléből.

Ez a pillanat igazán ünnepélyes volt, kiéreztük belőle Shakespeare egész félelmes nagyságát. De milyen veszedelmes volt e pillanat! Egy hang, egy mozdulat szétrombolhatta volna művészi komolyságát. Egyetlen szinpadias póz és vége lett volna mindennek. Georgette Leblanc képes volt megőrizni e válságos percz művészi méltóságát.

Az egyik sarokban meghúzódva, jóságos tekintetében különös melankóliával, egy borotvált arczú ember feszült figyelemmel kiséri a jelenetet: — Maeterlinck!

Vajjon tetszik-e neki? Vajjon nem azt gondolja-e, hogy

mennyivel szebb volt ez mind, mikor még nem látta senki — csak ő — az álmaiban?

Mert bármilyen gazdag legyen is külső képekben az e fajta produkczió, azt, a mi legnemesebb a költői műben: a tragédia nagyszerű belső szövevényét, emberi tartalmát, teljesen dékomponálja az az áthidalhatatlan térbeli távolság, mely köztünk és a cselekvény között tátong. Lehet, hogy e próbálkozásokban — öntudatlanul — még mindig az antik szinház rekonstrukciójának gondolata kisért, de a modern szinjátszásnak ezen az úton előrelépése nincsen, mert mások voltak a görög szinház törvényei, és mások a mieinké, valamint a görög drámának is más a lényege, mások a művészi formái, mint a Shakespeare-drámáké.

A modern szinpadnak nem lehet czélja, hogy szétszórja, hanem ellenkezőleg, hogy központosítsa, hogy minél élesebb központba helyezze és minél közelebb állítsa hozzánk mindazt, a minek a költői mű szempontjából jelentősége, az előadás művészi szempontjából pedig értéke van. Ez olyan alapigazság, a melyet a legravaszabb okoskodással sem lehet megkerülni. Bele kell néznünk mélyen a költői mű szerkezetébe, meg kell keresnünk a kiindulási pontokat, az uralkodó csúcsokat és meleg szívvel keresnünk kell azt a helyet, a hol a tragédia szívverése van.

A keresésnek ez a láza, a művészi akarásnak ez a nyugtalansága kergetett engem is a skót földre, Macbeth országába, az omlatag várromok, a ledőlt székesegyházak fekete sziluettjeinek világába, a Glamis- és Cawdor-thánok ősi várainak erdejébe, hogy megálljak az úton, a hol sziklahasadékok, vízesések, vadul száguldó patakok mentén, ezer esztendővel ezelőtt — egy végzetes éjszakán — Macbeth vágtatott Inverness felé, tajtékos paripán. Föl akartam keresni az ezer esztendős köveket, hogy kikérdezzem tőlük, mit tudnak a kelta királyok őstörténetéből és fel birják-e nyitni meghalt idők szellemét.

Macbethet kerestem, Shakespeare Macbethjét a forresi erdő fekete magányában, az inwernessi Crown-Hill-en, a Dunsinane-magaslaton, a honnan átlátni a birnámi halmokra és Macbethet kerestem a Glamis Castl évezredes falai között. És a forresi erdőben kerestem Macbeth boszorkányait, mert sejtettem, hogy e természetfölötti lények nem az önkényes elhatározás fantasztikus szüleményei, nem a költői koncepció hidegen kiszámított alakjai, hanem mélyen a legendákban, a néphitben, a skót föld karakterében és az emberek érzésvilágában gyökerező realitások. És Skakespeare érezte, hogy a skót Macbeth-tragédiát mással exponálnia

nem is lehet, mint azzal, hogy a boszorkányok keltik föl Macbeth szunnyadó becsvágyát. Ez nem csupán az egész tragédia bázisa, hanem Macbeth karakterének kiinduló pontja.

De Shakespeare a tragédia céljaira, átalakította, megnövesztette, átnemesítette a *Holinshed*-krónika boszorkányait, mert a Macbeth boszorkányai nem seprűnyélen nyargaló torzszülöttei az alantas népfantáziának, hanem félelmetesek és fönségesek, gyönyörük a bűn, energiájuk pokoli tűzben ég és ezt az energiát a pusztító gonoszság parázsa fűti bennük. És a ki valaha járt skót földön, Macbeth országában, hol az elárvult várfalak homloka bozontos sörényt eresztett mohából és földig érő szakállat folyondárból, hol a beomlott ívek fonnyadt karokkal ezredéves történetek borzalmaiba mutatnak vissza és tágra szakított szájukon ijesztő legendák titka fagyott kőbe, hol — a néphit szerint — éjféli órán kisértetek járnak a puszta várfalakon, a hol rémeket lát a pásztor és szörnyet hal, ha nyájával a vihar a megátkozott falak közé kergeti: az megérti Macbeth boszorkányainak — *valóságát.*

De Shakespeare nemcsak a tragédia kiindulási pontjába állítja a boszorkányokat, hanem a természetfölöttinek ugyanezt a misztikumát mesteri kézzel fűzi tovább a tragédia későbbi fejleményeibe. És a mi kisebb rangú művésznél talán halvány szimbolummá fakult volna — a transcendentálisnak ez a merész beépítése egy nagy tragédia emberi koncepciójába, az Shakespearenél a valódiság megdöbbentő erejével hat. Macbeth boszorkányai nem fantomok, hanem élő lények, magyarázatuk: nem csupán Shakespeare korának egész dæmonologiája, hanem a tragédia szinhelyének lokális karaktere.

Tehát innen kell kiépíteni *Macbeth* szinpadi előadásának művészi tartalmát és a Macbeth-tragédia e különös karakteréhez kell megkomponálni az előadás külső keretét.

A Nemzeti Szinház utolsó *Macbeth*-előadását azok a szempontok irányították, a melyek a tragédia monumentális arányainak, harmonikus egységének, világosságának és belső intenzivitásának tekintetében jelentőséggel birnak.

Ehhez — mindenekelőtt — teljes és hiánytalan szöveget kellett megállapítanunk és ez, az eredetinek pontos átvizsgálása után, bizonyos korrekcziót tett szükségessé a magyar fordítás szövegében. A sok közül ime egy példa: Macbeth első nagy monológja Szász Károly fordításában így hangzik:

«Ha végrehajtva, azzal vége volna,
Jó volna gyorsan végrehajtani,»

holott az eredetiben ez áll:

«Ha végrehajtva, azzal vége volna:
Jó volna; gyorsan végrehajtanám,
Ha gyilkom a következményeket» — stb.

De ennél sokkal mélyebb jelentőségű az a javítás, a melyet ugyancsak a II. felvonás egyik jelenetében megengedtünk magunknak. A II. felvonás első változásában ugyanis Macbeth és a lady párbeszéde így végződik:

MACBETH. «Szilárd vagyok s a szörnyü
Tetthez felajzám minden idegem!
— *Jer, és takarja el vidám tekintet*
Családd mosolya csalfa terveinket.»

Az egész jelenet pszichológiája ellentmond annak, hogy Shakespeare a két utolsó sort Macbeth szájába adja. Igen, a ladynek sikerül a szörnyű tettre «felajzani» Macbeth «minden idegét», de a tettetés művészetére még ez a rendkivüli asszony sem tanithatta ki férjét olyan rövid idő alatt. És a Furness-féle *Macbeth*-kiadás jegyzetei között bőséges utalást találhatunk arra, hogy itt nyilvánvalóan a Folio-kiadás egy leirási hibájáról lehet csak szó, és ez a hiba belecsuszott a későbbi kiadásokba s valamennyi *Macbeth*-fordításba.

A Nemzeti Szinház előadása *Macbeth*et teljes szövegében adta, minden kihagyás nélkül, a mi annyival könnyebb volt, mert Macbeth Shakespearenek legrövidebb tragédiája. A szinpadi diszités teknikai egyszerüsitésével pedig sikerült a szinváltozások eredeti sorrendjét épségben tartanunk, anélkül, hogy a legkisebb szinváltozást is áldozatul kellett volna dobnunk.

De ezek mind inkább teknikai kérdések. A nagy, a művészi kérdés itt az előadás belső egysége. Ha valahol, úgy Macbeth szinpadi beállításában van fontossága az egységes stilnek. Minden diszharmonia itt kétszeresen boszulja meg magát. Egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk, hogy ez a tragédia — honnan indul és — milyen külső körülmények között — hova jut. Ha az előadás a *Macbeth*-tragédia belső életét két részre szakítja és megkülönbözteti a földi valóságot a beleszőtt természetfölöttiségtől, oly tévedésbe esik, a melynek végzetes következményei lehetnek. A hogy Shakespeare megüti a tragédia első akkordjait a boszorkányok jelenetével, úgy kell a szinpadi előadásnak is ezekre a hangokra szerelnie egész zenekarát.

Az előadás művészi tartalmában éppen úgy, mint a szinpad architektikus fölépítésében, mindig azon a ponton kell megmaradnunk, mely az életvalóság és a természetfölöttiség misztikuma között áll. A *Macbeth*-előadás éppen úgy nem lehet soha tisztán nyers realitásból kiépítve, mint a hogy nem lehet szimbolikusan stilizált sem. Két — egymástól meszefekvő — egymással ellentétes világból szövődik itt össze a szinpadi képnek valami egészen sajátos jellege és az előadás csak akkor áll magasabb művészi rendeltetése szinvonalán, ha az ellentéteket artisztikus egységben egyenlítette ki. Ezért bonyolult a *Macbeth*-előadás művészi problémája és innen van, hogy oly ritkán sikerül a megoldása.

Befejezésül még csak egy körülményre szabadjon kiterjeszkednem.

Tudjuk, hogy Shakespeare tragédiája és a történeti valóság között lényeges eltérések vannak. Shakespeare forrása Holinshed volt, Holinshedé pedig Boece Hektor. Shakespeare lépésről-lépésre a krónikát követi és mindjárt a kiindulási ponton ellentétbe kerül a históriával. A történetből tudjuk, hogy Macbeth nem orozva gyilkolta meg Duncant, hanem nyilt csatában győzte le Elgin mellett és királyi gyászpompával el is temettette az ősz Duncant az elgini kathedralisban. De Cawdor lázadása, Sveno betörése a skót királyságba már história és a királyi hadak — Macbeth fővezérlete alatt — Fifeban vivták meg a döntő csatát Sveno és a Hebridákról beözönlött idegen csapatok ellen. Az is história, hogy a csata idején a királyi tábor Forres alatt volt.

Mind ebből két körülmény állapítható meg: az egyik, hogy a királyi székváros Forres volt, a mit az is elég világosan bizonyít, hogy Forresben még ma is áll egy gyönyörű kelta obeliszk: a Sveno's Stone, a melyet Duncan a Sveno ellen vivott győzelmes csatája emlékére emeltetett; a másik megállapítható körülmény, hogy Fife nagyon távol lévén Invernesstől, Macbeth és Banquo aligha tehették meg ezt az utat Macbeth várába — Fifeból Invernessig — naplementétől vacsora idejéig.

De viszont nincs kizárva, hogy Macbeth vára nem is Invernessben állott, hanem — minden valószínűség szerint — Fifeban, a Dunsinane-Hillen, a hol ma is áll a Glamis-Castl, vagy Nairnben, a mai Cawdor-Castl helyén. Ezeken a helyeken, épen úgy, mint Forresben, sűrűn találkozunk Macbeth-korabeli kőmaradványokkal, a míg Invernessben a legparányibb nyom sem bizonyítja, hogy Macbeth vára valaha ott állott volna.

Ennek a megállapításával megdől az a föltevés is, hogy Shake-

speare személyesen járt Skócziában és az invernessi vár leírása Macbeth első felvonásában az ő személyes impressiója. Shakespeare valószínűleg éppoly kevéssé látta Skócziát, mint a köztársasági Rómát.

De e megállapítások, az előadás szempontjából, annyiban mégis fontosak, a mennyiben — ha szem előtt akarunk tartani bizonyos kortörténeti és lokális hűséget, — eldöntik a szinpadi architektura kérdését és a beállítás dekorativ jellegére nézve tájékoztatnak.

De a legpontosabb studiumnak végső tanulsága mégis csak az az igazság, hogy Shakespeare *Macbeth*jéből sem adhatunk többet a szinpadon, mint a mennyit megérzünk belőle és a mit e megérzésből ki tudunk fejezni. Minden egyéb csak külsőség, a minek alig van értéke.

Tehát sem a czirkusz, sem az ötezrek szinháza, sem a szabad ég alatt való kisérletezés nem fogja pótolni a szinjátszásban sohasem a legkisebb művészi gondolatot, sem a szív melegét, sem a képzelem teremtő erejét.

DAS BELAUSCHEN AUS EINEM VERSTECK IM RITTERSPIEGEL UND BEI SHAKESPEARE.

Irta JOSEPH de PEROTT.

Eine merkwürdige Parallele zu der bekannten Attrape in *Viel Lärm um Nichts,* nämlich wo die von Liebe nichts wissen wollenden sich durch das Belauschen aus einem Versteck bis über die Ohren verlieben, findet sich im Ritterspiegel wie aus der folgenden Analyse sich von selbst ergeben wird. Die hier in Frage kommende Geschichte ist in drei Sprachen zugänglich, nämlich spanisch in ESPEIO | DE PRINCIPES | Y CAVALLEROS | Tercera, y Quarta parte. | POR EL LICENCIADO MARCOS MARTINEZ; | natural de Alcala de Henares. | Año 1623 (zuerst 1587) | EN ÇARAGOÇA, POR PEDRO CABARTE. | — englisch in The sixth Booke of the Myrrour of Knighthood ..... Translated out of Spanish by R. P. | London Printed by Edward Allde for Cuthbert Burby. 1598. | — schliesslich französisch in L'admirable histoire du Chevalier du Soleil. Cinquième Partie. | Paris (Samuel Thiboust) 1626.

Da die englische Übersetzung in den ausserhalb England sich befindenden Bibliotheken durch ihre gänzliche Abwesenheit glänzt, so werde ich überall da, wo mich die mir zur Hand stehenden Auszüge daraus in Stiche lassen, auf die französische Übersetzung verweisen.

Partomio, König des Kleinbritanniens, dessen Liebe Grisalinda Prinzessin von Frankreich nicht erwidert, beschuldigt sie der Pflichtvergessenheit und sie soll nach den Gesetzen des Landes lebendig verbrannt werden, wenn binnen einer Monatsfrist kein Vorkämpfer für sie in die Schranken treten wird um ihre Ehre aufrecht zu erhalten. Heleno und Torismundo erscheinen zur rechten Zeit und besiegen Partomio und seinen Vetter Alcino im Zweikampfe, so dass die Ehre der Prinzessin geretett wird und Torismundo und Grisalinda verlieben sich Knall und Fall. Des

Nachts als die beiden jungen Prinzen umherstreifen und schliesslich in den Garten unter die Fenster der Prinzessin gelangen, belauschen sie sie in einem vertraulichen Gespräch mit ihren Begleiterinnen, wobei sie ihre Liebe zu Torismundo gesteht (Le Chevalier du Soleil, Cinquième Partie, fol. 117). Obwohl dieser kurz vor dem einen guten Schluck aus der liebevertreibenden Quelle im Ardennerwalde gethan hat, ist es eigentlich nicht die Belauschszene die ich im Auge habe. Nach einiger Zeit gesellt sich Andronio zu den beiden jungen Leuten und erklärt ihnen, dass er noch von der Liebe nichts wisse. Als nun Torismundo mit seinen zwei Gefährten wieder unter die Fenster der Prinzessin kommt (l. c. fol. 137), hören sie eine fremde Stimme, nämlich die von Grisanea, Prinzessin von Holland, die eben zum Besuche bei ihrer Cousine Grisalinda angelangt ist. In der Unterhaltung — die die jungen Leute belauschen — erklärt sich die Neuangelangte für ganz liebefrei und zum Beweise singt sie das folgende Lied mit Harfenbegleitung:

Liue you secure that I doo liue secured
From Loues allures, his witchings, and his woe;
I to his guiles will neuer be inured,
Ne doo I long his needlesse lawes to know.
Downe downe I sing, hey downe as merely,
As Louers sigh and mone incessantly.
Loue is a ioy ymixt with endlesse sorrow,
A clowdie heauen, a bright tormenting hell,
Today content, but quite vndone to morrow;
A flowring banke that harbors serpents fell.
Downe downe I sing, hey downe as merily,
As Louers sigh and mone incessantly.
Thus scorning Loues sad weeping weladay,
I sit secure, and smile at others greefe:
And cheerly chaunt a gladsome roundelay,
While they wring hands, and beg refusde releefe.
Downe downe I sing, hey downe as merily,
As louers sigh and mone incessantly.

(The sixth Booke of the Myrrour of Knighthood, sig. X3 back.)

Die Wirkung auf Andronio wird in folgenden Worten geschildert:

Ceste Dame (Grisanea) tant libre n'auoit pas presque acheué, de faire paroistre la liberté en laquelle elle viuoit, qu'elle auoit

desia rauy celle du braue Tartare (Andronio) etc. (l. c. fol. 139).

Als Grisanea später Andronio in voller Rüstung erblickt, wird die Wirkung seiner Ansicht auf sie folgenderweise beschrieben:

. . . . mais entr' autres ce fut la Princesse d'Holande, Grisanée, qui en fut tellemẽt esprinse[1] en le voyant, qu'elle donne aussi tost commencement à vne certaine déplaisance particuliere, d'auoir osé peu de temps auparauant médire de l'amour, & taschoit désormais d'agréer à celuy de qui elle auoit dit que c'estoit vne folie vn tres-grand erreur que de le seruir: bref elle trouuoit desia en luy ce qu'elle auoit dit ne posseder pas (l. c. fol. 149.).

Die Ähnlichkeit dieser Szene mit der Attrape in Viel Lärm um Nichts fällt in die Augen.

Nun hat Herr Bertram Dobell vor einigen Jahren ein altes englisches Schauspiel *The Partiall Law*[2] veröffentlicht, dessen Fabel an die des Viel Lärm um Nichts erinnert, da aber wir dort zwar die Personifizierungsszene aber nicht die Belauschszene vorfinden, gehört es eigentlich nicht hierzu, so dass ich bloss der Vollständigkeit wegen hier etwas auch über die Quellen von The Partiall Law sagen werde. Das Ariosto diesmal die Hauptquelle ist, wie der Herausgeber selbst bemerkt, liegt auf der Hand, doch scheint mir aber dass der Ritterspiegel als eine Nebenquelle zu betrachten ist. Da ich von der hier in Frage kommenden Erzählung schon im Shakespeare Jahrbuch Bd. 44 S. 154., eine Analyse gegeben habe, so genügt es auf Übereinstimmungen in Einzelstellen aufmerksam zu machen. Zuerst der Name der Heldin Florabella erinnert eher an die Celibella im Ritterspiegel als an die Ginevra bei Ariosto. Nun kommen die Einzelstellen zum Vergleiche.

Polifebo de Tinacria spricht zum König von Samogitien:

Nous (Polifebo de Tinacria und der Prinz von Preussen) venons icy pardeuers vous pour deffendre seulement le tort que lon faict à ce que lon dit, à vostre fille la belle Infante Celibelle, de sorte que nous estans rencontrez ce Cheualier (Der Prinz von Preussen) & moi en vn fort lointain païs d'où nous sommes partis, nous venons icy pour vn mesme sujet, mais à cause que nous voulions auoir

[1] Vgl. das Wort *prenzie* in Meas. III, 1, 92.

[2] The Partiall Law, edited by Bertram Dobell. London, Published by the Editor, 1908.

tous deux l'honneur de commencer le combat cõtre celuy qui l'a proposé, nous auons ietté au sort si bien que c'est à moy à aller deuant, etc. (Le Chevalier du Soleil t. VIII f. 23) The Partiall Law p. 104:

MONT. But now, my Lord before the Champions
Appeare, 't were good we did agree which of
The two should be the man.
ARN. Let them agree
Of that themselves.
MONT. But say they'll both contend
For the precedency.
ARN. Then let the dice
Decide the question, and fayre fall the chance.

Die Gesandschaft an Furiandro meldet ihm den Tod seines Vaters des Königs von Podolien:

on void arriuer enuiron vne vingtaine de Cheualiers tous couuerts de dueil, qui voyans sortir leur Prince (Furiandro) hors de la place, viennent promptement luy faire la reuerence, apres auoir mis pied à terre & luy baisent bien humblement les mains, le recognoissent & le saluẽt en qualité de leur Prince & seigneur souuerain: parce, luy disent-ils, que le Roy vostre pere, a eu vn tel regret de la mort de ses deux fils legitimes qu'il en est trespassé & a quicté le monde, lequel auant que de partir a disposé de sa derniere volonté, qui a esté que le braue Fouriandre soit heritier & libre possesseur de tous ses estats, richesses & puissances mondaines, ce qui a esté resolu & conclud en vostre faueur par tous les plus grãds du Royaume, qui dés maintenãt vous mettent la courõne sur la teste, & vous recognoissent pour leur Roy, etc. (Le Chevalier du Soleil t. VIII f. 30) The Partiall Law p. 119:

SYL. Sir, I'm a Cyprian of the Isle of Cyprus:
The reason of my comming hither was
To seeke a Prince out; now the king of Cyprus,
(For our late king is lately dead) his sonne
Some six months since, for that his father would
Have forced a marriage on him, left the Court,
And privately stole in disguise away,
Leaving a note behinde him in his study,
Whereby he signified he had tak'n an oath
Which he would most religiously observe
Ne're to returne, nor yet make himselfe know'en

For what he was, whil'st his father lived.
The old king hearing this, strucke through with griefe
Fell sicke, and five month after died. Our State
Now wants a Governour, to helpe the which
Fifty o'th' Court, whereof myselfe am one
Tooke all a vow never backe to returne
Till we had found the Prince, or heard newes of him.

Worcester, Mass. U. S. A. 17. Januar 1914.

A TAVASZI SHAKESPEARE-HÉT. — A NATIONAL THEATRE ÉS A PEOPLE'S THEATRE.

Írta GINEVERNÉ GYŐRY ILONA.

Az esztendő két Shakespeare-idénye közül a tavaszi a rövidebbik ugyan, mert a maga nyolcz-tíz napi időtartamával csak mintegy a negyedrésze a nyári idény hónapjainak; de viszont intenzivitás talán a tavasziban van több. Lehet, hogy részben az is okozza ezt, mert nyáron Stratford nemcsak a Shakespeare-zarándoklások helye, hanem egyuttal «holiday resort» is (bárha csak másodsorban). A népének, néptáncz-tanfolyamok, gyermek-színdarabok, továbbá az egész Warwickshire területén lévő kirándulási helyek, az Avon, mint csónakázásra alkalmas folyó, bizonyos elemeket jobban vonzanak, mint maguk a Memorial Theatre előadásai, melyeket ezek inkább csak mellékesen látogatnak. A tavaszi, egyhetes idény közönsége ellenben a Shakespeare-cultus iránt a valóban érdeklődőkből kerül ki. De a másik oka az, a mit szinte alig is szükség említeni, hogy az ünnepségek nyolcz-tíz napjának éppen közepe táján virrad fel Stratfordra és a világra az irodalmi élet évkönyveinek legnagyobb dátuma, Szent-György napja, április 23-ika.

Mikor ez a nap az idén virradt fel Stratfordra, valóban minden hozzájárult, hogy ünneppé tegye. Az angol tavasznak már pázsitos és virágos, de még csak könnyed falombú, hűvös levegőjű szépsége is szolgálta a nap nagy czéljait. A város virágdísze természetesen a leggazdagabb volt a Bridge Street mentén és a Market Cross közelében, a hol a kibontásra váró ötvennégy nemzeti zászló volt felállítva örökzöld füzérekkel átfont zászlópóznákon. Hármas lépcsőjű, kimagasló emelvényen a király zászlója áll, hogy az «unfurling of the banners» nagy pillanatában a földi hatalom legmagasabb képviselője is hódoljon jelképesen az égi eredetű nagy hatalomnak: a lángésznek. A királyé után következik Anglia Szent György képes lobogója; azután az országoké betűrendben, úgy, hogy Haïti és Honduras közelében megtalálom a Hungary felírású lobogót is. Minden zászlópóznát tartó állványon

egyszersmind az illető ország czímere állt; csak a Hungary feliratú zászló alatt volt az osztrák czímer. Mivel a dologról azonnal jelentést tettem az egyik városi tanácsos szívességéből, a tanács késznek nyilatkozott a hiba jóvátételére, ha a helyes és authentikus magyar czímert megkapják. Tehát ha Magyarország küld czímert, remélhető, hogy a jövő évi ünnepen már nem lesz meg a heraldikai hiba.

Reggel tíz órakor ment végbe a közönséggel zsúfolt városházán a Shakespeare-Club évi díszgyülése; ott üdvözölték az ország többi részéből jött s a külföldi Shakespeare-Club-ok követeit is. Nagy melegséggel fogadták az olyan társaságok kiküldötteit, a hol a tagok a kézművesek, gyári munkások soraiból kerülnek ki. Az egyik ilyen társaság csupa munkásleányból áll és arra a nagy, hófehér liliombokrétára való pénz, a melyet ezek küldtek, igazán farthing-okból (a legkisebb angol pénz) volt összeadva. A ki pedig részükről a bokrétát elhozta, elmondta, milyen lelkesedéssel olvassák, vitatják Shakespearet azok a leányok a gyári munka hosszú és fárasztó órái után. És a költő géniuszának ez a minden néprétegbe való elhatni tudása az, a mi most legújabban is annyi új eszmét adott az angol dramaturgiai világnak, mikor az angol nemzeti színház és a népnek való színházak tervével egyszerre foglalkoznak. Alább mindakét tervre visszatérek.

Mikor az ünnep napján a városházán összegyült egész közönség is kivonult, hogy az utczán már régen hullámzó tömeg között elfoglalja a maga helyét, és mikor az egész emberáradat már mozdulatlanul állott, akkor eldördültek a jeladó lövések. Erre az ötvennégy zászló gyönyörű, hullámzó lobogással bontotta ki a szárnyát. A harsonások pedig megadták a Royal Salute-ot, mire az egész, beláthatatlan tömeg ajkán fölzendült az angol himnusz. A zászlók alatt legnagyobbrészt az illető országból állott valaki nemzetének képviselője gyanánt; de pl. Magyarország zászlója mellé nem volt kiküldve senki, csak az egyik stratfordi városi úr állt ott. Hogy legalább a templomba menetelkor (mikor mindenki csak virágot víve léphet a sírbolthoz) képviselve legyen Magyarország, piros-fehér-zöld bokrétát helyeztem az emléktábla elé. Anglia jelvényei, a piros és fehér rózsán kívül, gyakoriak voltak az olyan virágok, melyeket Shakespeare emleget műveiben. A világ folytonosan alakuló, módosuló irodalmi életének érdekes jele, hogy ez a templomban végbemenő szertartás eleinte nem volt egyéb, mint az, hogy a stratfordi «grammar school» növendékeinek egy maroknyi csapata koszorúzta meg a «régi növendék» (an old boy) sírját. És

ime ma ez a jelenet oly világirodalmi eseménynyé vált, hogy német és franczia egyetemi polgárok hosszú sora, a norvég, a kinai, a bolgár és a boliviai miniszter, külföldi tudósok, művészek együtt ünnepelnek Stratford népével.

Az amerikai nagykövet e napi szereplésének pedig különös fontosságot adott az az igazán jelentős pohárköszöntő, melyet a lakomán az «Immortal memory» hódolatára mondott. Érdekes részlete volt ennek, mikor arra tért rá: «Minden ember életében elérkezik az a pillanat, mikor azt mondja: eddig elfogadott tekintélyek, idegen vélemények mintája nyomán alkottam meg a magam véleményét, de most már magam kívánok ítéletet alkotni. És ekkor felteszi a többek közt azt a kérdést is: micsoda voltakép Shakespeare személyesen nekem? És mikor az ember ezt kérdi, fontos perczhez érkezett el, mert ekkor indult meg a legérdekesebb felfedező útra: oda, a hol önmagát fedezi fel.» A nagykövet e hódolattal telt szónoklatában volt még valami olyan, a mi mélyebb jelentőséget rejt magában, mint első pillanatra látszik. Itt áll előttünk egy oly nemzetnek, oly népnek képviselője, a melyet a felületesen ismerő és ítélő nem egyszer úgy jellemez, hogy életük csupán a prózai, üzleti törekvésekben merül ki és hiányával van a hagyományok tiszteletéből eredő érzelmi elemnek, költőiségnek. És ime, Amerika felel erre a vádra azzal, hogy a külföldről jövő stratfordi zarándokok túlnyomó nagy száma mindig Amerikából kerül ki; Stratford kincseinek egyik legszebbike pedig, a Szentháromság-templomban az «amerikai ablak», az ő adományuk.

Nincs a mai világ emberéből úgy kiveszve a költői érzék, hogy visszhangot ne adjon, ha tiszta, igaz, elemi erejű hang szól hozzá! Hogy erősebb és igazabb hangok kellenek az erős sodrú, igazi életet élő ember lelkének, mint akkor, mikor még légből kapott, vértelen költészeten is tudott érzelegni a világ, az bizonyos. De ez nem gyöngeségünk, hanem erőnk jele az irodalmi életben. Nem megöregedtünk, csak felnőttünk. Shakespeare gondolatköréből pedig nem kinőttünk, hanem egyre jobban belenövünk, a mint gondolatvilágunk, a fagyökér és fakorona kettős, ellentétes növekedéséhez hasonlóan, egyre mélyebb és egyre magasabb lesz.

Új vonásokat már azért is rejtett az idei Shakespeare szezon, mert a *Mr. Frank Benson* társulata most Amerikában járván, a rendezés az idén más kézbe ment át, a Mr. Patrick Kirwan kezébe. A művészt erre a szerepre különösen ajánlotta az a körülmény, hogy míg egyrészt alapos Shakespeare-búvár, addig másrészt gyakorlati ember is, a ki így eszméi megalkotásában is, való-

színű, hogy hű tud maradni a Shakespeare-stilushoz. És mégis volt az ő megbizásával szemben ellenzéki elem is a városban, de ennek oka, a művész dícséretére legyen mondva, csak abban állott, hogy Patrick Kirwan tudatosan és szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy az egész hét uralkodó eleme Shakespeare legyen. Ezért még az az egy-két nem Shakespeare-darab is, a mit adtak, nem modern mű volt, hanem Erzsébet korabeli. Ilyen jellegüek voltak a jelmezek, a zene is, sőt még az előadások kezdetét is harsonaszó jelezte, mint Shakespeare korában.

Bármennyire is jelezte egy felszinesebb vélemény, hogy a Birminghamból és Coventryből automobilon egy-egy este mulatságáért beránduló páholyközönségnek jobban kedvére volna néhány modern darab, azért Patrick Kirwan rendületlenül megmaradt terve mellett és a Shakespeare-előadások közé beékelt két darab ez volt: *The Two Angry Women of Abingdon* és *Woman is a Weathercock*. Fokozatosan annyira megnyerte a közvéleményt, hogy még mikor az a kettős csalódás érte is a közönséget, hogy mind az *Othello* mind a *Hamlet* előadása elmarad és mással kell pótolni, azért mindenki megtartotta jegyét a helyettesítő előadásra is.

Az estéket így vígjátékok töltötték be. Ezek közül különös érdeklődés előzte meg a *Tévedések Vígjátékát*, melyről már előre suttogták, hogy a két Dromio valóban olyan lesz, hogy megtévesztő hasonlatosságuk meg fogja értetni a darab minden helyzetét. És csakugyan, a hogy Arthur Bourchier-nek és Patrick Kirwannak sikerült egymást másolniok, a csodával volt határos. A közönséget ez a színészbravur ugyanúgy kacagásban tartotta, mint maguk a bohózatos helyzetek. Hangjuk és beszédmódjuk különbségén úgy segítettek, hogy egyikük sem beszélt egészen a maga hangján, hanem egy megállapodott módot másoltak. Annyira iker két alak volt a két Dromio, hogy az is teljesen beletalált a helyzetbe, mikor az előadás végén a két iker-babérkoszorút felnyujtották nekik s a közönség beszéd tartására kérte őket, a bohózatos est hangulatának megfelelően, a beszédeket is, egymás nevében mondták el és a koszorút egymás nevében köszönték meg.

De különös dicséret illeti Patrick Kirwant azért is, hogy végre egyszer egy mérsékelten komikus és nem túlzottan groteszk Malvoliot is láttunk a *Vízkereszt*ben. Az 1913-iki, nyári Shakespeare-idényről írva, fölemlítettem, hogy mily kár volt Malvoliot annyira bohóczczá torzitani, a pillanat kaczagtató hatásáért eltéveszteni szem elől azt, hogy emberi érdeklődésünkből, humoros szánakozásunkból, több kiséri az olyan Malvoliot, a kiben nemcsak

képtelenül furcsa figurát látunk, hanem némi érdemet is. Az, a kiért Olivia olyan komolyan aggódik, a kire minden vagyonát rábízza és a kinek még Olivia bátyjával szemben is van megrovó joga, az nem lehetett minden jobb sajátság nélkül. Igen, ő nem érdem nélkül való, nem képtelenül ostoba, de gyöngeségekkel megvert és e gyöngeségeknél fogva félrevezetett ember; és ha a színész Malvolióját semmiképen sem tudjuk szánni, akkor már szánalomra méltó maga a színész.

A jelmezek Erzsébetkorabeli jellege természetesen a *Windsori Vig Nők*ben, a *Vízkereszt*ben és a *Makranczos Hölgy*ben érvényesülhetett leginkább.

A *Szentivánéji Álom* tündérjelmezei főkép azért érdekelték a közönség Shakespeare-búvár részét, mert hiszen nem rég a Savoy színházban nemcsak hogy aranyarczú, aranytestű tündérek ijesztgettek bennünket (maga az arany ruha nem volt érdektelen hatású pl. Oberon és Titania találkozásának fényes jelenetében), hanem még a teljesen merev hajfürtök is csupa arany gyaluforgácsnak látszottak és a perzsa szobrokról ismert különösen fodrozott szakáll, bajusz is csupa aranykarikákból állott. Ezzel a szertelen hatáskereséssel nagy ellentétben állottak Kirwan szürke tündérei, ködszürke, felhőszürke, ezüstös, holdfényes páraszínű szürke fátyolruhákban. Ebben van értelem is, szépség is. A tündérnép ködös, illanó voltával igen jó összhangban áll ez a páraszerű szín. A szürke gaze-kelméknek a földöntúli jelenésekkel való jó összhangjára élénken emlékszem a Sarah Bernhardt társulatának máskülönben meglehetősen gyötrelmes emlékű Hamlet-előadásából, mert ott láttam a legszebb szellemjelenések egyikét. Az ezüstpánczélos király válláról az ezüstszürke, selymesfényű fátyolkelmének több méteres hosszúságra nyúló és igen gazdag redőzetű tömege hullámzott alá, mint királyi palást és mivel a holdnak a színpadra vetődő fénykévéi éppen a palást vonalába estek, oly kevéssé lehetett megkülönböztetni, meddig tart a fátyolpalást és hol kezdődik a holdfény, hogy az elrendezés a dolognak látomás-szerűségét poétikusan alkotta meg. Ehhez hasonló hatásúak a Kirwan ezüstpáraszerű tündérei is.

Puck jelmeze ellenben igen sajátságos benyomást kelt, kivált ha az ember nem tudja magyarázatát; már pedig az irországiakon kivül (a kik közé Kirwan is tartozik), még Angliában sem sokan tudják, miért öltöztették Puckot aféle csikóbőrszerű, rövid szőrű, barna ruhába. Kirwan azonban ismeri a maga tündérhivő kelta fajának azt a hagyományát, hogy a *pooka* nevű pajkos manókat

(a kik nevét Shakespeare is bizonyára alapul vette) mindig pony-ló, vagy csikóbőr ruhában képzelték az írek. Ma pedig, mikor a Shakespeare búvárok azt is tudni vélik, hogy Wales igazán misztikus szépségű, tündérsejtelmeket keltő völgyeinek egyike volt az, melyet Shakespeare egyszer meglátogatva, el nem felejtett és a Szentiván-éji álomban is szerepeltetett; talán értjük némileg, ha a hazai hagyományok elemeit is bele akarják vinni a tündérjátékba, bármily kevéssé valószínű is, hogy a csikóbőrös Puck nagyon népszerűvé váljék.

Az idei Shakespeare-idényben egyébiránt nem csoda, ha a szinházi világ, a sajtó és a nagyközönség egyenlő érdeklődéssel figyelte és tartotta számon azt, hogyan hatnak az angol irodalom legklasszikusabb termékei. Nem csoda, ismétlem, az idén; mikor éppen most egyszerre két nagy problémája is van az angol dramaturgiai életnek, a melyekkel belátják, hogy Angliának csakugyan foglalkoznia kell. Az egyik a *National Theatre*, a másik a *People's Theatre* kérdése.

Hazánkban, hol a lelki életnek a köztudatba és a közszükségletbe olyan régen beleékelődött két intézménye mind a Nemzeti Szinház, mind a Népszinház; méltán sajátságosnak tetszhetik, hogy Anglia még csak most foglalkozik mindkét tervvel. Nemzeti szinháza tulajdonképen nincs, jóformán valamennyi szinháza magánvállalkozás; egy-egy ügyesen szervezett pénzcsoportnak szövetkezése bizonyos perczentnyi szinházi elemmel. Nem egy szinház közülök részvénytársaság, melynek részvényeit igen magas árakon jegyzik a tőzsdén. Ezek a tények azután megvilágítják az angol szinház fővonásait. Százféle kisebb-nagyobb tekintet ebbe a kérdésbe tömörül össze: What pays best? Mi a legjövedelmezőbb? Természetes, hogy az erre a kérdésre ráillő felelet nem mindig megfelelő válasz egyszersmind arra a kérdésre is, hogy mi az, a mi irodalmi, művészeti szempontból is a legértékesebb. Az angol nemzeti szinház tervét tehát az az óhajtás hozta létre, hogy legyen Angliában is oly szinház, a mely előadhassa a világirodalom javát a nélkül, hogy a fő szempont a jövedelem volna.

A jövedelem javára, de sokszor a művészi czél rovására esett mindeddig Angliában az is, hogy az ilyen módon adminisztrált szinházakban a «long run system» járta, vagyis egy-egy darabnak hosszú időn át szakadatlanul való előadása. Hónapokon, egész évszakon át gyakran folyton egy darabot játszanak, sőt tudunk két és harmadfél évig játszott darabokról is. A közönség irodalmi szinvonalára azért nem lehet aztán valami nagy befolyású az ilyen

szinház, mert egyszeri látás után átlagos ember átlagos darabot nem igen néz meg ujra és így az ily szinházból csaknem száműzve van hónapokra; a szinészt pedig az ilyen játékrend eljuttatja ugyan talán egy-egy szerep tökéletes kidolgozására, de egyéniségének tartalma ugyancsak kevéssé gazdagszik.

Az erős irodalmi alapon álló nemzeti szinház hiánya magyarázza meg azt is, hogy Angliában aránylag sokkal mostohább sorsa volt és van az idegen, magas szinvonalú, sőt klasszikus műveknek is. Sophocles, Goethe, Schiller, Lessing, Calderon, Molière elenyészőleg, szinte képtelenül ritkán szerepelnek. És ez összefügg az angol irodalmi életnek egy másik gyönge oldalával is. Mivel a szinházak oly kevéssé keresték az idegen klasszikusokat, nem mindig az írók java foglalkozott a fordítással és sok idegen klasszikus angol fordítása meglehetősen gyarló, ha nem rossz is; viszont az eredeti műtől messze elmaradó fordítás a szinházakat sem sarkalta a darab előadására. A kétféle lanyhaság tehát kölcsönhatásban állott.

E szinház-tervet fontosabbá teszi az is, hogy tagadhatatlanúl már néhány évtized óta Anglia nevelésében az irodalmi tárgyak a fiatal nemzedék lelki életében igen mellékes helyre szorultak. Ezt két dolog is magyarázza: a komoly foglalkozás terén magyarázza a technikai nevelés óriási túlsúlya, melyben Anglia legnagyobb nevelési sikereit aratta; a kedvtelések terén pedig az itt-ott szinte túlhajtott sportélet. Az erre szükséges sok idő, gyakorlat és a vele járó nagy fizikai kifáradás nagyon elvonta az ifjúságot a könyvtárak, irodalmi felolvasások, vitaesték világától és még a szinházi estéket is csak akkor látták kívánatosnak, ha a legkönnyebb fajta szórakoztatást nyujtották és a melyek tartama alatt, — mint azt a közkeletű társadalmi kifejezés jelezte, — nem kell gondolkozni. Az irodalomban is óriási tájékozottságu Gladstone és Lubbock (a későbbi Lord Avebury) letünt kor tipusai voltak.

Igy történt, hogy a klasszikus irodalomra amúgy sem hajló fiatalság nem igényelt magas irodalmi szinházat; viszont az ilyen szinház hiánya is segítette a klasszikus irodalom elhanyagolását; de most, hogy a nevelésügyben megindult a visszahatás és igyekeznek az irodalmi tanítás eddigi gyönge voltán javítani, remélhető, hogy az ilyen eszmékben felnövő újabb nemzedéknek is keresettebb helye lesz a magasabb nivójú szinház.

A National Theatre mozgalmával egyidejüleg folyik a People's Theatre mozgalma is. Ez utóbbi czélja abban foglalható össze, hogy nem kívánnak külön népszinházat, hanem a már létező

szinházakban rendezett olcsó előadások által czéljuk az irodalom legjavát adni az alsóbb néposztálynak. Ugyanis Angliában a szinház több ok miatt aránylag igen költséges élvezetté vált. Az egyik ok az, hogy a szinházak legnagyobbrészt oly helyen épültek, a hol pl. a terület értékére jellemzőleg kiszámították, hogy mennyibe kerül a teleknek egy akkora darabja mint egy levélbélyeg. Az ily drága szinházban aztán a jegyeket is csak drágán lehet adni. Egy másik ok, hogy a darabok pazar kiállításában egyre nagyobb lett a versengés a szinházak között és a mint a «long run» is szükségessé vált a költségek megtérülése végett, akkép szükséges volt a jegyek magas ára is. Végre költségessé s kivált a jobbmódúak szórakozásává tette a szinházat az is, hogy Angliában az estélyi ruha kötelezőbb az egyszerűbb ülőhelyek közönségére is, mint a kontinensen. Az így támadt ruha-, kocsi-, ruhatár-, stb. költség megint csak ahhoz járult, hogy még a zártszékeket se látogathatták a jobb szinházakban a szegényebb családok, melyek talán a legtöbb okulást nyerhették volna az előadásokból. De hogy már is mily egészséges visszahatása támadt, annak bizonyságai a Coronet Theatre meg a Little Theatre a maguk irodalmilag és előadásban magas színvonalú estéivel és ezeket komolyan, méltatni tudó, fölöttébb szimpatikus közönségeikkel. Mert ma, mikor az esti tanfolyamok, ingyenes előadások, a «scholarship system» (ösztöndíj rendszer) egyszerű származású embert is magas fokig kiművelhet, ezen osztályoknak is vágya, hogy a szinházakban igazán valami jót lássanak.

Nagy bátorsággal és nagy sikerrel vállalkozott volt már régebben is a népies *Old Vic* néven ismert régi Victoria-szinház Miss Rosina Filippi igazgatása alatt arra, hogy minden csütörtökön operát adjon oly olcsó beléptidíjak mellett, hogy pl. a karzat 20, a zártszék 60 fillér volt s így tovább. Husvét óta pedig az operákkal fölváltva drámákat is kezdtek játszani és Shakespeare a Velencei Kalmárral s Romeo és Juliával szerepelt a a műsoron. A közönség egyike volt lélektanilag a legérdekesebbeknek. Nem egy gyármunkás, napszámos család úgy ment el a szinházba, hogy három nemzedék, életében először, egyszerre érte meg azt a napot, mikor a legnagyobb irodalmi reveláczió tárult ki előtte: Shakespeare.

Hiába; — mennél magasabban áll a nap, sugárzása annál bizonyosabban elhatol a legmélyebb, leghomályosabb résekbe is, a hova gyöngébb fény nem jut el. Kisebb költőt talán meg sem értettek volna, de hogy Shakespearet megértették-e, arra a kér-

désre elég válasz volt az a szinte dinamikus erejű hangulat a szinházban a felvonások alatt; a függöny legördülte után pedig az a tetszés, a melytől rengett a szinház. Nem, nincs a szinházi köröknek és a társadalomnak ma már joga arra a mentségre, mikor az irodalom javát a néptől visszatartja, hogy «úgy sem nekik való». Folytatja a munkát a His Majesty's Theatre a 30 filléres karzattól 2—3 koronáig emelkedő helyárakkal az óriás szinházban.

Véletlenül nem rég Lord Morley Shakespearet feudális felfogásu költőnek mondta, a ki végre is túlnyomóan mégis a főúri, lovagi kör gondolatvilága szerint irt. Viszont az áprilisi szezon egyik szónoka teljesen demokratikusnak nevezte Shakespearet, mint a ki már csak azért is inkább az alsóbb néposztállyal érzett, mert hiszen «magáról tudta, mit érezhetnek azok, ha mellőztetés éri őket». Mikor az ember végighallgatja mindezt, úgy érzi, mintha egy sok-sok oldalú kristálynak mindig csak egy-egy lapját nézné valaki, magát az egész kristályt, a mindent átfogó lelki világú Shakespearet pedig nem. Mintha az ilyen néző nem látná, hogy Shakespeare az imperatornak és a kézművesnek, a mindennel meghasonlott tudósnak és a mindennel kibékült udvari bolondnak, páncélos zsoldosnak és selymes udvaroncznak, égig emelt uralkodónak és porba sujtott koldusnak szempontjából egyforma erejű igazsággal tudta nézni a világot.

Ha ennek igazsága valaha, úgy ma, igazán tisztán áll, mert lám, mikor Anglia két, olyannyira különböző jellegű szinházat akar megalkotni, mindazon irodalmi erők közül, melyek felé segítő erőt várván tekint, a legbizonyosabb, a legnagyobb erőforrást ez a név jelzi: Shakespeare.

IRODALOM.

Ál-Shakespearei drámák.

Szerkeszti Heinrich Gusztáv. I. *III. Edvárd király*. Színmű öt felvonásban. Fordította Vértesy Jenő. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1914. Ára 2 korona.

Heinrich Gusztáv utalt nálunk először az ál-shakespearei drámák lefordításának fontosságára. Ő maga ismertette becses tanulmányban a drámákat s az ő szerkesztésével, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában indult meg az ál-shakespearei drámák gyüjteménye, melynek első kötete valamennyi közt a legkiválóbbnak, III. Edvárdnak fordítását nyujtja Vértesy Jenőtől. A fordítás költői s élvezetes nyelven tolmácsolja az eredetit. Néhol azonban a sietség benyomását kelti s a verselés szempontjából többször esik kifogás alá. Több helyütt nagyon is szabadon fordít, az eredetit néha elhomályosítja, mert félreérti a szöveget, vagy pedig modern jelentésükben adja vissza a megváltozott jelentésű szavakat, a mi nem egyszer zavart okoz. Gyakori a hat verslábas sor ott is, a hol az eredetiben nincs meg. Pl.:

> Ez több a legtöbbnél, az legtöbb s több a többnél. —
> Van minden szükségnek édes ellenszere. —

Gyakran találunk trochæusokat, pl.:

> Biztos zsákmányunkat osztályra vetni. —
> Hogy megesketett az Isten nevére. —
> A másikkal, szerelmemmel, én végzek. —

Nehézkesek az ilyen sorok., mint: Haj, rontó, szépség s még romlottabb biró. Oly rímei vannak néha, mint nap — hagy. Vessünk össze néhány verssort és kifejezést az eredetivel:

> Ought not (= nem kellene) admit a governor to rule.
> S parancsolót uralni nem szokott. (I. felv. I. jel.)

And that's the special ground of their contempt (= megvetés).
Ellenkezésük erre építik.
ah heinous (= gyülöletes) thing.
Fonák csufság.
If with grudging (= duzzogón) he refuse to yield.
S ha vakmerőn átadni késkedik.
But *note* the rancour of rebellious minds:
When thus the linage of le Bew was out,
The French *obscur'd* your mother's priviledge.
De pártos lelkek rossz szándéka *dúl*
S hogy Szép Fülöpnek törzse el-kiszáradt,
Felséged anyjának *jogába vágnak.*
Immodest shame. Illő szemérem.
What a strange (= különös) discourse
Unfolded she . . .
Mi *bájosan* meséli . . .
Cheereful (= vidám) lookes. Tüzes szeme.
And hath a lusty (= erős) and persuasive spirit.
Vidám és rábeszélő lelke van.
Since greene our thoughts (= gondolat)
Ha gondunk zöldel . . .
O doting King! Elvakult király.
Though not enacted by your highness' hand.
Ha felséged keze aláirá már.
But as the one hath no such property,
So is the other most satirical.
De most emez s amaz kedvünkre nincs,
Bizony csúfolkodó volt módfelett.
To-day our sword *shall* cut.
Kardunk ma metszi. Stb.

Nem akarjuk a kifogásokat még szaporítani; kiemeljük a II. felvonás 1. és 2. jeleneteinek s a IV. felvonás 4. jelenetének költői szépségeit, melyek sok helyütt elfelejtetik a fordítás pontatlanságait.

Örömmel látjuk e gyüjtemény megindulását, mint újabb jelét annak, hogy műfordító-irodalmunk és Shakespeare-kutatásunk a kortársakra és az egész Shakespeare-korabeli drámairodalomra is kezd kiterjedni. Reméljük, hogy a vállalat a művelt nagyközönség körében is gyorsan el fog terjedni.

—*b*—*l*—

P. H. Cheffaud, *George Peele.* Paris, 1913.

Ward, Jusserand és Schelling után Cheffaud foglalta össze és vezette tovább a kutatásokat Peele munkáiról s ha Peele életrajzához nem adott is új tényeket, de forrástanulmány szempontjából az *Arraignment of Paris*-re és *David and Bethsabe*-re nézve egészen új eredményekhez jut. Szerző Peele-t befogadó és utánzó szellemnek mondja, ki nem képes magát idegen befolyástól menten tartani; legjellemzőbb ereje stylusának bája s melodikus verselése. Hol udvari, hol népi színpadnak írt darabjaiban Cheffaud a változatosságot és Peele határozott fejlődésének irányát mutatja ki . . . Az *Arraignment of Paris*-ben Paris legendáját ülteti át Peele az Erzsébet dicsőítésére; ebben mint keretben adja a szerencsétlen Colin és a kegyetlen Thestylis pásztori történetét. Sem Ovidius, sem Lucianus nem magyarázza meg Peele nagyszerű, önálló változtatásait. — A 3-ik felvonásra terjed ki leginkább a Spencertől dominált pásztori elem, mely különben az egészen végigvonul. Három elemet különböztet meg Cheffaud e műben: az arcadiai, a mythologiai és az udvari elemet, remek összhangba fogva; nemcsak az egyes részek érdekesek, hanem minden, az egész harmonikus összhangban van. Fontos a dráma nemesen egyszerű nyelve. A *Hunting of Cupid* megmaradt részeiből is világos, hogy az udvarral való szakítást jelzi, az átmenetet a kisebb igényű, kevésbé finomult közönség izléséhez. A *Battle of Alcazar* különösen a korabeli portugal czélzások miatt fontos; hazaszeretet s a spanyolok iránti gyűlölet hatja át az egészet, melynek pompája, stylusa és verselése Marlowe hatására mutat. Az egész bonyodalom Muly Mahomet bűnein és bűnhődésén épül fel: nem események időbeli egymásutánjáról, hanem a bűn által előidézett küzdelemről és válságról van szó. Bizonyos tekintetben boszúdrámának mondható, Seneca mintájára. *Edward I.* bonyodalmas cselekményének minden eleme külön forrásra vezethető vissza, melyeket előzőitől eltérően nem szolgai módon követ, Marlowetól is távolodik. Az *Old Wives' Tale* tündérvilágban játszik: bájos vegyülete a phantasiának, satirának és realismusnak. A legrégibb példák egyike arra, hogy két darab közül az egyik szolgál a másiknak keretül. Minden alakja jellemének megfelelően vagy rimben, vagy rimtelen jámbusban s vagy hangzatos, vagy természetes prózában beszél. *David and Bethsabe* művészi alkotás; szorosan követi a bibliát, de ő egybefűzte az eredetileg kissé zavaros, sokszor összefüggés

nélküli eseményeket, melyeket egy középponti eszme köré egyesített. — Peele-nek egyformán volt érzéke a hősi, az idylli és a tündéri elemek iránt. «Pásztori jeleneteket adott mythologiai vászonra vonva.» Cheffaud munkája alapos vizsgálódások eredménye, talán egyetlen hibája az, hogy Peele kétes darabjait egyáltalában kikapcsolja vizsgálódásaiból.

Rózsa Dezső.

Essays and studies by members of the English Association. IV. Collected by C. H. *Herford.* 1913.

E kötet 7-ik tanulmányában G. P. Baker Marlowe drámai technikájával foglalkozik rövid, de tartalmas czikkben, melyben szembe helyezkedik azzal a felfogással, mely lekicsinyli Marlowe drámai technikáját. Miután ismerteti a Marlowe előtti dráma technikáját, Tamerlant és II. Edvárdot veszi fejtegetései alapjául. Különös fontosságot annak a körülménynek tulajdonít Baker, hogy Marlowe a hallgatóságához alkalmazta módszerét. Részletesen ismerteti a Tamerlan és Zenocrat halálát ábrázoló jeleneteket, kimutatja azok drámaiságát s kiemeli Marlowe egységesítő erejének öntudatos művészetté fejlődését. Marlowe a Bajazet történetét összefüggésbe hozza a szultánéval, hogy a hallgatóság érdeklődését lekösse: a forrásban pusztán egymás mellé vannak állítva a következő jelenetekkel együtt; Marlowe összefüggésbe hozza őket egymással. Így kapcsolja össze az I., IV. és V. felvonást Zenocrat és a szultán személye, az I. és II. felvonást Cosroe és Theridamas, a III. és IV. felvonást Bajazet. Marlowe szerkesztő érzékét már az I. rész I. felvonása mutatja. Már kezdetben érdeklődést kelt, a főbb személyeket már az elején bemutatja, sőt jellemzi egymáshoz való összefüggésükben is. Technikájának tetőpontját II. Edvárd jelzi. Azáltal, hogy Marlowenál Gaveston nyomába rögtön Spencer lép, lehetővé vált az, hogy a nemesek gyűlölete is azonnal Spencerre is átmenjen. Holinshedben Edvárd és Gaveston története befejeződik, mielőtt Spencer és Edvárd története megindul. De itt érezte Marlowe, hogy ür támadna és ezért tette a Spencereket Gaveston csodálóivá és követőivé. Ezért helyezi már műve elejére a Mortimereket is, bár a történetben csak később tünnek fel. Baker az Izabella és Mortimer szerelmi történetét is nagyobb figyelemben részesíti, mint eddig történt. Mortimer és a királyné első találkozását azért helyezi Marlowe már az elejére, hogy alkalma legyen, szerel-

müknek fejlődését rajzolnia. Mindenki már az elején rebesgeti, hogy a királyné és Mortimer szerelmesek. Marlowe már Tamerlanban is értett ahhoz, hogy egységesítésen kívül, az episodokat jellemtanulmány és jellemmélyítés szempontjából is összefoglalja.

Rózsa Dezső.

D. E. Oliver: The English Stage its Origins and Modern Developments. A critical and historical study. London. John Ouseley Ltd. 1913.

Oliver az angol színpad eredetét és történetét a legrégibb időktől napjainkig nagy vonásokban, elevenen és alapos tárgyismerettel tárja elénk. A középkori dráma rövid jellemzése után áttér az első londoni színházak alapítására és történetére. A drámának és színháznak Erzsébet és I. Jakab uralkodása alatti felvirágzására a hanyatlás évei következnek. II. Károly idejében indul meg az újabb fellendülés, ekkor nyílik meg (1682) a Drury Lane színház és megalakul a modern színpad. A restauratio korában a kiváló színészek egész sora lép fel és új korszak kezdődik a Drury Lane színház történetében 1746-ban *(Garrick)*; az erre következő időszak pedig az angol színészet történetében a legfényesebb fejlődés kora (*Sheridan, Kemble*). Kemble a szavaló előadásmód utolsó képviselője, *Edmund Kean* viszont egy új, realisztikus színi ábrázolás megteremtője. A XIX. századi angol színpad jellemzésére térve át, érdekes és tanulságos fejtegetéseket nyújt. Oliver mindenekelőtt kiemeli a drámairodalom hanyatlását az üzleti szempontok érvényesülése következtében. A kiváló Shakespeare-alakító, *Macready*, megkisérlette, hogy irodalmi értékű drámák előadásával nemesítse a közönség izlését, de sikertelenül. A nagy Edmund Kean fia, *Charles Kean*, volt a megindítója annak az előadásmódnak, a mely a pompás és gazdag díszletekre és az archæologiailag is pontos, korhű jelmezekre helyezte a fősúlyt. Ezt az irányt folytatták *Henry Irving* és *Sir Herbert Tree*. A drága díszletek szükségessé tették, hogy egyes drámákat hosszú időn át adjanak elő (long-run system), a mit Oliver a modern angol színpad egyik legnagyobb árnyoldalának tart. Egy másik hátrány pedig az a rendszer, hogy nem az összjátékra, hanem egyes kiváló színészek vagy színésznők alakítására helyezik a fősúlyt nemcsak a színházigazgatók, hanem a drámaírók is. Az angol színpad felvirágoztatására gazdag és változatos játékrendet, állandóan egy helyen játszó színtársulatokat,

színiiskolákat és nemes színpadi kulturát terjesztő, üzleti szempontoktól teljesen független nemzeti színház felállítását tartja szükségesnek. *Latzkó Hugó.*

Henry Brown: Shakespeare's Patrons and other Essays. London. Dent & Sons. 1912.

Shakespeare pályája folyamán sokat köszönhetett főrangú pártfogói támogatásának és ismeretes, hogy a színi előadásokat kedvelő Erzsébet és I. Jakab is mily jóindulatot tanusítottak a költő iránt. Brown a rendelkezésre álló gyér adatok rendszeres feldolgozásával összefoglaló képet igyekszik adni a költő és pártfogói, különösen Southampton és Pembroke közötti viszonyáról. Shakespeare röviddel Londonba érkezése után ismerkedett meg Southampton gróffal és mint tudjuk, neki ajánlotta a *Venus and Adonist* és a *Tarquin and Lucrecet*. Midőn Southampton, az Essex-féle összeesküvésben való részvétele miatt a Towerba került, Shakespearet barátjának szomorú sorsa mélyen lesújtotta. Ebből magyarázza Brown a *Julius Caesar* keletkezését. Úgy véli, hogy mivel Shakespeare nyiltan nem adhatott kifejezést barátja fogsága fölötti sajnálatának, ezt burkolt formában tette; a *Julius Caesar* nem is más, mint költői képe az Essex-féle összeesküvésnek, a mely nemcsak általánosságban szolgált a dráma mintájául, hanem a legkisebb részletekben is. Brutus az összeesküvők közül ép annyira kimagaslik és a való élet követelményeit époly kevéssé veszi figyelembe, mint Southampton. Brutust Cassius bírja rá az összeesküvésben való részvételre: Southamptont Essex nyerte meg szövetségeséül. Hasonló párhuzamosságot keres továbbá a legjelentéktelenebb apró vonásokban is. E tekintetben Brown határozottan túlzásokra ragadtatja magát. Hogy az Essex-féle összeesküvés befolyással volt a *Julius Caesar* koncepciójára, arra már mások is utaltak; hogy azonban Brutus és Cassius alakjai minden jelentéktelen csekélységben is Southampton és Essex élethű másai lennének, azt nem fogadhatjuk el: a költő azokban a részletekben, melyekre Brown, mint bizonyítékokra hivatkozik, Plutarchost követi.

Shakespeare másik főúri pártfogójának, Pembroke grófnak jellemzésére Brown számos, eddig kiadatlan levelet közöl, a melyek a jószívű gróf megnyerő egyéniségét a legkedvezőbb világításban mutatják be és érdekes bepillantást engednek a korabeli főúri társaság életébe. E levelek egyikében a gróf meleg szavakban emlé-

kezik meg Shakespeare barátjának, a színész *Richard Burbage*nek haláláról, a kit «Angolország nagy Rosciusának» nevez. Ezt annál inkább ki kell emelnünk, mert tudjuk, hogy Shakespeare korában a színészi hivatást általában mily kevéssé méltányolták. Brown bebizonyítottnak tekinti, hogy Shakespeare szonettjeinek legnagyobb része Pembrokehoz van intézve. Külön tanulmányt szentel Brown Shakespeare egyik korabeli magasztolójának, *Leonard Digges*nek (1588—1635). Egy másik értekezésében a XIX. század huszas éveiből több színlapot mutat be, melyekből látjuk, hogy a shakespearei drámák előadásánál a felvonások előtt a költő egy-egy szonettjét énekelték, a mi bizonyára lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a közönség a szonetteket megkedvelje. — Brown értekezéseit nem mondhatjuk a Shakespeare-kutatás jelentékeny gazdagodásának; több kérdésre nem is próbál kielégítő megoldást találni: így nem sikerült hiteles adatokkal megmagyaráznia a Shakespeare és Southampton közti szakítás valódi okát sem. Mindazonáltal számos új adatot közöl és különös elismerést érdemel, hogy sok eddig kiadatlan levelet tesz hozzáférhetővé.

Latzkó Hugó.

Egy magyar Shakespeare-bibliographia.[1]

A magyar nyomdászat munkásai a nagy költő születésének 350-ik évfordulóját azzal ülték meg, hogy lapjuk, a *Corvina* hasábjain kiadtak egy ünneplő s ismertető czikket, — mely Shakespeare pályájának rövid leirását s a magyar Shakespeare-irodalom könyvészeti összeállítását foglalta magában. A dolgozat irója, Jäger Gusztáv, munkáját különlenyomatban is közre adta s így joga van a kritikának hozzá szólni.

A bevezető sorok, a melyek «Shakespeare» czimmel a mű első fejezetét képezik — igazán nem adnak okot arra, hogy szóljunk róluk. Nem olyan értékes a dolgozat, hogy elismerőleg szóljunk róla, s nem oly korlátolt, hogy megrójuk. Igaz, hogy így kezdődik: «Vajjon ki ne ismerné . . .», de aztán nem «fedezi fel» s

[1] 1564—1914. Shakespeare remekműveinek magyar nyelven megjelent kiadásai, a róla önállóan irt munkák, valamint a «Magyar Shakespeare-tár»-ban közölt értekezéseknek könyvészeti összeállítása. A költő születésének 350-ik évfordulója alkalmából kiadta és bevezető sorokkal kisérte Jäger Gusztáv. Budapest. Pallas r. t. nyomdája. 1914. 8-r. 23 lap.

jellemzéseiben mértéket tart, bár megkoczkáztat olyan megjegyzést is, hogy a «róla irt művek sokaságával méltó helyet foglal el a másik két nagyság: Goethe és Homeros között», a miben nincs egészen igaza, mert a Homeros-literatura nagyon elmarad akár a Shakespeare-, akár a Goethe-literatura mögött. Nem értjük egészen világosan egy-egy pontját, a mi az iró hibája csupán és nem a kutatóé.

A kis munka II. fejezete, melynek czime «Bibliographia», már kihivja a kritikát. Magyar teljes Shakespeare-bibliographia eleddig nem jelent meg, pedig annak nem csekély hiányát érzi irodalmunk s most, hogy e nagy szó «Shakespeare-bibliographia» — felsajog előttünk, kapva kapunk rajta, de — sajnos — erős kiábrándulás ér általa.

A fejezet első csoportja Shakespeare műveit megjelenésük sorrendjében adja az ismert négy periodusba osztva fel a költő alkotásait. A második csoport Shakespeare magyar fordítóit sorolja fel, abc-sorban adván a fordítókat és munkáik czimét. Harmadik csoportul ezt követi «Shakespeare művei és a róla irt munkák» sora, melynek első alosztálya «Shakespeare művei», második alosztálya a «Shakespeare-irodalom.» A sorozat utolja a «Magyar Shakespeare-Tár» értekezéseinek czimeit nyujtja.

Nem kérdés, vajon van-e létjoga egy hiányos bibliographianak? Van-e czélja olyan könyvészeti gyüjtésnek, a melynek szerzője elretten a kutató munkától s megelégszik azzal, hogy a könnyen hozzáférhető, mindenki által ismert czimjegyzékekből kiirja a mindenki által ismert könyv-czimeket?

Valóban kár ezért az elenyésző, szót sem érdemlő munkáért. Kár, mert hiszen ez semmivel sem viszi előbbre a tudományt. A kutatónak csak azt nyujtja, a mit tudni csaknem illik minden Shakespeare tanulmányozónak.

Hogy mennyiben szükséges a jó bibliographia, azt érezzük naponként s mennyire bosszantó a hiányos, azt érezzük e kis füzet átlapozásánál. Épen azok a czimek hiányzanak belőle, a melyek labyrinthusában annyi szükségesre, értékesre, használhatóra találhatnánk, ha megvolna a labyrinthus.

Az apróbb dolgozatokat a szerző nem becsülvén semmire, egyszerüen elhagyja, s így elhagyja még Taine «Az angol irodalom története» czimű munkának II. kötetét is, mely a magyar nyelvű Shakespeare tanulmányok egyik legkiválóbbját tartalmazza.

De kimaradt például egy nehezebben megszerezhető önállóan megjelent irodalmi előadás czíme is, mely a költő olasz földön

játszó darabjainak szinhelyével foglalkozik [1], és nyoma sincs annak a bibliographiában, hogy Dugonits «Etelka Karjelben» czimű darabja Shakespeare «Vihar»-jának és «Téli regé»-jének összevont átültetése . . .

De a bibliographia főhiánya nem is abban áll, hogy egyes munkák kimaradtak, hanem az, hogy a legfontosabb anyagot, az értekezéseket és tanulmányokat mellőzte. Igy hát ez a bibliographia még előmunkálatnak is alig válik be.

Rexa Dezső.

Leslie Morton Turner: Du conflit tragique chez les Grecs et dans Shakespeare, Paris, 1913, Thèse soutenue en Sorbonne le 9 mai 1913, nyolczadrét, 268 l.

Összehasonlító alapon L. M. Turner érdekesnek látszó dramaturgiai kérdést fejteget. A nagy franczia bölcselőnek, Bergsonnak *Évolution créatrice*-e volt reá döntő hatással. Épen Bergson alapján hangoztatja, hogy nem elég csupán arra utalnunk, hogy a conflictus a szomorújáték lényege, ennél több: mozgó conflictus, sőt biztosabb kiélezéssel: határozott irányban mozgó, csatornázott összeütközés. Tárgya szempontjából behatóan vizsgálja a drámai egység kérdését. Tüzetesen taglalja Aristoteles *Költészettan*ának a drámai egységre vonatkozó részeit. Arra az eredményre jut, hogy Aristoteles szerint a cselekvényegység semmi más, mint olyan események sora, melyek ok és okozat vonatkozásában követik egymást és czél felé törekszenek.

Kiélezi, hogy a conflictus kibontakozása (le devenir du conflit) idézi elő a drámai érdeklődést, ez a szomorújáték lelke. Úgy hiszi, ha a görög drámáról szóltunkkor a boldogság és szerencsétlenség aristotelesi kifejezéseit két vízszintes vonalnak képzeljük, úgy e két határ között mindig változó távolságokban halad az összeütközés eredője (57. l.). Tárgya szempontjából foglalkozik Sophocles *Antigone*jével, *Elektrá*jával, *Ajax*ával, Euripides drámáival *(Iphigenia Aulis*ban, *Jon, Orestes)*. Utal a különbségekre is. Majd Sophocles *Oidipos király*ának taglalására tér.

A czél és az indíték részletesebb philosophiai fejtegetése után azt hangoztatja, hogy a czél eszméje cselekvési indíték.

[1] Shakespeare Itáliában. Irodalmi előadás. Irta: Rexa Dezső Budapest. Károlyi György nyomdája. 1901. 8°. 24 l.

Ebből a szempontból újra elemzi Sophocles már tárgyalt drámáit. Kutatásai eredményeit mintegy összesűríti az a megállapítása, hogy a drámai egység nem statikai, hanem dynamikai jellemű, lényege az ok, mely céleszmét, óhajtást, erőt zár magába, mely mindenképen mozgékony és alanyi. Így a mozgékonyság és a folytonosság a dráma alapja. Majd azt fürkészi, hogy a conflit-devenir feltevése érvényes a drámai jellemekre is, hogy a levés a jellem alapja. Érdekes ez a kijelentése: «Nous ne sommes pas, nous devenons.» (199. l.)

Fejtegetései körébe bevonja Shakespeare *Macbeth*jének, *Othello*jának és *Hamlet*jének a taglalását is. Úgy találja, hogy ezeknek a tragédiáknak a lényege épen úgy, mint a görög szomorújátékoké, az összeütközésre való fejlés (le devenir du conflit), ezeknek a műveknek a jellemalakjai is ezt az álláspontot igazolják. Azt írja, hogy *Macbeth*ben az erők kettős sora mozgékony és jelentős eredő erőt eredményez, mely semmi egyéb, mint maga a teljesedés útján található conflictus. *Othello*ról megállapítja, hogy küzdelem megszemélyesítése: Othello egyszerű, hiszékeny, lobbanó, féltékenységre hajlamos, harczos lélek; összeütközése a féltékenység és a lélek fenntartó erői között támad. *Hamlet*ről úgy nyilatkozik, hogy tárgyilagosan ez a dráma Hamlet és Claudius között való összeütközés: sikerül-e Hamletnek Claudiuson boszút állania apja meggyilkolása miatt? Alanyilag a dráma Hamlet lelkének benső küzdelme: Hamlet megfelel-e czéljának, diadalmaskodik-e töprengésein? A cselekvényegységet *Hamlet*ben szorosnak találja. Arra utal, hogy a szellem megjelenésétől Hamlet haláláig a fejlés (le devenir) a dráma lényege. Behatóan szól Hamlet jelleméről. Hamlet töprengő jelleme mintha ellentmondana L. M. Turner tanításának, de ő azt hiszi, hogy ez csak látszólagos jelenség, mert Hamletnél a sok szó, töprengés ellenére is fő a boszú gondolata.

Turner könyvét úgy tekinthetjük, mint egy Bergson ihlette ötlet hosszadalmas kifejtését. Fejtegetéseinek igyekszik széles bölcselmi alapot vetni. Alapos philosophiai tájékozottsága tagadhatatlan. De mire jó mindez? Valamely theorémának olyan törik-szakad erőszakossággal való bizonyítása, mint a milyenről ez a könyv tanuskodik, közel jár a komikumhoz. Az az igazság, mely Turner okoskodásának magva, régi keletű, csupán a fontoskodás új benne. Költői kérdéseken hosszadalmasan bölcselkedni, költői nyilvánulásokat bölcselmi képletek ólomszínére bágyítani, művészi jelenségeket graphikai vonalak szürke táblájával jelezni,

körülbelül annyit jelent, hogy inkább vagyunk a meddő elmélkedések emberei, mint a költés üde, friss világának élvezői. Ez magyarázza Turner könyvében a hosszadalmas babrálgatás és a bosszantásig kellemetlen ismételgetés fogyatkozásait. A Shakespeare-re vonatkozó fejezet is csak makacskodva fontoskodó elmélet magyarázatára szolgál, Shakespeare művészetére pedig nem derít fényt. *Elek Oszkár.*

Baldenspenger: Esquisse d'une histoire de Shakespeare en France (az *Études d'histoire littéraire* második sorozatában, 155–216 l., 1910).

Mivel Lacroix könyvén *(Influence de Shakespeare sur le théâtre français jusqu'à nos jours*, Bruxelles, 1856 és Jusserand művén kívül *(Shakespeare en France sous l'ancien régime*, Paris, 1898) nincs olyan munka,[1] mely Shakespeare francziaországi hatását összefoglalóan tárgyalná, Baldensperger vázlat írására vállalkozott.

Rámutat arra, hogy a XVIII. században Shakespearet barbare de génienek tartják. Hivatkozik Prévost apát *Mémoires d'un homme de qualité*jére, melyben a XVIII. századnak ez a jeles írója lelkesedéssel szól Shakespeareről. Majd arra utal, hogy Voltaire *Essai sur la poésie épique*jéből félelemmel elegy Shakespeare-rajongás tetszik ki, míg a *Lettres philosophiques*ban, noha elismeréssel szól Shakespeare lángeszéről, ízléshiányt és szabálymegvetést lobbant szemére. Kiemeli, hogy Shakespeare becsmérlése ellenére is Voltaire *Brutus* című tragédiájában a nagy angol költő *Julius Caesar*ja nyomán halad, *Éryhile* a *Hamlet* hatásáról tanuskodik, *Zaïre* pedig *Othello*éról. Szól Laplace nyesegető Shakespeare-átdolgozásairól, a XVIII. század angolimádatáról, néhány Shakespeare-utánzatról. Majd folytatja Voltaire Shakespeare ellen irányuló gyűlölködésének s kaján vádaskodásának rajzát. Valóban, Voltaire gyűlölete, irigykedése mindinkább elhatalmasodik, Shakespearet Paprika Jancsinak nevezi, míg Marmontel a természet hű tolmácsának tekinti, Diderot pedig az *Encyclopédie*nak lángész *(génie)* czímszavában így nyilatkozik róla: «A fenség és a lángész úgy ragyognak Shakespeareben, mint villámok sötét éjszakában.» Megállapítja, hogy Trublet-től Voltaireig, Lefranc de Pompignantól Morellet-ig, Riveroltól Geoffroi-ig a franczia írók általában Shake-

[1] Duval *L'œuvre Shakespeareienne*je később jelent meg.

speare szörnyű szabálytalanságait és barbárságát támadják, mások pedig, mint Diderot, Fontanes és Sedaine, dícsérik a nagy angol költő lángelméjét. Rámutat arra is, hogy Shakespeare Franciaországban hovatovább úgy szerepel, mint a komorság költője. Jellemző erre Baculard d'Arnaud *Comte de Commingesének* előszava s maga a borzalmak szerint igazodó mű is.

Röviden foglalkozik Letourneur fordításaival, Ducis átalakításaival s Mercier utánzataival. Utal Staëlné és Chateaubriand műveinek Shakespeare-vonatkozásaira s a híres színésznek, Talmának alakításaira. Megemlékszik Nodier Shakespeare-cultusáról s Duval *Shakespeare amoureux*-jéről. Megemlíti, hogy Shakespeare hatással volt a melodrámák íróira: Pixérécourt-ra, Cuvelier-re, Ducray-Duminil-re. Utal a Shakespeare műveiből élősködő opera-librettókra és pantomimekre. Kiemeli, hogy a restauratio korában Shakespeare neve valóságos jelige, a romantikusok vezérlő csillaga. Néhány oldalon tömöríti a romantikusok Shakespeare-cultusát. Úgy találja, hogy Hugo előtt évről-évre óriásibb méretekben emelkedik Shakespeare alakja. Utal arra is, hogy Balzac és Shakespeare között a párhuzam könnyen kínálkozik. Míg itt Moore nyomán halad (G. Moore: *Shakespeare et Balzac, Revue bleue,* 1910), addig a Musset vígjátékaiban és proverbe-jeiben nyilvánuló finom képzelet munkáját Lafoscade nyomán *(Le théâtre d'Alfred de Musset,* 1901) veti össze Shakespeare tündéries vígjátékaival.

Jellemzi a Shakespeare-fordításokat (Fr.-V. Hugo, Ém. Montégut), pár szóval méltatja V. Hugo Shakespeare-munkáját, Mézières Shakespeare-könyveit, Taine Shakespeare-jellemzését *(Az angol irodalom történetében*), L. Daudet *Voyage de Shakespeare*jét (1896). Említi Bourget fejtegetéseit *(Études et portraits,* I. k.) s arra is rámutat, hogy a realismus regényíróinak a művein is érzik Shakespeare hatása. Utal a legújabb irodalomban mutatkozó Shakespeare-hatásra is (M. Schwob, J. Laforgue, M. Maeterlinck). Megemlíti a Shakespeare-szövegekből készült partiturákat. Dícséri a legújabb Shakespeare-fordításokat (Rosny, Duval).

Baldenspenger vázlata röviden tájékoztat a franczia irodalom egyik legfontosabb kérdéséről. Jusserand és Lacroix adatait felhasználja, de neki is van több új adata. A dolgozat könnyű áttekinthetősége, tömött méltatásai dícséretet érdemelnek. Itt-ott nagyon is szűkszavú, nem egy helyen behatóbb fejtegetést szeretnénk, de így is értékes adatokat szolgáltat Shakespeare franciaországi sorsához. *Elek Oszkár.*

VEGYESEK.

Pajock.

Dr. Murray azt írja nyelvtörténeti nagy szótárában, hogy ez a szó csak egyetlen egyszer fordul elő a régi irodalomban, még pedig Shakespeare *Hamlet*jében. A harmadik és negyedik Fo.-ban *pajock*, más kiadásokban *paiock*, *paiocke* és *pajocke*; a quartokban *paicock* és *pecock*; s azért már a Pope-féle kiadásban elvégre *peacock*, azaz *páva* lett belőle.

Maga Hamlet használja a szót a III. felv. 2. színében mindjárt a színpadi jelenet után, midőn rajta és Horation kivül mindenki eltávozik és Hamlet egy «Ám sírjon a nyíl-verte vad» bekezdésű dalt énekel el és azután prózában hozzáteszi:

«Nos, uram, (ha a mim még van, mind odaveszne) ez, meg egy toll-erdő, meg egy pár damaszk-rózsa fölhasított czipőimen nem juttatnának-e be engem akármelyik színészcsapatba, uram?»

«Fél jutalékra?» kérdi Horatio. Mire Hamlet ezt feleli: «A whole one, aye!» (nem I) és egy másik dalt énekel el:

> For thou dost know, O Damon dear
> This realm dismantled was
> Of Jove himself; and now reigns here
> A very, very — pajock.

Horationak megjegyzése erre: «Rímelhetett volna, fönség», vagyis hogy Hamlet használhatott volna olyan gúnyszót a negyedik sor végén, mely rímelt volna a második sorral, épp úgy, a mint a harmadik rímelt az első sorral. A szót nem nehéz kitalálni, tudniillik *ass* (magyarul *szamár*).

Már sokat törték fejüket a Shakespeare-magyarázók, hogy mit jelenthet a *pajock* szó. Dyce szerint Skóciában ő sokszor hallotta a pávát *pea-jock* neveztetni; a pulykának népies neve pedig ugyanott *bubble-jock*. Dr. Nicholson *pad-jock* = *pad-ass*-nak volt hajlandó azt értelmezni. Mc Grath *patchocke*-nak olvassa és idézi Spenser művéből *View of the present state of Ireland*, hogy

«it is said of the English settled in that country that some in Leinster and Ulster are degenerate, and growen to be as very *patchokes* as the wild Irish» (tehát *paraszt-ficzkó)*. Furness-nek *New Variorum edition*-jában (1877) találhatunk még akárhány más találgatást, mint például Theobaldét *paddock = varancsos béka,* (a minek nevezi Hamlet a királyt az utolsó színben), ámbár utóbb ő is a *peacock (páva)* értelemnél állapodott meg. Mások az olaszból, a régi phönicziai nyelvből, a lengyelből *(pajuck)*, frizlandi nyelvből *(pojeck)* származtatják, de mindannyian megegyeznek abban, hogy valami «term of reproach», tehát gúnynévnek volt szánva. Különben a *peacock* szó is beválnék, mert mint azt egy névtelen szerző az *Edinburgh Review* 1872 okt. számában kimutatta, a Shakespeare-korabeli állattani tudomány szerint a páva «was the accredited representative of inordinate pride and envy, as well as of unnatural cruelty and lust» és egy-két czifra mesét idéz egy egykorú íróból arra nézve, hogy mire nem volt volna képes a páva, hogy kevélységi, irígységi, kegyetlenségi és bujasági hajlamait kielégítse. Dr. Murray szerint Shakespeare legalább is öt esetben használja a közönséges *peacock* szót a páva megjelölésére és azért nem érti, ebben az esetben miért használna egy a tájszólásból vett kósza szót (a stray, dialect word).

Érdekes még megvizsgálni, hogy mily szerencsével fordították le a külföldi írók Shakespearenek e technikailag kissé nehéz helyét. Schlegel pl. így fordította le:

Denn dir, mein Damon, ist bekannt
Dem Reiche ging zu Grund
Ein Jupiter; nun herrschet hier
Ein rechter, rechter — Affe.

Edwin Bormann reátal, hogy a harmadik sor nem rímel az elsővel és jobb lett volna azt így fordítani:

Ein Jupiter; nun herrscht im Land.

Az elhallgatott utolsó szó mindkét esetben persze *Hund*, nem *Esel.*

A hollandi Jac. von Looy így fordítja le a dalt:

Daar, zoo gij weet, o Damon dier,
Was 't rijk ontluistered toen
Van Jovis zelf; en nu heerscht hier
Een echte, echte — paljas (azaz bohócz).

Az elhallgatott gúnyszó itt mi akart lenni, nem tudom, mert a szamár neve hollandi nyelven *ezel.*

Letourneur franczia fordítása sem nagyon szerencsés; szerinte Hamlet ezt énekli:

Car tu sais, mon cher Damon
Que ce royaume a vu tomber de son trône
Jupiter même, et que celui qui règne aujourd'hui
Est un vrai vrai . . . serpent.

Âne (szamár) nem igen rímelne *trône*-nal, a *peacock*-kal egyértelmű *paon* (ejtsd ki *pan)* jobban, de ebben az esetben Horatio talán nem igen mondhatná: «Vous auriez pu rimer.» Különben áll ez tulajdonképen a *serpent* szóról is, melyet a fordító úgylátszik azért használt, mert kétszótagú gúnynévre volt szüksége.

A legjobb spanyol Shakespeare-fordításnak azt tartják, melyet Guillermo Mac-Pherson, egy skót születésű ember, készített. Nála e dal fordítása így hangzik:

Porque ya sabes, oh! Damon querido
Que este reino perdió
A su Jove; despues le ha sucedido
Este pavo real (királyi páva).

Mint látjuk, ez sem sikerült. A füles állatnak neve a spanyolban *burro, borrico, asno, jumento;* szamárembernek a neve pedig *asno, jumento* vagy *tonto* (buta ember).

Még a legjobban sikerültnek tekinthető Giulio Carcano olasz fordítása:

Un dì regnava Giove egli stesso
Or cadde il trono! Damon mio caro
E tu il sai bene: qui regna adesso
Nulla di meglio che un ver — pavone.

Egy magyarázó jegyzet szerint «ognuno comprende qual sia la rima che, secondo l'intenzione d'Amleto, doveva rispondere alle parole: Damon mio caro!» Tehát mindenki tudja, hogy Hamlet milyen szót akart rímeltetni a *mio caro*-val. Az illető szó t. i. *somáro* (szamár).

A mi végre Arany János fordítását illeti, ez így hangzik:

HAMLET. Egészre ha mondom.
Mert hát tudod, hű Damonom
Ez ország, birta bár
Hajdan Jupiter; birja most
Egy, egy füles — pityke.

Mint látjuk, itt a harmadik sor nem rímel az elsővel, mint az eredeti szövegben és a pitykének ugyan van füle, de gúnyos értelme talán sohasem volt. Különben a mai nyelvtan szabályai szerint *országot* is helyesebb volna a ragtalan *ország*-nál, de másrészt egy szótaggal toldaná meg a verssort. Az elhallgatott gúnynév, mely rímelt volna a *bár* szóval, persze *szamár*, mint az eredeti szövegben.

A Kisfaludy-Társaság új Shakespeare-kiadásának XXIV. kötetét még nem láttam és azért nem tudom, mit mond Arany e helyire, de kötelességemnek tartom a fordítási hibákat kijegyezni és az olvasó ítéletére bízni, vajjon az ily szabadságok egészen jelentéktelenek-e vagy pedig nem?[1]

Kropf Lajos.

Aristoteles, Erasmus és Shakespeare.

(L. M. Shakesp.-Tár, VI. 1913. 299. lap.)

Az Aristotelesre vonatkozó kérdéses hely Erasmusnak azon levelében fordul elő, mely a *Colloquia* végén található «De utilitate colloquiorum, ad lectorem» cz. a, mindjárt a levél elején. Az egész hely így hangzik: «Itaque quod æditum erat repurgavi, deinde adjeci quæ moribus etiam formandis conducerent, velut irrepens in animos adolescentium quos recte scripsit Aristoteles inidoneos auditores Ethicæ Philosophiæ dumtaxat ejus, quæ seriis præceptis traditur». A tulsó oldalon pedig: «Aristotelis Ethice non est apta pueris, theologia Scoti minus.» A pontos helyet már George Neilson megjelölte a londoni *Athenaeum* 3403. számában (1893. jan.) és Sidney Lee is *Shakespeare életrajzában* (1899), hol hosszabb jegyzetben foglalkozik az Aristotelesre való hivatkozással, de már a hamis I. 8 jelzéssel (a helyes I. 3 helyett) az

[1] Az új kiadás 234. lapján erről ez áll: «Ez is nyilván régi balladából való; *bár*-ra rímelne *szamár*, de így hatásosabb. Ezért mondja Horatio: rímelhetett volna. Az angol töltelékszó *pajock*, a melynek alig van értelme. Talán a *páva* (peacock) népies formája volt.» *Szerk.*

*Ethica Nicomachaea*ban. Található egy hosszabb jegyzet Sir Alexander Grant *The Ethics of Aristotle* cz. művében (London, 1885. I. 429), de Erasmusra minden vonatkozás nélkül. Szerző csak annyit ír, hogy Shakespeare «had seen the present passage quoted somewhere» (tehát látta valahol a jelen passust idézve); e megjegyzést két szóhoz fűzi *(ματαίως ἀκούσεται)*, melyek nem a Hegedüs úr közölte kivonatban, hanem az ezt követő második mondatban fordulnak elő, melyben Aristoteles hozzáteszi, hogy miután továbbá a fiatal embernek szokása saját szenvedélyeit követni, hiába hallgatna és minden haszon nélkül (előadást a politikából), mert e tudománynak czélja nem a tudás, hanem a cselekvés.

Baconnél Aristoteles nézete így van okadatolva: «because the boiling heat of their affection is not yet settled, nor tempered with time and experience». (L. Spedding-féle kiadás. 1857. III. 144.) Ugyane kiadás I. k.-ében az egyik kiadó (Ellis) fölhívja az olvasó figyelmét a Shakespearenél található parallel passusra. A kiadók szerint mind Bacon, mind pedig Shakespeare tévednek, midőn «moral» és nem «political phylosophy»-t emlegetnek. Másrészt azonban Sidney Lee védelmére kel mindkét régi írónak, kik szerinte csak a korukban dívó nomenclaturát használták. Így pl. idézi Aristoteles *Ethiká*jának egy franczia fordítását Du Plessis gróftól (Páris, 1553), melyben e passust «pourquoy le ieune enfant n'est suffisant auditeur de la science civile,» egy közel egykorú angol olvasó így fordította le: «whether a young man be a fitte scoller of morall philosophie». Idézi tovább Virgilio Malvezzi-nek előszavából a *Discorso sopra Cornelio Tacito*hoz 1622-ből e helyet: «Aristotele, il qual dice, che i giovani non sono buoni ascultatori delle morali».

A mi pedig az anachronismust illeti, melyet a drámaíró elkövet, midőn Hectorral Aristotelest idézteti, Singer, egy modern Shakespeare-kiadó (1899), védelmére kel és utal egy modern írónak hasonló botlásaira, kit azonban nem nevez meg «We may be amused at Hector's mention of Aristotle, but one of the most fertile and distinguished writers of the present age» — írja — «in his admirable historical novels, blends circumstances of various periods, and exhibits persons on the stage of action together who were not contemporaries; yet his language, manners, and costume are in admirable keeping». Idéz továbbá a *Chester Mysteries*ből egy a vízözön történetén alapuló darabot, melyben Noé és felesége összevesznek és az asszony megesküszik Krisztusra és Szent Jánosra. Shakespeare anachronismusait illetőleg Singer azt ajánlja,

hogy olvassuk el mindazt, a mit róluk Douce írt *Illustrations* című munkájában (II., 281.), hol a költő védelmére kel és kimutatja, hogy az ő korában az ilyenféle botlások akármelyik szerzőnél találhatók.

Kropf Lajos.

Shakespeare és Kisfaludy Sándor.

Arról a hatásról, melyet Shakespeare Kisfaludy S.-ra tett s különösen ennek *Bánk*jára, Angyal Dávid hívta fel figyelmünket, ki legelőször adta ki e művet Kisfaludy Sándor *Minden munkái* (Bp., 1892—93. Franklin-t., 4-ik kiad., I—VIII. k.) VI. kötetében (57—183. l.). Az életrajzban *(K. S. élete)* ezt olvassuk erről: «Feltűnő e drámában Shakespeare hatása. Kongó, az udvari bolond, nem korholná Gertrudot és udvarát, ha Lear bolondjától nem tanulta volna, őt is «keserű bolond»-nak nevezik, mint elődjét». (VIII. 733. l.) Ugyanez olvasható a Beöthy-Badics-féle *A magy. irod. történetében*, hol Kisfaludy Sándorról szintén Angyal írt. Ezt szükségesnek tartottuk az elsőbbség miatt megemlíteni, mert Weber Arthur értekezése *(Sh. és K. S. M. Sh.-T.* VI. 1913. 183. l.) nem említi.

—*c*—

Pár megjegyzés Bayer József «Visszaélés Sh. nevével» czikkéhez.[1]

Bayer a fenti czikkben szigorún elítéli a két Pergőt, t. i. Józsefet és Czelesztint, hogy midőn az előbbi jutalomjátékul választotta Kratter Ferencz *Menzikoff und Natalie* cz. darabját, melynek magyar címe *Mentzikov Sándor*, ezt Shakespearenek tulajdonították a nagyobb reklám kedvéért. A czikkben ezt az eljárást, melyet Greguss Ágost némi elnézéssel ítélt meg, Bayer a legnagyobb szigorral támadja meg, miben bizonyára igaza van, ha azt oly tudatosnak veszi, mint ő. Bayer t. i. elég részletesen kitérve Pergő Czelesztinnek későbbi jellemhibáira, egyenesen őt s nem Józsefet teszi az egészért felelőssé. Szerinte Czelesztin volt úgy a mű fordítója, mint a Shakespeare nevével a visszaélés szerzője. Ámde ezek egyikét sem bizonyítja semmi, csupán föltevés. A fordításra nézve az teljesen kétségtelen, hogy ez a kolozsvári színház

[1] L. *Magyar Shakespeare-Tár*, 1913. 248. l.

könyvtárában megvolt. Megvolt pedig már 1799-ben. Ugyanis mint *A kolozsvári színészet és színház története* cz. munkám 107. l.-ján írom, Biharmegye, a magyarországi cancellária rendeletéből, egy Nagyváradon előadódott eset miatt elrendelte, hogy a színtársulat az előadandó darabok névsorát mindig három hóval előre adja be s ezt Kotsi János igazgató 1799. máj. 6-án be is adta *Catalogus actionum comicarum, quae partim impressae, partim manuscriptae in bibliotheca nationalis societatis comicae M.-Varadini reperiuntur* cz. a. ránk maradt jegyzékben. E váradi névsorban pedig Kratter darabja, *Mencsikov Sándor*, már szerepel, mint olyan, mely a könyvtárban megvolt. (U. o. 109. l.) E szerint Czelesztinnek vagy Pergő Józsefnek nem kellett a darabot újra lefordítni, mert már megvolt s hogy 1804 előtt adták, mint írom (u. o. 518. l.), ahhoz annál kevesebb kétség fér, mert oly kevés volt még a magyar darab, hogy a beadott névsorban levő művek mind színre kerültek legalább egyszer. Ez állítható és bizonyítható is; de színlappal vagy biztos adattal szolgálni igen sok esetben nem lehet, mert a színlapok sok évről hiányoznak s más adatok még szórványosabbak. Ennyiben tehát a czikk okvetetlenül túlzásba megy. Ma a darab kézirata nincs meg s így a többit, hogy t. i. a két Pergő tudatosan tulajdonította-e a darabot alkalmilag Shakespearenek, eldönteni nem lehet. Nem lehetetlen t. i. az sem, hogy a színházi példányon már azelőtt is Shakespeare neve állt s ők egyszerűen hagyták úgy, a hogy találták. Ebben lehetett a tudatlanság jóhiszeműsége is, mert hiszen hogy Czelesztin pontosan ismerte volna Sh. összes darabjait már 1812-ben, midőn még csak pár műve szerepelt a magyar színen, ez igazán nem föltehető. Ámde mindegy. A hibát tényleg elkövették. Még egyet azonban nem szabad feledni. Lehetett később Czelesztin nagyon gyarló, sőt rossz jellemű ember is, de pályája elején (1811-ben lett színész) semmi esetre nem volt. Őt a színészi pályára magas ambiczió s nem mindennapi képességek vitték. (L. u. o. 244. l.) Egyike volt kora leghíresebb hős-szerelmes színészeinek, ezt Déryné is elismeri s ha 1835-ben Budán *Hamlet*-ben sikertelenül játszott, ne feledjük, hogy fellépte óta 27 év telt már el, hogy ekkor már 51 éves volt, mialatt a színész és modora ma is legtöbbször divatját mulja. Hiszen ugyancsak Budán még 1826-ban szintén *Hamlet*-ben nagy sikere volt. De az történt vele is, hogy divatját multa, új, nagy erők léptek fel közben s mindez egészen természetes. Azt, hogy németül is játszott és játszatott Kolozsvárt, ez igaz; de az is bizonyos, hogy élni kellett s ezért én id. művem 377. l.-ján csak föl-

jegyeztem e tényt minden magyarázat nélkül. Egész estét betöltő német előadást egyet sem tartott. Egyébként is úgy értesültem még élő kolozsvári embertől, hogy ily félnémet előadásra kényszerítve volt. Ezt sem szabad egészen figyelem nélkül hagyni.

Ferenczi Zoltán.

Shakespeare mirólunk.

A *Magyar Sh.-Tár* VI. (1913) évfolyamában közöltem egy adatot, mely szerint hazánk neve angolul *Hungreland* is volt 1600 körül. Azóta a névnek egy XIV. századbeli érdekes változatára akadtam a *Calendar of Coroners Rolls of the City of London* című kiadványban (London, 1913). Egy John de Irlaunde nevű egyén 1322-ben fölakasztotta magát és a coroner hivatalos vizsgálatot tartott, melyről ránk maradt a jegyzőkönyv. Az itt említettek közt van egy Peter de *Hungrie* is, tehát hazánkfia. Nevével még két izben találkozunk, utóljára 1336—7-ben, mely alkalommal mint a halott ember szomszédja szerepelt és már csak Peter Hungry a neve, a *de* elhagyásával.

A mi pedig a *Ragozine* nevet illeti, nemrég alkalmam volt Marino Sanutonak naplóiban lapozgatni és az 1532-iki események elbeszélésénél egy *Ragazin* nevű «capitano imperiale» nevére akadni. A «Szeget szeggel» IV. 3.-ban említett «one Ragozine, a most notorious pirate» neve meglehet a császári kapitány nevének «üres emléke».

Kropf Lajos.

Jókai mint VIII. Henrik fordítója.

Jókainak a Kisfaludy-Társaság Shakspeare-kiadása körül kifejtett, csekélynek mondható munkásságát Bayer József *Shakespeare drámái hazánkban* című műve kellőképen méltatja. Ott ismertetve találja a kutató a Jókai szerepét — mint fordításra ajánlkozóét, mint bizottsági tagét.

A nevezett munka a nagy regényírót úgy említi, mint a ki általánosságban vállalkozott a fordításra és úgy, mint a ki az *As You Like It* fordítására vállalkozott. Sőt van egy adatunk, a mely szerint Jókai már hozzá *akart* fogni az első darab fordításának megkezdéséhez.[1]

[1] Idézett mű I. köt. 97., 311., 99. l.

Ez a, Tomorinak Lévaihoz 1860 január 30-án írt levelében található adat, azt sejtetné, hogy Jókai — többre is vállalkozott volna, nem csupán az *A hogy tetszik* fordítására, a mi egy részt a nemes ügy felvetődése alkalmával észlelhető általános lelkesedésből, másrészt Jókai nagy Shakespeare-rajongásából igen érthető.

De van egy hitelt érdemlő adatunk még arra, hogy Jókai valóban ajánlkozott más Shakespeare-darab átültetésére is és hogy ez a darab *VIII. Henrik* volt. Ugyanis *Az Üstökös* 1865. (XVI. kötet) október 14-iki 41. számában az akkor Szabadszálláson paposkodott *Szász* Károly tollából kezd közölni[1] *Utólagos lequittelés* czímén magyar irodalmi kuriózumokat. Ebben a valóban értékes czikkben találjuk a következő, Jókaihoz intézett mondatot:

— — — — «De hisz te bölcsen tudod *(épen kilencz esztendeje, hogy elvállaltad VIII. Henrik lefordítását)*, hogy a műfordítás ámbátor olyan, mint a bunda, hogy t. i. sokszor izzad benne az ember, de még sem olyan, mint a bunda, hogy t. i. csak úgy kifordítom, befordítom könnyedén.»

E megjegyzés szerint tehát Jókai 1856-ban vállalkozott arra, hogy lefordítja *VIII. Henrik*et. Ez az évszám, ha nem is egészen pontosan, megfelelne a Tomori-féle Shakespeare-kiadás előmunkálatai megkezdése idejének s arról, hogy Jókai az első ajánlkozók névsorában szerepel, bizonyítékot nyújt a *Szépirodalmi közlöny* 1858 évi november 18. számában található czikke: *Shakespeare magyarítása ügyében*, a hol többed magával említve van, mint fordításra vállalkozó, Jókai Mór is.

Hogy pedig a *VIII. Henrik* megemlítése a fenti állításban nem lehet alaptalan, azt igazolja, hogy e tragédiának fordítója épen Szász Károly volt, a ki nyilván tudott arról, mi előzte meg e mű fordításának történetében az ő fordítását. Szász 1863-ban kezdett hozzá a fordításhoz, (tehát hét vagy helyesebben öt évvel azután, hogy Jókai vállalkozott volna) s 1864 elején nyujtotta be a kész fordítást a Kisfaludy-Társasághoz, tehát egynegyed év hiján két évvel azelőtt, hogy *Az Üstökös*beli czikket írta s így minden tekintetben megbízhatónak mondható Szász azon közlése, hogy a Shakespeare-kiadás tervezésekor *VIII. Henrik* fordítását a Shakespeare bizottság Jókai Mórtól várta.

Rexa Dezső.

[1] Második és befejező közleménye u. ott a 44-ik számban.

Hebenon.

E szóval legújabban A. C. Wootton birkózott meg *Chronicles of Pharmacy* című munkájában (London, 1910), melyben egy külön fejezetet szentel «The Pharmacy of Shakespeare» cím alatt a drámaíró munkáiban előforduló gyógyszereknek és főleg a *Romeo és Juliá*ban szereplő patikának.

Mint tudjuk, Hamlet apjának szelleme az első felvonás ötödik színében elmeséli, mint ölték meg őt alvás közben a kertben:

With juice of cursed *hebenon* in a vial.

Arany János fordítása szerint a gyilkos bátya meglopta a biztos órát:

Üvegben átkos *csalmatok* levével
S fülhézagomba önté e nedü
Bélpoklos csöppjeit, melyek hatása
A vérnek oly halálos ellene,
Hogy gyorsan átfut, mint a kéneső
A testbe' minden ösvényt és kaput
S mint tejbe csöppent oltó a tejet,
Megoltja, összerántja hirtelen
A hig, az ép vért: így történt velem,
Egyszerre undok ótvar kérgezé,
Csömörletes héjjal, Lázár gyanánt,
Szép sima testemet.

Már sok tinta folyt azon kérdés vitatása körül, hogy a *hebenon* miféle méreg volt. A két első quarto-kiadásban, melyek a drámaíró életében jelentek meg, tulajdonképen *hebona* a méreg neve és csak a költő halála utáni, 1623-iki folioban változtatták át *hebenon*-ra.

Egy angol orvos, dr. J. C. Bucknill, azt írja *The medical knowledge of Shakespeare* című munkájában (London, 1860), hogy a drámaírót nem lehet egészen felelősségre vonni a gyilkosságnak e teljesen lehetetlen módjáért, a mint azt a szellem leírta, mert ő Saxo Grammaticus szövegéhez ragaszkodott és azért a szónak csak valami általános értelme volt és olyan mérget jelentett, mely *hebetudo animi*-t (lelki tespedést) okozott. Erre azt jegyezhetjük meg, hogy a mint látjuk, a méreg hatása sokkal borzasztóbb volt, mert a vér igen gyorsan megaludt tőle és fekélyeket okozott a szép sima testen. Különben a doktor úr nem is pillant-

hatott valami mélyen Saxo Grammaticus krónikájába, mert különben azt a felfedezést tette volna, hogy ebben az ádáz Feng az ő fivérét, Horwendil-t, fegyverrel s nem méreggel ölte meg. De még Belleforest *Histoires Tragiques*-jaiban sincs méreg említve, sem a franczia szövegben, sem angol fordításában: *The Hystorie of Hamblet.* (Lásd például Dr. Robert Gericke: *Shakespeare's Hamlet-quellen*, Leipzig, 1881, melyben mind a három szöveg közölve van).

A *hebenon* szó, mint említettem, az 1623-iki folióban fordul elő először, mert az 1603 és 1604-ben megjelent két quartóban *hebona* áll és a drámaíró egykorú írótársa, Marlowe tudott valamit egy *hebon* nevű méregről, mert *The Jew of Malta* című darabjában (1592) a következő méregkeverék leírását találjuk:

> In few the blood of Hydra, Lerna's bane
> The juice of Hebon, and Cocytus' breath
> And all the poisons of the Stygian pool.

Az ezen év utáni három évszázadban Shakespeare munkáinak kivételével a szónak eddig még nem akadtak nyomára, csak Erasmus Darwin-nál fordul elő megint, a *Botanical Garden* (London, 1791) című költői munkában, a II. rész *(Loves of the plants)* 3-dik cantojában:

> If rests the traveller his weary head
> Grim Mancinella haunts the mossy bed,
> Brews her black *Hebenon* and stealing near
> Pours the curst venom in his tortured ear.

Mint látható, ez a versszak Shakespearenek befolyására mutat. Darwin tudományos jegyzeteket írt a használt növénynevek magyarázatára s a *mancinella* alatt nem a mohos ágyban bujkáló növényfélét kell értenünk, hanem a Hippomane mancinella (vagy manzanilla) nevű fát, melyről ezt írja:

«*Hyppomane.* (így!) With the milky juice of this tree the Indians poison their arrows; the dew drops which foll from it are so caustic as to blister the skin, and produce dangerous ulcers; whence many have found their death by sleeping under its shade.»

Siessünk megjegyezni, hogy Darwin meg sem említi Shakespearet, legalább nem e helyen és nem kommentárnak szánta e jegyzetet Hamlet szövegéhez. Hogy honnan szedte össze tudományát e mérges fáról, nem tudjuk. Egy modern író szerint az Euphorbiacæ-családhoz tartozik, Braziliában és a nyugoti indiai

szigeteken terem; nedve csípős és kipárolgása állítólag mérges. (Prof. Dr. C. Wehmer *Die Pflanzenstoffe*. Jena, 1911.)

Az idősebb Darwin, mint látjuk, a hippomane manzanilla nedvét érti *hebenon* alatt; azonban manzanilla spanyolul tulajdonképen székfűvirágot (németül Kamille) jelent, a melyből készült teát akószámra ittunk valaha és isznak valószinűleg ma is nátha ellen.

Egy másik angol író, Sidney Beisly szerint *hebenon* valószínűleg toll-hiba *enoron* helyett (*Shakespeare's Garden*, London, 1864), mely abban az időben egyik neve volt a *solanum maniacum*-nak, «called also the *deadly* nightshade.» De Dyce ezt közönséges találgatásnak (villainous conjecture) bélyegezte és ne vesztegessünk reá több szót.

Van egy egész csoport író, a kik *hebenon*t ébenfának akarják értelmezni és idézik Gower *Confessio Amantis*-ából (1390) azt a jól ismert passust «hebenus, that sleepy tree»; továbbá Spensernek, Shakespeare kortársának műveiből egy-két passust, melyek azonban mások szerint inkább a tiszafára (Eibenbaum, yew, taxus) illenek. Az ébenfának azonban sohasem volt az a híre, hogy oly veszedelmes mérget szolgáltatna, mint a milyen volt a «hebenon», vagy egyáltalában hogy mérges volna. Mai angol neve *ebony*, de Spensernél *heben* (heben bow, a spear of heben wood, trees of bitter gall and heben sad).

A tiszafáról lévén szó, megemlíthetjük, hogy a *New Shakspere Society's Transactions*-ban van két elég hosszú czikk, melyekben dr. Brinsley Nicholson (1879-ben) és névrokona, Rev. W. A. Harrison (1882-ben) azt vitatták, hogy *hebenon* a német *Eiben*, hollandi *Ipen*, dán-norvég *heben*-nek, mondjuk, visszhangja. Lyte füveskönyve (*Herbal*, 1595) szerint, a kik a tiszafa alatt alszanak, megbetegednek és némelykor meg is halnak. Azt jól tudja mindenki, hogy a tiszafa levelei mérgesek és tudok magam is reá akárhány esetet, hogy a sírkertbe tévedt birkák megdögöltek az ott levő tiszafák lekoppasztása után. «Metuandaque succo taxus», idézi Harrison, a pap, Statiusnak *Thebaïdos*-ából. Csakhogy Shakespeare nagyon jól ismerhette — és ismerte is a tiszafa angol nevét, yew, és valószínűleg tudta azt is, hogy a méreg hatására nézve Hamlet apjának szelleme kissé túlzott, hogy ne mondjuk, nagyon elvetette a sulykot. Harrison, az orvos, hosszú czikkének végén őszintén be is vallja, hogy nem sikerült valami meggyőző módon bebizonyítania, hogy a *hebenon* alatt a tiszafa mérgét kell értenünk és azért áttérhetünk végre azokra az írókra,

kik azt tartják, hogy *hebenon* egyszerűen metathesis *henbane*, azaz bolondító csalmatok helyett, a minek Arany Jánosunk is fordította, Schlegel is a németeknél (Bilsenkraut), Jac. van Looy a hollandiaknál (verdoemde sap van bilzen) stb. Ennek az értelmezésnek hívei idézik Hollandnak egykorú Plinius fordításából (1601) azt a helyet, mely szerint «an oile is made of the seed thereof (henbane) which if is be but dropped into the ears is ynough to trouble the braine», *Hist. nat.* XXV. 4, de hozzátehetjük «but not to kill and to produce a vile and loathsome crust all over the body, most Lazar-like», a mint azt a szellem meséli. A *henbane* szó legrégibb ismert alakja (1265-ben) *hennebone*, de *hen bane* már 1398-ban is található és Dioscorides *Materia medica*-jának egy 1543-iki latin példányában magam is láttam egy Shakespeare-korabeli kéztől *henne bane*-t odajegyezve a *hyoscyamus* névhez. A csalmatokot nagyon jól ismerik Angliában s azért bajos megérteni, miért követte volna el Shakespeare a hibát, hogy metathesis-szel elrontsa a rhytmust és mértéket az illető verssorban, hacsak *hebenon* sokkal titokzatosabbnak nem hangzott neki és ezért a mérgének hatásáról mondottakat nem lehetett olyan könnyen ellenőrizni, mint a jól ismert csalmatokét. «Hebenon» azért nekem, úgy látszik, olyanféle «thing ot nought», olyan mesés dolog, mint nálunk pl. az operencziás tenger.

Még talán azt is jó lesz megemlítenem, hogy dr. Paris *Pharmacologiá*-ja szerint (Woottonnál) *hebenon* talán a dohánynak «essential oil»-ja, tehát nicotin volt, mert Gerard egy régi füveskönyv állítása szerint a dohányt akkoriban rendesen «henbane of Peru»-nak hívták, tehát peruviai csalmatoknak.

Befejezésül szerzőnk (Wootton) figyelmeztet, hogy Lucianus, ki a harmadik felvonás 2. színében az alvó színész királynak fülébe mérget önt, ezt így írja le (magyarul Arany fordításában):

> Te, szörny-itallá főtt éjféli gyom,
> Melyet Hekáte hármas átka nyom.

Tehát Wootton szerint itt keverékkel van dolgunk. Hozzátehetjük továbbá, hogy sem az ébenfát, sem a tiszafát nem nevezhetjük «midnight weeds»-nek. Az a Hekáté pedig, a kiről itt szó van, az öreg Calepinus szerint «fuit . . . herbarum veneficiorumque peritissima, quæ in Taurica Cherroneso (így!) regnavit teste Dionysio Milesio.» A *Macbeth*-ben szereplő nő (III. v.) valószinűleg ő utána kapta nevét.

Arany János fordítása kissé rövidített az eredeti szövegen, mely így hangzik:

With Hecate's ban thrice blasted, thrice infected.

Schlegel fordítása sem jobb:

Dreimal vom Fluche Hecates betaut!

Letourneur franczia fordítása prózában e tekintetben közelebb jár az eredetihez, ámbár nem egészen hű. «Toi, noir mélange, recueilli à minuit des herbes sauvages, trois fois infecté, trois fois pénétrés des poisons d'Hècate.»

A hely fordítása persze fölötte nehéz, különösen kötött formában. *Blast* sokkal többet jelent, mint akár *betauen* vagy *nyomni* vagy *pénétrer*, tudniillik «to strike with and make to wither under some pernicious influence». Tehát prózában így lehetne fordítani: «Hekaté átkával háromszor sujtott (és elaszult), háromszor megmételyezett (avas keverék).

Csakhogy másrészt nem lehetünk elég biztosak arról, hogy Hamlet megmagyarázta-e Lucianusnak vagy nem, hogy miféle mérget említett neki apja szelleme? Letourneur a franczia fordításban, az I. fv.-ban nem is említi a méreg nevét («muni d'une fiole de poison» és «cette contagieuse liqueur») és hajlandó vagyok helyeselni ezt, ha már a *hebenon* szó használatát nem tartotta helyesnek. A csalmatok franczia neve *jusquiame*, de népies nyelven *hanebane* a kezdő *h* betű kiejtésével.

(London) *Kropf Lajos.*

Csokonai Shakespeare-ismerete.

Csokonai annyit tudott Shakespeareről, a mennyit róla Eschenburg Joh. Joachim két művéből tanulhatott: *Entwurf einer Theorie der schönen Redekünste* (Első kiad. Berlin, 1789.) és *Beispielsammlung zur Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften.* (Első kiad. Berlin und Stettin, 1788—1795. I—VIII.) Kivált az utóbbi műből két kézirati kötetben még debreczeni tanuló korában, tehát 1794 előtt, kiírta a kötetek tartalmát s teljesen is kiírta vagy kiíratta mindazon költők életrajzát s szemelvényül adott műveit, kikkel foglalkozni s e műveiket le akarta fordítni. E két kézirati kötet megvan az Akad. kézirattárában «M. Irod. Régi és újabb írók kézirati művei. 4r. 102. sz. I—II. k.» jelzett alatt s

ezeknek I. 26a levelén olvassuk Shakespeare nevét is így: «Engländer, Shakspeare. If thou survive my well contented day etc. (Pag. VII. 81.). Ugyanott még Milton. 1. To the Nightingale. 2. On his deceased Wife. (Pag. VII. 83.) A kötet és lapszám Eschenburg művére vonatkozik s a kifejezés e része mind sonette-eket sorol fel ugyanonnan s valóban a fent idézett sor kezdő sora Shakespeare XXXII. sonette-jének. U. o. a II. 29b. levelén ez olvasható: «Shakspeare. 2. How like a winter hath my absence been etc.» Ez a XCVII. sonette kezdő sora. Ennyi olvasható Csokonai jegyzeteiben Shakespeare-ről. Tehát csak sonette-jei érdekelték, melyek itt fordulnak elő először irodalmunkban. Ő számos angol költő munkáit és mutatványait jegyezte még ki Eschenburgból, de teljesen nem másolt le semmit. Ebből az látszik, hogy nem tudott angolul, de meg akart tanulni s fordítni akarta e költők kisebb, főleg lírai műveit, de kora halála meggátolta ebben is mint sok egyébben. *Ferenczi Zoltán.*

Eine spanische Parallele zu der Selbstempfehlungsrede des Prinzen von Marocco im Kaufmann von Venedig II, 1.

Das von Pedro de Luxan verfasste zwölfte Buch des spanischen Amadis trägt den folgenden Titel:

Comienza la dozena parte del invencible cavallero Amadis de Gaula que trata de los grandes hechos en armas del esforçado caballero Don Silves de la Selva, Sevilla 1546.

Die französische Übersetzung dieses Werkes bildet die Bücher 13 & 14 des Amadis, wovon der Titel des in meinem Besitze sich findenden dreizehnten Buches wie folgt lautet:

LE TREZIEME | LIVRE D'AMADIS | DE GAVLE, | *Traduit nouuellement d'Espagnol en François, Par I. G. P.* | (Iaques Gohory Parisien) | A LYON. | PAR FRANCOIS DIDIER, | à l'enseigne du Fenix. | 1577.

Im sechsundfünfzigsten Kapitel dieses Büchelchens findet sich auf Seite 420 die folgende

Cantiqve de la royne Saba.

Filles de la cite saincte,
Ne me blasmez ma couleur,
C'est le soleil qui m'a teinte
De son ardente chaleur.
Encore que ie sois brune,
Grace & beauté ne deffaut:

Je ne crains de nuict la Lune,
Ne de iour le Soleil chaut,
Long temps ma vigne ay gardee,
Halant mon teint tout l'esté :
Vous auez contregardee
En chambre vostre beauté.

Das Ganze geht auf die bekannte Bibelstelle zurück :

Nolite me considerare, quod fusca sim, quia decoloravit me sol; filii matris meæ pugnaverunt contra me, posuerunt me custodem in vineis ; vineam meam custodivi. (Cant. cant. Salom. I, 5)

Worcester, Mass. U. S. A., den 18 Februar 1914.

Joseph de Perott.

Eine spanische Parallele zu Stephanos Reiten auf dem Weinfasse im Sturm.

Solange Ayrers *Sidea* die einzige bekannte Parallele zu Shakespeares *Sturm* war, behalfen sich viele Forscher damit, dass sie ein verloren gegangenes englisches Schauspiel als Quelle beider Komödien postulirten. Edmund Dorers Entdeckung[1] einer neuen Parallele im Vierten Kapitel der Noches de Invierno de Antonio de Eslava (Pamplona 1609) machte aber einen Strich durch die Rechnung der Freunde dieser Hypothese. Bei dem Spanier konnte man ja die Kenntnis eines englischen Schauspieles nicht voraussetzen ! Diejenigen die an der guten alten Hypothese noch heute festhalten, suchen daher die unbequeme spanische Erzählung ganz aus dem Wege zu räumen. Der Vorzug gebühre dem deutschen Schauspiel, weil es ausser der Ähnlichkeit in der Fabel, noch zwei wichtige Übereinstimmungspunkte mit Shakespeares Sturm aufweist nämlich :

1. Das Holzherbeischaffen.
2. Das Festbannen des Schwertes.

Wenn man aber nicht bloss das Vierte Kapitel der *Noches de Invierno*, sondern das ganze spanische Büchelchen vom Anfange bis zum Ende durchliest, so wird man bald auch hier zweier wichtigen Übereinstimmungspunkte mit dem englischen Schauspiel gewahr nämlich :

[1] Vgl. Magazin für die Litteratur des In- und Auslandes vom 31 Januar 1885.

1. Das Holzherbeischaffen im 2 Kapitel.
2. Das Weinfassreiten im 1 Kapitel.

Was den ersten Punkt betrifft, so habe ich mich genügend darüber in meinem Artikel über den Wunderbrunnen in der Zeitschrift für romanische Philologie verbreitet. Gehen wir also zu dem zweiten Punkt über. Der Titel der Winternächte ist wie folgt:

Parte Primera del Libro intitulado | Noches de Invierno | Compuesto por Antonio de Eslava, | natural de la Villa de Sanguessa. | En Brusselas, 1610.[1]

Die in erstem Kapitel dieser Winternächte erzählte Geschichte verläuft folgendermassen.

Zwei Liebende, Fileno und Dorida, in der Insel Kandia werden von einem in das Mädchen verliebten Schiffskapitän Torcato entführt und müssen gegen ihren Willen mit ihm nach Venedig absegeln. Von den Liebesanträgen des Kapitäns belästigt, wendet sich das fromme Mädchen an Gott und fleht um Hilfe. Kaum hat sie das Gebet zu Ende geführt, als ein heftiger Sturm[2] losbricht und es den Liebenden gelingt sich eines Kahnes zu bemächtigen. Sie rudern nun munter los ohne zu wissen, wo sie hingerathen werden. Inzwischen erschien der Sensemann auf der Oberfläche des Wassers und versenkte das ganze Schiff nebst Mannschafft in den Grund. Bloss zwei beherzte und wohlerfahrene Seeleute entkamen — auf zwei Malvasierfässern rittlings sitzend — bis sie den Kahn der jungen Leute erblickten und mit ihnen zusammen das Ufer von Kandia erreichten. Sie kriegen sich!

Nun mag die hier in Frage kommende Stelle in extenso folgen:

solos dos diestros marineros, se libraron sobre dos toneles de malvasia, que para este efecto echaron en el agua, sobre los quales escaparon sus desseadas vidas asido dellos, como figuras y estampas del Dios Vacho, y assi andunieron contrastando, con las olas del mar, hasta que con los rayos de Apolo, vieron el

[1] Die erste Auflage Pamplona 1609, die zweite Barcelona 1609. Alle drei liegen auf der Pariser Bibliothek. Die mit einstimmiger Unwissenheit zitierte Madrider Ausgabe existirt nicht. Auch die Antwerpener (Fitzmaurice-Kelly, The Relations between Spanish and English Literature p. 21) nicht.

[2] Die Beschreibung dieses Sturmes hat viel Ähnlichkeit mit dem in Magyar Shakespeare-Tár VI, 238 abgedruckten.

cercano Esquife, que parecia yr solo á su alvedrio, y sin orden alguna, y dando vozes los cansados Marineros, para ser socorridos, despertaron entrambos, y mirando á todas partes, vieron el mar muy quieto, y á los fatigados del naufragio cerca, que como llegaron, fueron muy bien recebidos en el Esquife, dando todos gracias á Dios, de tan grande misericordia, como la que con ellos avia usado. Fileno y Dorida admirados de semejante sucesso, preguntaron por la desdichada Nave, de quien contaron el infelice sucesso; no fue de poco refrigerio, el aver llevado los dos varriles de malvasia, assi para sustentarse sobre ellos, en el peligroso trance, como para el regalo de sus cuerpos, que del preterito trabajo estavan menesterosos; . . .

(Noches de Invierno, Brusselas 1610 p. 27—28)

Zum Schluss als Zusatz zu den in Magyar Shakespeare-Tár, VI, 245—246 abgedruckten Parallelen zu Portias Worten von der Gnade, mag hier noch eine Stelle aus dem Amadis folgen:

las buenas obras que mas constriñendo la necesidad que caridad se facen, no son dignas de mucho mérito . . .

(Amadis de Gaula, lib. IV, cap. 49. Cf. Merchant of Venice, IV, 1, 184.) Worcester, Mass. U. S. A., den 13 Februar 1914.

Joseph de Perott.

*

Jegyzet. Ismeretes, hogy Faludi F. lefordította Antonio de Eslavanak azt az elbeszélését, mely Shakespeare *Vihar*-jának meséjével rokon. *(Téli éjtszakák* vagy is a' téli est időnek unalmait enyhítő beszédek. Faludi Ferentz' maradvány munkája. Holta után darab írásaiból közre botsátotta Révai Miklós, Pozsonban. Nyomtattatott Patzkó Ágoston Ferentz' költségeivel. 1787. 8-r. 2, 331 l.) Faludi a «Negyedik éjtszaká»-ban adja, mint Szilágyi feleségének, Camillának elbeszélését. (86—107. l.) Ez Faludinál a 2-ik elbeszélés. Az első, ki ez elbeszélés és a *Vihar* tartalma közti rokonságot kiemelte, Dorer Edmund volt, a Perott úr által id. helyen: *Die Quelle zu Shakespeares Sturm* cz. a. *(Magazin* etc. 1885. 77. l.) Megjegyzendő, hogy e folyóirat nálunk is nagyon olvasott volt. Czikkét azzal végzi, hogy Eslava ez elbeszélése új átdolgozás egy régibb elbeszélésből, melyet Shakespeare is ismerhetett; lehet, hogy Eslava-nak korában kedvelt könyvét is ismerte, mert különböző nyelvekre lefordították s így németre is Drümmer *Die Winternächte* cz. a. (Nürnberg, 1666.) Ebből a német fordításból, ennek öt ismert kiadása valamelyikéből dolgozott Faludi s a

forrást Dorer czikke már meghatározza, csak különösképen nálunk nem vették észre az irodalomtörténészek s Faludi német forrása ismeretlen maradt 1901-ig, midőn Binder Jenő a részletes összevetést megtette.[1] Nálunk egy évvel később először Beöthy Zsolt hivatkozott ez elbeszélés és a *Vihar* kapcsolatára *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban* cz. művében 1886-ban (I. 229. l.), függetlenül Dorertől s röviden szintén ráutal a rokonvonásokra. Tekintve azt, hogy a *Vihar*-t a költő legkorábban 1610 végén vagy 1611 elején írhatta, nincs kizárva Eslava elbeszélésének ismerete, mely spanyolul 1609-ben kétszer és 1610-ben újra megjelent; de valóbbszínű egy más közös forrás föltevése, mint Dorer mondja. Az angol Shakespeare-kutatók e forrás fölemlítését általában mellőzik.[2] A Perott úr czikkében idézett spanyol részt nem adhatjuk Faludi fordításában, mert ezt az elbeszélést, melynek német czíme: «Das erste Kapitel. Hält den Verlust dess Albanii Schiff in sich», Faludi nem fordította le. A németben ez a hely a következőleg szól: «Von allen Schiffsgenossen entkamen nicht mehr als zween behertzte und wolerfahrne Schiffleute | welche sich in der Eyle auf zwey Fässer Malvasier | als Ebenbilder des Bacchi gesetzt | und darauf mitten in den Wellen | gleichsam auf der Post daher ritten | bisz sie bey herfürstralendem Sonnenschein den Kahn | (als ob er gantz verlassener gleichsam seines Gefallens herumrinnen thâte) unweit von ihnen ansichtig wurden | die von Furcht uñ Schrecken augenscheinlicher Todsgefahr gantz verlorne Schiffer rufften um Hůlff und Rettung | und ermunterten darmit beyde glůckselig verliebte Personen | welche sich allenthalben umsahen | und endlich beyde dem Schiffbruch entrunnene Bootsknechte erkannten | welche sie willig in den Nachen nahmen | und dancketen sâmtlich den Allerhöchsten | für seine unermâszliche Barmhertzigkeit | die er ihnen erzeiget; Fileno und Dorinda verwunderten sich ob solchem Hergang | und fragten beyde Schiffer | wie es mit ihrem Schiff beschaffen wâre | die erzehlten ihnen mit allen Umständen den erbârmlichen Untergang desselben. Die zwey Lagel oder Fâsser Malvasier hatten erwehnten beyden Schiffern nicht allein zu Rettung ihres Lebens wolgedienet | sondern sie kamen denen von Můhe uñ Furchten gantz krafftlosen und ausgefasteten | Labungs wolbenôthigten | Leibern merklich zustattē.»

[1] *Egyet. Philol. Közl.* 1901. 97—106. *l.*

[2] L. Anders H. R. J. *Shakespeare's books.* Berlin. 1904 s az angol kiadások előszavait.

(*Noches de Invierno. Winternächte* etc. Durch Matthæum Drümmern. Nürnberg, 1666. Christoph Lochner. 22—23. l.)[1]

Ferenczi Zoltán.

Hamlet monologja Vajda fordításában.

Vajda Péter *Hamlet*-fordítása nem jelent meg a könyvpiaczon és addig, a míg a szinházi könyvtárak anyaga rendszeres feldolgozásban nem lesz hozzáférhető, nem is tudjuk megmondani, hogy a fordítás a maga idejében mennyire volt elterjedve.

Ez az eredetiből készült fordítás, ha teljesen nem is, de egy részletében még is megjelent a Gócs Elek dalszintársulat sugója, Egeni Elek által kiadott *Nemzeti Játékszini Emlény*ben.[2]

Az évkönyv utolsó szépirodalmi közleményének czíme: Hamlet czímű szomorújátékból Hamlet egyik magánybeszéde.[3]

E körülményes czím olyast sejtet, mintha a füzetke kiadója nem bíznék felettébb Nagyvárad fiai és leányainak irodalmi ismereteiben, mert szükségesnek tartja a sokkal természetesebb «Hamlet monologja» helyett ezt a hosszú körülíró czímet használni. Pedig a tragédiának ekkor Nagyváradon neves előadója volt, mert a társulat tagjai között volt ifj. Lendvay Márton, mint hősszerelmes és rendező, a kinek javára deczember 9-én adták is *Hamlet*et.

A monolog, melynek szövegét Bayer *Shakespeare drámái hazánkban* czímű monographiájában közölte,[4] az *Emlény*ben némi változást mutat. Azok a sorok, melyek a budapesti Nemzeti Szinház könyvtárában őrzött példányban javítvák, itt a javított szöveg szerint találhatók, ellenben van egy pár sor, a mely itt más, mint a Bayer által eredetinek vélt példányban. Ezek a következők:

*A 14-ik sor*nak most négy változatát ismerjük (természetesen nem szólva a Vajda előtti és utáni fordítokról!) Az eredeti kéziratban ugyanis így áll a szöveg:

Itt a' tekintet
Mellyet szül hosszú életünk baja.

[1] Mi ebből az 1666-iki első német «átdolgozásból» idézünk, mely megvan a budapesti egyet. könyvtárban.

[2] *Nemzeti Játékszini Emlény.* Nagyvárad városa nagylelkű fiai- és leányainak ajánlja a dalszintársulat sugója. Nagyváradon. Tichy Alajos nyomdájában. 1854. — 8 r. 12 l.

[3] 11. és 12. oldalon.

[4] I. köt. 189. és 190. old.

s e sor felébe írva:

Mely reá bir, hogy a hosszú
Évek kinjait viseljük.

míg a lap szélére írva:

Melly a hosszú évek kinjait viselteti.

Az *Emlény* szövege pedig ez:

Melly a kinokat hosszú évekre hagyja nőni ...

A *16-ik sor*ban egy eddig kétséges, sőt határozottan hibás olvasat helyesbül. A Nemzeti Szinház példányában ugyanis ez áll:

Máskép ki tűrné súlyos vesszejét az
Időnek el, — 's a' Zsarnok *igtalan* nyomását?

E szó most így helyesbül:

s a zsarnok *jogtalan* nyomását?

A *18-ik sor*ban jelentéktelen változat van, a mely a szavalás könnyítése és a hangsikkasztás kikerülése végett történt; ott ugyanis a *Szerelm'nek kinjait* helyett *Szerelem kinjait* olvasható.

A *26. és 27-ik sor*ban szintén jelentéktelen a változtatás. A Bayer idézte szöveg:

— — a halál — —
Egy ismeretlen hon, mellynek köréből
Nem tért zarándok vissza még.
Ez tart zavarban bennünket, 's szivelteti
A mostan terhét — —

Ez most ennyiben módosul:

Nem tért zarándok vissza még. *Ez tart*
Zavarban bennünket 's szivelteti
A mostan terhét.

A monolog e szavaknál ér véget:

S a tett nevét elvesztik!

Rexa Dezső.

A MAGYAR SHAKESPEARE-IRODALOM AZ 1913. ÉVBEN.

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

a) Fordítás.

Shakespeare. A yorkshirei tragédia. Ford. Bodrogi Lajos. Magy. Shakespeare-Tár 206—237. l.

Marlowe. Második Edvárd. Ford. Rózsa Dezső. U. o. 87—167. l.

b) Értekezések, apró czikkek és birálatok.

Arnold, Moris Le Roy. The soliloquies of Shakespeare. 1911. — Ism. Latzkó Hugó. Magy. Shakespeare-Tár 291. l.

Bart, Edw. Durning-Lawrence. Milton's epitaph to Shakespeare. — Ism. Elek Oszkár. U. o. 286. l.

Bayer József. Visszaélés Shakespeare nevével. U. o. 248—255. l.

Berzeviczy, Albert de. Le surnaturel dans le théâtre de Shakespeare. 1912. — Ism. Huszár Vilmos. Nyugat I. 652. l.

Berzeviczy Albert. Michel-Angelo és Shakespeare szonettjei. Magy. Shakespeare-Tár 1—15. l.

Berzeviczy Albert. Die Sonette Michel-Angelos und Shakespeares. Pester Lloyd 291. sz.

Boros Alán. Shakespeare Othelloja. Dunántúli Hirlap 36—38. sz.

Daffis, Hans. Hamlet auf der deutschen Bühne bis zur Gegenwart. 1912. — Ism. Alexander Bernát. Magy. Shakespeare-Tár 29. l.

Demblon, Celestine. Lord Rutland est Shakespeare. Paris, 1912. — Ism. Elek Oszkár. U. o. 278—283. l.

De Perott József. A Nausicaa-epizód a lovagok tükrében és Shakespeare Pericles-e. U. o. 238—241. l.

De Perott József. Archirosa királykisasszony története a «Lovagok tükré»-ben, mint adalék Philaster és Cymbeline magyarázatához. U. o. 242—247. l.

De Perott József. A lovagok tükrének bibliografiájához. U. o. 302—304. l.

Fest Sándor. Mit tud a Shakespeare-korabeli angol irodalom Magyarországról? U. o. 168—182. l.

G. A. Shakespeare és mi magyarok. Pesti Napló 295. sz.

Garlanda, Federigo. Guglielmo Shakespeare. 1910. — Ism. Elek Oszkár. Magy. Shakespeare-Tár 287—291. l.

Gineverné Győry Ilona. A Velenczei Kalmár Stratfordban. Budap. Hirl. 206. sz.

Gineverné Győry Ilona. A nyári Shakespeare-idény Stratfordban. Magy. Shakespeare-Tár 263—273. l.

Hegedüs István. Aristoteles, Erasmus és Shakespeare. U. o. 299—302. l.

Hegedüs, Stephan v. Die griechische Quelle zu Shakespeares zwei letzten Sonetten. Ung. Rundschau 586—596. l.

Heinrich Gusztáv. Shakespeare és Ariosto. Magy. Shakespeare-Tár 198—202. l. és Budap. Hirl. 296. sz.

Hellebrant Árpád. A magyar Shakespeare-irodalom az 1912. évben. Magy. Shakespeare-Tár 315—317. l.

Janovics Jenő. Shakespeare a magyar színpadon. (A kolozsvári országos Nemzeti színház Shakespeare-előadói és előadásai. 1867—1900.) U. o. 312—314. l.

Janovics Jenő. Felsült szerelmesek. A kolozsvári Nemzeti színház Shakespeare-cyclus első estéjén elmondotta. — Magy. Hirlap 238. sz.

Janovics Jenő. III. Richard király. A kolozsvári Nemzeti színház Shakespeare-cyclus második estéjén elmondotta. — Magy. Hirl. 247. sz.

Janovics Jenő. A makranczos hölgy. A kolozsvári Nemzeti színház Shakespeare-cyclusának harmadik estéjén elmondotta. — Magy. Hirl. 260., 261. sz.

Janovics Jenő. Romeo és Julia. A kolozsvári Nemzeti színház Shakespeare-cyclusának negyedik estéjén elmondotta. — Magy. Hirlap 273., 274. sz.

Janovics Jenő. A velenczei kalmár. A kolozsvári Nemzeti színház Shakespeare-cyclusának ötödik estéjén elmondotta. — Magyar Hírlap 285—287. sz.

Janovics Jenő. Vízkereszt, vagy: A mit akartok. A kolozsvári Nemzeti színház Shakespeare-cyclusának hatodik estéjén elmondotta. — Magyar Hirlap 304. sz.

Kicsoda is Shakespeare? Nemz. Kultura III. 467. l.

Kristóf György. Kölcsey Shakespeareről. Magy. Shakespeare-Tár 256—262. l.

Kropf Lajos. Samphire. U. o. 306. l.

Kropf Lajos. Bohemia, a desert country near the sea. U. o. 307. l.

Kropf Lajos. Shakespeare mirólunk. U. o. 309—311. l.

L. M. Shakespeare a vidéken. Pesti Napló 160. sz.

Latzkó Hugó. Ben Jonson. Magy. Shakespeare-Tár 69—85. l.

Lewis, Charlton M. The genesis of Hamlet. N. York 1907. — Ism. Alexander Bernát. U. o. 22—27. l.

Lirondelle, André. Shakespeare en Russie. 1912. — Ism. Elek Oszkár. U. o. 292—298. l.

Magyar Shakespeare-Tár. V. köt. Ism. r—l—n. Budapesti Szemle 153. köt., 333—335. l. — Király György. Irodalomtörténet 232—234. l. — Morvay Győző. Magy. Középiskola 294—296. l. — Rózsa Dezső. Egy. Philol. Közl. 116—118. l. — Czeke Marianne. Ung. Rundschau 696—700. l. — Revue de Hongrie XI. 235—237. l.

Márk Ferencz. A valláserkölcs szerepe Shakespearenél. Nemzeti Kultura III. 260—268. l.

Neues aus Shakespeares letzten Lebensjahren. Budap. Tagblatt 232. sz.

R. I. Egy életrajzi talány. Pesti Hírlap 287. sz. (Demblon belga tudós kutatásáról a Shakespeare és gr. Rutland közti viszonyt illetőleg.)

Rexa Dezső. Egy ismeretlen Lear-fordítás. Magy. Shakespeare-Tár 304—306. l. (Petőfitől és Jókaitól.)

Rózsa Dezső. Shakespeare előzői. U. o. 31—68. l.

Rózsa Dezső. Henslowe. U. o. 274—278. l.

Sebestyén Károly. Shakespeare-problémák. (Előadásának kivonata.) Világ 267. sz.

Setälä, E. N. Kullervo-Hamlet. Ein sagenvergleichender Versuch, 1911. — Ism. Alexander Bernát. Magy. Shakespeare-Tár 28. l.

Tree, Herbert Beerbohm. Thoughts and After-Thoughts. 1913. — Ism. Kropf Lajos. U. o. 298. l.

Turgenyev. Hamlet és Don Quixoteről. Pesti Napló 271. sz.

Várady Antal. Nagy Shakespeare-színészek. Az Ujság 60. sz.

Weber Arthur. Shakespeare és Kisfaludy Sándor. Magyar Shakespeare-Tár 183—197. l.

Wolff, S. L. The Greek romances in Elizabethan prose fiction. 1912. — Ism. Rózsa Dezső. Magy. Shakespeare-Tár 283—286. l.

Wulffen, Erich. Shakespeares Hamlet ein Sexualproblem. 1913. — Ism. Alexander Bernát. Magy. Shakespeare-Tár 16—22. l. — Világ 237. sz. «Hamlet és a freudizmus» címmel.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A Shakespeare-bizottság tagjai: Elnök Berzeviczy Albert; igazgató Alexander Bernát; előadó Radó Antal; a Magyar Shakespeare-Tár szerkesztője Ferenczi Zoltán. *Belső tagok:* Gróf Apponyi Albert, Angyal Dávid, Bayer József, Beöthy Zsolt, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Kozma Andor, Lévay József, Pekár Gyula, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Somló Sándor, Vargha Gyula, Váradi Antal, Vojnovich Géza, Yolland B. Artur. *Külső tagok:* Bodrogi Lajos, dr. Gyulai Ágost, Hevesi Sándor, Ivánfi Jenő, Ruszt József, dr. Sebestyén Károly, Tóth Imre.

Az új Shakespeare-kiadás szerkesztő-bizottságának tagjai: Elnök Berzeviczy Albert, szerkesztő Alexander Bernát. Tagok: Bayer József, Beöthy Zsolt, Ferenczi Zoltán, Heinrich Gusztáv, Radó Antal.

Kivonatok a Shakespeare-bizottság jegyzőkönyveiből.

Az 1914. febr. 14-ki ülés. Elnök javasolja, hogy az előhaladott idő miatt a még tervezett két Shakespeare-matiné elmaradván, Somló Sándor és Hevesi Sándor felolvasásai a Kisfaludy-Társ. havi ülésén tartassanak meg. Elnök bemutatja a Shakespeare-Tár 1913-iki megjelent évfolyamát, miért ülés a szerkesztőnek elismerést szavaz. A bizottság megsürgeti az új Shakespeare-kiadás szerkesztőjét a tervezett három kötet kiadására, mire szerkesztő, Alexander Bernát, jelenti, hogy febr. hó végére a tervezett XI., XIV., XXIV. kötet meg fog jelenni. Gondnok bemutatja a bizottság vagyoni állásáról szóló kimutatását 1913-ról, mely szerint 1914. febr. 4-én tesz ez készpénzben 5747 K 04 f-t, záloglevelekben 11.800 K-át, a Kisfaludy-Társaságtól 2090 K-át = 19.637 K 04 f-t s a kiadás tesz 9695 K 15 f-t.

A Shakespeare-bizottság Shakespeare-matinéi.

1914. jan. 25-én. Tárgyai: Alexander Bernát: IV. Henrik. Gál Gyula: Jelenetek IV. Henrikből.

1913. márcz. 4. A Magy. Shakespeare-Tár 1913. évi kötetében (VI) felsorolt matinékon kívül tartott a bizottság a Lipótvárosi kaszinó felkérésére 1913. márcz. 4-én egy matinét a kaszinó dísztermében. Meg-

nyitót tartott Pekár Gyula, előadást tartott gr. Bánffy Miklós, a nemz. színház és operaház kormánybiztosa Shakespeareről s végre Ivánfi Jenő rendezésében jelmezben előadtak négy jelenetet *Hamlet*ből, *János király*ból, *III. Richard király*ból s a *Szentivánéji álom*ból a nemzeti színház művészei és művésznői közül: Beregi Oszkár (Hamlet), Mátrai Erzsi (Ophelia), Jászai Mari (Constantia), Ivánfi Jenő (III. Richard), P. Márkus Emilia (Anna), a *Szentivánéji álom*ból az iparosok színjátékkiosztó jelenetét Pethes Imre, Gál Gyula, Rózsahegyi Kálmán.

Az új Shakespeare-kiadás szerkesztő-bizottságának kiadványai.

I. *Shakespeare összes színművei.* Átvizsgált vagy új fordításokban kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. XI. Vígjátékok. V. *A makranczos hölgy.* Újból fordította Lévay József. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Heinrich Gusztáv. Bpest, 1914. Franklin-T. 8-r. Bevezetés 1—28 l. Szöveg 29—171 l. Jegyzetek 172—185 l. Ára 2.40. XIV. Vígjátékok. VIII. *A vindsori vig asszonyok.* Újból fordította Rákosi Jenő. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Alexander Bernát. Bpest, 1914. Franklin-T. 8-r. Bevezetés XXII. Szöveg 155 l. Jegyzetek 156—163 l. Ára 2.40. — XXIV. Tragédiák. *Hamlet, dán királyfi.* Fordította Arany János. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Alexander Bernát. 8-r. Bp. 1914. Franklin-T. Bevezetés. XL l. Szöveg 203 l Jegyzetek 205—243 l. Ára 3 K.

Előbbi kiadványok.

Magyar Shakespeare-Tár. 1908—1914. I—VII. A vallás- és közoktatásügyi m. k. minister támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-Bizottsága. I—IV. kötetet szerk. Bayer József, V—VII. kötetet Ferenczi Zoltán. Ára évfolyamonként 6 K. Kilián Frigyes utóda bizománya. Budapest. — *Bayer József:* Shakespeare drámái hazánkban. A vallás- és közokt. m. k. minister támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-Bizottsága. Budapest. 1909. Franklin-Társulat. I—II. Ára 18 K.